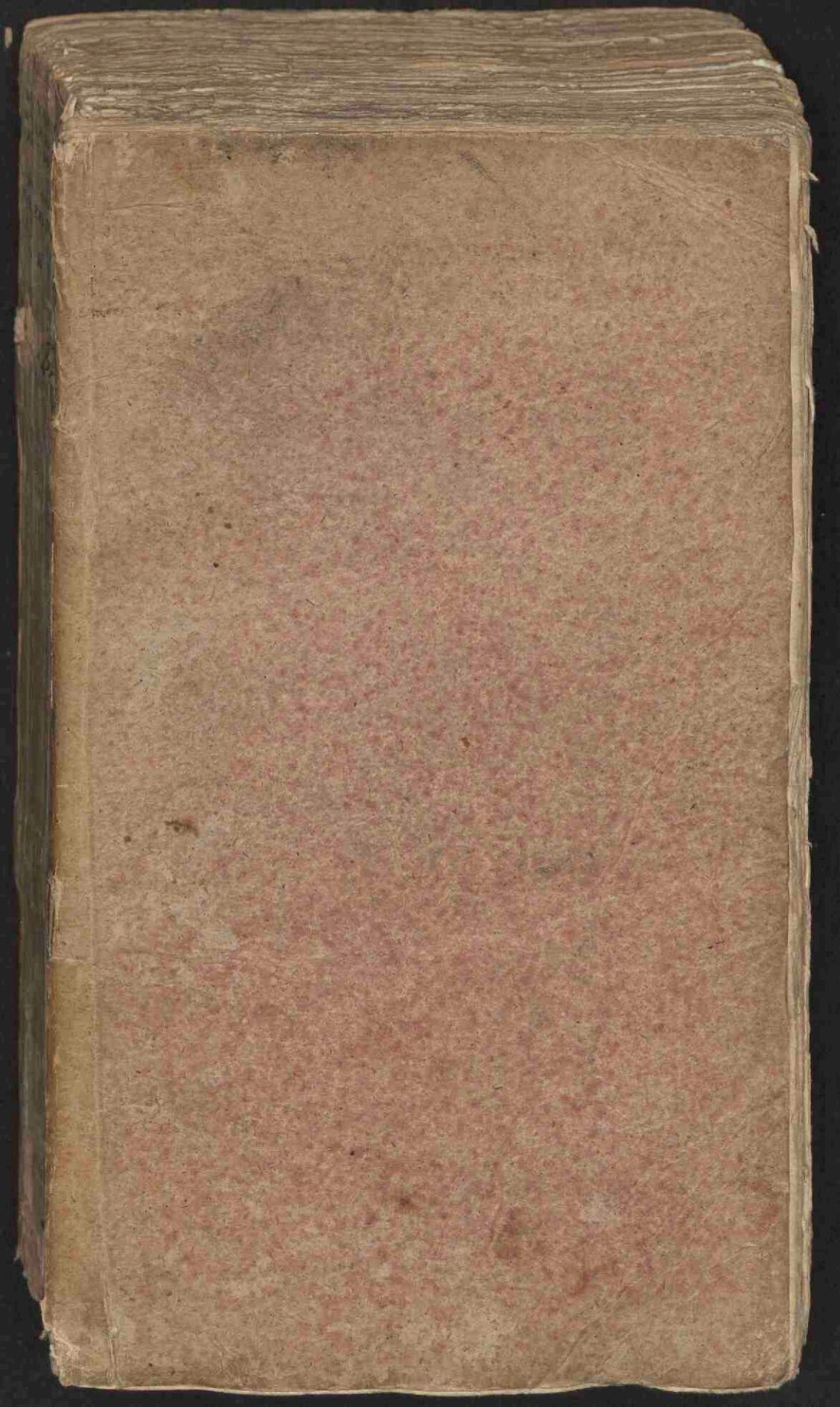
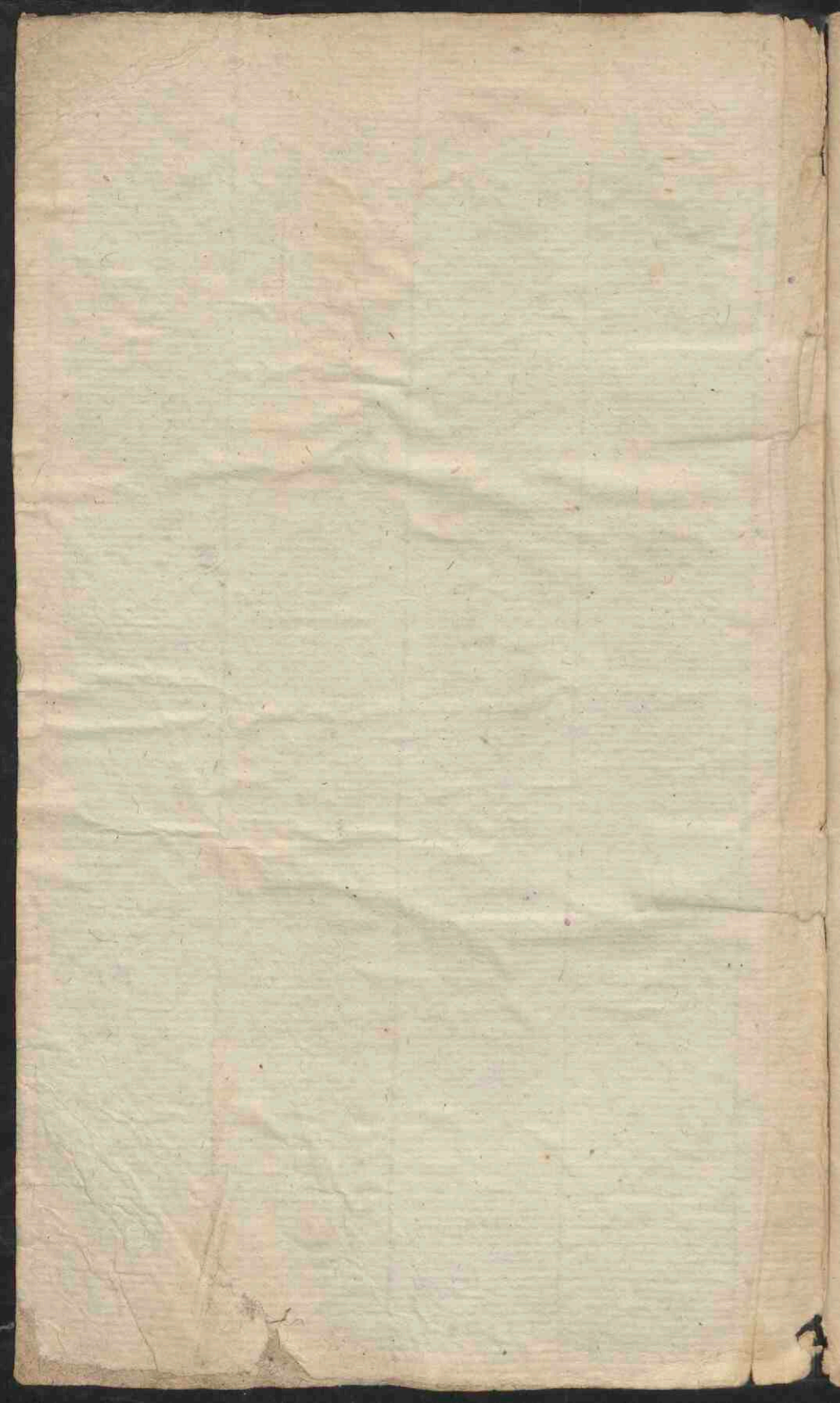

De staatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven aangepreezen, en in eenige proeven voorgedragen

<https://hdl.handle.net/1874/354587>

B 35 9 EU 1

STAATKUNDIGE HANDHAVING
VAN
DER INGEZETENEN
GEZONDHEID EN LEVEN.

Omnino qui Reip. prefaturi sunt duo Platonis praecepta teneant;
primum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quaecunque agunt,
ad eam referant, obliti commodorum suorum; alterum, ut totum
corpus reipublicae curent, ne, dum partem aliquam tueantur, reli-
quas deserant. Cicero, *de Offic.* L. I. c. 25.

DE
STAATKUNDIGE HANDHAVING
VAN
DER INGEZETENEN
GEZONDHEID EN LEVEN

AANGEPREEZEN, EN
IN EENIGE PROEVEN
VOORGEDRAGEN,

DOOR
MATTHIAS VAN GEUNS,

*MED. DOCTOR, PROFESSOR, ARCHILATER ETC.
TE UTRECHT.*

UIT HET LATIJN VERTAALD
DOOR
H. A. B A K E,
MED. DOCT., PRÆLECT. ETC. TE LEIDEN.

MET
BIJGEVOEGDE VERHANDELINGEN
VAN DEN SCHRIJVER
EN
EEN BRIEF VAN DEN VERTAALER.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES ALLART.
M D C C C I.

STAAKTUNDE HANDBAVING

VAN

DER INGEZETEN

GEZONDHEID EN LEVEN

AANGEBEKEN EN

IN ENIGE DEELEN

VOEGDESAGEN

DOOR

MATTHIAS VAN GELIS.

PHYSICUS, HET GENEESKUNDE

DEZELVDE VERHANDELT

DOOR

H. A. H. E.

PHYSICUS, HET GENEESKUNDE

IN ENIGE DEELEN

VAN DEN GEZONDHEID

DEZELVDE VERHANDELT

DOOR

JOHANNES ALBERT

PHYSICUS

V O O R R E D E

VAN DEN SCHRIJVER.

De zoo noodige als weldaaijge invloed van de burgerlijke Wetten en het Staatsbestuur, op den Lichaams-welstand en de Gezondheid der Ingezetenen, had mijn bijzondere aandacht getrokken, van toen ik, voor ruim agt- en- twintig jaaren, te Groningen, bij het Genootschap: Pro jure patrio excolendo, op mijn beurt iets moettende voorlezen, viel op een beroog van het aanbelang van Geneeskundige weetenschap voor een Wetgeever en voor een Regter.

Dit opstel, welligt nog bij het Genootschap voorhanden, droeg eene korte schetse voor, niet alleen van Geneeskundige Staatsregeling, met toepassing op ons Vaderland, maar ook van Geneeskundige Regtswijzinge; welke twee onderscheidene vakken, ten dien tijde, nog onder den gemeenen, doch min naaukeurigen, titel van Medicina of Anthropologia forensis of legalis begreepen werden, en wel zoo, dat de leere der Geneeskundige Regtswijzingen verre de grootste plaats besloeg.

Mijne uitwerking intusschen van de voorgedragene scherse liep alleen over de eigenlijke Geneeskundige Staatsregeling, en het klein gedeelte, dat ik daarvan ter proeve voordroeg, werd, te dien tijde, met zoo veele gunste bejegend, dat ik mij aangemoedigd vond, om in dat plan wat verder voort te werken.

De gelegenheid tot dit voordwerken, die mij, door eene kort daarop gevolgde verplaatsing, uit mijne Geboortestad, naar Gelderland en deszelfs Hogeschool, in Groningen ontschoot, werd mij, drie jaaren daarna, in Harderwijk geboren, wanneer ik; dan het stuk der Vaderlandsche Geneeskundige Staatsregeling op nieuw onder handen nam, leggende daarvan de gronden in eene Redevoering, bij eene plegtige gelegenheid, in het jaar 1778 door mij uitgesproken; terwijl mij, vervolgens, niet voor negen jaaren later, juist in de Staatsomwenteling van 1787, de gelegenheid wederom voorkwam, tot het houden eener tweede Redevoering over dit onderwerp, en, ten laastten, tot de derde, in den jaare 1791, bij mijne overkomst aan de Utrechtsche Akademie.

Zoo is dan mijn voorgestelde taak, op drie onderscheidene tijden en spreekbeurten, in dier voege afgehandeld, dat ik, na het betogen, en door Geschiedkundige voorbeelden bevestigen, der hooge waardige en noodzaaklijkheid van een algemeene Staatkundig en gezaghebbend bestuur en beveiliging der Volksgezondheid, bij het beloop der Geneeskundige Staatsregeling, zoo verre mij dit in Redevoeringen, en voor een gemengde vergadering van Toehoorderen, uitvoerbaar of nuttig voorkwam, langs ging, en daar van het mijne voordroeg.

Des-

Deeze mijne voorstellen werden ook, niet zonder blijken van goedkeuring, aangehoord, en ik leende vervolgens aan de verpligtende verzoeken van de Bezorgeren der eene en andere Hoogeschole gewillig het oor, om het gesprokene in druk te doen uitgaan; gelijk dan dus de twee eerste Oratiën samen, nadat ik dezelve wat herzien, beschaafd en met eenige aantekeningen vermeerderd had, onder den titel: de civium valetudine reipublicæ rectoribus commendanda, in 1791, te Harderwijk zijn uitgekomen, der tien jaaren na het houden der eerste, en vier jaaren na dat der tweede; terwijl de derde Oratië, met den titel: de providentia politica, uno maximo adversæ civium valetudinis præsidio, eenige maanden na het uitspreken, te Utrecht, in het licht gegeven is.

Hier op volgde verders, van meer dan eene kant, aanzoek om mijne toestemming, tot eene nederduitsche vertaling en uitgave deezer drie aan elkander verknogte stukken, welke men meende dat daar door nog van ruimer nut zouden kunnen zijn.

Ook in dit verzoek heb ik, na eenig beraad, vooral daar de in dit vak welbedreeven Geneesheer Baks zich tot de vertaling aanbod, toegestemd, terwijl ik daar bij in den zin kreeg, om dan, bij deeze uitgave, eenige mijner voorgedragene, of kortlijk aangevoerde, zaken nog eens voortnemen, zoo, ter verklaring of verdere uitwerking van sommige, als, ter stapping van andere voorstellingen, tussens ook ter beantwoording, van sommige aanmerkingen van Konst- vrienden, waarönder Dr. Baks zelf, of van Boek-

beoordeelaren, die, zoo in, als buiten ons Vaderland, mijne Latijnsche Oratiën, van tijd tot tijd aankondigden en elk het zijne daarvan voordragten; meest wel ter lofsprake en aanbeveling der voorgedragene zaken, maar ook niet zonder bezwaaren te opperen, ja ook met kleinigheden te spelen, tegen het een of het ander, het welk, schoon gewislijk niet alles de aandacht van onzijdigen, noch een ernstig antwoord verdienende, gedeeltlijk echter der overweging zeer waardig was (a).

Zoo werd dan tot deeze nederduitsche uitgave beslooten, doch zij is met een zoo langzamen voortgang bevorderd, dat 'er etlijke jaaren onder zijn verloop; gedeeltlijk en eerst wel, wegens een tegenspoed bij de Drukkerij, het te zoek raken namelijk van eenige blaadjes van het handschrift, welke eindlijk op nieuw hebben moeten vervaardigd worden; doch, vervolgens en voornaamlijk, wegens de reehuldige en onvoorziene moeiten, te leurstellingen, en een onbedenklijk tijdverlies, waarop mij het naspooren en verkrijgen der noodige onderrigtingen en daadzaken, voor-

al

(a) Ik doel hier op de recensien, die tot mijne kennis zijn gekomen, in de *Algem. Letterbode* voor 1792, N°. 204 en 211; *Medicn. Chir. Zeitung, Salz.* 1792, 2ter Band; *l'Esprit des Journaux*, Aout, 1793; ook *the Monthly Review enlarged*, 1792, Append. to Vol. IX; en de *Recensent*, 1793. N. XIV. art. 7. Welken men, wien dat alles lust, moge naslaan.

al tot de vier laatste stukken mijner Bijvoegfelen , zijn te staan gekomen ; terwijl dan daar bij ook mijn lust tot voordwerken niet zelden verflaauwde , of wel , voor den geduurigen stroom van gewoone dagelijksche werkzaamheeden , soms geheel moest zwichten en , zoo als het dan gaat , geruimen tijd uitgeblusd bleef . — Zoo ontvangt men toch , zeg ik , eindelijk de nederduitsche vertaling , door den zeer geleerden Dr. B a k e vervoordigd , van mijne , voor ruim drie- en- twintig jaaren begonnen , voor tien jaaren afgewerkte en kort daartna uitgegevene , aanbeveling en proeven eener Staatkundige handhaving van der Burgeren Gezondheid en Leven , zoo veel mogelijk , tot eene aaneengeschakelde Verhandeling samengevoegd ; — men ontvangt dezelve nu , vermeerderd met ruim zoo veel van mijn geschrijf , aan Bijvoegfelen , onder bijzondere opschriften afgedeeld , en ingerigt tot het oogmerk , dat ik mij , zoo als ik daar even zeide , van mijne zijde bij deeze uitgave had voorgesteld : hoe zeer het vrij breed uitloopen van sommige deezer Bijvoegfelen , mij niet heeft toegelaten , om , in het verder uitwerken van meer stukken der Geneeskundige Staatsregeling , bijzonderlijk wat het onderwerp der tweede Afdeeling van het derde Hoofdstuk , of der laatste Redevoering , betreft , gelijk ik mij voorgesteld , en ook op de eene of andere plaats aangeduid heb , thans voorttegaan ; dan waar bij toch minder verloren wordt , om dat ik de voornaamste dier stukken , in die laatste Redevoering zelve , vrij klaar voorgedragen meen te hebben . De geleerde Vertaler on-

dertusfchen heeft, behalven zijne bovengemelde aanmerkingen, welke in de eerste Bijvoegfelen door mij zijn te nutte gemaakt, ook tot één gewigtig deel van mijn laafte onderwerp iets bijgedragen, in den Brief, rakende de noodige voorziening omtrent de Konftoefeningen ten platten Lande, welken ik gaarne, aan het eind van dit Werkje, heb doen plaatsfen. Welke verfcheidene onderwerpen en zaken 'er omdertusfchen, in alle de Bijvoegfelen, door mij verhandeld zijn, geven niet alleen derzelve opfchriften hoofdzakelijk te kennen, maar ook, in de bijzonderheeden, de uitvoeriger Aanwijzing van den inhoud, welke ik, vooräl ook om sommige bijgekome uitfappen, die men 'er soms niet zoeken zoude, daarvan heb opge maakt en agter deeze Voorrede geplaatst. Voords moet men, bij het lezen deezer Bijvoegfelen, gedagtig zijn aan den aanmerklijken tijd, die, onder het fchrijven of afdrukken derzelve, is verloopen, om sommige tijdbepalingen en ook sommige uitdrukkingen, welke toepaslijk zijn op omftandigheeden, die, in dat tijdverloop, met aanmerklijke verandering, ook in onze Staatsgefteldheid, zich hebben opgevolgd, te kunnen t' huis brengen. Dus is het bijgevoegd slot der vertaalde note op bladz. 215 gefchreven in 1797; ook het eerste ftuk der Bijvoegfelen, en het gene daar gezegd wordt, op bladz. 238, is alleen toepaslijk op voorfagen van dien tijd, wanneer ook deeze uitgave, volgens de melding van eene, toen reeds opgeftelde, Voorrede, aan den voet van bladz. 235, in dat jaar beraamd was, indien de gemelde vertragingen niet

waren ingevallen. De Brief van den Vertaler is in 1798 gesteld, gelijk ik in het berigt, nu een jaar geleden met dien Brief ter persse gegeven, gemeld heb; terwijl onze Staats- Geneeskundige inrigtingen, daar genoemd, thans weder plaats gemaakt hebben voor andere; — bij welke wij dan ook van harten wenschen, dat eindelijk toch de Staatkundige handhaving van der Burgeren gezondheid en leven op een goeden voet gebragt en gevestigd moge worden, in de hope, dat, ook thans nog, de lofslijke pogingen en schoone proeven van in dit vak blijkbaar bedrevene Mannen, en mogelijk ook wel eenige onzer bijdragen, daar toe iets goeds mogen medewerken!

En dit zij hier van genoeg. Wat mijne oorspronkelijke Verhandeling of de Redevoeringen zelve betreft, ook van deeze heb ik, bij de tegenwoordige uitgave, een kort Overzicht der verhandelde zaken laten voorafgaan; zoo, om derzelve verscheidenheid, en meerdere of mindere belangrijkheid, met een opslag te doen kennen en beoordeelen; als om haaren samenhang tot één geheel, en wat daar aan nog ontbreke, onder het oog te brengen, en dus ook andere bekwame Mannen, kon het zijn, ter vervulling optewekken. Doch omtrend mijne Redevoeringen heb ik nog bijzonderlijk twee dingen aan te merken:

Vooréerst, dat men deeze mijne verhandeling hebbe te beschouwen, niet als een volledig en doorwrocht Bezoog, maar, gelijk ik in den beginnen zeide, als Redevoeringen, opgesteld voor eene gemengde vergadering van Toehoorders en veelerleije soorte van Lezers,

zers, wier aandacht en belangneming, door het voordragen van nuttige en gepaste zaken, derwaards moest getrokken en gaande gemaakt worden, zonder dezelve, door breedvoerigheid, te vermoejen of verveelen; waarom het dan hier veelal genoeg scheen te zijn, en de belangrijkheid der zaken, de noodige verbetering van misbruiken te doen gevoelen, zonder mij telkens in de wijze van uitvoering te verdiepen: gelijk ik dit, op eenigé ingebragte bezwaaren van deezen aard, bijzonderlijk in mijn derde Bijvoegsel (bl. 260, 261.) heb uitgelegd; terwijl toehin de Bijvoegselen, en ook, zoo als ik gezegd heb, in de derde Redevoering zelve, aan dien eisch, in sommige stukken, meer voldaan is. Zoo dat men hier insgelijks geene voordragt van alle, maar proeven van voorname, of, mijns insziens, voor ons Vaderland meest belangrijke stukken der Geneeskundige Staatsregeling, kan verwagten, waar van sommige wat breeder zijn behandeld, andere in 't voorbijgaan aangeraakt en der nadenking aanbevolen, ook soms door het strooijen van eenig zout, ter opwekking van meer gevoel, waar zulks noodig scheen, dat dan ook wel van eenige wederwerking, boven te kennen gegeven, gevolgd is.

Mijne andere aanmerking raakt eené onëvenmatige vergelijking mijner verhandeling tot het, ook bij de Onzen tusslijk bekend, uitvoerig werk over de Geneeskundige Staatsregeling van den beroemden J. P. Frank^(b). Ik had,

(b) *System. der Medic. Policy*, Manh. 1779 env., onder de onzen voornaamlijk bekend geworden sedert 1787, wanneer de

had, namelijk, in de Voorrede tot mijne latijnsche uitgave der twee eerste Oratiën, geschreeven, dat ik „ in het opstellen derzelve zoo zeer geen gebruik had „ kunnen maken van het voortreffelijk werk van Frank, „ omdat het later dan het houden mijner eerste Oratie „ uitgekomen, en eerst zeer lange daarna tot mij geko- „ men was, terwijl ik, bij het stellen der tweede Ora- „ tie, en bij het herzien en beschaven, tot de uitgave „ van beide in 1791, daar het te pas kwam, mij „ daar van had bediend, bijzonderlijk in de, toen bij „ mijne uitgave gevoegde (en ook hier vertaalde) aan- „ teekeningen, waarvan ik dan, met erkentenis van „ 's Mans verdiensten, melding maakte,“ enz. Dit „ mijn zeggen schijnt de boven aangehaalde Fransche „ Journalist, in zijne anders loflijke recensie dier Ora- „ tiën, te ruim opgenomen te hebben, wanneer hij 'er „ in het algemeen bijvoegt: que j'avois tiré bon parti de „ l'ouvrage de M. Frank; daar toch dit, door mij er- „ kende, gebruik maken van Frank, alleen de twee- „ de Oratie, de aantekeningen, en de herziening „ betrof, terwijl ik, bij de eerste, geheel mijn eigen „ taak heb moeten stellen en daar in mijn' eigen gang „ gaan, en, althans, bij mijne derde Oratie, loopende „ over een onderwerp en zaken door Frank niet „ behandeld, van hem geheel geen gebruik heb- „ kunnen maken; daar zijn werk tot dit belangrijk „ deel der Staatsregeling nog niet gevorderd was, ja „ zelfs

de vertaling van Dr. B a k e, met deszelfs aanmerkingen, is begonnen uit te komen en sedert vervolgd.

zelfs, tot heden toe, daar voor staan gebleeven schijnt te zijn. Dit moest ik dan hier ophelderen, om te doen zien, dat, gelijk aan mijn werkje het overvullige van uitschrijving of het verveelende van blote navolging niet te last gelegd kan worden, zoo ook het gebrekkige in deezen alleen voor mijne rekening blijft.

Voor het overige zal men zien, dat ik, in het beloop deezer Redevoeringen, bij alle gelegenheden, mijn werk gemaakt heb, om het belangrijke eener wijze en teverige inrigting van een algemeen Gezondheidsbestuur te doen opmerken en aan de Overheids-persoonen, die ik telkens onder mijne Toehoorders mogt zien, nadrukkelijk aan te prijzen, maakende ook daarom gaarne loflijke melding van al zulke instellingen van dien aard, als reeds onder de onzen aanwezig, en tot mijne kennis gekomen waren; niet, zeker, om in het onvolkomene te doen berusten, maar om te meer de oplettendheid en den iever aantespooren ter noodige verbetering, uitbreiding en voltoojing van een allerëdelst werk, welks hooge waardij en volstrekte noodzaaklijkheid, ter vestiging en beveiliging van het grootste heil des Volks, ik, vooraf, in de geheele eerste Redevoering, opzattlijk getragt had te bewijzen en te doen gevoelen, — niet slegts, met redenbetoog, uit de natuur der zake, maar voor-naamlijk ook, door voorbeelden en daadzaken, uit de Geschiedenis van oude en latere Volken, welke mij, bij het zeer moeizaam nazoeken derzelve, meest opmerklijken leerzaam waren voorgekomen; — alles ook, bijzonderlijk, met het doel, om onder de Onzen, ware het moge.

gelijk, geheel en al te doen verwerpen eene onëdele Staatshuishouding-regel van veelen, welke, aan rijken welvaart der Maatschappije en aan vermeerderde Landsinkomsten alles gieriglijk opöfferende, de openbare inrigtingen ter bevordering en beveiliging van het allerhoogste goed op aarde, de Volksgezondheid, naaulijks hunnen aandagt en geene aanmerklijke kosten waardig keuren; als of zij wäunden, dat wel, beneffens veele andere zaken, de kunst van te dooden, maar niet die van te behouden, tot het bestek eener Staatsregeling mede behoort!

Dat dan ook, vervolgens, het beloop mijner redekaveling door kundige Mannen gesmaakt en voor hun aanleidinglijk geweest is, tot nadere voorstellingen bij 's Lands Overheeden, ter bevordering eener lang gewenschte Geneeskundige Staatsregeling, — dit heeft mij niet dan aangenaam kunnen zijn (c).

Dan, met zoo veel meer genoegen en erkentenis moeten wij de werkzame pogingen en nuttige proeven ontvangen en toejuichen, welke, gelijk ik reeds heb aangeduid, in deeze laatste jaaren, zijn te voorschijn gekomen, zoo onder de bescherming der hooge Vergaderingen van ons tegenwoordig algemeen Staatsbestuur,

als

(c) De beroemde, onlangs overleedene, Dr. Bicker, namelijk, in een Vertoog over de noodzaaklijkheid van een algemeen Gezondheidsbestuur, bij de Bestuurers van Holland in 1795 ingegeven, gedraagt zich daar bij tot het betoog mijner Oratien, volgende de leiding mijner voorstellingen, met loffspraken, die boven mijne verdiensten loopen.

als uit den schoot der zeer kundige en welbedreevene
 Mannen, aan welken men het uitgeven der doorwrog-
 te stukken, betreklijk tot een algemeen Geneeskundig
 toezigt te Amsterdam, verschuldigd is; op hoeda-
 nige gewigtige voorstellen en dengdeijke ondernemin-
 gen wij derhalve, eindelijk, eene welingerigte, wel
 uitvoerbare, en steeds heilzame werking, ten nutte
 van ons Vaderland, tot vasten stand gebragt en wel
 onderhouden wenschen te zien!

UTRECHT,
 Wintermaand, 1801.

AANWIJZING
DER VERHANDELDE ZAKEN.

Inleiding.

(Eerste Redevoering.)

	Bladz.
Nuttigheid van gepaste bijdragen door Leden der Maatschappije, uit elks bijzonder vak, ter bevordering van algemeene belangen gedaan; . . .	3.
en dus ook door Geneeskundigen, ter bevordering der geneeskundige Staatsregeling. . . .	7.
Het <i>onderwerp</i> zal zijn: het hooge aanbelang en de noodzaaklijkheid eener staatkundige handhaving van der Burgeren Gezondheid en Leven;	
In drie Hoofddeelen te verhandelen. . . .	11.

Eerste Hoofddeel.

Waardij van Gezondheid en Lichaamlijken welvaart, boven alle andere voordeelen eener burgermaatschappije, welke gewoonlijk door de Staatkundigen worden aangepreezen. . . .	12.
Uitbreiding en betoog deezer stelling. . . .	17.
Toepassing derzelve voor het Staatsbestuur. . . .	20.

**

Twee

I. Afdeeling.

Bladz.

Van de Staatkundige zorge ter bewa-
ring, dat is, ter instandhouding, ver-
meerdering, en beveiliging van de te-
genwoordige Gezondheid en het Leven. 60.

Voorafgaande aanwijzing der veele onderscheidene
zaken en voorwerpen, over welke dit gedeelte
der algemeene zorge en handhaving van der
burgeren gezondheid gaan moet, 61.

voornaamlijk door het gezag der Overheid: 94.

maar ook door den invloed van vermogende
Burgers. 65.

Overgang tot de bijzondere verhandeling van
eenige dier aangewezen zaken als voorwerpen
der algemeene zorge en beveiliging. 66.

I. Deugdzaamheid en welver krijg-
baarheid van de beste en de een-
voudigste *Levensmiddelen* te be-
vorderen. —

1. *Koren- en Graanspijzen*, ook boven de
Aardäppelen, aangepreezen. 68.

2. Welbereid vaderlandsch *Bier* voor den Vol-
ke aanbevolen. 71.

3. Zuiverheid en goedheid van den *Wijn*. 77.

4. Schadelijkheid en misbruik der *Sterke dran-
ken* opgemerkt; 80.

door redenen beweezen, 81.

door veelerleije ondervinding gestaafd. 84.

Wenschlijkheid en mogelijkheid van be-
perking in deezen drank. 88.

voords noodige zorge tegen schadelijke
inmengselen. 92.

5. Zorge tegen alle blijkbaare *dronkenschap*
wenschlijk. 90.

6. Zuiverheid en onschadelijkheid van alle an-
dere soorten van *Spijzen*, *Dranken* en
Versnaperingen aanbevolen. 94.

	Bladz.
II. Zuiverheid en reiniging van de <i>Lucht</i> ernstig te bezorgen.	96.
Groot aanbelang deezer zorge;	100.
mogelijkheid derzelve en middelen daartoe;	98.
bijzonderlijk noodig in de openbaare Ge- sichten van liefdadigheid;	103.
----- Werk- en Gevangenhuizen;	105.
----- alle algemeene Ver- gaderplaatsen.	107.
----- vertoog tegen het begraven in Kerken en Steden.	108.
----- van de goede en kwa- de voorbeelden in deezen.	110.
III. Ter afweering van algemeene <i>Ziekte-smetten</i> waakzaam te zijn.	111.
Tegen de finette der Teeringziekten.	112.
----- akelige Venuskwalen, zoo veel mogelijk.	115.
----- van alle Volkskwalen.	117.
Bijzonderlijk tegen de meest vernielende pest der Kinderpokjes.	118.
Opmerking van onverschoonlijke achte- loosheid in deezen.	120.
IV. Voorzorgen tegen het <i>vallen in</i> <i>het water</i> en de <i>gevaaren van het</i> <i>verdrinken</i> , vooral in ons Land op- merkelijk;	121.
bijzonderlijk ook, tegen het waaghalzen op het Ijs.	124.
V. Beveiliging van <i>het Kinderbaa- ren</i> en de <i>eerste inrede</i> in de wereld.	125.

VI. Bevordering van *Lichaamssterkte, bekwaamheid en vaardigheid* van ledematen en zintuigen, door Oefenscholen en Spelen, naar het voorbeeld der Ouden. . . . 127.

Besluit dezer Afdeeling. 130.

III. Afdeeling.

(Derde Redevoering.)

Van de Staatkundige zorg, als de grootste en noodige waarborg der Ingezetenen tot eene goede herstelling van gekrenkte gezondheid en redding in werkelijke levensgevaren. 135.

Inleiding, en samenhang met de vorige betoogen; —
aanbelang van dit onderwerp, vooral ten behoeve van het talrijk en nuttig Gemeen. . . . 140.

Deeze Afdeeling draagt vijf verëischten voor. 142.

I. Afweering van alle ongepaste en nadeelige hulpe en dienstbieding. 143.

Zeer noodig, om der menschen ligtgelovigheid en volgzzaamheid. 144.

Waare uitgebreidheid dezer zorg. 146.

Zij vordert tweeledige pogingen: 147.

1. der Wetten, en Overheid, —

ter weering van alle onbeproeft Geneesoeffenaars in alle vakken, vooral Vroedmeesters, ook te Lande, 148.

ter handhaving en voltoojing der aanwezige inrigtingen, —

bijzonderlijk tegen de al te veel begunstigde Kwakzalvers 154.

	Bladz.
2. der Proefmeesteren zelven, in alle vakken van Geneesöefening; . . .	157.
zonder welker onzijdige gestrengheid geene Wetten iets baten kunnen. . .	158.
Nietige uitvlugten eener verfoeilijke toegeeflijkheid in deezen. . . .	159.
II. Daarstelling en bescherming van welbekwame Konstöefenaars, en van goede hulpmiddelen, in alle de bijzondere vakken der Geneesöefening.	162.
Onvermijdblijke noodzaaklijkheid, van de- ze tweede zorg te voegen bij de eerste. . . .	163.
Hiertoe behooren drie bijzondere stukken:	166.
1. bekwaamheid der hulpbiedende per- foonen zelven, en deugdzaamheid der middelen:	—
deeze, voor de inwendige Genees- konst-oefening, te verkrijgen door het onderwijs der hogescholen, en alleen op haare beproeving;	168.
voor de uitwendige Heelkonst, de Verloskonst, en voor de Artsenij- bereiding, ook door ander onder- wijs, en niet dan op eene bijzon- dere beproeving.	169.
2. algemeene daarstelling dier hulpbieding en middelen door het geheel Vaderl. . . .	170.
niet slegts in de Steden, waar hier aan zoo zeer geen gebrek is;	171.
maarook in kleinerplaatsen en te Lande het zij door beroeping, met eenige van landswege toegelegde bezol- diging, der noodige Konstöefe- naren, welke toch anders ont- breken zonden;	173.
het zij door gemeenschapl ijke scha- deloosstelling derzelven.	174.
3. Wel-	

3. Welverkrijgbaarheid derzelfde hulpe voor allen, ook minvermogenden: 175.
 door de onderscheidene dienstverrigtingen en de prijzen der middelen, zoo veel mogelijk en naar billijke taxe, te bepalen; —
 door vooral de bezoldigde Konstoefenaaren aan de vervulling hunner pligten, volgens billijke Instructien, te houden. —
 aandrang op zulke weldadige instellingen in ons Vaderl. waar men hier in nog veelal zeer ten achteren is. 176.
 eenige goede voorbeelden aangewez. 179.
 noodige zorg tegen schandlijke misbruiken deezer aanstellingen; 182.
 verder nuttig gebruik derzelve, tot gemeenschaplĳke geneeskundige waarnemingen, onder medewerking en bestuur van Opperartsen, met bijgevoegden lof der Geneeskundige Correspondentie Societeit. 186.
 Uit deeze inrigtingen, zal van zelve volgen de verëischte bescherming en aanmoediging van bevoegde Konstoefenaaren. . 187.

III. Bezorging van goede, geheel kosteloze hulpe, voor des behoevenden, niet slegts in de Steden, maar ook te Lande: . 188.

1. door deezen dienst mede te begrijpen onder het werk der openlijk bezoldigde Konstoefenaaren, mits deezen billijk te beloonen. 191.
 2. Waarschuwing tegen misbruik hier bij. 192.
 2. Door eene regt goede inrigting van Gasten Ziekenhuizen. 193.
 Eenige aanwijzingen dien aangaande; lof van Howard. 194.

IV. Voorziening in kragtdadige mid-
 delen en welgereeden bijstand,
 ter redding in haastige toeval-
 len, ongelukken, en ter afwee-
 ring van plotslijk levensgevaar: 198.
 gedeeltlijk van geneeskundigen, gedeelt-
 lijk van anderen aard. 199.
 Lof der instellingen ter opwekking van
 Drenkelingen. —
 Aanbeveling van zorgen tegen het in 't
 water vallen zelve voor het spoedig daar
 uit redden, bijzonderlijk ook van Schip-
 breukelingen, enz. 201.
 Groot aanbelang deezer bezorginge, bij-
 zonderlijk in ons Land. 202.
 Hulp in allerlei haastige verstikkingen,
 vergiftigingen, enz. 204.
 Zorge tegen het spoedig afleggen en begra-
 ven van gestorvenen; 206.
 bijzonderlijk, tegen het haastig voor dood-
 houden van Zwangere vrouwen. 207.
 Pligmatige, schoon zelden gelukkende po-
 ging, om de Vrugt te behouden; 208.
 de van ouds hiertoe aangepreezene kei-
 zerlijke siede overwoogen; 210.
 redenen om haar de voorkeur niet te geven; 212.
 ondervinding dit bevestigende. 214.
 Voorstel eener meer veilige en gereede wij-
 ze van verlossen in deeze gevallen. 215.

V. Instelling van het noodig Onderwijs
 en de Oefening ter vorming van
 alle de Konstoefenaaren der Ge-
 nees-, Heel-, Verlos- en Artsenij-
 bereid-kunde: 219.
 1. vooral door wel ingerigte Hogescholen voor
 alle die takken der konst; 220.

	Bladz.
2. en door bijzondere Scholen voor de bijzon-	
dere takken,	221.
van Artsenijbereiders,	222.
Heelmeesters,	—
Vroedvrouwen,	223.
(Aanbeveling deezer welönderweezene, zeer nuttige Vrouwen, tegen heden- daagsche vooroordeelen en minächting.) —	
Vroedmeesters, wier naaukeurige proef nadrukkig wordt aanbevolen.	225.
3. Groot aanbelang van werkdadige leeröefe- ningen, in Gasthuizen, en bij de leger- steden der hulpbehoevenden,	227.
Besluit.	230.

BIJVOEGSELS

TOT DEEZE NEDERDUITSCHÉ UITGAVE,
DOOR DEN SCHRIJVER.

	Bladz.
I.	
Over de waardije van het betoog, ter bevestiging van het groot aanbelang eener <i>geneeskundige staatsregeling</i> . (Tot het gezegde, bladz. 12—55.)	235.

	Bladz.
II.	
Over de voorkeur van het voedsel uit <i>Graanen</i> , boven dat van de <i>Aardäppe- len</i> . (Tot bladz. 68—70.)	239.
** 5	Duid.

	Bladz.
Duidlijke voorstelling en opheldering van het deezee aangaande beweerde, tegen de ge- maakte zwaarigheeden.	241
De meerdere voedzaamheid en deugd der ver- scheidene Graanen, in vergelijking tot de Aard- appelen, door daadzaken en beschouwing der bestanddeelen aangetoond.	244.
De Meelspijzen zijn evenwel daarom niet voor allen beter geschikt, veel min de Aardäppelen verwerplijk.	249.
De mindere natuurlijke rang der Aardäppelen, uit hoofde der verwandschap deezer plant aan de verdagte <i>Solanum's</i> , is geen kruidkundige herfenschim.	251.
Besluit.	257.

III.

De aanprijzing van het <i>Bier</i> , als de bes- te Volks-drink in ons Vaderland, ver- dedigd. (Tot bladz. 70—77.)	259.
De hier tegen ingebragte bezwaaren, uit hoofde der gevestigde Staats-huishouding, overwogen en eenigzins opgeruimd.	260.
Gronden deezer aanprijzing nader ontwikkeld:	265.
1. uit de stoffe, bereiding en aard van het Bier;	266.
2. misbruiken kunnen niet ter verwerping gelden;	269.
3. uit de meerdere gezondheid en sterkte der Bierdrinkers.	271.
4. Minächting van en beschuldigingen tegen het Bier beändwoord.	274.
5. De aanprijzing nader aangedrongen;	278.
6. ook van het Zwaar bier, in plaatse der Sterke dranken.	280.
Besluit, met de aanbevelende gemügenissen van andere kundige Mannen.	281.

IV. Be-

IV.

Bladz.

Beoordeeling van den <i>Wijn</i> , en van de <i>Thee</i> . en <i>Koffijdranken</i> , met betrek- king tot de Volksgezondheid. (Tot bl. 73, 75, 77—80.)	284.
I. Van den <i>Wijn</i> .	
Deszelfs waare nut en heilzaamheid voor veelen.	285.
Noodzaaklijke zorg voor deszelfs zuiverheid en goedheid.	—
Hooger prijs wordt dan door zeldfamer en daarom nuttiger gebruik vergoed.	286.
Voor negten <i>Wijn</i> wordt den volke goed Bier zeer aanbevolen.	—
II. Van de <i>warme Waterdranken</i> .	
Zeer groote verandering in der menschen gestel- len en ongesteldheeden, door deeze dranken in de laatste eeuw veroorzaakte ziekte, kun- dig aangewezen;	289.
bijzonderlijk de vermenigvuldiging van Jicht, Zinking-, Borst- en Teering-ziekten, enz.	291.
(Uitstap: ter bijzondere verklaring, uit dezelfde oorzaak, der vermenigvuldigde gevolgen van min welbewerkte vogten, met name ook der Galsteenen; door bijgevoegde waarnemingen bevestigd en duidlijker uitgelegd.)	293.
Drie omstandigheeden, welke de nadeelige ge- volgen der waterdranken verërgeren, vooral bij ons Gemeen:	304.
terwijl toch ook zekere bijzondere nuttighe- den van het <i>matiglijk</i> Waterdrinken erkend moeten worden;	307.
ook zelfs het <i>warm</i> drinken niet uitgezonderd.	311.
Nog iets, van de bijzondere kragten en werking der <i>Thee</i> , <i>Koffij</i> , en wat verder in het warme water getrokken of vermengd pleegt te worden.	317.
Het voorgaande tot vier hoofdstellingen, zoo aangaande het nadeel, als de waardije der warme waterdranken, voor de volksgezond- heid, bijeengebragt.	324.
	Dat

- Dat ook, bij de zeer groote omwenteling van leeftrant der laatste eeuw, nog opmerklijk is de ontwijfelbare vermindering van sommige zwaare ziekten en derzelve geweld; 329.
- mischien ook eene mindere stijfheid en firamheid des Ouderdoms: 332.
- hoe zeer ook andere oorzaken, buiten het waterdrinken, in die omwentel. daartoe medewerken; 333.
- terwijl, ook met dit alles, de kragt der nature dus verminderd en vertederd zijnde, teffens haare werkzaamheid in ziekten, tot blijkbare scheidingen en regelmatigen afloop, zekerlijk in deeze eeuw gekrenkt en afgenomen is. 336.
- V.
- Verderflijke werking der Sterke dranken op de volksgezondheid, en het verbaazend vertier dier dranken in ons Vaderland, nader onder het oog gebragt. (Tot bladz. 80—91.) 339.
- I. Van de verderflijke uitwerking der Sterke dranken op de volksgezondheid. 340.
- Het daar van bijgebragt betoog nog gesterkt door de treffende schildering en veroordeeling van Hufeland, na Conring, ter opwekking van den aandagt eener verlichte Staatkunde. 341.
- Dit vloeibaar vuur mag dan voor geen menschen-drink gehouden worden; 345.
- ook, zuiver en dagelijks genomen zijnde, voor geen gepast behoedmiddel tegen de opgemerkte nadeelen der warme water-dranken. 348.
- De verderflijke werking der Sterke dranken door bewijzen en ondervinding gestaafd. 349.
- Zij hebben voltrekt geene kragt van voeding; ook niet de inlandsche Korenbrandewijn. 352.
- Blijkbaar gemaakt door een naaukeurig verslag van de wijze van bereiden en stooken. 354.
- De vaderlandfche Jenever verschilt hier in niets van den Franschen Brandewijn. 359.
- Voor.

Vooroordeelen tegengegaan en het besluit opge- maakt.	362.
Wanneer, alleen als Geneesmiddel, nuttig? On- voorzigtige toegeeflijkheid en practijk van fommige Artsen, in deezen.	366.
Voorflag, tot een min verderflijk en mooglijk eenig nuttig gebruik dier in ons Land gestook- te vogten, door gepaste vermenging en tem- pering van hunnen brandenden aard; om dus aan 't bedrijf der Stookerijen, kon her zijn, een min verderflijke leiding te geven, enz.	370.
II. Overzicht der <i>verbazende veelheid</i> <i>van den in ons Land gestookten en</i> <i>vertierden Sterken drank.</i>	377.
1. Berekening der jaarlijksche grootheid deezer consumtie, in het Gewest van Utrecht.	—
2. ————— Groningen.	385.
3. ————— Friesland.	396.
* Alle vergeleeken tegen het aantal van Men- schen in elk deezer Gewesten; waaruit eene vrij gelijkmatige consumtie blijkt.	
4. Berekening over het Gewest van Holland.	406.
Verbazend groot getal Branderijen in dit Gewest;	—
bij uitnemendheid in Schiedam, en aldaar nog steeds toegenomen.	407.
De sterke werkzaamheid deezer Stookerijen, uitvoeriglijk nagespoord.	408.
Hoeveelheid van den gestookten Drank, naaukeurighijk aangewezen.	412.
De gewestlijke consumtie ook hier bere- kend, bijna $\frac{1}{3}$ van 't gestookte.	415.
5. Berekening der consumtie in onze geheele Republiek.	417.

VI.

De consumtie van *Wijn, Bier en Sterken*
drank, in ons Vaderland, vergeleeken. 420.

1. Consumtie van den *Wijn*; 421.

I. VOOR

	Bladz.
1. voor de Stad Utrecht, over veele jaaren berekend en samen vergeleeken;	422.
voor het Gewest Utrecht, moeilijker te bepaalen;	423.
2. voor 't Gewest van Stad en Lande, veel kleiner.	426.
Nafpooring der redenen deezer kleine consumtie aldaar.	428.
II. Confumatie van <i>het Bier</i>;	432.
1. voor de stad Utrecht, over veele jaaren bepaald en vergeleeken.	—
voor het Gewest Utrecht, waarschijnlijk begroot;	434.
2. voor 't Gewest van Stad en Lande, waarschijnlijk berekend;	436.
hoe in eene eeuw trapswijze afgenomen;	440.
zijnde doch thans nog zeer veel grooter in Utrecht, enz.	441.
III. Vergelijkend overzigt, voor deeze beide Gewesten, der consumtien van Wijn, Bier en Sterken drank.	442.
IV. Vergelijking derzelfde en hare onderlinge verhouding, over de geheele Republiek.	444.
V. Opmerkelijke gevolgen uit deeze vergelijking.	446.

.VII.

De verbazend groote voorraad van Koren, welken onze Branderijen verslinden, onder het oog gebragt. (Tot bladz. 86, 87.)	449.
Staatkundig aanbelang deezer beschouwing.	—
Onderscheidene wegen van berekening ingeslagen, welke tot de zelfde uitkomst leiden.	451.
Friesche opgave;	—
eerste Hollandfche,	454.
tweede ————	456.
Besluit hier uit opgemaakt.	459.
De	De

	Bladz.
De verflinding in de Hollandf. Branderijen begroot.	460.
— — — — — over onze geheele Republ.	461.
— — — — — alleen voor de inlandfche confum- tie van Jenever.	463.
Het ftaatkundig aanbelang deezer geduchte vernie- lingen nader geftaafd.	465.

VIII.

Het geweldig verlies aan Brood en Bier; voords de armoede, huislijke ellend- den, het zedenbederf, en de verdere deerlijke gevolgen van 't verftooken der Graanen en van de Geldverfpillin- gen in den Sterken drank, aangewe- zen en beoordeeld.	468.
I. Geweldige bekorting der wezenlijkfte behoeften onzer Burgeren door het ftooken, fchoon flegts voor inlandfche confumtie;	—
1. aangetoond, in de groote veelheid <i>Biers</i> , uit de dus verftooktwordende Gerst verkrijgbaar;	469.
2. gevoegd bij de veelheid <i>Broods</i> , uit de teffens verftookt wordende Rogge verkrijgbaar.	471.
3. Het wezenlijke en groote van dit verlies na- der uitgelegd.	473.
II. Deerlijke gevolgen der Geldverfpil- lingen in deeze dranken, onder den Gemeenen man;	476.
daar de Man alleen verteert, waarvan het gansch Huisgezin wel kon varen;	—
en deeze verteering onmatig duur betaalt.	477.
Treurig tafereel der aldus onder ons Gemeen- plaats hebbende armoede, huislijke ramp- zaligheid en bederf, derzelve algemeen- heid, grootheid en verfehiedene aanen- gefchakelde oorzaken.	478.
III. De grootheid van den aldus verfpil- den fchat Gelds, fchijnt ook wel de aandagt van het Volksbestuur waardig te zijn.	480.
Berekening der veele Millioenen fchats, op welke de inlandfche confumtie van den Je- never te ftaan komt.	—b.
2. — — — — — voor de confumtie alleen bij onzen Gemeenen man.	—c.
	IV. De

Bladz.

- IV. De verdediging der dus verre veroordeelde zaken beëndwoord: —d.
1. aangaande de verslinding door de Branderijen; —e.
 bij vrijen toevoer des Korens en uitvoer der Dranken;
 nog meer, bij het minder stookten alleen voor binnenlandsch gebruik —f.
2. aangaande de groote Geldvoordeelen uit den bloei der Branderijen en de consumptien des Dranks, inkomende; —g.
 voor 's Lands schatkist. —h.
 De grootheid dier inkomsten erkenden berekend; —
 dat echter dezelve van elders ook vervuld konden worden. —i.
 Verwerping eener schandlijk inhalige Staatshuishouding. —k.
 Voor bijzondere personen; —
 wier voorspoed toch tegen algemeen ongeluk niet kan opwegen, —l.
 daar dezelve ook in betere bronnen gezocht en gevonden kan worden, —
 vooral, wat aangaat de talrijke kleine Drankwinkels, Kroegen, enz. —m

B R I E F

VAN DEN VERTAALER.

raakende, de eerste en hoogstnoodige voorzieninge tegen nadeelen en misbruiken in de uitöefening van Genees-, Heel- en Verloskonst, vooral ten platten lande. . . Bl. 481—506.

Zet-feilen, dus te verbeteren:

Bl.	53.	voor	1783,	lees:	1787.
	58.	reg.	16	—	de openbaare
	66.	—	6.	—	niet slegts niet
	72.	—	15.	—	ἐκ κριθῶν
	157.	—	1.	—	moeten wij
	212.	—	4.	—	kragt kunnen
	218.	—	1.	—	voorite famenv.
	219.	—	10.	—	Burgerstaat
	475.	—	23.	—	voldoende

DE

DE HANDHAVING
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN
DER
INGEZETENEN ONZES VADERLANDS,
EEN ZEER BELANGRIJK EN NOODZAAKLIJK DEEL DER
ZORGE HUNNER OVERHEEDEN.

EERSTE REDEVOERING.

*Gehouden, bij het afleggen van het jaarlijksch Bestuur der
Geldersche Hoogeschoole, te Harderwijk, 10 Junij 1778.*

DE HAANDHAVING

V. A. M.

GEZONDHEID EN LEVEN

DE

INGEZITTENEN VAN NEDERLAND

WELKE HETZELFDE EN HETZELFDE DEEL VAN

ZORGE HUNNER OVERHEELEN

EERSTE REDVOERING

Calcutta, in het Jaar van de Indische Regeering
Calcutta, in het Jaar van de Indische Regeering

de algemeene belang; dat elk immer ook het
meest gewigt zal leggen op die zaken, welke
in of naar den kring vallen, te welken hij meer
betreft; ~~en welke hem meer betreffen~~
zondere belangen met het algemeene welzijn in-
telijk verhouding, en zodanige zaken over het
hoofd gezien worden, die buiten het gezamen-

lijk die rechten kuisen niet; echter vermits
Daar de ondervinding in de menschelijke sa-
menleving ons dagelijks leert, dat bijna ieder
een, wien men wegens zaaken, tot het alge-
meen welzijn betrekkelijk, raadpleegt, zijne eigene
manier van denken voorstaat, terwijl teffens die
beslissingen veelal verschillen, naar het verschil-
lend oogpunt uit welk elk beoordeelaar het alge-
meen belang beschouwt: zo meene ik toch, dat
deeze zelfde dus verschillende uitspraaken van per-
soonen van onderscheidenen stand, indien dezel-
ve slegts met gematigdheid ter goeder uure voor-
gedragen, en aan de regtmaatige toets en beoor-
deeling van bevoegde regters overgelaaten wor-
den, de best gegronde en meest zaaklijke bij-
draagen tot het geluk en welzijn der maatschap-
pij zullen kunnen opleveren.

Daar ik sta gaarne toe, daar elk deezer bij-
zondere beoordeelaars zich zelven vooral voor
den waaren en naauwkeurigen regter houdt over

de algemeene belangen; dat elk hunner ook het meest gewigt zal leggen op die zaaken, welken in of nabij den kring vallen, in welken hij meest bezig is; terwijl hier uit volgen kan, dat bijzondere belangen met het algemeen welzijn ligtelijk vermengd, en zodanige zaaken over het hoofd gezien worden, die buiten het gezigtsbereik dier regters gelegen zijn: echter vertrouw ik, Toehoorders! dat niemand uwer, om deeze reden, de op zich zelf heilzaame en met het best oogmerk ontworpen aanmerkingen van welopgeleide mannen als geheel nutteloos verwerpen, veel min daarop met een veragkend oog zal nederzien.

Daar men immers verwagten moet, dat een ieder het best doorzigt hebbe in 't gene hij dagelijks behandelt, en welks belangen hij dus door en door leert kennen; daar het bekrompene van de uitzigten des eenen, door het verder ziend vernuft des anderen, aangevuld en verbeterd kan worden; daar men hier door gelegenheid heeft om dat gene, het welk te verre getrokken, niet behoorlijk uitgewerkt, of op den staat der zaaken niet juist is toegepast, nader te overweegen, te beschaaven of beter ter zaake te brengen: zo kan ik toch niet zien, waarom men niet, uit de vergelijking zulker raadgeevingen

gen

gen van verftandige burgers, in den fchoot eener burgerlievende Overheid verzameld, met eene wakkere opmerkzaamheid beproefd, en elk op zijne regte plaats aangebragt, de uitmuntendfte hulpmiddelen zoude verkrijgen, ter geduurige uitbreiding en waare bevestiging van algemeen geluk en welvaart.

Ik vleije mij derhalven, zeer geëerde Toehoorders! dat uw gevoelen in deezen van het mijne niet verfcillen, of daar van verre afwijken zal: ook ontbreekt het ons in deezen aan geen gezag of voorbeelden. Voor gezag moge mij thans dienen een gezegde, dat mij deezer dagen onder het oog gevallen is, van den voortreflijken Roomfchen raadsheer en aanzienlijken burger AURELIUS CASSIODORUS, die, volgens getuigenis der gefchiedfchrijveren (a), in de tijden der Gothifche barbaarsheid, als eene heldere ftar uitblonk, en die, om den vlijt der onderdaanen van koning THEODORIK op te wakkeren, uit 's vorften naam met deeze aanspraak begint: dat, „ daar het algemeen welzijn het behoud van alle ingezetenen ten onderwerp

(a) Zie *Censura celebr. auctor.* THOM. POPE-BLOUNT, pag. 318.

werp heeft, dit ook, door de vlijt en naarstigheid van allen, moet uitgewerkt worden" (a).

Voorbeelden van dit soort van vlijt en nijverheid vinden wij ook hedendaags, zelfs in ons Vaderland, niet weinigen; onder welken ik mij beroepe eensdeels op de veelvuldige geleerde maatschappijen, andersdeels en voornaamelijk op dat talrijk en arbeidzaam genootschap, het welk voornaamlijk zijne poogingen aanwendt ter bevordering van onzen nationaalen ijver: ik bedoel den Oeconomischen tak van de Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen; een genootschap thans door ons geheel Land uit de voortrefflijkste burgers van allerlei rangen samengevloeid, welks hoofddoel is, om, door elkander in de hand te werken, door eenige penningen bijéén te brengen, en het uitloven en schenken van eere-prijzen en belooningen, den najver van kundige en vooral elk in hun vak ervarenne ingezetenen ten algemeenen nutte op te wekken, en dus uit te werken, dat de egte bronnen van inwendigen en vastgegronden welvaart voor ons Gemeenebest geopend en vermenigvuldigd worden, op dat men de weldaadige beekjens van voorspoed wijd en zijd moge zien verbreid worden; welke in-

(a) *Variar. lib. V. epis. 18.*

stelling, mijns inziens, overwaardig is, dat elk, wiens boezem in zuivere liefde voor zijn vaderland ontstoken is, dezelve met al zijn magt aankweeke en uitbreide; en zoude zij ook niet der bescherming en aankweeking van de Vaderen onzes vaderlands, welken niets boven 's Lands heil ter harten gaat, overwaardig zijn?

Daar het mij derhalven uit het verhandelde blijkbaar voorkomt, dat men ook uit bijzondere bedenkingen en poogingen der burgeren van allerlei standen ter verbetering en uitbreiding van het algemeen welzijn de schoonste vrugten, met veel reden, verwagten mag; zal er dan wel iemand mijner Toehoorderen aan twijfelen, of ook die klasse van burgeren, welke van het behoud en herstel der lichaams-gezondheid onzer natuurgenooten haare voornaame zorg en bezigheid maakt, tot dat algemeen belang ook zeer veel van het haare zoude kunnen bijbrengen?

Den Geneeskundigen toch is een dubbele pligt opgelegd; een bijzondere, en die is hun gewoone taak, volgens welken zij bereid zijn elk een in ziekten of ongesteldheden gereedelijk hulp te bieden; terwijl zij hier van ook hunne bijzondere

dere belooning wagten. De andere plicht, waar in geen zoo bijzonder belang plaats heeft, is edeler en uitgebreider dan de eerste, hebbende het meer algemeen welzijn der geheele maatschappij ten doel, en strekkende voornaamelijk haare zorg uit tot zodanige openbaare inrigtingen, welken dienstig zijn om de gezondheid van allerlei inwoonderen te beveiligen voor de na-deelige uitwerkzelen dier oorzaken, welken de saamenwooning en onderhandelingen eener talrijke en gemengde maatschappij onafscheidbaar vergezellen; en door welke inrigtingen verder ook voor de geneezing van ziekten, door regt geschikte hulpmiddelen, niet dan door kundige lieden ter behoorlijker tijd in het werk te stellen, gezorgd worde. En dit toch, meene ik, de groote zaak te zijn, door welke vooral een Geneeskundige, wanneer hij deezen zijnen uitgebreiden, maar tevens edelen plicht naarstiglijk vervult, tot het welzijn zijner medeburgen een uitmuntend en bestendig deel kan toebrengen; want ofschoon deeze algemeene voorzorgen voor de gezondheid der inwoonderen, welken ik daar zo even met een woord hebbe aangestipt, niet op zijn last, maar op dien der Overheid, bekrachtigd en in het werk gesteld worden; zo zal egter het inzien der zaak klaarlijk leeren, dat zodanige maarregelen nimmer op goeden grond kunnen

ge-

genomen en konstmatig uitgevoerd worden, dan na behoorlijke raadpleeging en met medewerking van Geneeskundigen.

Ik heb naamlijk hier het oog, op die instellingen en voorzorgen, welken van wegens eene burgerlievende Overheid ter verbetering of beveiliging der Volksgezondheid in het werk gesteld zijn, of aangewend zouden kunnen worden, en die in onze eeuw met meer oplettendheids worden nagespeurd en door Geneeskundigen behandeld, onder den gepasten naam van *Geneeskundige Staatsregeling (a)*.

Daar

(a) Hier toe zijn betrekkelijk de eerste hoofddeelen in de *Anthropologia Forensis* van HEBENSTREIT, Lipsf. 1753. Men vindt mede eenige zaaken, hier toe dienende, in de verhandeling van HEISTER de *Principum cura circa sanitatem subditorum*, Helmst. 1738; ook bij G. G. RICHTER de *cura Magistratus circa valetudinem civium*, Goett. 1758; bij LE BEGUE DE PRESLE de *Sanitate publica conservanda conspirantibus Medicis et Magistratibus*, Parisf. 1759; als mede bij J. W. BAUMER, in zijne *Fundamenta Politiae Medicae*, Erf. 1777: maar het schoonst en volledigst werk, hier over geschreeven, is het *System einer vollständigen Medicinischen Policy*, van J. P. FRANK; het welk door H. A. BAKE, Med. Doctor en Vroedmeester te Leyden, in het Nederduitsch vertaald en met aanmerkingen vermeerderd is: een uitmuntend werk, het welk in de

daad

Daar nu deeze zo ten uitersten belangrijke tak der algemeene Staatsregeling of regeeringkonst, dat is dier weetenfchap, naar welke de maatschappijen verftandiglijk gevestigd en voorzigtiglijk beftuurd worden, in veele Staaten, en ook in ons Gemeenebest, nog niet ten volle naar waarde gefchat en beoefend word: zoo hebbe ik gemeend, daar ik heden den post van Bestuurder (*Rector Magnificus*) deezer Hoogefchoolle zoude nederleggen, en dus, volgens plegtige gewoonte, eene redevoering moest houden voor eene talrijke en aanzien-

daad onze aanprijzing en aanmoediging verdient. — Onder de Hoogduitfche fchrijvers zijn er verfehiden, die in dit wak hunne kunde hebben aan den dag gelegd: ook is deeze hunne arbeid op veele plaatzen niet vrugteloos geweest, daar in veele landen de Overheid hunne heilzaame raadgevingen gevolgd heeft. Onder deeze fchrijvers behoort mede J. C. F. SCHERFF *Archiv der Medic. Policy*. Dit gedeelte der regeerkunde is dus voornaamelijk door de Geneeskundigen behandeld; egter is dit veld ook door de Rechtsgeleerden niet onbearbeid gelaaten, waar van men veele blijken aantref in de *Institutions Politiques* van BIELFELD, in het eerste deel, het V, VII en VIII. hoofddeel. Men kan tevens niet nalaaten, met grooten lof te gewagen van de fraaije en talrijke waarneemingen, die men aantref bij den wel-eerwaarden SUSZMILCH, in zijn uitmuntend werk, ten tijtel voerende: *de Godlijke Orde in de Veranderingen van het Menschlijk Geflagt*, naar den eerften Hoogduitfchen druk vertaald, in vier deelen, te Amsterdam 1772.

zienlijke vergadering, waar in ik ook Leden van Staat en Overheids-perfoonen zoude voor mij zien, dat ik niets onvoeglijks zoude onderneemen, noch buiten mijnen dubbelen post van Hoogleeraar in de Geneeskunde en 's Lands Opper-arts zoude treden, mer thans eene verhandeling te onderneemen, ten betooge, *dat de Handhaving van de Gezondheid der Ingezetenen een zeer belangrijk en noodzaaklijk Deel is der Zorge van 's Lands Overheid.*

In het verhandelen deezer stoffe komt het mij voor, deeze orde te moeten houden, dat ik, na *vooreerst* aangetoond te hebben, dat de waarde van der burgeren lighaamlijke gezondheid alle andere voordeelen eens burgerstaats te boven gaat; *ten tweeden* betooge, dat deeze lighaamlijke welvaart door de verstandige voorzorge der Overheid op het zekerst bevorderd worde, en deezer zorge hoogstwaardig zij; en eindelijk, *ten derden*, eenige hier en daar gekozene voorbeelden te berde bringe van sommige gevallen, waar in deeze Geneeskundige Staatsregeling onder onze landgenooten met de heilzaamste vrugt zoude kunnen werkzaam zijn.

Dan, Toehoorders! vreest niet, dat ik door
den

den overvloed deezer stoffe Ulieden in eene verdrietlijke langwijligheid zal mede sleeper; ik zal veeleer mijn taak met alle mooglijke korthed tragten af te werken; doch tevens ook bedagt zijn, om door geen haastig broddelwerk dezelve te bederven, en Ulieden dus nog meer te verveelen.

On derhalven, *in de eerste plaats*, den welbeveiligden en bevorderden lighaamlijken welstand der burgeren te doen erkennen, als het voornaamste goed en voordeel van eenen wél-ingegigten Staat, zullen wij met de volgende overweegingen beginnen.

Men stelt, volgens de gewoone leere der Staatskundigen, dat het geluk en voordeel eener Burgermaatschappij te zoeken zij in eene aanzienlijke menigte van ingezetenen, die een vol en vrij genot hebben van hunne menschelijke en Godsdienstige regten, die zich voegen onder billijke wetten, genot hebben van wél-gehandhaafde inwendige ruste en uitwendige veiligheid; doch, die vooral ook eenen genoegzaamen voorraad en gemaklijk gebruik vinden van die dingen, die tot onderhoud des leevens, tot gemak der samenwooning, en tot veelerlei aangenaam genot dienstig

en

en bevorderlijk zijn. Is het immers niet uit deezzen hoofde, dat men de voordeelen van eenen Burgerstaat hoog ſchat, welken op eenen gezonden landsbodem, op de vrugbaarheid der akkers, de rijkheid der weilanden, den overvloed van vee, en viſchrijkheid der wateren gegrond zijn? die voorts oorspronkelijk zijn van de ligging der landtreete, uit hoofde van haare zeeën of rivieren uitmuntend geſchikt tot eenen nuttigen handel met haare nabuuren? Uit zulke bronnen toch vloeijen niet ſlegts de noodwendigheden, niet ſlegts de aangenaamheden des leevens; maar, wanneer die behoorlijk door der burgeren vlijt in agt genomen worden, leveren zij ook die rijkdommen op, welken hunne bezitters in ſtaat ſtellen om ruim en rijklijk te leven, terwijl daar van overvloedige inkomſten in 's lands ſchatkiſt keeren; inkomſten, die meer dan genoegzaam zijn, om alle de ten nutte en beſcherming der maatſchappij noodige onkosten op te leveren.

Zoudt gij dan wel, TT. in een gemeenebest, het welk zich op zo veele voorregten beroemen konde, en zich daar en boven in het genot van eené regtmaatige en gelukkige regeeringsvorm verheugde, nog wel iets meerder kunnen begeeren? Ontbreekt er ook nog iets aan, om dezelfs burgeren hunne reeds zo uitmuntende

en

en volledige voorregten behoort en in regtvolle maate te doen smaaken? Bezit, zegge ik, zodanig een Staat nu alles, wat er vereischt wordt, om denzelven vast te doen staan? — om zijne bevolking, ook door het bijkomen van buitenlanders, regt te doen aangroeijen, om dien te doen bloeijen, en in allen opzigte voortrefflijk en voorspoedig te doen zijn?

Zo schijnt in de daad de berekening en het gevoelen te wezen van verre de meeste Staatkundigen, die het hoogst geluk van eenen burgerstaat stellen in een groot aantal, vooral van gegoede, burgers, wier ruime uitgaven ten nutte hunner medeburgers, en voorts ter verrijking van 's lands schatkist strekken; die voorts den grootsten roem van 's lands Overheid stellen in zulk eene inrigting van hunnen wél-voorzienen, en ook uiterlijk van welvaart blinkenden Staat, waar door dezelfde steeds bereid is, om inwendige onórde en geweld, door eene gestrengte uitvoering der wetten, en uitwendige vijandlijke aanvallen, door eenen wél-gewapenden arm, af te keeren: welke beoordeelaars dus bijkans volkomen overeenstemmen met *scipio*, wanneer hij, volgens *cicero*, in zijne brieven aan *atticus*, „ dien be-
 „ fluurder van het gemeenebest, als den daarstel-
 „ ler der grootste en schoonste zaak voor het
 „ mensch-

„menschdom hieldt, wien het gelukkig leven der
 „burgeren regt ter harte gaat.” — Maar welk een
 „gelukkig leven, bidde ik, bedoelt hij? — „een
 „gelukkig leven,” voegt hij ’er bij, „het welk
 „door rijkdom wél-gevestigd, door magt over-
 „vloedig, door luister uitgebreid, en door dap-
 „perheid eerwaardig zij. En dit geluk,” zegt
 hij verder, „moet zo eenen bestuurder niet min-
 „der ter harte gaan, dan den veldheer de over-
 „winning, den stuurman eene behoude reize, en
 „den geneesheer de gezondheid” (a).

Ik wil ook in geenen deele mij vermeeten, om
 van deeze, door zo groote, zo agtingwaardige
 beoordeelaars opgegevene, vereischten tot het ge-
 luk van den Burgerstaat, iets af te trekken, of hun
 gezag eenigzins te verminderen; ik verlang veel-
 eer, dat bij de opgenoemde vereischten vooral
 één gewigtig deel der openbaare welvaart worde
 bijgevoegd, zonder welk de toestand van al dat
 burgerlijk geluk, mijns eragrens, voltrekt kragte-
 loos en wankelbaar is, doch ’t welk ik vergeefs
 in die berekening zoeke: — en dit is, meene ik,
 eene voorspoedige Gezondheid der inwooneren,
 een wél-bezorgde en beschermde staat van lig-

(a) CICERO ad Atticum, lib. VIII. epist. II.

haamsferkte en ongekrenktheid, niet min dan die der overige straks gepreezene voordeelen en zegeningen van eenen wél-ingerigten Staat. Dus verlang ik, dat vooral der burgeren leven en gezondheid wél beveiligd zij, niet alleen tegen het openbaar geweld van doodslag, verminking, vergiftiging, en alle soort van aanranding, welke onze burger-wetten voornaamelijk straffen; maar inzonderheid doel ik hier op die heimelijke nadeelen, welke, in eene anderszins bloeiendste en welvaarendste maatschappij, aan de gezondheid der burgers ligtelijk kunnen toegebracht worden, zelfs door die zaken, welke dienen moesten, om het leeven of de gezondheid der burgeren in stand te houden of te herstellen. En moet men niet als zodanigen beschouwen de levensmiddelen, de lucht, die wij inademen, onze wooningen, de famenleeving, de geneeswijze onzer ziekten, de behandeling onzer baarende vrouwen, en al wat verder, zoo wel de voortplanting van het geslacht, als de opvoeding onzer kinderen aangaat? Dit alles toch, wanneer het door ondeugend beleid, bedriegerijen en zorgeloosheid der medeburgeren, ja ook door onoplettend Staatsbestuur bedorven of verwaarloosd is, zal aan de maatschappij de grootste nadeelen kunnen toebrengen.

Wie

Wie toch, die elk deezer ontelbaare gevaaren, waar mede der burgeren welvaart bedreigd wordt, in aanmerking neemt, zal dezelve gering agten? — tenzij hij mooglijk eene bloeiende gezondheid, en den volkomenen en ongeschonden staat van alle werktuigen des lighaams niet wilde tellen onder wezenlijke voorregten, die met zoo veel zorgte zouden verdienen behoed te worden; daar zij toch door de natuur aan allen geschonken, door allen ook, zonder zo zorgvuldige maatregelen, genoten, en niet zoo ligtelijk verlooren zouden worden. — Zoo iemand toch zoude hierdoor zijn onverstand slegts aan den dag leggen, en doordlaande bewijzen opleveren van zijne grootte onkunde aan het zoo konstig als broos gebouw des menschelijken lighaams en de ontelbare wisselvaligheden, waaraan het onderhevig is, en

Indien wij inmits eenigzins aandachtiger het oog vestigen op de zoo even met een woord aangewezene oorzaken, welke in de maatschappelijke samenleving onze gezondheid kunnen benadeelen, en welker schadelijke uitwerkselen ons elk oogenblik boven het hoofd hangen; weldra zullen wij overtuigd worden, dat wij reeds van het eerste oogenblik onzer ontfanging, gedurende ons verblijf in den schoot onzer moeder, aati veele gevaaren bloot staan; en hoe veele zijn er,

welke den het eerste levenslicht aanschouwenden waereldburger reeds bij zijne geboorte kunnen treffen? Aan welke ongevallen is hij, zoo lang hij onder de magt van anderen staat, door eene averechtsche opvoeding niet blootgesteld? De veelerleijde en veelvuldige verbastering, ja vergiftiging van zijn spijs en drank stellen hem bloot aan dagelijksche gevaaren; de lucht, door eene talrijke famenwooning en andere onzuiverheden besmet, wordt onbekwaam tot eene gezonde inademing, ja dat onontbeerlijk voedsel des levens wordt door veelerleijde zaaden des doods besmet, daar ook zijn onvoorzigtige omgang met besmettende zieken hem veele en dikwerf doodlijke ziekten op den hals kan haalen.

Ik zal nu met stilzwijgen voorbijgaan die ontelbaare menigte van nadeelen, welke in de geneeskundige Ziekte-leere vollediger uitgelegd, en aldaar gevonden worden in de afdeelingen, welke handelen over de zaaken, die in het lighaam ingevoerd, die uitwendig aan het zelve aangebragt, die door het zelve en door de ziel verrijgt, die, in het lighaam behoorende, verkeerdelijk uitgeworpen, of, daar zij onlast moesten worden, in het zelve worden terug gehouden. Hoedanige menigvuldige krenking van lighaamsgesteldheid en welstand, daar zij niet zeldzaam ontstaat

staat en toeneemt uit eene kwalijk bestuurde samenleving en burgerlijke bedrijven; zo schiet zij ook meer en dieper wortelen uit hoofde van der menschen zorgeloosheid, onbedroevenheid, schadelijke gierigheid en arglistigheid; ja, zij zal zoo veel meer verderflijke vrugten dragen, daar het onbedagt gemeen, hierop geen argwaan hebbende, zich te geruster daarin laat medesleepen; gelijk men vooral ziet gebeuren door de ongestraftelooze losbandigheid der roekelooze en slordige kwakzalvers, tot wien de onnozele burger met een blind vertrouwen zijn toevlugt neemt; doch die, in plaats van onthefte te worden van zijne voorigedrukkende kwaalen, veeltijds uit deeze verderflijke handen nieuwe ziekten en onheilen ongelukkiglijk wegdraagt.

Om deeze redenen, derhalven, verlang ik in het Gemeenebest eenen wél-bezorgden en beschermenden lichaamlijken welstand der burgeren, beveiligd, zoo veel het Staatkundig bestier hiertoe vermogt, van die aangeweene nadeelen der samenleving ja op alle wijzen vermeerderd en uitgebreid: die welstand toch alleen kan de hier vóór genoemde voorregten eener maatschappij wezenlijk en uitgebreid maaken; want zoo dezelve kwijnend is, word immers den burgeren alle lust en vermogen benoemen om van hunne voorregten met eenig genoegen

gen gebruik te maaken. En voorwaar niemand, die in zijn eigen lighaamsgestel geen vreemdeling is, zal dit in twijffel trekken. Geeft niet het lighaam de werkplaats en de gereedschappen aan de ziel, en wat zal deeze konstnaaresse zonder dezelve ten uitvoer brengen? hoe gebreklijk zal haar werk zijn, indien deeze werktuigen verftompt, verward, bedorven zijn? Wordt het lighaam sterker aangetast, de ziel lijdt smert en angst; zijn de werktuigen geheel verftompt, zij mist alle gevoel, de beste geneugten des levens zijn smaakeloos, het leven zelf verdriet den rampzaligen sterveling, en hij agt zich gelukkig sterfelijk te zijn, zoo dat, in het midden van alle de vrugtelooſ door hem nagejaagde aangenaamheden des levens, de dood voor hem eindelijk een wél-kome gast wordt, welke alleen hem van zijnen rampspoed kan verlossen!

Wie uwer, derhalven, mijne Toehoorderen! — op dat ik dit eerste stuk afdoe, — wie uwer zal de inwendige veiligheid van eenen Staat wél-gevestigd en voltooid agten, in welken wel, door een uitteemend bestuur, voorzien is in het gerust en tegen alle openbaar geweld beschermd bezit en genot van leven en goederen, van regten en eere, die boven het leven zelve gewaardeerd

wor-

worden, — doch waarin den burger geene waar-
re gerustheid en zekerheid bezorgd wordt, van
zijne levensvermogens en lighaamskrachten te kun-
nen ontwikkelen en te vermeerderen, zijne ge-
zondheid tegen alle heimelijke aanvallen te be-
waaeren, en zijne ongesteldheden deugdelijk be-
handeld te zien? — Niemand, voorwaar! ja Gij-
lieden zult nu allen wel met mij instemmen, dat
zonder alle aardfche voordeelen, waarmede een
Staat gezegend kan zijn, de eerste en beste
plaats, met het volste regt, gegeven moet wor-
den aan de openbaare handhaving van het wel-
zijn des lighaams, aan het met alle zorg wél
bewaaren, uitbreiden en hertellen van der bur-
geren gezondheid.

Laaten zij derhalven van hier gaan, die niets
voortreflijker in eene maatschappij agten, dan
rijkdom, krijgsmagt en eene herfenschimmige
glorie; laaten zij tot zulk een gemeenebest, met
bovengemelden SCIPIO, hun toevlugt neemen,
en daarin voor zich een gelukkig leven zoeken!
Wij willen veel liever gehoor geeven aan eenen
SOCRATES, den welken PLATO, in eene famen-
spraak met GORGIAS, doet voorkomen en zich
beroepen op eene spreuk, die men in aloude tij-
den plagt in den mond te hebben: „ dat het
gewisfelijk iets groots is, regtvaardig verkreegene

rijkdommen te bezitten, nog grooter, wélgemaakt
gebooren te zijn, maar het beste en het grootste,
eene goede gezondheid te genieten (a).

In de tweede plaats moet ik nu voortgaan te
betoogen, dat de lighaamlijke welvaart der In-
wooneren, door de verstandige voorzorge der
Overheid, op het zekerst bevorderd worde, en
dat zij deeze zorg ten hoogsten waardig zij.

Dan het zal wel niet meer in twijffel getrokken
kunnen worden, of der burgeren gezondheid een
genoegzaam waardig voorwerp zij van de ernstige
zorge en het oplettend bestuur van aanzienlijke
Staatsmannen, na dat wij nu reeds klaar gezien
hebben, dat deeze wél-bezorgde lighaamsgezond-
heid het allereerste deel is der inwendige veilig-
heid van eenen Staat: want toch, het gene op
zich zelf van den grootsten invloed is op het
geluk der maatschappij, moet immers ook eene
eerste plaats beslaan in de zorgvuldige oplettend-
heid van zulke Vaders des Vaderlands, welken,
om met CICERO te spreken: „ onder alle
menschelijke zaaken niets nader aan het hart
gaat,

(a) PLATO in *Gorgia*; edit. Serran. P. 451. c.

gaat, niets roemrijker is, dan zich wél-verdiend te maaken aan het gemeenebest" (a), daar zij, „die hier over gesteld zijn, het geheel beloop der algemeene belangen in agt moeten neemen, en geenszins, terwijl zij een zeker gedeelte behartigen, het overige drijven laten" (b).

En nu is het verder ook niet moeilijk te be-
troogen, dat dit belangrijkste deel van der burge-
ren welvaart op geenen vasten voet staan kan,
tenzij het in de bescherming der Overheid ge-
nomen worde, en tenzij het zijne onwrikbaare
waarborgen vinde in wijslijk gegeevene wetten
en instellingen, van eene wél-ingerigte en be-
hoorlijk gehandhaafde Staatskunde.

Indien men immers in eene talrijke samenwo-
ning van menschen, wier bezittingen niet meer
dan hunne aart en ondeugden van elkander ver-
schillen, niet wel verwagten kan, dat een ieder
veilig en gerustelijk zijne regten en goederen zal
blijven bezitten en genieten, tenzij hier voor,
door eene openbaare en werkzaame waakzaam-
heid, gezorgd, en alle aanvallen en aanslagen van
nij-

(a) *Epist.*, lib. X. ad *Planc.* *epist.* 5.

(b) *De Offic.* lib. I. *cap.* 25.

nijdige en kwaadaartige menschen afgewend worden: hoe zoude men dan, in dezelfde maatschappij, de volks-gezondheid, waarop zoo veel algemeene oorzaken invloed hebben, voor wél-gevestigd houden kunnen; hoe zal men die veronderstellen beveiligd en wél-verzekerd te zijn voor die nadeelen, welken, onder schijn van dezelve te bewaaren of te herstellen, door zorgelooze, onkundige of baatzugtige en arglistige lieden, daaraan worden toegebracht; tenzij, ook voor dit edelst gedeelte der openbaare veiligheid, door het schrandere vooruitzigt der Wetgeeveren en de onvermoeide waakzaamheid der Regteren, zonder verslapping, ten allen tijde gezorgd worde?

Doch, Toehoorders! ik hoop niet dat iemand onder Ulieden op dit onderwerp van gedagten zal zijn, als of dit geheel werk van het gezondheidsbestuur der Burgeren alleen tot de Geneeskundigen en hunnen taak zoude behooren, en dat de Overheid zich daarom hiermede niet zoude kunnen bemoeijen, om dat het kundigheden ondestek uit het vak der Geneeskunst, welke toch op haar zelve zoo uitgestrekt is, dat zij van de Artsen zelve voor zeer werkelijk en groot gehouden wordt, terwijl zij van den aart der regtsgeleerde letteroefeningen, en van het bestek van een Magistraats-persoon te veel verwijderd zoude zijn,

zijn, dan dat deezen zich daarmede kunnen of behooren ophouden (a).

Deeze tegenwerping wordt immers ligtelijk afgekaatst door het geen ik in den aanvang van deeze mijne redevoering hebbe aangevoerd; dat naamelijk, ten einde door de burgerlievende Overheid voor de gezondheid der Inwooneren kragtvaardig gezorgd worde, het noodig is, dat zij met

(a) Het schijnt toch wel, als of het gene wij daar zoo even in het algemeen te berde gebragt hebben, ter betooging dat de gezondheid der burgeren het bestuur der Overheid ten hoogsten waardig is, nog niet voldoende ware, om der tegenpreekeren mond te stoppen, wanneer het de bijzondere deelen der geneeskundige zorg betreft; daar het ons nog hedendaags niet ontbrekt aan de zodanigen, die in één gevoelen staan met CASSANEUS en TIRACUELLUS, of met dien opgeblazen regtsgeleerden, welke JO. LANGIUS weleer, onder den naam van ULPIANUS, in zijne verhandeling, getiteld: *Medicum de Republ. Symptom.* invoerde, die naamlijk niets met de Geneeskundigen wilde te doen hebben, tenzij alleenlijk dan, wanneer er veeligt van de wetten wegens het schoonmaaken der rioolen (*de cloacis purgandis*), of wegens de beoordeeling der zwangerheid (*de ventre inspiciendo*), moest gehandeld worden, en denwelken hij, op zijne wijze, wederlegt, *Epist. Medic. VI. lib. III*, ed. Hanov. 1605, p. 944. Hoedanige babbelaars ook op den mond geslagen worden door H. OBICIUS, *de Nobilitate Medici*, en BOHNIUS, *de Officio Medici duplici* p. 529. en anderen meer.

de Geneeskundigen de handen inéén sla, de gevoelens van in dit vak ervarenen mannen versta, dezelve wél beproeve, daarna haare maatregelen neeme, en de uitvoering door haar gezag werkstellig maake. Maar daarenboven neeme men, ter op ruiming van deeze zwaarigheid, het onderscheid wel in agt, dat er plaats heeft tusschen die bijzondere pligt n der Geneeskundigen, welken ik hier vóór mede hebbe aangewezen, en die gewislijk alleenlijk en geheel den Geneeskundigen aangaan, en tusschen dat gedeelte van den pligt eens Geneesheers, 't welk de Geneeskundige Staatsregeling betreft, en hetwelk op eene zoo algemeene kundigheid van het gene der gezondheid voordeelig of schadelijk is, steunt, dat men niet wel kan veronderstellen, als of eenig wél-opgevoed mensch, en die niet al te zeer een vreemdeling in menschelijke zaaken is, hiervan geheel ontbloomt, veel min, als of een Wetgeever of Regter, die daarenboven nog door den raad van eenig op openbaar gezag aangesteld Geneeskundigen gerugsteund is, hiervan gantsch onkundig of vreemd zoude kunnen zijn.

Gaarne wil ik toestaan, dat zelfs ook de bijzondere zorg der Geneeskundigen zeer veele gevaaren kan afweeren, waarmede de gezondheid der burgeren bedreigd wordt, en dat zij deezen

dik.

dikwerf van een reeds ingeworteld kwaad bevrijden kan; maar ik beweere teffens, dat dit voordeel niet algemeen noch gewis genoeg zijn zal, indien de voorziening der Overheid daar niet bijkome; want zonder deeze zal toch dit voordeel alleen die burgeren bereiken, die in staat zijn om zich de hulp der Geneeskundigen te verschaffen, terwijl verder die hulp dan alleen waarlijk nuttig zal zijn, wanaer zij door goede en welbeproefde kunstoeffenaaren worde toegereikt; waaruit derhalven overblijkbaar is, dat er, eensdeels, door openbaare inrigtingen gezorgd moet worden voor de deugdlijkheid der geneeskunstige raad en hulp; en, anderdeels, dat deeze hulp door algemeene zorg en liefddadigheid, ook uitgestrekt moet worden tot allen, die dezelve noodig hebben; welk beide dus de noodzaaklijkheid ten overvloed aanwijst van eene Geneeskundige Staatsregeling.

Maar, in plaats van verder redebeleid te gebruiken, gevoel ik, dat voorbeelden hier meer zullen afdoen, om met de daad aantewijzen, hoe veel de verstandige voorzorg en het welbestuurd gezag der Overheid tot bescherming en versterking der Volksgezondheid kunnen toebrengen, en hoe zeer dit zoo belangrijk gedeelte van het openbaar bestuur, reeds van de
oud.

oudste tijden her, bij veelerleijē volken is in hoogagting geweest.

Ik begin dan met het aanvoeren van wetten en instellingen der aloude volken, in geen geringen getale voorkomende, en ook door den Godsdienst bekrachtigd, die aan onze stelling gezag bijzetten: en hier beroep ik mij voor alles op die voorbeelden, welken ons de gewijde historie oplevert, in de wetten en instellingen, door den wijsten Wergeeever, den God der goden zelf, gegeven aan het door Hem zelf gesliffte en uitverkoren volk, hetwelk Hij door zijn eigen hand en kragt bestierde. Indien wij toch de Mofaïsche wetten met eenigen aandacht gadeslaan, hoe veelen zullen wij er niet aantreffen, die op de volksgezondheid eene regtstreeksche betrekking hebben! — Waartoe anders die uitvoerige en naauwkeurige optelling en beschrijving van geoorlofde en ongeoorlofde spijzen? waartoe de inagtneming van zuiverheid des lighaams en algemeene reinheid zoo zeer aanbevolen? De lijken vooral, ja allerleijē rottende en onreine dingen, moesten volgens deeze wetten op het zorgvuldigst vermijde en naauwkeurig aan eene zijde geschaft worden; nog meer wordt in dezelve bevolen zich te wägen van zieken en persoonen door eenige besmettinge ontreinigd; deezen toch moesten zorgvuldig van de gezonden worden afgezonderd,

buiten de legerplaats wonen, en door waschingen en reinigingen voor hunne eigene zuivering naarstig zorgen, alvorens tot de gemeenschap met de gezonden weder te kunnen worden toegelaten; ja aan deeze zuivering moesten ook zij zich onderwerpen, die, door aanraaking van deeze of eenige andere onreine zaak, vermoed konden worden besmet te zijn. Daar nu deeze inrigtingen van de heilzaamste en kragtdaadigste uitwerking konden en moesten zijn op de bewaaring der volksgezondheid, en om de eerste zaaden van veele ziekten aldus afteweeren, die anderszins met reden te duchten waren, dat, in eene warme landstreek, waarin de Israëlitzen toen woonden, en onder dit onbeschaafd en ruw volk, zich ligtelijk zouden verspreiden en diepe wortelen schieten: waarom zouden wij dan niet, met zoo veel uitmuntende mannen, in deeze, den levensregel betreffende, Mosaïsche wetten, zodanige geneeskundige oogmerken onder anderen mogen onderstellen, volgens welke de algoede, zoo wel als alwijze, Wetgeever op de kragtdaadigste wijze ook voor den lighaamlijken welstand van zijn volk hebben willen zorgen (a).

De

(a) Ik heb hier het oog op MICHAËLIS, *Mosaïsch Recht*, D. IV. §§. 203, 205, 206. aangaande de spijzen, §§. 207—217, betreffende de reinheid en de afweering der
be.

De Egyptenaaren, die aloude nabuuren der Israëlitcn, „ droegen ook, volgens het getuigenis van PLUTARCHUS, altoos groote zorgc voor het gene op de gezondheid eenen regtstreekschen invloed had, daar zij hunne gezondheid niet minder agten dan de godsvrugt zelve, als ten vollen overtuigd zijnde, dat men met een ongezond lighaam, even min als met eene door ondeugden besmette ziel, die natuur, die zich in alles zuiver, onbesmet, en ongeschonden ver-
toont, op de regte wijze hulde kan doen (a).

Het zij mij vervolgens geoorlofd dien schranderen wetgever der Spartaanen, LYCURGUS, hier besmetting; ook heeft mij zeer behaagd de korte verhandeling van E. A. FROMANN over de Mosaïsche wetten, strekkende ter afweering van het besmettende der luchtfreek, in zijne *Opusc. Philolog. & Histor. Argumenti*, Tom. I. pag. 150—160. ed. Coburg. 1770. Meer volledig heeft de geleerde E. B. G. HEBENSTREIT de zorg voor de reinheid in de Mosaïsche wetten aangetoond, in zijne tweede verhandeling over de zorg voor de volksgezondheid bij de ouden, p. 8—23. Lips. 1783.

(a) PLUTARCHUS *de Iside et Osiride*, cap. 94. *Ethic.* tom. II. p. 153. Edit. Xylandr. 8°. HERODOTUS maakt mede melding van zeer veele godsdienstige gebruiken der Egyptenaaren, waarin het betragten der reinheid uitblonk, lib. II. n. 37, 77. Ed. Wesfeling.

hier ook bij te brengen, die het stout ontwerp, om de geheele republiek van den grond af te hervormen, op zich genomen hebbende, volgens het berigt van denzelfden PLUTARCHUS, van gevoelen was, „ dat hij met het vaststellen van bijzondere wetten niets vorderen zoude, indien hij niet alvorens door heilzame en zuiverende middelen het lighaam van Staat van alle onreinheeden bevrijd had, en daarna overging, om aan hetzelfde eenen nieuwen levensregel voorteschrijven”. Hij leide er zich dus op toe, om de weelde en verwijfdheid met tak en wortel uitte-roeijen; en wanneer hij sterke lighaams-oefeningen, neffens een eenvoudige en zwaar voedsel voorschreef, en dit voorschrift door allen op het gestrengst deed uitvoeren, sta ik wel toe, dat hij voornaamelijk door deeze maatregelen getragt heeft te wege te brengen, dat zijne Lacedemoniers tot den arbeid en de ongemakken van den krijg gehard en altoos vaardig waren; doch hij gaf op deeze wijze tevens een uitmuntend voorbeeld, hoe men, door openbaare instellingen van eenen schranderen en werkzaamen wetgeever, de sterkte der lighaamen, de rapheid der leden, en dus de volmaking van der burgeren gezondheid bevorderen en vaststellen kan (a).

Doch

(a) PLUTARCHUS *Lycurg. Vita parall. v. I, p. 57—67.*

Ook

Doch veel meer en uitsteekender voorbeelden hiervan kan men uit de Romeinsche geschiedenissen haalen. Het is toch blijkbaar, dat dit volk, zoo wel door een verstandig burgerlijk bestuur, als door uitgebreide magt en heerschappije beroemd, reeds van het begin der stigting van zijn stad en gemeenebest, altoos ook de zorge ter bewaaring en verbetering der volks-gezondheid ten uitersten heeft behartigd; waarvan, in de van hen overgebleeven wetten en openbaare gedenkstukken, nog de duideljkste bewijzen voorhanden zijn.

GELLIUS immers getuigt, dat de spaarzaamheid en sobere levenswijze der oude Romeinen niet slegts een gevolg was hunner huislijke tucht, maar dat deeze deugden ook onder het opzigt der regeering en hiertoe ingestelde wetten nadrukkelijk gehandhaafd wierden. Zulks bewijst hij ook door een aloud raadsbesluit, waarbij zelf den aanzienlijksten der stad geboden werd, om, behalven hun moeskruid, meelspijze en inlandschen wijn, zelfs bij plegtige maaltijden, geene andere, dan zeer maatige onkosten te doen: hier bij

Ook bij WESTERBAAN *Algem. Historie, D. VI. blz. 8.* en verv., alwaar men alle de wetten van LYCURGUS, tot twaalf tafelen gebracht, aantrest.

bij nog verscheide bijzondere wetten aanvoerende, bij welken de spijsen en wijze van aanrigten naauwkeurig wierden voorgeschreeven (a).

Voorts leezen wij, dat deeze heilzaame soberheid der vroegere eeuwen, door de gestrengte waakzaamheid der openbare Zedenmeesters (*Censores*), als op het voorbeeld van LYCURGUS, zoo zorgvuldig in agt genomen zij, dat de burgers somtijds verplicht waren met opene deuren hunne maaltijden te houden, en voor elke overtredding der soberheid dadelijk te boeten; terwijl zij echter aan zulke spijswetten zoo gewillig zich onderwierpen, dat deeze gestrengte tucht, zoo wel van gezondheid als van zeden, drie volle eeuwen vasten stand gehouden hebbe, tot dat zij eindelijk onder AUGUSTUS begon te verslappen (b). Bijzonderlijk verdient hier onder anderen eene oude Romeinsche wet gedacht te worden, welke strekte om het misbruik van den wijn, waardoor de kragt van lighaam en ziel gekrenkt wordt, voor te komen; gelastende, dat niemand van goeden huize beneden zijn vijfendertigst jaar wijn mogt drinken, terwijl deeze drank

(a) Noët. *Attic. lib. II. cap. 25.*

(b) RICHTER *de cura Magistrat. circa valetud. civium,*
§ 2. in de note.

drank der vrouwen voor altoos ontzegt werd (a): ja DIONYS VAN HALICARNASSUS haalt eene wet aan van ROMULUS, den stigter des volks, bij welke het drinken van wijn, even als het verbreeken der kuisheid, onder de zwaarste vrouwelijke misdrijven strafbaar gesteld wordt (b). Van waar het ook, volgens GELLIUS, is afte-leiden, dat deftige vrouwen in Rome en gantsch Latium, haar geheel leven lang, van onvermengden wijn zich zorgvuldig plagten te onthouden (c); gelijk AELIANUS verhaalt, dat dit, uit hoofde van een wet, ook bij de Martiliaanfche en Milefifche vrouwen plaats had (d). Dan dit is flegts een klein gedeelte der wetten wegens de levensregelen.

Doch een uitgestrekter voorzorg der Romeinen, ten einde het leven en de gezondheid der burgeren niet alleen met eenen genoegzaamen voorraad te onderhouden, maar ook dezelve te beveiligen door deugdelyke en onbedorvene fpijs en drank, heeft zich naderhand openlijk doen zien, — eensdeels uit de koornmagazijnen, door

(a) AELIANUS, *Var. Histor.* l. II. cap. 38.

(b) *Antiq. Roman.* l. II. c. 25. p. 93. Edit. Oxon.

(c) *Noël. Attic.* l. X. cap. 23.

(d) *L. I.*

welke het algemeen gebrek voorgekomen, en voor eenen maatigen prijs des leefstogts gezorgd werd, onder de regeering vooral van JULIUS CAESAR EN AUGUSTUS, gelijk ook van TIBERIUS, die, volgens TACITUS, aldus in de behoefte der eerlijke armoede voorzag (a); — anderdeels, uit de agting, welke men die genen toedroeg, wier pligt het was voor den overvloed en de gezondheid der levensmiddelen te zorgen, daar dit ambt in zoo groot een aanzien was, dat niet slegts de uit het volk verkoorene *Aediles plebis*, maar ook de voornaamere *Aediles curules* en *cereales*, en andere ambtenaaren in het gemeenebest, hetzelfde, onder den tijtel van *Sinarchi* of *praefecti annonae* (opzieners der levensmiddelen), bekleedden (b); ja, dat zelf de keizers, en onder deezen AURELIANUS, zich niet geschaamd hebben hiervoor onmiddelijk en in persoon zorge te draagen, zijnde ook deeze waarlijk eenen vorst betamende edele daaden door gedenkenningen vereeuwigd (c). En, in de daad, is dit niet meer naar verdienste, dan zoo veele bloe-

(a) LIPSIUS *de Magnitud. Roman.* l. II. c. 10. SUSZMILCH I. d. I. b. p. 789.

(b) ROSINUS *Antiq. Roman.* l. VII. c. 24, 25. p. 512. CANTELIUS *de Rom. rep.* p. 2. d. 2. c. 4. p. 253.

(c) SUSZMILCH l. c. p. 796.

dige gedenkteeken, opgerigt voor hen, die, verre van voor het welzijn des menschedoms te zorgen, uit eene ijdele glorie en zugt tot veroveringen, elk hunner schreden, helaas! met bloed en verwoesting geteekend hebben?

Daar het verder vooral van 't hoogste belang is, dat de gezondste, de eenvoudigste drank, het gemeen water, buiten allen gevaar van verontreiniging of besmetting gesteld worde, hebben de Romeinen de zorge voor de zuiverheid en den overvloedigen toevloed van deezen besten drank in handen gesteld der *Censores*, of, in hunne plaats, in die der *Aediles curules*, en daarenboven over elke waterleiding bijzondere opzieners aangesteld, die den titel van verzorgers der wateren (*curatores aquarum*) voerden; terwijl het geld, dat er gemaakt werd van den verkoop van het aangevoerd water, alleenlijk ook aan het onderhoud der waterleidingen besteed werd; daar zij het onbillijk oordeelden om met het water, een algemeen geschenk der natuur, winst te doen (a).

En hoe verbaazend grootsch, hoe kostbaar
dee-

(a) *Lib. I. § 1. Pand. de Oper. publ. en de titul de aquæductibus*: ook *ROSINUS l. I. cap. 14.*

deeze water-leidingen waren, kan men daar uit afmeeten, dat de Cenfor APPIUS CLAUDIUS, die het eerst, in de vijfde eeuw na de stigting van Rome, dezelve had aangelegd, het water, onder gewelven van gebakken steenen, door uitgebreide onderaardsche gangen, van eenen afstand van zeven mijlen, naar Rome toevoerde, waarbij naderhand nog zeer veele andere water-leidingen gevoegd zijn, die zoo ruim waren, dat een man te paarde dezelve kon doorrijden; gelijk AGRIPPA verder, volgens het getuignis van PLINIUS, die er den naam van meiren aan geeft, zeven honderd waterbakken ten algemeenen gebruike liet aanleggen, en CLAUDIUS CAESAR eindelijk het groote werk, door CAJUS aangevangen, ten einde bragt; een werk, boven het welk, volgens getuignis van denzelfden PLINIUS, niets verbazender in de geheele waereld gevonden werd, het zij men den overvloed van het ten algemeenen nutte aangevoerd water in aanmerking nam, het zij men zijn oog vestigde op de verbazende gewelven, door welke het ter stad instroomde, of dat men de tot dit oogmerk doorgegraavene bergen en opgevolde dalen met bewondering beschouwde (a).

Niet

(a) PLINIUS *Hist. Nat. lib. XXXVI. c. 24. § 9, 10.*
RICHTER *l. c. p. 286.*

Niet minder grootsch en pragtig zijn voorts de gedenkteeken, die er nog overig zijn, van de zorge der Romeinen voor de openbaare zindelijkheid; ik meene het verbaazend gevaarte der algemeene rioolen, welks grootste, volgens het verhaal van LIVIUS, door koning TARQUINIUS reeds bij de opkomst van het Romeinsch gemeenebest op algemeene kosten was aangelegd, en geschikt tot eene onderaardsche ontfang-plaats en doorgang der onreinheden van de geheele stad (a). PLINIUS roemde insgelijks ten hoogsten de sterkte en onwrikbaare vastheid van dit kunstwerk, en beschreef deszelfs wijdte als ruim genoeg om een wagen met hooi geladen door te laten (b). Weshalven wij ons ook niet zoo zeer moeten verwonderen, dat DIONYSIUS, het nut en de grootheid deezer gevaarten zullende beschrijven, ons verhaalt, dat door de bouwmeesteren van Rome, in latere tijden, duizend talenten (c) bestemd waren, tot herstel van het geen daaraan door verwaarloozing en ouderdom vervallen was; als mede, dat men de grootheid

(a) *Hist. Rom. l. I. cap. 56*

(b) *Hist. Nat. l. c. § 3.* Ook bij WESTERBAAN, *Algemeene Historie*, X. d. p. 121.

(c) Elk talent was, volgens GRONOVIVS *de pecun. veter.*, 1800 guldens.

en magt van het Romeinsche volk uit drie zaken voornamelijk kon afmeetten, te weeten uit de water-leidingen, de groote wegen, en de rioolen (a). STRABO verheft ook, uit hoofde van dat de Romeinen door het oprigten van zodanige eeuwendurende gevaarten het algemeen nut vooral behartigden, dit volk boven zijne eigene landsgenooten, de Grieken, die in tegendeel zich alleenlijk daarop toelagen, dat zij met zeer veel spoeds luisterrijke gebouwen oprigten, terwijl noch het algemeen nut, noch de bestendigheid der onderneemingen bij dit ligtzinnig volk zoo zeer in aanmerking kwamen (b).

De Romeinen hadden daarenboven, zegt men, bij het stigten hunner stad deeze heilzaame voorzorge gebruikt, dat, door eene al te naauwe aanéénvoeging der huizen, de vrije doorstrooming en heilzame verversching der lucht niet belemmerd zoude worden, hierin veelligt het voorbeeld der Babyloniers in het oog houdende, die bij het aanleggen van hunne zoo uitgebreide hoofdstad, volgens QUINTUS CURTIUS, zorge droegen, dat de gebouwen niet te nabij de muuren werden op-

(a) DION. HALIC. *Antiq. Rom. l. III. p. 200.*

(b) *Geograph. l. V.*

opgerigt, noch ook de geheele stad met huizen vervuld werd, noch de gebouwen zelve digt aan elkander slooten, om dat zij naamelijk het veiliger achtten voor de gezondheid der burgeren, dat er hier en daar tuschenruimten waren (a); gelijk men aangeteekend vindt, dat naderhand eene diergelijke voorzorg, tot zuiverheid en verversching van lucht, in de meeste steden der warme landen, en oudtijds aangewend en nog heden te zien is (b).

Niet minder lofwaardig komen ons die inrigtingen voor, welke ook bij de Romeinen, reeds van de eerste stigting hunner stad af, plaas hadden, dat naamelijk uit het midden der stad geweest, en naar de overzijde van den Tyber verweezen wierden alle morsige handwerken, en al wat eenige onaangenaame of ongezonde dampen kon verspreiden. Vooral behoort hiertoe die oude wet der twaalf tafelen, welke van die van Athenen schijnt overgenomen te zijn, bevelende, dat geen lijk binnen de stad begraven of verbrand mogt worden, welke wet daarna door verscheide keizers vernieuwd, en met het bijvoegen van

(a) *Histor. Alexandri Magni, l. V. c. I. p. 26.*

(b) PRIDEAUX *Aancenschakeling der Joodsche Geschied.*
D. I. p. 151. in 4to.

van billijke straffen gestaafd is (a). Immers schijnt het, dat deeze verftandige wergeevers dus zeer wel begreepen hebben, het gene de wijsgeer SENECA zegt: „ dat, naamelijk, de begravenissen „ niet om den wille der overleedenen, maar om „ die der levenden, zijn ingesteld, ten einde dat „ gene, het welk voor het gezicht en den reuk „ onaangenaam was, uit den weg geruimd wier- „ de” (b). En och of onze meer verlichte eeuw dit mede begreep, en, zoo zij het begrijpt, dat men zich niet vergenoegde met hetzelfde, wanneer het door den eenen of anderen ten uitvoer gebragt word, blootelijk als iets loffelijks toetjuichen, maar dat, vooral door het voorbeeld der Aanzienlijksten van ons Gemeenebest, elk een genoopt wierd, om deeze zoo prijzenswaardige voorgangers in het algemeen na te volgen!

Maar men is er, in die overoude tijden, niet slegts over uit geweest, dat de gestorvenen na hunnen dood aan de overgebleevene levenden geen nadeel zouden toebrengen; maar ook hier voor heeft men willen zorgen, offchoon dit geval zeer veel zeldzaamer plaats vindt, dat zelf
niet

(a) ROSIN. *antiq.* P. 442—447 en 563.

(b) *De remed. fortuito.*

niet één enkel ongebooren burger, nog in de baarmoeder zijnde van zijne overleedene moeder, met haar in de aarde gedolven, en hem dus eene, hoewel onzekere, hoop op het leven volltrektelijk benomen wierde. Want er is eene zeer oude wet, welke men aan NUMA POMPILIUS toeschrijft, en die daarom de koninglijke genoemd wordt, zijnde in latere tijden verlevendigd door MARCELLUS, bij welke wet verboden wordt, dat eene zwanger gestorvene vrouw begraven worde voor dat haare vrugt uitgesneden zij, met bevel, dat wie hier tegen doet, schuldig zal zijn aan den dood van een bij zijn moeder omgekomen kind (a). En ofschoon wij wel, op meer dan ééne ondervinding steunende, eenen anderen, gereederen en doorgaans meer zekeren weg zouden willen inslaan, om het kind te behouden, dan deeze aanbevolene uitmijding (*); zoo maakt toch deeze wet blijkbaar, het gene wij hier aantoonen wilden, dat

(a) ROSIN. *Antiq.* p. 561. *Digest.* l. XI. tit. 8. FRANK *Geneeskundige Staatregeling*, t. d. 3 afd. 2 hoofd. p. 451—480.

(*) Van deeze meer veilige en gereede wijze, ter behouding der vrugt, in deeze gevallen, wordt op zijn plaats, in onze derde redevoering, het vierde hoofddeel, met opzet en uitvoeriger gehandeld, waartoe wij hier den lezer wijzen.

dat ook dit klein en gering fchijnend gedeelte der openbaare zorg voor der burgeren leven en behouding, der oplettendheid van dien alouden wergeever niet ontfnaapt zij.

Wij kunnen ook nog te deezer plaatfe, daar wij met billijken lof aan die wetten gedagtig zijn, die ter behoudenis der burgeren zijn ingefteld, offchoon wij hierin eenigszins buiten onzen kring mogten verkeeren, niet voorbijgaan dezulke, welke zich als het ware van zelf aan ons hebben voorgedaan, waaronder, volgens PLINIUS, in de oude infellingen, raakende de wooningen, ook deeze gevonden werd, dat men geene huizen bewoonen mogt, welker muuren flegts onlangs waren opgehaald, en waarvan de kalk dus nog niet was uitgedroogd (a); welke wet te meer opmerking verdient, om dat de geenszins onbekende verderflikheid deezer uitwaafemingen, zelf hedendaags, niet genoeg ontzien wordt, offchoon men leeze, dat oudtijds keizer JOVIANUS door het verblijf in een versch bepleisterd vertrek geflorven zij, en onze HIPPOCRATES verhaale, dat, lang te vooren, HERMOCRATES door het koudvuur aangetast zij, na dat hij langs eenen

(a) *Hist. Nat. l. XXXVI. c. 23.*

nen verschen muur geslaapen had (a). Eindelijk nog mag ik hier met stilzwijgen niet voorbij gaan die keure der Romeinsche bouwmeesters, waarbij het terug geeven van eenen gekogten besmetlijken grond vrij gesteld, en het terug neemen deszelven belast wordt (b).

Dan het was niet slegts door het uitvaardigen van wetten, maar ook door eene gestadige zorge en waakzaamheid, waarmede de Romeinen trachten te verhoeden, dat de algemeene veiligheid der gezondheid door mislagen van bijzondere personen eenigen inbreuk leed. Ten deezen einde hadden, volgens het gezegde van L. A. SENECA, de bouwmeesters (*aediles*) de magt, „om ten allen tijde zich op die plaatsen te laten vinden, waar het volk plagt te verzamelen, op dat aldaar voor eene behoorlijke zindelijkheid en een wél zuiver gemaatigde lucht gezorgd wierd”. „Hoe aangenaam was het dan niet, zegt die zelfde wijsgeer, u in een bad te begeeven, het welk gij wist dat een CATO, een FABIUS MAXIMUS, of een uit het geslacht der CORNELIUSSEN, met eigene hand voor u toebereid en

van

(a) *Epidem. lib. III.*

(b) *De Aedil. Edict. l. 49. add. l. II. § 29.*

van een gepaste warmte had doen gereed maaken (a)! Behalven welke zorgē voor eene zoo heilzaame zindelijkheid, deeze aanzienlijke mannen ook het opzigt hadden niet slegts over de water-leidingen en rioolen, waarvan hier voor gesproken is, maar ook over alle de gebouwen, zoo openbaare als bijzondere, ten einde deeze in goeden stand, zuiver en wél-opgeruimd onderhouden wierden; ja zij moesten zelf agt geeven op de gaarkeukens, en alle verbasterde en voor de gezondheid nadeelige levensmiddelen weeren (b).

Daar men derhalven de waakzaamheid voor de geduurige beveiliging der volks-gezondheid niet beneden de waardigheid agtte van zoo aanzienlijke magistraats-perfoonen, die somwijlen ten hoogsten trap van eer verheven wierden, gelijk men bij LIVIUS verhaald vindt, dat de burgemeesterlijke waardigheid, in een pesttijd, op de bouwmeesters uit het volk (*aediles plebis*) wierd overgedragen, ja dat dit hun ambt zelf als geheiligd beschouwd wierd, zijnde geduurende het burgemeesterschap van L. VALERIUS en M. HORATIUS eene wet ingesteld, waarbij hij, die deez-

(a) *Epist.* l. XXXVI. p. 653.

(b) ROSIN. *antiq.* l. VII. c. 24. de *Aedil. Pleb.* p. 513.

zen of de gemeensmannen beledigd had, in dier voege gestraft zoude worden, dat zijn hoofd aan *Jupiter* geofferd, en zijn huisgezin en bezittingen ten voordeele van den tempel van *Ceres* verbeurd verklaard en verkogt wierden (a): zoo is het dan ook geenszins te bewonderen, dat zelf de allervoornaamste mannen niet slegts de zorg voor de behoudenis der volksgezondheid op zich namen, maar dat sommigen hunner er zich ook op toegelegd hebben, om de verlorene gezondheid hunner medeburgeren met er daad weder te herstellen, door zich de geneeskunde zelve eigen te maaken, of ten minsten hen, die deeze zoo nuttige weetenschap beoefenden, met al hun vermogen te begunstigen.

Dus vindt men bij *SUETONIUS*, onder de deugden, welke in keizer *TITUS*, dien roem en liefde van het menschedom, uitblonken, ook deeze met lof vermeld, dat hij, ter herstelling van der burgeren gezondheid en ter geneezing hunner ziekten, al wat mogelijk was, alle godlijke en menschelijke hulp aanwendde, ja ook den aart van alle geneesmiddelen zelf trachtte natespooren.

(a) *LIVIUS*, l. III. c. 55. benevens de bijvoegselen van *DRAKENBORCH* tot die plaats, en *ROSINUS lib. VI. cap. 24.*

ren (a). En tot welk een hoogen trap van waardigheid onze heilbelovende konst bij de Romeinen, offchoon dezelve, onder dit oorlogzugtig en door harde leefwijze en arbeid tegens ziekten wél-getterkt volk, een ruw en gering eerst beginsel gehad hebbe, daarna zij opgeklimmen, wanneer dit volk alleyskens, zoo in zeden en leefwijze als in lichaamssterkte, vertederd en verflapt was, — heb ik voorheen in eene andere redevoering aangewezen; gelijk ook, op welken hoogen prijs de wél-opgeleide Beoefenaars der Geneeskunst geagt geworden zijn ten tijde der volgende keizeren, toen deeze konst tot de volkomenheid, welke zij bij de Grieken bereikt had, was opgevoerd (b).

Bij de Grieken toch, die beschaavers van geleerdheid en van zeden, was de Geneeskunst, even gelijk alle fraaie konsten, reeds voor lang in hooge agting: ja de eer, den Geneeskundigen aangedaan, was zoo groot, dat, bij die van Smyrna, de naamen hunner Artsen, tevens met die

(a) SURENIUS in *Tito*, C. VIII.

(b) In eene Academische redevoering, gehouden in den jare 1776, over deeze vraag: Of het bedrijf van hen, die zich met de Geneeskunst bemoeien, voor het Gemeenebest inderdaad nuttig zij, of niet? p. 15.

hunner *Praetores*, die hoogste Overheids-perfoonen der steden, op de gedenkpenningen wierden uitgedrukt, ja zelf wel eens samengevoegd met die van de geneeskundige Godheden, gelijk dit de geleerde MEAD, in eene hier over uitgegeevene verhandeling, aangetoond, en veele foortgelijke penningen daar bij heeft doen afbeelden (a).

Men heeft verder, in de latere eeuwen van het Romeinsche rijk, door de aanstelling van verscheide rangen van Lands- of Stads-Geneesmeesteren, en vooral door die der Opperste Geneesheeren (*Archiatri*), die ten deezen einde met groot gezag en uitmuntende voorregten bekleed waren, zich met alle vlijt op de zorg voor de gezondheid van den geheelen burgerstand toegelegd, vooral met het oogmerk, om tegen de aanvallen van alle heerschende ziekten met gepaste maatregelen tijdiglijk in de weer te zijn. Tot dit einde stelde men Artsen over bijzondere landstreeken, en Opper-artsen, benevens foortgelijke bestuurders, in de bijzondere wijken der stad aan,

(a) *Oratio annivers. Harveyana 1723. p. 10. et Disf. de nummis Smyrn. in Medicorum honorem percussis, in Opp. edit. Gott.*

aan, en, deeze waren mannen van een trefflijk aanzien, gelijk wij mede vinden, dat er een Gezondheids-raad, uit zeven leden bestaande, was ingesteld (a).

Ja de bediening der Opper-artsen, en die van hun Hoofd (*Comes Archiatrorum*), aan wien het hoogst gezag in Geneeskundige zaaken, door het geheel rijk was opgedragen, is nog in onze dagen aan het Keizerlijk hof aanwezig, en wierd nog vóór weinige jaaren met nieuwen glans verlevendigd (b).

En het ontbreekt verder niet aan meer andere voorbeelden, die men uit onze tijden en heden-daagsche instellingen zoude kunnen bijbrengen, om aantetoonen, dat ook thans nog de zorg voor de openbare gezondheid, door Overheden en Vorsten,

(a) Zie vooral H. LAMPE, *Disf. de honor. et privil. Medicor.* Groning. 1736; *Cod. THEOD. l. VIII. IX. Cod. JUSTIN. lib. IX. X.* Ook HEBENSTREIT *Anthrop. forens. proëm. p. 4.* De hiervoor reeds geroemde CASSIODORUS heeft ons het geheel formulier van aanstelling van dit Hoofd der Opper-artsen, het welk zeer uitgebreid en glansrijk is, ten vollen bewaard; zie het voorgemeld boek, *epist. XIX.*

(b) Bij de aanstelling van onzen beroemden Vaderlander G. Baron VAN SWIETEN tot die eerste waardigheid.

sten, niet vergeeten is; gelijk het daarentegen aan andere ongunstige voorbeelden ook geenszins ontbreekt, welken ten sterksten doen zien, dat die zorg elders geheel verwaarloosd is, daar ze met oplettenden ijver en aanhoudenden vlijt had behooren behartigd te zijn. Welk een en ander uitvoeriger zoude kunnen blijken, indien men in bijzondere aanmerkinge nam alle die instellingen, waarmede de hedendaagsche Burgerstaaten al of niet voorzien zijn, — het zij van Collegien van Gezondheid, Collegien tot de onderscheidene takken der Genees- Heel- en Vroed-kunst behorende, Archiaters, *Physici*, zoo als men die in Duitschland noemt, en andere Lands- en Stads-Genees- en Heel-meesters, — het zij van veelerlei wetten en inrigtingen, die de beveiliging en verbetering der gezondheid ten doel hebben: doch de voorbeelden, welken ik thans liever uit de oude Geschiedenis heb willen bijbrengen, zullen, vertrouwe ik, wel voldoende zijn ter opheldering van het voorstel, welk ik mij ter bevestiging in dit uur had voorgenomen; — dat, naamelijk zoo wel de beveiliging, als de vermeerdering en verbetering van de gezondheid der Burgermaatschappij, welke ik vooraf door kracht van betoog heb willen doen erkennen als der zorge en bescherming van Overheden hoogstwaardig, — dat, zeg ik, deeze poogingen in haare waardigheid ook met

metter daad erkend en behartigd zijn door Staatbestuurders van alle eeuwen, die of zelve, bij het inneemen van kundigen raad, zich hierop hebben toegelegd, of te wege gebragt, dat kunstkundige mannen, onder gezag en ondersteuning der wetten, dit groot belang der Maatschappij naar eisch bezorgd hebben.

En zoo heb ik derhalven, niet slegts de waarheid van een algemeen Gezondheids-bestuur door dezelfde bijgebragte voorbeelden, mijns oordeels, genoegzaam bevestigd; maar ik meen ook, dat nu tevens de onvermijdblijke noodzaaklijkheid in elks oog straalt, van eene zodanige wél-gevestigde openbare voorzieninge, gelijk ook dat, zonder deeze vaste waarborg van de zijde der overheid, de welvaart der burgeren volstrekt wankelbaar en onzeker moet blijven. Ik zoude nu nog wel bij de redenen, afgeleid uit den aart en de gesteldheid eener burgerlijke samenleving, met welke ik, in den eersten aanvang van dit tweede deel mijner redevoering, de noodzaaklijkheid van een goed geneeskundig Staatsbestuur heb getragt te betoogen, meer beweegredenen, door bij de stukken in orde langs te gaan, kunnen toevoegen; indien dit bijzonderer betoog niet van zelve zoude voorkomen, en genoeg voltooid

worden, door het uitvoeren van het gene ik, in het derde deel mijner redevoering, mij ter verhandeling had voorgesteld, om namelijk, in eenige bijzondere en gewigtige voorbeelden, de toepassing der Geneeskundige Staatsregeling aan te brengen ten putte mijner Landgenooten.

Dan dit laatste deel van mijn bestek is te ruim, om daar mede thans in dit reeds verstreken uur uwen aandacht verder op te houden, weshalven ik dit overige liever wil uitstellen tot eene volgende gelegenheid van spreken, zoo die zich te eeniger tijd weder aan mij mogt voordoen. (a)

(a) Het plegtig besluit deezer redevoering, bevattende verslag van Academische zaaken en pligtplegende aanspraken, welken alleen op tijd en plaats toepaslijk waren, heeft men gemeend alhier te kunnen agterlaten.

DE HANDHAVING
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN
DER
INGEZETENEN ONZES VADERLANDS,
EEN ZEER BELANGRIJK EN NOODZAARLIJK DEEL DER
ZORGE HUNNER OVERHEEDEN.

TWEEDE REDEVOERING.

*Gehouden, bij het andermaal afleggen van het jaarlijksch bestuur
der Geldersche Hoogeschoole, te Harderwijk, 13 Junij 1783.*

DE HANDELIJGHE
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN

DE HANDELIJGHE
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN
DE HANDELIJGHE
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN

DE HANDELIJGHE
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN

DE HANDELIJGHE
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN

De gelegenheid bij welke ik, vóór negen jaaren, deezen Academischen spreekstoel beklom, is mij thans weder gebooren; zoo dat ik, bij het andermaal nederleggen van het Academisch bestuur, volgens eene jaarlijkfche en plegtige gewoonte, ook andermaal deezen dag met eene openbare redevoering moet vieren. En dus, zeer geëerde Toehoorders! heb ik ook, over eene stoffe van spreken, geen lang noch angstig be- raad behoeven te neemen, daar de voormaals be- gonnen, doch niet afgewerkte, taak zich van zelve weder aanbod. Mijn onderwerp zal dan zijn ten verderen betooge, *dat de handhaving van Ge- zondheid en Leyen der Ingezeten en een zeer be- langrijk en noodzaaklijk Deel der Zorge onzer Overheden is.* Bij welke onderneeming ik echter dezelfde kost niet andermaal voorzetten, maar veeleer een tweede geregt Ul. opdischen wil, dat ik toenmaals, om niet te overladen, heb agtergelaaten, en tot eene andere gelegenheid

gespaard; terwijl ik ook nu mij vleije, dat deeze nieuwe voorraad nog genoeg zal zijn, om thans ook onzen lust te voldoen.

Ik had naamlijk, na eene inleidende voorafpraak (a), mijne stoffe in drie deelen gescheiden; waarvan *het eerste* bepaaldelijk de waardije van der burgeren gezondheid en lichaamlijken welvaart, boven alle andere voordeelen eens wél-ingerigten Burgerstaats, moest bewijzen; — *het tweede* zoude betoogen, dat deeze lichaamlijke welstand, der zorge en handhaving der Overheid hoogstwaardig zij, en ook zonder deeze volstrekt geene zekerheid hebbe in eene burgermaatschappije; terwijl *het derde* deel voorbeelden zou bijbrengen van zulke inrigtingen deezer Geneeskundige Staatsregeling, welker invoering, vooral voor ons Vaderland, nog te wenschen scheene te zijn (b).

Het eerste deezer hoofddeelen heb ik, naar het bestek eener redevoering, dies tijds uitgewerkt en voorgedragen (c); ook heb ik alstoen het tweede deel met redenen zoeken te betoogen,

(a) *Eerste Redev.* bldz. 3 — 11.

(b) *Ald.* bldz. 11.

(c) *Ald.* bldz. 12 — 22.

gen, doch vooral, tot meerder klaarheid en bevatelijkheid deezer zaake, ruimer uitgeweid in het aanvoeren van wetten, instellingen, en blijken van kragtdadig bestuur en handhaving der volksgezondheid, welke de Geschiedenis en getrouwe aantekeningen wegens de aloude volken opleveren; ten bewijze, dat reeds bij de Hebreërs, Egyptenaars, Spartaanen, en vooral bij de Romeinen, voor dit openbaar gezondheidsbestuur ernstig gezorgd, en hetzelfde, als een zeer wezenlijk deel der Staatsregeling, altoos in hooge waarde gehouden zij (a). Dan, met welke redekaveling en voordragt de tijd verlopen zijnde, is het derde hoofddeel, dat zich ook zeer wel afzonderlijk kon laten verhandelen, tot een volgende gelegenheid overgebleeven.

En dus is dan mijn taak voor het tegenwoordig uur daartoe bepaald, om aan dit derde en laatste deel van het gemelde bestek te werken, dat is om eenige voorbeelden te berde te brengen, en aan Ul. oordeel te onderwerpen, van openbare instellingen, welke, mijns erachtens, ter vermeerdering en verbetering der volksgezondheid, ook onder onze Landsgenooten, zouden kunnen dienen.

Want,

(a) *Eerste Redev.* bldz. 22 — 52.

Want, offchoon in onze dagen de zo zeer gepreezen en zoo prijzenswaardige Geneeskundige Staatsregeling meer algemeen ingevoerd moge zijn, en derzelve heilzaame voorschriften meer gevolgd worden in zodanige landen, wier inwooners aan eene éénhoofdige regeering onderworpen zijn (a); zo kan ik egter niet zien, waarom men niet, even zoo wel, in een vrij Gemeenebest, van deszelfs Bestuurderen, welken gewisfelijk niets meer dan het welzijn dier maatschappij moet ter harte gaan, zoude mogen verwagten, dat zij het invoeren en handhaven van dit allernuttigst deel der Staatkunde met al hun vermogen zouden behartigen.

Doch ten einde onze verhandeling binnen regemaatige grenzen te bepaalen, zal het noodig zijn aantemerken, dat men gevoeglijk openbaare zorge
voor

(a) Het is de opmerking van den Hoogleeraar J. F. BLUMENBACH, in zijne *Bemerkungen auf eine Schweizerreise* (*Med. Bibl. I. D. p. 731.*): dat mooglijk, in geen beschaafd land ter waereld, de openbaare inrigtingen voor de Geneesoeffening, vooral te lande, slechter gesteld zijn dan in Zwitserland; terwijl hij dit aanmerkt als een ongelukkig gevolg der vrijheid van dat gelukkig land, zoo dat er in de democratische Cantons zelfs geen schaduw zou zijn eener geneeskundige policie, en in de aristocratischen niet veel meer, enz.

voor de volks-gezondheid in twee hoofddeelen kan scheiden, — waarvan het één zich bezig houdt met het in stand houden, beschermen en vermeerderen van der Inwooneren gezondheid, — het ander, met de verloorene gezondheid en welvaart te herstellen, en hen, wier gezondheid gekrenkt is, behoorlijk te verzorgen.

Tot dit in de tweede plaats genoemde deel der gezondheids-regeling behooren die algemeene inrigtingen, welken ter eere der menschlievendheid, en niet minder ten nutte van onzen lijdenden natuurgenoot, zijn ingesteld, waarbij aan zieken, of op eeniger wijze gebrekkigen, vooral aan de behoeftigen, op 's lands- of stads-kosten, niet slechts genoegzaame onderstand, maar ook de bijstand van kundige Genees- en Heelmeesters en alle hulpmiddelen, die tot hunne herstelling dienen kunnen, verleend worden; — en waarbij verder gezorgd wordt, dat de goede ingezetenen geene deerlijke teleurstelling ondergaan, in hun gerust vertrouwen op wél-kundige en braave Oefenaars van Genees- en Heelkunst, en op het verkrijgen van echte en onvervalschte geneesmiddelen.

Doch het eerste der zoo evengemelde deelen van de algemeene gezondheids-regeling, het welk de bewaaring en vermeerdering van den lighaamlij-

ken

ken welstand betreft, zal ons stofs genoeg verschaffen kunnen voor onze tegenwoordige beschouwing; daar toch dit deel van zoo eene ruime uitgestrektheid is, dat wij het, in dit ons tijdsbestek, wel niet geheel en volledig zullen kunnen afhandelen.

Wij bepaalen ons derhalven thans tot dit eerst gedeelte van het openbaar gezondheids-bestuur, 't welk hoofdzakelijk in deeze drie stukken bezig moet zijn: der burgeren lighaamlijken welstand niet alleen het beste onderhoud en steun te geven; maar ook voor deszelfs weeligen groei, uitbreiding en vermeerdering te zorgen; en voortzendenzelven zoo veel mogelijk veilig en vast te stellen voor alle gevaaren, die van buiten aanvallen of dreigen.

En op dat aan deeze drie vereischten naar waarde voldaan worde, is het noodzakelijk, dat alle die dingen onder een goed opzigt en bestuur gebragt worden, welke op de gezondheid eenen zoo vermogenden invloed hebben, dat dezelve daardoor of ten goede of ten kwaade neigen moet; terwijl men de eerste met alle magt en vlijt moet aankweken en bevoorderen, doch de andere zeer ernstig en kragtig afweeren, vertraagen en tijdiglijk verbeteren.

Hier

Hier toe, derhalven, behooren die hoofdzaaken, welke ik in mijn voorige redevoering reeds met een woord heb aangeroerd, de behoorlijke zorg naamlijk voor een' goeden en gezonden landsbodem ter bewooning; voor zuiverheid der lucht ter inädeming; voor eene genoegzaame hoeveelheid en gezondheid van drank en eetwaaren; daarenboven voor voegzaame inrigtingen tot heilzaame lighaamsoefeningen, vooral ook, zoo veel het zijn kan, voor eene goede en gezonde voortteeling van welvaarend kroost uit gezonde ouden; voorts de zorg voor de veiligheid van het ongeboorene, daar het nog in de baarmoeder befloten ligt; niet min voor eene wél-verkrijgbaare en kundige hulp van baarende vrouwen, ter verlossing van eene ongeschondene vrugt; en eindelijk, zoo veel hier voor openlijk gezorgd kan worden, voor eene gezonde, en ter lighaamlijke sterkte dienende opvoeding van het geboren kroost.

Deeze toch zijn allerwezenlijkste hoofdstukken, vooral ter instandhouding, zoo wel als ter vermeerdering des lighaamlijken wellands; deeze derhalven moet elk goed burger wenschen, door de beste, het zij openbaare het zij bijzondere, maatregelen ten uitvoer gebragt te zien.

Dan zulke poogingen ter instandhouding en vermeer-

meerdering van de volks-gezondheid moeten noodzaaklijk verder gepaard gaan met zodanige inrigtingen, welke die gezondheid bestendig maaken, en haar ook tegen alle uitwendige geweldige beledigingen, zoo wel als heimelijke ondermijningen, regt veilig stellen.

Van deeze aanvallen toch, waarvoor ook der burgeren beste gezondheid zwigten moet, zijn sommige openbaar en gewelddadig, waar tegen wel door vastgestelde wetten en straffen gewaakt wordt, gelijk daar is, tegen verminking, doodslag, vergiftigingen, en allerlei gewelddadigheden; maar daarenboven meene ik, dat ook hier toe behooren die veelvuldige gelegenheden, hoedanigen ook in ons Gemeenebest zeer veele voorhanden zijn, waardoor de onvoorzigtige en onbedreevene in gevaar gebragt wordt, om zijn leeven of gezondheid te verliezen: gelijk daar zijn; de gelegenheid van in het water te vallen, bij gebrek van genoegzaame affchutting, en voornaamlijk door het te vroeg zig te waagen op het bedrieglijk ijs; eene zoo veelvuldige oorzaak van doodlijke ongelukken! voorts de gelegenheid tot het afvallen van hoogten, het instorten van vervallene gebouwen, het bewoonen van huizen, hutten of kelders, die door hunne versch-gepleisterde kalk, of wel door hunne slegte wijze van
bou-

bouwen, door de bekrompenheid zelve, zeer nadeelig, ja zelf doodlijk zijn. Hoedanige en meer andere soortgelijke oorzaaken van krankte, kwetsing en dood, vooral bij den gemeenen man, schoon zij niet alle weggenomen kunnen worden, ik toch meene, dat door verstandige maatregelen grootendeels verbeterd kunnen worden.

Maar nog veel meer diende er gewaakt te worden tegen die oorzaaken, welke, daar ze niet zoo in het oog loopend, niet zoo openbaar zijn, juist daarom zoo veel gewisfer treffen, en der burgeren gezondheid krenken. Naamelijk het bedrog en de vervalsching in de levensmiddelen, het door bedrog aan den man helpen van bedorven spijsze of drank, door middel van een schoon-schijnend uitwendig vertoon; het beoefenen van zodaanige kunsten en handwerken, welken nadeelige besmetting onder de inwoners verspreiden; en vooral die streelende vermaaken, waardoor de dienaars en dienaarsen der weelde, die schaamtelooze aanstokers der schandelijkste wellust, de bloeiendste gezondheid ondermijnen; vermaaken, die des te verfoeilijker zijn, daar zij hun vergif wijd en zijd uitbreiden, het nakroost zelf haare wrange vrugten doen proeven, en den van geen gevaar bewust in een zeker verderf storten; daarenboven behooren hiertoe de smetstoffen, van ver-

verscheide doodlijke ziekten, die op veelerlei wijze door onvoorzigtigheid onder de gezonden verspreid worden; en eindelijk een slegt bestuur van alle die verrigtingen in de maatschappij, in welke ieder ligt alleen met bedoeling van zijn eigen belang voortwerkt, terwijl dezelve toch, zoo als ik daar even heb aangestipt, op de bevestiging en vermeerdering van aller welstand een gewigtigen invloed hebben.

Uit zulk eene eenigermaate wijdloopige, egrer zoo veel mogelijk bekorte, opnoeming dier hoofdzaken, welken allen tot het in stand houden zoo wel als tot het beveiligen van der burgeren gezondheid het hunne wel degelijk toebrengen, blijkt het dan nu genoegzaam, welk een uitgestrekt, welk een vrugbaar veld 'er voor eene Geneeskundige Staatsregeling ter bearbeiding kan opengelegd worden; en tevens komen ons, bij eene naauwkeuriger beschouwing, nog hier en daar onbebouwde strecken in het oog, die door onze landgenooten met het grootste nut en het beste vooruitzigt, op veelerlei wijzen, nog vrugbaar gemaakt konden worden.

Dan daar het uit zulk eene beschouwing, onzes inziens, blijkbaar genoeg wordt, dat het ten hoogsten nuttig, ja zelf noodzaaklijk is, zal deeze zaak naar waarde bestuurd worden, dat dit op gezag der

Over:

Overheid geschieden moet, zoo hebben wij eger hierdoor niet willen staande houden, dat al het goede, het welk van het invoeren van zoodanige heilzaame maatregelen te wagten zoude zijn, in diervoege alleen van het openbaar gezag gevorderd moest worden, dat de poogingen en voorbeelden van bijzondere Burgers, of van Maatschappijen, ook zonder dat openbaar gezag, hierin niets goeds zouden kunnen uitwerken, en dus slegts agterwege moesten blijven: want daar toch PLATO zelf niet in staat was de inrigting van een volmaakt Gemeenebest daar te stellen; zoo wenschen en verlangen wij van harten, dat de voorbeelden van Aanzienlijken, die op het Volk in het algemeen eenen zoo vermogenden invloed hebben, ook in het stigten en verbeteren van zoodanige inrigtingen, welke de algemeene gezondheid bevorderen, niet mogen ontbreken; dat men nimmer ontbeere de bijzondere op eene geschikte wijze voorgedraagene raadgeevingen van kundige mannen; dat voornaamelijk ook hierin medewerke de Oeconomische arbeid der Vaderlandsche Maatschappije; een tak in wiens schoonen bloei wij ons voormaals verheugden ^(a), doch welken wij in deeze tijden ^(b), nu eene verschillende geestdrift onze Vaderlandsche burgeren beheerscht en

weg-

(a) *Eerste Redev.* bldz. 6 en 7. (b) d. i. in 't jaar 1787.

wegsleept, terwijl ook veel meer voor hun eigen huishoudlijk belang, dan voor dat van het algemeen begeeren te zorgen, en doorgaans liever willen berispen dan verbeteren, met smert slegts niet zien aanwasfen, maar zelf kwijnen; daar wij egter meenen, dat zoo immer eene Maatschappij, gewisfelijk deeze, door waare Vaderlandminnaars verdiende toegejuicht, en aan alle braave en billijke beoordeelaars op het gunstigst aanbevolen te worden.

Maar, op dat wij overgaan tot de voorgestelde hoofdzaaken des algemeenen welvaarts, zij het ons dan vergund uit dien zoo rijken oogst eenige weinige airen, offchoon naar geen naauwkeurige orde gerangschikt, maar veel eer naar dat de zaak zich voordeed, het zij op het aankweeken en vermeerderen der volksgezondheid, of tot het uit den weg ruimen der hieraan hinderlijke beletselen betrekkelijk, op te zamen, en aan uwe gunstige beoordeeling te onderwerpen!

Eerst vestigen wij dan onzen aandagt op de Spijs- en Verteerings-wetten, door welke, oudtijds, gelijk wij in onze eerste redevoering hebben opgemerkt, de Spartaanen, en ook de Romeinen, voor der Burgeren sterkte en gezondheid met zoo
veel

veel vrugt gezorgd hebben. Hoedanige instellingen, offchoon zij op den vorm van ons Gemeenebest en op onze zeden, die met eene onvrije deugdbetragting niet wel strooken, bezwaarlijk schijnen gepast te worden, egter ook thans in andere gedeelten van Europa niet zonder voorbeelden zijn, zoo wel voor der burgeren huislijken welvaart als voor hunne gezondheid nuttiglijk ingerigt; ja ook hebben wij bij ons sommige wetten van deezen aart, ten minsten die de pragt beteugelen; zelf misfen wij niet alle de zodaanige, welke tot de spijsen hunne betrekking hebben, en het is toch buiten twijfel, dat ook deeze door het schrander doorzigt der Wetgeeveren, welke het belang deezer zorge zeer wel gevoelen, verbeterd en op veelere wijzen vermeerderd zouden kunnen worden.

En hier kan ik niet afzijn, daar ik het ambt van 's Lands Geneesheer bekleede, om met allen eerbied zalke voorzorge van de Vaderen des Vaderlands te verheffen, waardoor zij kragtig te wege kunnen brengen, dat de eenvoudige en goedzaame Leevensmiddelen, vooral die op Vaderlandschen grond voortkomen, op alle wijzen gemaklijk, en tot eenen maatigen prijs te bekomen mogen zijn; en dat dus die schattingen, welke ook van de leevensmiddelen in 's Lands kas moeten

komen, van de van buiten inkomende, min noodwendige, en tot weelde en lekkernij dienende spijzen en dranken geheven worden; op dat zulke belastingen voornaamlijk hen bezwaaren, die, volgens zekeren Latijnschen dichter, „hunnen roem stellen in rijklijk optedischen, zich op verschiet van gekunstelde gerigten te onthaalen, en hunnen eetlust slegts door kostbaarheden opwekken kunnen”, — op dat, zeg ik, zulke versijnde voedsterlingen van een weelig fortuin, die meer voor hun verhemelte zorgen dan voor de gezondheid, aan de maatiger bedeeden, ten minsten de van hun niet geagte, eenvoudigere en gezondere leefkost zoo veel ruimer en ligter verkrijgbaar doen worden.

Ja zelf, daar men ook onder den gemeenen man bij ons dien onwederstaanlijken trek bespeurt, om het gene inlandsch en sedert lange reeds goed bevonden is, voor het vreemde en nieuwe, te verwerpen; zoo weet ik niet, of ik aan deeze, den wel aan een gewigtiger reden, die ongewoonte moet toeschrijven, waarin, voornaamlijk gedurende deeze eeuw, het veelerlei gebruik tot voedsel van ons Koorn, gerst, rogge, haver en de overige edele Graanen, allengs vervallen is; daar toch of het koorn zelf gekookt, of tot meel gemaal, en voor pappen, brood, of koeken aangewend, zoo nuttig is, — doch hoe wélvoedende
ook

ook voor alle gezonden, echter nu sedert jaaren, ja dagelijks, meer en meer, ook bij onze Landgenooten, plaats gemaakt heeft voor die knobbelwortels, welke, in de voorige eeuw uit America tot ons overgebracht, in eene verbaazende menigte door geheel Europa zijn aangekweekt, die wij alle onder den naam van Aardäppelen zeer wel kennen, en veeltigt alle beñinnen. Aan welk voortbrengfel, indien ik zijne heilzaamheid wilde ontzeggen, of indien ik niet met u hetzelfde als een godlijk geschenk, voor elk een tot eenen geringen prijs te bekomen, dankbaarlijk wilde erkennen, zoo zou ik vreezen, dat men mij van een waanwijzen lust tot bijzonderheid verdenken zoude; doch, indien ik egter zegge, dat, uit deeze, tot het in kwaad vermoeden staand geslagt der Nagtschadens behoorende, plant, een min prijzenswaardig, en slegts voornaamelijk dan, wanneer betere levensmiddelen ontbreeken of zeer duur zijn, aanteprijzen, een min vast, min bestendig voedsel gehaald worde, dan het geen de Gerst en de overige edele graan-soorten ons opleveren, die toch ook hunne bouwers met een vrij gemaklijke voortkweeking en groote vermenigvuldiging beloonen, — dan meen ik met mijn zeggen niet het minste buiten de gestrengste waarheid gegaan te zijn. Immers, dat in het waarlijk bijzetten van kragten, in het toevoegen van vast vleesch en gezonde vogten, onze graan-

planten de aardäppelen verre te boven gaan, blijkt niet flegts uit een geneeskundig onderzoek van beide die voedsels; maar kan geleerd worden uit waarneemingen van menschen en dieren, die gedurende eenigen tijd met beide gevoed zijn: zoo dat wij ook gewisfelijk van gevoelen zijn, dat sommige Geneeskundigen, welken den lof der aardäppelen zoo rijklijk hebben uitgebazuind, te verkwistend in hunne lofzuitingen geweest zijn.

Indien gij dan geene zwaarigheid maakt in dit geval mijn gevoelen te omhelzen, zoo zult gij ook voorzeker met mij wenschen, dat het rijklijker aankweeken van Koorn van 's Lands wege mogt worden aangemoedigd, en gezorgd, dat dit minder door imposten bezwaard, en dus voor den gemeenen man verkrijgbaarer gemaakt werd; al zoude ook, indien de zaak niet anders te vinden ware, dit door eenig meerder bezwaar op het verkrijgen der aardäppelen vergoed moeten worden.

Dan, daar wij wilden, dat op zulk eene wijze voor de in stand-houding en verbetering der volks gezondheid gezorgd wierd, zoo meene ik dat het verder uit deezen hoofde ook zeer prijzenswaardig, en niet minder weldaadig zijn zoude, indien men kon te wege brengen, dat de oude Vaderlandsche drank

wederom in zijne voorige agting hersteld en in algemeen gebruik gebragt wierd, welke onze Voorouders, die tot hun geluk nog niet geleerd hadden, op thee en koffij getrokken heet water in te slurpen, en die niet, gelijk wij, het waare nut des wijns, door een te gemeenzaam gebruik, in onze eeuw plaats hebbende, verlooren hadden, bijna alleen gebruikten; en bij welken drank, gepaard met eene min vertederde levenswijze, deeze onze Voorvaders die meerdere sterkte van zenuwen, dat vast-gespierd lighaamsgestel, dat bloozend gelaat, die algemeene welgedaanheid des lighaams bezaten, welke wij, in hunne afbeeldsels, boven die van ons vertederd, van spieren zoo verzwakt, en van zenuwen zoo aandoenlijk geslagt, zoo verre zien uitmunten en waarlijk bewonderen moeten.

Deeze soort van drank was het ook, die, volgens TACITUS, bij de oude Germanen in gebruik was: „een vogt, zegt hij, door gisting van gerst of ander graan, eenigzins den wijn gelijk geworden” (a); ja ook bij de Egyptenaaren, die, naar het getuigenis van HERODOTUS, een wijn uit gerst bereid, gebruikten (b); welke drank, het Bier namelijk, zijn

(a) *De moribus Germanorum*, cap. 23. ed. Ernesti.

(b) Daar zij, zegt hij, in deeze landstreek geene wijnstok-

nen Latijnschen naam *Cerevisia*, volgens sommi-
ger gevoelen, van de graan-godin *Ceres*, als die
den Egyptenaaren geleerd had doezen drank te
bereiden, zoude ontvangen hebben. Maar deeze
naam alleen, vreeze ik, zal te boersch, te ge-
meen klinken in de ooren van hen, die, met het
glas in de hand, gewoon zijn uittegalmen, dat
het vee water, de mensch wijn drinken moet!
Maar, daar wij doezen aan hunnen verhevenen
smaak overlaaten, meenen wij toch, dat wel nie-
mand, die bedaardelijk redekavelt, iets, uit doezen
hoofde, veragtelijk zal toeschijnen, om dat het in-
landsch en van een algemeen gebruik is; — laaten wij
veeleer gelooven, dat, daar de weldaadige voorzie-
nig-

stokken hebben, *δινα ἐκκεριθεων πεποιημενω δια-
χγεωυραι*. *Lib. II. Euterpe, n. 71. p. 137. ed. WESSE-
LING*. Zie ook *PLINIUS, Hist. Nat. Lib. XXII. cap. 82*,
die aan de Egyptenaaren hunnen uit gerst en water toebe-
reiden drank, *Zythum* genaamd, aan den Spanjaard zijn me-
de uit graan en water toebereid bier, *Ceria* geheeten, aan
de Galliers en andere hun uit koorn bereid bier, *Cervisia*
genaamd, toeschrijft; terwijl hij *lib. XIV. cap. 29.* reeds
gezegd had, dat ook de Westersche volken hunne eige
dronkenschap hadden, door uit aardvrugten toebereiden
drank ontstaan, op verschillende wijze in Gallien en Spanje
en onder verschillende naamen, maar egter met dezelfde
uitwerkselen. Vergelijk de bijvoegfels van *HARDUINUS*
bij *vol. VII. p. 347.* en *vol. V. p. 134. edit. Franzii.*

nigheid van het Opperweezen aan deeze onze landstreeken de vrugten des wijnstoks ontzegd heeft, deeze ook voor ons niet noodzaaklijk zijn kunnen; en zij zoo veel meer, die zich van gantscher harte op het begunstigen van 's Lands voortbrengfels toelleggen, zullen wel nimmer het uitlandsche stellen boven die geschenken, welken onze Vaderlandsche bodem oplevert.

Men kan het voorgemelde nog met de volgende geneeskundige aanmerking verder aandringen: dat de Bieren, uit goed graan met zuiver water behoorlijk gekookt, wél-gegist, van den droesfem gezuiverd en zonder bedriegende inmengfels toebereid, indien zij dun zijn, tot lesfching van den dorst en dagelijksch gebruik, bij verre heilzaamer zijn, dan die menigvuldige inslurping van warme afstrefels van thee of koffij, welke het bloed te zeer verdunnen, de zweetvaten der huid te zeer ontsluiten, en het vleesch verflappen; terwijl zelf de wijn, voornaamlijk wanneer die bij den maaltijd in groote hoeveelheid gedronken wordt, de spijsverteering veel meer verhindert, dan bevordert, ja, door zijne scherpe prikkeling, onmaatigheid in het eeten en drinken, en deszelfs schadelijke gevolgen veroorzaakt; — daar verder de wél-bereide zwaarer bieren eene veel meer voedzaame kragt bezitten dan de wijn, terwijl zij tevens

van een uitmuntend verwarmend en opwekkend vermogen in geenen deele ontbloot zijn; zoo dat ook hen, die door den arbeid afgemat, uitgeput, van eene ziekte kortlings hersteld, of door eenige andere oorzaak verzwakt zijn, het Bier, door deszelfs vastheidgeevend en meer op den duur versterkend vermogen, dikwijls van grooter nut is, dan de Wijn; — en vooral verdient een teug goed en kragtig bier verre den voorrang, boven die zoo gebruikelijke heete geestrijke vogten, welke uit wijn of koorne overgehaald worden, en onder den naam van brandewijn, jenever en diergelijke sterke dranken bekend zijn.

Maar indien wij, met ter zijde-stelling der voorgaande Geneeskundige aanmerkingen, alleen door de ondervinding leeren willen, wat toch wel het meest ter verkrijging en bewaaring van sterkte en gezondheid dienstig zij, laten wij dan slegts het oog vestigen op die volken, bij welken het gebruik van bier meer dan dat van wijn of water in zwang is, en wij zullen hen zoo wel in lighaams-gestalte als in kragten zien uitmunten (a): ja zelf, indien ik mij in deeze mijne opmerking niet zeer bedriege, zoo zult gij hen, die, met ter zij-

(a) Volgens den geleerden HEBENSTREIT, *Anthropol. Forens.*, p. 76.

zijde-stelling van de van buiten 's lands aangevoerde dranken, zich aan onze vaderlandfche Bieren houden, door een vaster en gezonder lichaamsgeftel, boven hunne medeburgenen, de bewoners van dezelfde landftreek, ja van dezelfde ftad, zien uitmunten. Hiervan zullen, onder andere fteden, mijne vaderftad Groningen, en het nabij gelegen Deventer, beide van oudsher door de deugdzaamheid hunner bieren vermaard, ons ligtelijk de voorbeelden aan de hand geeven.

Daar ik dan nu vertrouwe, dat Gijlieden mij de gezondheid en voortreffelijkheid der Bieren, voornaamelijk als dagelijkschen drank befchouwd zijnde, wel zult toeftaan, zoo zal ik aan de andere zijde, mijne Toehoorders! geen zoo geftrengte Zedenmeester zijn, dat ik aan Ul. of aan mij zelve daarom het genot des wijns geheel zoude willen ontzeggen, veel minder dat ik, gelijk men van de Chineezen verhaalt (a), den wijnftok zou wenschen uitgeroeid te zien. Immers daar de wijn, door den lof van alle eeuwen opgehemeld, wélgebruikt zijnde, den zwakken voornaamelijk en tederen een uitmuntend geneesmiddel is; zoude het ook, bij onze zoo aangenaame en regt gulhartige vriendenkringen, alwaar wij den geest, door letterarbeid

(a) *Memoires des Miffionaires de Peking*, t. II.

en zorgen ter neder gedrukt, ontspannen, losgeeven, en tot nieuwen arbeid in staat stellen, gewisfelijck al te vreemd en hard vallen, die teugjes, waaraan wij van jongs af gewoon zijn, geheel te moeten misfen!

Maar dit wilde ik dan, ten besluite van dit ons eenigzins wijdloopig betoog, vooral doen gelden; dit denkbeeld wenschte ik in te prenten, — dat 'er, alleen uit hoofde der bevordering van der Ingezetenen gezondheid, vooral van die van laagere rang en vermogen, de schoonste belooning te wagten ware, indien men het al te zeer in onbruik geraakt gebruik der bieren, die tevens mede in prijs te zeer zijn toegenomen, wederom in agting kon brengen, en voor den minder gegoeden inwooner gemaklijk maaken; indien men tevens aan deezen drank deszelfs aloude deugdzaamheid, behoorlijke bereiding en zuiverheid van alle vervalsching, hoedanigheden, welke nu veelmaals daaraan ontbreeken, konde wedergeeven. En, wanneer dus ook de Bierbrouwerijen in haaren ouden bloei en welvaart hersteld konden worden, welk eene toeneeming van voorspoed en winst er dan met eenen weder te wagten ware, voor den nuttigen arbeid van een zeer groote menigtre burgers, ja voor den rijkdom van geheele steden, en dus verder voor dien van 's Lands schatkist, — dit zoude de geheu-

heugenis der oude tijden, in zoo veele voornaam-
me, thans verlopende, stroomen van algemeen en
bijzonder voordeel, overvloedig kunnen aantoon-
nen! Wat nu verder, ter bevordering eener, uit
zoo veelvuldigen hoofde, allerwenschlijkste zaak,
de raadslagen en belooningen onzer Vaderland-
sche Oeconomisten, maar vooral de kragdaadige
voorziening der burgerlievende Overheden, zou-
den kunnen uitwerken, is hier mijne zaak niet
breedvoeriger aan te wijzen.

Terwijl wij derhalven deeze weder-invoering
van dien Vaderlandschen drank vuriglijk wen-
schen, daar intuschen het gebruik des Wijns,
zelfs onder den gemeenen man, reeds zeer alge-
meen geworden is: zoo ware het ook tevens zeer
wenschelijk, dat er van wege de Overheid voor
de deugdzaamheid en zuiverheid van deezen uit-
heemschen drank gezorgd wierde, een voorbeeld
neemende aan de inrigtingen zelfs van die gewes-
ten, waarin de wijnstok aangekweekt wordt, en
welke daartoe kragtig strekken, dat geene, dan be-
proefde en goedgekeurde, wijnen verkogt wor-
den, ja zelf die euveladders ter halsstraffe veroor-
deelen, welke de wrange scherpte van onrijpe of
bedorvene wijnen niet zoo zeer tragten te verbe-
teren, als wel door godlooze kunststreeken zo-
danig te verbergen, dat, door het bijdoen van
goud-

goudglit of andere loodkalken, ja zelf, vooral in de fijner wijnen, van nog erger vergif (a), met dit schoonschijnend mom de wijnen eene strelende aangenaamheid verkrijgen, maar tevens ook, dat zij den van niets kwaads bewusten wijndrinker niet alleen de wreedste smerten in de ingewanden, maar zelfs, vooral wanneer die dikwijls gedronken worden, verlammingen der ledemaaten, en een zekeren, schoon langzaamen, dood veroorzaaken.

Daar men egter, in weêrwil der zoo even gemelde voorzorgen tegen deeze snoode kunstgrepen, niet twiiffelen kan, of de buitenlandsche wijnbereiders en kooplieden, het bedwang dier heilzame wetten weetende te ontduiken, zenden ons nu en dan wel eens wijnen, welken van dit geweldig vergif niet zuiver zijn: uit deezen hoofde ligt 'er, meen ik, ter beveiliging der gezondheid onzer medeburgeren, ten hoogsten aan gelegen, dat

(a) Zeer opmerkenswaardig zijn die voorzorgen ten deezen opzigte, welke men aantref in de *recessen* (gelijk die genoemd worden) van het Roomsche Rijk, in de jaaren 1487, 1498 en 1500; als mede de wijloopiger verklaring van den Hertog van WURTEMBERG, in het jaar 1696, welke ten vollen gevonden word in de *Ephem. Physic. Méd. Nat. Cur. dec. III. A. 1697. obs. 261.*

dat het in ons Land volstrektelijk niemand vrij mogt staan eenige wijnen te verkoopen of afteleveren, dan na dat dezelve door kundige, en hiertoe van 's Lands wege aangestelde, mannen behoorlijk onderzocht en goedgekeurd waren. Door zoodanige proeve wilde ik dan niet slegts dit uitwerken, dat wij van het van buiten aangebragt vergif zouden bevrijd blijven; maar dat wij tevens ook gerust gesteld zouden worden tegen allerlei kunst-mengfels van onze wijnverkoopers, daar men toch naauwlijks twijffelen kan, of ook sommigen onder hen tragten somtijds hunne medeburgeren, in de plaats van zuivere en deugdzaame wijnen, verbasterde en zelf schadelijke mengfels toe te voegen (a).

Gaarne wil ik toestaan, dat de prijs der wijnen, door zulke inrigtingen, merkelyk rijzen zal,
en

(a) Dat de Staaten van Holland, reeds in den jaare 1613, tegen voortgelyke vervalchingen van onze wijnverkoopers gewaakt hebben, vind men in de aantekening van H. A. BAKE, M. D., op het derde deel van FRANK'S Geneeskundige Staatsregeling, bl. 384. Welk hoofddeel over de voorzorgen, met opzigt tot de wijnen, geheel verdiend gelezen te worden. Mij is dit deel, niet dan langen tijd na het doen van deeze redevoering, ter hand gekomen, daar deszelfs eerste stuk, eerst onlangs vertaald, in het licht verscheenen is.

en dat die dus voor den gemeenen man niet zoo verkrijgbaar zullen zijn. Ik twijffel egter geenszins, of wij allen zouden veel liever een beker wijns, welke onze zorgen niet vermeerdere, maar verdrijve, welke onze kragten geenszins vernietige, maar herstelle, met hooger prijs betaalen, dan ons, tot eenen geringen prijs, door vervalschte, gebrouwde en nadeelige wijnen, te laten vergiftigen. Voor den gemeenen burger, gelijk mede voor elk een, zoude zekerlijk dus de wijn onge-meener, maar ook des te heilzaamer worden; om nu niet te herhaalen het geen ik zoo even gezegd hebbe, dat zeer veelen den wijn zeer wel kunnen misfen, wanneer er smaaklijk en heilzaam bier voorhanden zij.

Maar het is hier nu verder de plaats, om een ander gewigtig deel der zorgen voor de volksgezondheid der Overheid op het sterkst aan te bevelen, — de voorzorge naamelijk omtrent een maar al te gemeenzaam soort van drank, doch van welken men, met den beroemden HALLER, twijffelen mag, of men dien slegts als geneesmiddel of als vergif beschouwen, dan ook onder de dranken tellen moete (a). Ik meen die Geestrijke dranken, die wij zoo even, als met den vinger, hebben aangestipt, doch

Waar

(a) *Elem. Physiol. vol. VI. p. 251.*

waarvan nu met nadruk en uitvoeriger moet gehandeld worden. Indien ik dan deeze geestrijke vochten, bestaande uit de vlugste, de vuurigste deeltjens des wijns, die door de destilleer-konst bijeen verzameld zijn, — indien ik thans deeze vochten als voor gezonden bijna altoos schadelijk verklaare, geloove ik niet te veel gezegd te hebben.

Hoe doch zal een vocht, het welk uit deszelfs eigenen aart in staat is om onze sappen te doen stremmen, onze vaste deelen te doen samentrekken en verharden, het welk onze levenskracht tot ongewoone en heftige bewegingen aanzetten, ja zelf in de werkplaats onzer ziel wanorden kan aanrigten (a), — hoe doch, zegge ik, kan zo een geestrijke drank zonder nadeel gebruikt worden, dan veelligt door de zoodanigen, welken zoo eene verdikking der vochten, zoo eene samentrekking der vaste deelen, en zoo eene aanzetting der levenskracht heilzaam zijn, dat is, door zulken, die aan eene tegen-natuurlijke verdunning derzelfde vochten, verslapping der vaten en werkeloosheid der levensgeesten

ziek

(a) Hier kunnen wij ons op het zoo uitmuntend gezag van GAUBIUS beroepen, in zijne *Institut. Pathol. Med.* § 467., alwaar men, ter meerdere betooging der alhier slegts even aangerorde nadeelen, nog zeer vaele bewijzen vinden kan.

ziek zijn? — Dus ziet gij hieruit, dat deeze geestrijke vochten alleenlijk voor die genen somwijlen nuttig kunnen zijn, welke op eene of andere wijze niet regt gezond en sterk zijn, en ook voor deezzen zullen zij alleenlijk alsdan van nut zijn, wanneer zij, niet gelijk gewoonlijk geschiedt, als dagelijkschen drank, maar als geneesmiddelen, en dus in eene zeer geringe, en met eene geneeskundige voorzigtigheid bepaalde, hoeveelheid gebruikt worden. Zoudt gij lieden, derhalven, dien raad van HEISTER wel zoo geheel ongerijmd vinden, waar mede hij wilde, dat de geestrijke dranken niet in kroegen en wijnhuizen, maar in de apotheeken, verkogt wierden (a); — of dien, volgens welchen de eerste Koning van Pruisen, deezzen drank, met het beste gevolg, aan alle de soldaaten van zijne lijfwagt verbood (b)?

Maar gij antwoord mij veelligt, dat deeze na-
deelen uit het misbruik voortvloeijen, hetwelk
gewisfelijk een regtmatig gebruik niet wegneemt,
en dat doch een teugje sterken dranks tot eene
spoedige opwakkering der, door arbeid en zweet
uit-

(a) In zijne Verhandeling, *de cura Principum circa Sanitatem* &c. p. 22, § 7.

(b) Volgens SUSZMILCH, *Godlijke Orde*, I. deel, 13 hoofdst. § 270.

uitgeputte, kragten, voornamelijk voor den schraalen werkman, van een uitmuntend nut is, en gij beroept u ten dien einde op de dagelijkse ondervinding; maar, indedaad, zoud gij, uit het gene wij van het verkwikkend vermogen, dat in goed bier plaats heeft, gezegd hebben, niet veel eer van gevoelen zijn, dat een teug zwaar bier, of, zoo men iets edelers begeert, een teug goeden wijn, in vermoeidheid en kragtverlies meer nut zoude doen?

Immers hebben toch de sterke dranken een al te scherp en brandend vermogen, dan dat ons gestel ooit zoo iets, buiten bijzondere gevallen van ziekte, waarlijk noodig zoude hebben. Hoe zeer ik roesta, dat de menschen zich, door langduurig gebruik, zelfs aan vergiften dus kunnen gewennen, dat zij ook deeze eindelijk naauwlijks meer kunnen ontbeeren; ik voege 'er bij, dat deeze geestrijke dranken bij de Ouden volstrekt onbekend waren, daar de kunst van dezelve te stooken, of over te haalen, eerst voor weinige eeuwen, door de onderneemingen der Scheikunstenaaren, is uitgevonden. Zoo dat men heden-daags al te ligt geloofst, dat deeze verhittende dranken zo noodig zijn tot herstel van kragten; daar zij toch, wanneer zij de kragten ook opwekken, dit niet doen door dezelve te voeden,

of te vermeerderen, maar slegts door die kragten, welke door rust en voedzel behoorden hersteld te worden, met hunne waarlijk vermoefjende, of schoon smaaklijke, aanprikkeling schokken te geven en aan te porren; even als of men een vermoeid en kragteloos paard, door het de sporen in de zijde te zetten, tot loopen wilde noodzaaken, — waar door gij zeker zoudt uitwerken, dat er van tijd tot tijd heviger en veelvuldiger aanprikkelingen vereischt wierden, tot dat, na het aldus uitputten der kragten, het schepsel, afgemat en leevenloos, vóór zijn tijd, onbeweeglijk ter aarde zal nederstorten.

En dus bevestigt ook, indedaad, de zeer zekerre ondervinding aan die jongelingen, welken zich aan deeze dranken overgeeven, dat zij den manlijken ouderdom te vroeg bereiken, en aan mannen, die, naar maate van hunne jaaren, nog in den bloei hunner kragten moesten zijn, dat zij den ouderdom en deszelfs gebreken zich zeer spoedig op den hals haalen, waardoor zij, vóór het natuurlijk tijdperk, onder de moeilijkheden van eenen verhaasten levensloop gebukt raaken, terwijl de van tijd tot tijd aanwasfende gewoonte, gelijk dit doorgaans gaat, van meer en meer te drinken, de zaaden van volstrekt ongeneeslijke kwaalen met zich voert, de vermogens van lighaam en ziel vernielt, en hen in droefheid, wan-
 hoop

hoop en elenden, die erger zijn dan de reeds naderende dood, ter nederstort. Dit bevestigen, op dat ik geene voorbeelden, ook onder onze landgenooten voorhanden, aanhaale, de Rusfische, Siberische, Americaansche en andere volken, bij welken de lighaams-sterkte en frisheid, ja zelfs de goede gestalte en het gezond aanzien, vermindert en geknakt zijn, terwijl ook hun sterftijd vervroegd is, sedert zij, tot hun ongeluk, geleerd hebben sterke dranken, en die zuiver en onvermengd, rijklijk intezwelgen; daar zij voormaals door hunne sterkte, hunne schoone lighaamsgestalte en langen levensloop uitmuntten; gelijk ook nog, onder deeze volken, die genen uitsteken, welken zich van dien drank onthouden (a).

Dan, op dat wij niet schijnen zouden al te gestreng tuchtmeesters te zijn, maar aan de meer en meer standgrijpende gewoonte der hedendaagsche levenswijze ook iets toegeeven, zo zullen wij toestaan, dat 'er, bij onze tegenwoordige gesteldheid van zaaken, in het gebruik der sterke dranken, zoo als die doorgaans bij ons verkogt worden, dat is

(a) FRANK, *Geneesk. Staatsregeling*, I. D. p. 19, alwaar men deeze waarneming uit de *reize van PALLAS door verscheidene Provincien des Rusfischen Rijks*, 3. d. vindt overgenomen.

tafelijk verleid, enige nuttigheid gelegen is, en wel voor de zulken, die, om welke reden ook, eene spoedige opwakking van kragten noodig hebben, doch vooral voor burgers van eene lagere klasse, die, door hun niet zeer gezond, doorgaans zelf slegt, voedsel en drank, niet in staat gesteld worden, om, tegen eenen harden arbeid, eene sterke inspanning hunner kragten en de ongemakken der lucht bestand te zijn, en die dus, om niet te bezwijken, of om niet in een rottig bederf van sappen, vooral bij groote hitte, te vervallen, soms een teug sterken drinks noodig sehijnen te hebben ter hunner beveiliging; dan ik voor mij geloof tevens, dat eene maatige veelheid hier toe genoeg zoude zijn, en dat zekerlijk het nut in die gevallen zoo veel zekerer zal zijn, hoe zeldzaamer het gebruik zij.

Maar laten wij dan nu, bidde ik u, mijne Toehoorders! onzen aandagt eens vestigen op het zoo verbaazend toegenomen gebruik deezer dranken, na dat ook onze landgenooten geleerd hebben, de vaderlandsche graanen, door ons hier vóór zoo zeer geroemd, tot spijsze onnut te maken, om uit dezelve, door stookkunst, sterke dranken te bereiden, en dus jaarlijks eenen onmeetelijken voorraad van koorn aan de waare behoeften der burgeren te onttrekken. En daar men

eenigzins over het aanbelang van dit vertier oordeelen kan uit de imposten, welken van deeze overgehaalde dranken in 's Lands kas komen; is het ten eenenmaale verbaazend te verneemen, welke schatten hiervan jaarliks getrokken worden (a)! Wie intusfchen met mij wil nadenken, uit welke bron die voordeelen vloeijen, dien zal het gewislijk grieven moeten, dat zoo ruime inkomsten van 's Lands kas tot zoo dauren prijs verkreegen worden! en hij zal niet kunnen na-laaten te wenschen, dat, of die bron minder opgeeeve, of dat, door eene regtmatig beperkte flooking dier dranken, het bierbrouwen weder toeneeme, en dus het heilzaam bier, ja ook het overig loflijk gebruik der graanen weder in zwang kome, waardoor dan de eerst verminderde Lands inkomsten ook geheel vergoed zouden worden.

Maar laat ons ook onzen aandacht vestigen op het ontzaglijk heir van kwaalen, dat uit het onmatig gebruik dier dranken ontstaat, en het welk zij, die de Geneeskunde beoefenen, zoo dikwerf, maar doorgaans met te kort schietend vermo-

(a) In onze Bijvoegfelen, agter, zal men dit in eenige bijzonderheden aangewezen vinden.

mogen, te bestrijden hebben (a); laten alle Geneeskundigen getuigen, zoo het hen vrij staaft dit aan den dag te brengen! — laten zij allen getuigen, die te vergeefs zich bedroeven over hunne vrienden of nabestaanden, wier bezittingen en gezondheid door deeze oorzaak zijn te gronde gegaan! — laten de sterf-lijsten getuigen, voornaamelijk die jaarlijks in de hoofdstad des Britschen rijks uitgegeeven worden; laten die leeren, dat alleen door het verderflijk drank-zwelgen een veel grooter aantal van menschen, ook door een haastigen dood, in het graf gerukt wordt, dan 'er door vergif, door moordenaars en door geregteijke halsstraffen, te samen genomen, om het leeven komt (b).

Wie zoude derhalven, in eenen zoo zorgelijken staat van zaaken, die volstrekt onbepaalde vrijheid in het bereiden en verkoopen van deeze dranken, die

(a) Eenigen dier kwaalen, voornaamelijk die droevige en doodlijke belette nederdaaling der spijsen door den slokbuis, in deeze eeuw veelvuldiger plaats grijpende, heb ik weleer medegedeeld, in de *Verhandelingen der Haarsche Maatschappij*, IX. D. bl. 104; en geen Geneeskundige zal hier in met mij verschillen.

(b) Zie die lijsten van verscheide jaaren, overgenomen door SUSZMILCH, in zijn hiervoor aangehaald werk, p. 798 — 801.

die ongebondenheid in derzelver gebruik, zelfs in het meest vrij Gemeenebest, als wenschelijk beschouwen? — Zou niet in tegendeel elk een, in eene zaak, daar het niet slegts op de bezittingen, maar op behoud van gezondheid en leeven aankomt, de vaststelling van diergelijke wetten op het vuurigst wenschen, als waardoor het onbepaald verkoopen van vergiften, ja ook het onbepaald en grof speelen, niet min wijsfelijk dan strengelijk verboden wordt!

En ik twijfel 'er niet aan, of men zoude, indien de wijze zorg der Overheid hier tegen wilde waaken, de heilzaamste wetten kunnen uitvinden, waardoor aan deeze rondom woedende pest paal en perk gesteld wierden; door naamelijk te verhoeden, dat 'er niet boven eene bepaalde veelheid van sterke dranken bereid, of in ons land ingevoerd, en door het al te groot aantal van kroeghouders straffeloos onder het volk rondgeschonken wierde; ook moest het hen niet vrijstaan aan één persoon, ter zelfder tijd, meer dan eene bepaalde maate uit te schenken, gelijk het mede aan den kooper niet geoorloofd zijn moest, zoo veel hij maar wilde, uit de kroegen te kunnen haalen (a).

Daar-

(a) Uit hetzelfde, gelijk ik hier voor reeds gezegd hebbe, te laat door mij ontfangen derde deel van het werk

Daarenboven, daar de schandelijke dronkenschap, die door het inzwelgen van alle bedwelmende, maar vooral van deeze overgehaalde, dranken ontstaat, het begaan van het zoo even gemeld misbruik van agteren aan den dag legt: zoo meenen wij, dat de dronkenschap, voor de in dien toestand begaane misdaden, geene gereede verontschuldiging zijn moest, maar dat deeze zelf voor des te zwaarer mogten gehouden worden; daar toch de dronkenschap, op zich zelf beschouwd, verdiende om door schande, door boete of lijfstraffen, beteugeld te worden; en dat niet slegts als een gebrek der ziele en een kwaad voorbeeld

van FRANK, heb ik met blijdschap gezien, dat deeze voorzorgen door voorbeelden, die niet veel van onze raadgeevingen verschillen, bevestigd kunnen worden; daar doch in den jaare 1691 de Hertog van Brunswijk-Lunenburg beval, dat men in drank-winkels, of kroegen, op één dag aan niemand meer dan eene maatige hoeveelheid sterken dranks, voor eenen bepaalden prijs, geeven mogte. Geene drinkgelagen wierden geduld; de onmatigheid in het brandewijndrinken wierd hierdoor gestraft, dat de herbergiers 20 rijksdaalers boete moesten betaalen, en geen regt hadden ter invordering der schulden, door drinkebroeders gemaakt; tevens moest de Overheid zorgen, dat de kroegen dagelijks onderzocht wierden. Dit bevel wierd in den jaare 1736 door Koning GEORGE II. bevestigd. Zie *Geneesk. Staatsr.* III. d. 2. hoofst. § 3.; waarbij FRANK nog verscheide van zijne nuttige raadgeevingen voegt, als mede § 6.

beeld voor de zeden eener maatschappij, hetwelk PLATO, in zijne gevormde schets van een volmaakt gemeenebest, weleer, door de gestrengheid der wetten, geheel wilde te onder gebragt hebben, en hetwelk indedaad door de Lacedaemoniers, Milesiers en Romeinen, gelijk wij in de voorgige redevoering gezien hebben, met zwaare straffen gestraft wierd: maar vooral moest ook dit kwaad als eene waare misdaad tegen zijn eigene gezondheid beschouwd worden, uit welke, behalven andere gevaarlijker ziekten, PLINIUS eertijds reeds aantekende, dat eene bleeke kleur, hangende wangen, zeere oogen, doodlijke slaapziekten en onrustige nagten voortkomen (a), en die daarenboven, door een zonderling verderflijk uitwerkfel van het voorbeeld, bijna altoos nog steeds anderen ter navolging medesleept (b).

Ook wil ik niet ontveinzen, dat die wetten der

(a) *Hist. Nat. lib. XIV. c. 22.*

(b) In hetzelfde bevel, hiervoor aangehaald, beveelt Koning George om hem, die dronken gevonden wordt, met eene driedaagfche gevangenis, en daarna met zwaarer straffen, te straffen; en dat 'er, uit hoofde van dronkenschap, geene verschooning voor eenige misdaad mogt aangenomen worden; FRANK § 3, alwaar hij ook, volgens NOLTENIUS, melding maakt van iemand, wien men, daar hij door dronkenschap gestorven was, eene eerlijke begraaving weigerde.

der Ouden ons voornaamelijk navolgenswaardig voorkomen, door welken het gebruik van alle dronkenmaakende dranken (en hoeveel meer dan van onze overgehaalde vochten?) niet slegts aan de geheele tedere kunne, maar ook aan allen, die de manlijke jaaren nog niet bereikt hadden, volstrekkelijk verboden wierd. Door hoedanige inrigting ik meen dat men aan de algemeene volksgezondheid een aanmerkelijk voordeel zoude toebrengen: dan daar ons zulk eene inrigting nog ontbreekt, zoo hoopen wij intuschen, dat jongelingen van goeden huize het verderflijk drinken van sterken drank voor zoo laag, zoo onbetaamlijk en schandelijk zullen houden, als het in waarheid is.

Maar het gene wij tot hier toe op de sterke dranken hebben aangemerkt, betreft alleenlijk derzelve aart, die op zich zelf voor onze natuur zoo schadelijk is: dan nu verdienen daarenboven die nadeelige eigenschappen derzelve ook gemeld te worden, welke door de bereiding der Stokers ontstaan, en gelegen zijn niet slegts in de kunstmaatige samenvoeging en afrekking van veelerlei specerijachtige en scherpe innengfels in deeze geestriike vochten, bijzonder in die dranken, welken Liqueuren genoemd worden, en die voor veele fijne tongen zoo streelend zijn, vooral wanneer zij uit verre landen aangevoerd worden, en met

weid.

weidsche naamen pronken; welke allen, al ware het dat zij door niets anders dan door hunne vuurige scherpte, in eene meerdere kleeverigheid omwonden, nadeelig waren, egter gewisfelijk, ten gebruike der gezonden, nog beneden de eenvoudige en zuivere geestrijke dranken verdienen gesteld te worden. Maar behalven deeze, bedoele ik hier ook voornaamelijk zulke nadeelen, die hun oorsprong hebben uit het overhaalen zelve van allerlei geestige vochten langs een' koperen helm en slang, zoo als bij onze stokers doorgaans in gebruik is, en waardoor zekerlijk het schadelijke diens dranks nog kan vermeerderd worden met het vergif van het koper; te meer, wanneer de verkoopers denzelven in vaten met koperen kraanen bewaaren, en daaruit telkens tappen. Op dat ik nu niet gewage van andere schadelijke kunstgreepen der gewinzigtige bedriegers, waardoor zij de gisting dier vochten vermeerderen, of aan dezelve een bedriegende aangenaamheid bijzetten; met deeze toch, offchoon ik meene hiervan in het zekere onderrigt te zijn, wil ik u hier niet ophouden, het voegt ook niet over alle zulke bijzonderheden thans uitteweiden. Dit wilde ik uit het bijgebragte nu slegts opmaaken en u. doen begrijpen, dat soortgelijk onderzoek van wegens de Overheid, als wij, over de schadelijke vermeniging der wijnen handelende, hebben aangepree-

zer,

zen, niet minder noodzaaklijk zij ter verzekering van de zuiverheid der sterke dranken; en dat derhalven de proeve, welke veelal, op last der Magistraten, op dezelve gesteld wordt, in geenen deele voldoende is, als waardoor alleenlijk de trap van sterkte, en geenzins de onvervalschte zuiverheid, die egter van grooter aanbelang is, getoetst wordt ^(a).

Gelijk men derhalven op deeze wijze, ter beveiliging van der burgeren gezondheid, veele uitmuntende maatregelen kan beraamen; zoo was het ook verder te wenschen, dat de weldaadige zorg der Overheid, in navolging van het voortreffelijk voorbeeld der Romeinsche Marktmeesteren, te vooren reeds aangepreezen ^(b), ook uitgestrekt wierd tot de verzorging en handhaving der deugdelijkheid en zuiverheid van allerlei Spijze en Drank.

Dus ware het, bij voorbeeld, noodig te zorgen, dat het Brood niet slegts uit goed graan gebakken, en niet te zeer met zemelen opgevuld

^(a) Ook deeze verbastering en zulk zorgeloos opzigt betrekkelijk de sterke dranken worden door de boven aangepreezene wetten geweerd; tevens verdienen hier bij gelegzen te worden de uitmuntende raadgevingen van FRANK, in het voorgemeld hoofddeel § 3 — 6.

^(b) Waarvan zie boven, bldz. 34 en verv.

wierde, maar ook dat het niet door inadaelinge kunstnarigen wit en behaaglijk gemaakt, of anderzins vervalscht ware.

Omtrent het Vleesch was het van aanbelang, dat dit altoos van gezonde beesten genomen, en geenzins, om den schijn van verheid te vertoonen, door den vülen adem der slagters opgeblaazen wierd.

De Boter moest vrij van garstigheid zijn, en van alle schadelijke innengfels, die het oog of tong bedriegen.

Geen Melk moest 'er te koop gebragt worden van ongezond of slegt gevoederd vee.

En die hedendaagsche zo zeer aanmerkelijke behoeften van ons leeven, de Thee en Koffij, behoorden dan doch wel regt goed en zuiver, en met geene bedrieglijke geuren of innengfels verbasterd te zijn.

Ook moest de burger vooral veilig gesteld worden tegen vergiftiging, door kwalijk geleezene en ter markt gebragte Moeskruiden, Kampernoeljen, en alle andere eetbaare waaren.

Van geen minder aanbelang zou het toezigt zijn

zijn op alle die algemeen gebruikelijke toevoegsel-
len der spijsen, Azijn, Mostert, Zout, en wat dies
meer is, dat die wél zuiver, goed, en vooral door
geen koperen of looden vaten besmet konden zijn.

Ook moesten alle lekkernijen, die versnaperin-
gen van onze vrouwen en kinderen, niet buiten
toezigt gelaaten worden, op dat toch deeze lieve
panden der huwelijkstrouwe, uit onkunde of ver-
derflijke agteloosheid van confituriers en banket-
bakkers, niet door koperen vaatwerk, kleurfels
of andere toebereidsels, beschadigd, ja vergeeven
wierden.

En dus meene ik dan, geachte Toehoorders! door
eenige uitgekozene staaltjens genoegzaam te heb-
ben doen inzien, hoe aanmerkelijk der burgeren
gezondheid beveiligd en bevorderd zoude kunnen
worden, alleen door een goed openbaar bestuur
en toezigt op de algemeene levensmiddelen, en
ook, hoe veele belangrijke voorzorgen 'er nog in
deezzen opzigte te wenschen waren.

Maar het is 'er zeer verre van af, dat wij al-
leenlijk door spijsen en drank zouden leven en wel-
vaaren; daar er aan de Lucht veelligt nog meer
invloed op het leven en de gezondheid moge toe-
gekend worden. Immers moeten wij deezzen lee-
vens-

vensgeest, door eene onafgebrokene ademhaaling; langs onze open neusgaten of den mond onophoudelijk genieten, en het staat zoo niet in onze keuzen, gelijk wel omtrent het voedsel plaats heeft, om een aanmerkelijk gedeelte lucht minder te nemen, of deeze voor gene te verwisfelen: — en zoo meen ik, dat gij hierdoor reeds van zelf zult zien, van hoe groot een nut en noodzaaklijkheid het zij, in de samenleving voor eene wél zuivere en onbedorvene Lucht te zorgen.

Ik sta ten opzichte van de hoedanigheid der lucht wel toe, dat de grond, welken wij bewoonen; zeer veel daaraan toebrengt, of dezelve gezond en droog, dan wel het tegendeel zij, daar toch deeze, door verplaatsing van des volks woonplaatsen, niet zoo ligtelijk te veranderen is (a); ik sta toe, dat ook de

(a) Dat dit egter eertijds de Selapinen gedaan hebben; verhaalt VITRUVIUS (*de Archit. l. I. c. 4.*), wier oude Stad in Apulie zodanig gelegen was, dat de inwoners jaatlijks aan zwaare ziekten onderhevig waren; maar na dat zij door M. HOSTILIUS van den Romeinschen Raad verlof verkregen hadden, zijn zij, na het afleiden van een poel in de zee, vierduizend schreden van hunne oude Stad voortgetrokken, en hebben zich op eene gezonde plaats nedergezet. DIOG. LAËRTIUS verhaalt ook, *l. VIII. p. m. 353*; dat EMPEDOCLES, toen bij de Selinuntiers, door de stank der bijgelegene rivier, de pest was ontstaan, deeze gestuit heeft, door twee bijgelegene beeken in die rivier te leidt

invloed van de wijze van bouwen, zoo wel van steden als van bijzondere huizen, naar dat zij eng en bekrompen dan wel ruim en luchtig aangelegd zijn, hier zeer veel afdoe; terwijl toch deeze inrigtingen eenmaal plaats hebbende, er naauwlijks eenige mogelijkheid is om die, naar de regels bij het bouwen van oud Rome, Babylon, en andere Oostersehe steden in agt genomen, en voorheen door ons aangepreezen (a), te hervormen.

Ik zie egter niet, dat onder onze Landgenooten de bestiering der Overheden ook hierin van geen invloed zoude zijn; voor zoo verre naamelijk, door het graven van afleidingen, stinkend water afgevoerd, en de grond drooger gemaakt zoude kunnen worden; terwijl ook gezorgd kan worden tegen het te hoog optrekken der huizen, en vooral tegen het bebouwen en wegneemen van alle nuttige ruimten en vrije plaatsen tusschen de wooningen. En dat inderdaad foortgelijke wetten, zoo te Amsteldam als elders, in kragt zijn, is bekend (b). En dus kan er toch uitgewerkt worden, dat op eenen, door vuile dampen stinkenden, grond, de kwaade lucht, door den wind doorgespoeld, veel ge-

(a) Eerste Redenvoering, bl. 39. en verv.

(b) Zie bij FRANK, 3 Th. 4 *abth.* sommige wetten; voornaamelijk der ouden, welke hiertoe betrekkelijk zijn.

gezonder worde. Ja ook komt mij zulk een mensch-
 lievende zorg der Overheid ten uitersten prijzens-
 waardig voor, waardoor zij, volgens de vermaaning
 van PLUTARCHUS, „niet flegts agt geevende
 „op het gene hunne stad tot fieraad, maar voor-
 „al op het gene den gemeenen man tot nut is”,
 dit voornaamelijk beoogen; dat het den meerver-
 mogenden niet maar flegts vrijfta, om in de fteden
 hunne erven en gebouwen zo verre uittestrekken,
 als zij door hun geld zouden kunnen doen, — en
 dat zij, onder geen voorwendfel hoegenaamd, de
 huisjens, en doorgaans al te naauw opeen gepak-
 te woningen, der talrijke huisgezinnen der ar-
 men, van het gebruik der lucht en van het licht
 des hemels, het welk voorzeker een Godlijk
 geschenk is, dat aan elkeen toekomt, geheel en al
 zouden berooven. Men zoude verder wenschen, dat
 de nog unbewoonde plaatfen, welke zelfs in dicht
 bebouwde fteden niet zelden voorhanden zijn;
 niet zoo maar ledig blijven, of welligt aangelegd
 worden tot het flichten van pralende gedenktee-
 kens eener openbaare weelde; maar dat de Over-
 heid veel liever huisjens op die plaatfen mogt doen
 bouwen, of derzelver bebouwing aan anderen gaar-
 ne overgeeven, in welke de smalle gemeente, voor
 eene geringe huure, gebruik hebbe van gefchikte
 woningen, en tevens van eenige opene ruimte
 en doortogt van vrije zuivere lucht daar bij: want

met zulk eene inrigting zoude die menigte, bij een gestadig ververscht genot van dat uitmuntend luchtvoedsel, veel beter tieren en welvaaren, dan zij, he-
laas! nu doet, daar zij in haare wooningjes, die soms tegens hooge muuren van Stad of Kerken als aan-
geplakt zijn, of ook in vogtige woonkelders, bij elkander als vee opeen gepakt, en, half verstikt, in duisternis en morfigheid moeten voortkwijnen.

Deeze, en dus ook elke andere pooging om de lucht te zuiveren, kan der maatschappij toch een dubbel aanmerkelijk voordeel aanbrengen; — het eerste en voornaamste is ten nutte van de zo talrijke gemeene lieden zelve, welke gedeeltelijk door de handwerken, die zij ten onzen dienste beoefenen, in hunne huizen gebonden worden, gedeeltelijk verpligt zijn in de open lucht hun werk te verrigten, terwijl zij egter alle genoodzaakt zijn de algemeene lucht, het zij die zuiver of bedorven zij, inteademen, en daar bij, zoo goed zij kunnen, wel te vaaren; — het tweede voordeel strekt zich uit tot alle burgers, ook tot hen, die in ruimer omstandigheden leeven; deeze toch, offchoon zij ruimer huizen bewoonen, en daarenboven de gelegenheid hebben om zich op hunne landgoederen of in hunne tuinen te verademen, kunnen egter die schaadelijke eigenschappen, welke door den algemeenen dampkring verspreid zijn, nimmer in

zo verre ontwijken, dat zij daarvan geheel en al bevrijd leeven kunnen; — dit toonen mede de heerschende ziekten, voornaamelijk die van besmettenden aart, welke, daar zij wel onder het gemeen zich het eerste vertoonen, en onder hetzelfde eene zwaarer en grooter slagting aanrigten, egter gewoonlijk en zeer ligtelijk van het gemeen tot de meer aanzienlijke lieden overgaan: daar egter deeze schadelijke bron, door het genot van eene zuiverer en meer ververschte lucht, onder het Gemeen zeer aanmerkelijk zoude verminderen, om dat allerlei ziekten en smetstoffen door geene andere oorzaak sneller uitspruiten en voortslaan, dan door bedorvene en verstikte lucht, — welke lucht ook zoo veel te meer erkend moet worden voor den voornaamen uitwerker dier ziekten bij het gemeen, om dat dit, anderzins door deszelfs levenswijze verhard en door geene weelde vertederd, niet zoo veele andere oorzaaken van ziekten heeft, of zoo ligtelijk daarvoor vatbaar is.

Daar er dan zulke redenen zijn ter allersterkste aanbeveling van alle mogelijke zorg voor zuiverheid van lucht, zult gij nu ook de verdere gedeelten deezer weldaadige bezorging ligtelijk met mij in het oog krijgen.

Hiertoe toch zal ten hoogsten dienstig zijn alle

die bezorging der openbaare zindelijkheid, welke wij voorheen, in zoo uitmuntende voorbeelden der aloutheid, vooral van Rome, ten toon gespreid hebben (a); waardoor naamlijk verhoed moet worden, dat geenerlei onreine en bederflijke uitwaasfemingen door de lucht zich verspreiden, en dezelve aldus vervuilen en onnut maaken. Derhalven moesten niet flegts alle wooningen, gelijk ik gezegd heb, geen gebrek hebben aan ecne doorspoeling van versche lucht; maar ook de bewoonders moesten de onreinheden, welke, en uit hoofde van hun handwerk, en anderszins vergaderd worden, niet ophoopen en lang liggen laaten; maar de stinkende secreeten vooral, welke een zeer afschuwelijke lucht door de huizen verspreiden, moest niemand binnen de deur mogen hebben, noch ook vuilnis- of mest-hoopen in de steden aanleggen; voorts behoorden de straaten en pleinen, die ook hier en daar met boomen, door welker weeligen groei de dampkring, gelijk men thans weet, zeer wel gezuiverd wordt, beplant konden zijn, door hiertoe aangestelde stadsbedienden alleszins rein gehouden worden. Dit kan geschieden, zoo door alle vuiligheid langs bekwaame en ruime rioolen afte leiden, als [door alle bedorve en rottige dingen, die wel niet op de straaten behoorden gesnee-

(a) Eerste Redenvoering, bl. 28, 29—38 en verv.

smeeten te worden, gestadiglijk te doen weghaalen. Of schoon nu sommigen zulk soort van bezorgingen veelligt als laag, als niet waardig genoeg om van deeze plaats aanbevolen te worden, mogen beschouwen, zoo steekt toch in dezelve een allerveldaadigst nut, — van welke, hoe zeer dit ons Harderwijk, 't welk ook nu nog door haare reinheid bevallig is, voorheen de schoonste vrugten getrokken hebbe, zullen veelen van u zich nog te binnen brengen, van toen een heerschende persloop, nu agt jaaren geleeden, zich ook bij ons deed gevoelen, terwijl toch, door den ijver der Geneeskundigen, met medewerking der Regeering, in het zorg dragen voor de openbaare zindelijkheid, deeze zoo schrikbaarende ziekte hier slegts zeer geringe wortels schoot, en door de Godlijke gunst, onder onze Stadgenooten, slegts eene zoo geringe slagting aanrigtte, dat deeze wreedaartige vijand zich veelligt op geene andere plaats zagtaartiger ver-toond hebbe (a).

Maar vooral vordert de billijkheid, dat die behoeftigen, welke, ter hunner voeding of grootbren-

(a) Men ziet het aandenken aan deeze onze ziekte en de daar tegens aangewende maatregelen bewaard in de Genees-Natuur- en Huishoud-kundige Jaarboeken, en in de Nederlandsche Jaarboeken van dien tijd.

brenging, in de openbaare Godshuizen milddadig-
 lijk worden opgenomen, geen gebrek lijdén aan
 een wél-bézorgd genot, niet min van zuivere lucht,
 dan van alle andere deelen eener heilzaame reinheid,
 op dat zij dus een regt menschlievend, en voor
 hen waarlijk weldaadig, verblijf mogen genieten.
 En dus bevat gij zeer wel, dat er voor deeze
 kweekelingen der algemeene menschlievendheid
 zeer slegt gezorgd wordt, wanneer zij wel goed-
 gunstiglijk in de Oude mannen- Oude vrouwen- en
 Wees-huizen, of andere Godshuizen, worden op-
 genomen, — maar in huizen, die veeleer den naam
 van kerkers zouden verdienen, en die voormaals,
 niet ten onregte, ook van dit spreekgestoelte,
 gelijk ik vernomen heb, bij het hol van TRO-
 PHONIUS vergeleeken, door hunne engre en ge-
 brek aan drooge zuivere lucht, en aan de weldaa-
 dige stralen der zonne, afschuwelijk zijn, ja die,
 in plaats van gezondheid, ziekten, welke zich ook
 verder kunnen verspreiden, aanbrengeñ, en den dood
 zelf verhaasten. Even zoo meene ik, dat voor dee-
 ze, zoo wel als voor andere openbaare weldaa-
 dige gestigten zeer slegt gezorgd worde, wanneer,
 om den Oppasferen en Regenten meer ruimte
 en gemak te bezorgen, de Gasten zelve in goede
 oppassing, en vooral in nodige ruimte van woo-
 ning, niet zelden te kort schieten, terwijl hen
 ook bijna al het gebruik ontnomen wordt der aan
 dee-

deze gebouwen behoorende pleinen en tuinen, welke vooral aan de zwakken, daar zij in dezelve den heilzaamen invloed der lucht en zonnestraalen konden genieten, ter hunner herstelling dienen moest, maar welker gebruik deeze heeren Opzieners zich bijzonder wel, als voor hen alleen geschikt, weeten toe te eigenen!

Maar, mijne Toehoorders! daar gij met mij de zaak der algemeene gastvrijheid naar behooren gehandhaafd wenscht te zien, hoe zult gij dan verder gemoed zijn, bij het beschouwen van het treurig lot van hen, die, daar zij wegens eenige beschuldiging het regterlijk onderzoek en oordeel afwagten, of wegens eenig begaan misdrijf tot eene naauwer hegtenis veroordeeld zijn, niet slegts in Kerkers en Werkhuizen, ten einde hunne welverdiende straffe aftewagten of te ondergaan, geworpen worden; maar die daar en boven door de vogtigheid, de koude, de morsigheid dier akelige verblijfplaatsen, door verwaarlozing en slegte oppassing, in hunne gezondheid reeds deerlijk gestraft worden? Zoudt gij niet wenschen, dat de zulken, niet door de onreinheid en het slegt bestuur der gevangenissen, maar alleen door de berooving van het vermogen om kwaad te doen, en door eenen nuttigen arbeid, waartoe zij veroordeeld waren, voor hunne misdrijven gestraft wierden? Laaten wij dan de allermenschlievendste

poogingen met billijken lof verheffen van den, niet slegts door zijne geboorte, maar vooral door deez-
 zen zijnen heldenmoed edelen Engelschman, JOHN
 HOWARD, uit de openlijke nieuwstijdingen, welligt
 aan u allen bekend. Deeze toch, ten einde de veelvul-
 dige elenden van die, uit het oog hunner medebur-
 geren verbannene, burgers, als eene schande onzer
 eeuw, aan den dag te leggen, en ten einde dus den
 weg te baanen, om hen in hun noodlot verzagting
 te bezorgen, heeft aan het naarstiglijk doorzoeken
 niet slegts der Zieken- en Gast-huizen, maar ook
 der Kerkers en Werkhuizen, zoo in het Britsche
 rijk, als bijna door geheel Europa, zich zelf en
 zijne bezittingen, met een allerzeldzaamst voor-
 beeld, geheel en al toegewijd. (a) Mogten wij nu
 maar teffens overtuigd zijn, dat deezes mans uit-
 muntende menschenliefde niet slegts prijzenswaar-
 dig is, maar dat de zaak zelve verdient, met even

ZOO

(a) Die menschlievende man is met onvermoeiden vlijt
 in deeze bezigheid voortgegaan, en schein uitmuntende
 vrugten van zijnen arbeid gereed gemaakt te hebben, toen
 eene zeer schielijke ziekte hem, in het begin van den jaare
 1790, in den ouderdom van 63 jaaren, te Cherson, in het graf
 rukte, daar hij egter in eenen vriend van den zelfden naam
 eenen navolger in dit zijn onderzoek agterliet. Zie *Algem.
 Konst- en Letterbode*, 1790. IV. D. p. 98, *121, 139, 140
 V. D. p. 2.

zoo eenen ijver als de zijne, verder doorgezet en verbeterd te worden!

Ik kan ook niet voorbij, om ter deezer gelegenheid die gewoonte der Ouden te herinneren en aan te prijzen, waarbij zij de gebouwen, welke tot openbaare bijeenkomsten moesten dienen, op opene, en in eene vrije zuivere lucht gelegene, plaatfen deden oprigten, vooral hunne Tempels; waaronder zelfs sommige het dak in 't midden open hadden, en daarvan een bijzonderen naam droegen, anderen door hoven, door vrolijk groenende eiken of olijfbomen omringd, aan rivieren of op bergen gelegen waren; (a) zoo dat ons hierbij zeer moet afvallen de geheel verschillende wijze van aanleg, in verre de meeste van onze gewijde Gebouwen plaats hebbende, en de slegte zorg tot zuivering der lucht in dezelve; waardoor zij, die naarstiglijk bij den openbaaren godsdienst opkomen, zoo wel door de schadelijke uitwaasfemingen der menigte, als vooral door de verderflijke dampen der koolen, in de voetstooven gebruikt wordende, dikwerf zeer gevoelig worden getroffen.

Maar, daar wij nog al hoopen mogen, dat

(a) J. DE RHOER, *Ottum Daventr. c. I. p. 8. c. II. p. 25.*
26; als mede *SELDENUS de Diis Syriis, c. VIII.*

deze zoo nadeelige misbruiken eenigzins zouden kunnen verbeterd worden; zoo moeten wij toch daarenboven nog sterker klagen over de veel meer verfoeilijke hinderlagen, die voor onze gezondheid ter zelfder plaats gelegd worden, wanneer wij dagelijks de rottende Lijken onzer medeburgeren niet slegts binnen de Steden, maar zelf binnen de Kerken zien begraven worden! daar toch niet slegts de Godlijke wet, weleer aan het volk van Israël gegeven, ten strengsten gebod, de dooden buiten het leger te voeren; maar de oudste wetten, zelfs van volken door zulk licht niet bescheenen, geenzins toelieten, dat de lijken binnen de steden of begraven of verbrand wierden. Wij beklagen ons, zeg ik, over het bijgeloof, dat in het hart onzer Landgenooten met zulke diepe wortels nog gehegt zit, dat zij die gebouwen, waarin de belijders van den Christelijken godsdienst, ter viering van denzelfen, bijeen komen, niet slegts uit deezen hoofde voor gewijd houden; maar ook aan dezelve, het zij wegens dit godsdienstig gebruik, het zij wegens derzelve voormalige besproeiing met wij-water, (offchoon door de gezuiverde godsdienst afgeschafte en voor beuzelagtig verklaard) zodanig een voorregt van heiligheid toekennen, dat dit zelfs, God betere het! ook den dooden nog zoude kunnen te stade komen! — of ten minsten, dat zij zich verbeelden, als of voor de lijken van hen en de

hun-

hunner niet behoorlijk en met eere gezorgd zij, wanneer dezelve niet daar ter plaatse, waar zij bij hun leeven ter beoefening van hunnen godsdienst bijeen kwamen, of in het daar omliggend kerkhof, dat toch ook even goed gewijd is, midden onder de leevenden mogen verrotten! — En dit wordt niet slegts aan de Stedelingen vergund, maar wij zien met verontwaardiging, dat ook de Landbewoonders, dan eindelijk, wanneer zij, nu gestorven zijnde, eene schadelijke besmetting kunnen afgeeven, ook stedewaards gevoerd, en op die geheiligde plaatsen, als om ons te verpesten, bijgezet worden! welk zoo schandelijk bijgeloof wel niet als zodanig in mijn bestek zoude vallen, zoo het niet teffens van het grootst belang ware voor de beveiliging der volksgezondheid, voortekomen, dat deeze bedorvene lucht en uitwaasfening van lijken, ja de besmetting van aansteekende ziekten, of ook wel van vuile ongemakken, waaraan zij, die, door hunne begravenis in gewijde plaatsen, nog, als het ware, moesten geheiligd worden, gestorven zijn, op zulk eene wijze, als met moedwil, onder de leevenden gezaaid, en deeze dus, op eene aller-ontbetaamlijkste wijze, beloond worden voor hunnen godsdienstigen ijver, in het vlijtig opkomen in die kerken, waar zij de zaaden van zulke ziekten moeten inademen en met zich voeren! Dan, offchoon de voorbeelden der hierdoor ver-

oor-

oorzaakte nadeelen niet zeldzaam zijn, zoo agte ik het niet billijk u met het aanhaalen daarvan ophouden, daar dit, vóór mij, meer dan eenmaal, door uitmuntende redenaaren, en met opzet gedaan is.

Maar dat zij vooral, die eenen meer gezuiverden godsdienst belijden, zich schaamen, wanneer zij in verscheiden voorbeelden zien, dat dit verfoeilijk bijgeloof bij andere, zelf nabuurige volken, schoon onzen hervormden godsdienst niet toegedaan, reeds veroordeeld en afgeschafte is! — ja men schaame zich, daar wij nog in versche geheugenis hebben eene, in onze nabuurschap, door de woede van het gemeen verwoeste en omgekeerde Begraafplaats, welke, tot een uitmuntend voorbeeld, buiten den omtrek der stad opgerigt, en op eenen deftigen bouwtrant geheel voltooid was! (a) — tenzij gij wellicht van meening zijt, dat men, in zodanige zaken, in geenen deele het voorbeeld van de ondede

ge-

(a) Te Arnhem was dit geval, niet lang voor het jaar 1787, wanneer deeze Redenvoering uitgesproken wierd, gebeurd. Het wel-aangelegd kerkhof, buiten de stad, werd voort gestoffeerd, ook met veele in de stad reeds begravene, doch nu weder opgedolvene, lijken, terwijl de voornaame lieden het begraven in de kerken vervolgden; dan dit wierd gevolgd door eenen vreeslijken opstand der smalle gemeente, en van de vernieling der begraafplaats, welke thans nog ledig en verwoest ligt.

gemeente verwagten moet, — en dat men ook, in ons Gemeenebest, veel minder door bevelen dan door voorbeelden, vooral van hen, die van eenen aanzienlijken stand zijn, kan uitwerken. Ja toch laten wij ons veel liever verblijden, dat het in verscheidene plaatsen van ons Vaderland aan geene zulke treflijke voorbeelden geheel ontbreekt; ja dat die ook min zeldzaam schijnen te worden, — dat naamelijk braave mannen bij hun leven zorgen, om, wanneer zij opgehouden zullen hebben der maatschappij van nut te zijn, ook na hunnen dood aan dezelve geen nadeel te doen, door bij tijds te bevelen, dat de lijken van hen en de hunnen buiten de menschlijke samenwooning ter aarde besteld worden. Laat ons dan zulke regt goede burgers navolgen, en geenzins afgeschrikt worden, van Begraafplaatsen buiten de steden aanteleggen, ten einde wij derwaards, waar wij alle eens moeten gebragt worden, onschadelijk, en een lang vertraagd sterfot waardig, henen gevoerd mogen worden! Dat vooral de Overheid zulke nuttige inrigtingen begunstige, — dat de poogingen der Vaderlandlievende inwoners, — en boven al de voorbeelden der rijken en aanzienlijken, deeze goede zaak bevorderen!

Maar nog veel meer en veel erger zaaden van ziekten worden er door de levenden, dan wel door de dooden, in de samenleving verspreid, terwijl die

zaaden niet zelden ook de gezondsten, onverhoeds en tegen alle verwagting, treffen. Men moet dit derhalven voor een zeer waardig en belangrijk voorwerp van de aandagt der Overheid houden, dat er gezorgd worde tegen allerlei Besmettingen, zo wel van openbaare als van verborgene ziekten, op dat dezelve nimmer, zo als toch doorgaans geschiedt, buiten opmerking gelaaten, en zo maar onder de gezonde burgers, zo als het valt, voortgeplant worden; — waarvan wij echter, helaas! zo dikwerf onverwagte verspreiding van kwaalen, talrijke ziekten en akelige sterften zien voortgaan en veld winnen:

Laaten wij, om hiervan voorbeelden te zien, onzen aandagt vestigen op de, in onze eeuw zo veelvuldige, Teeringziekten en Longteering, welke, uit een gering hoestje, uit eene verwaarloosde verkoudheid ontstaan, zo dikwerf voor de schoonste en bloeiendste jeugd doodlijk is, zo dat men, ook om deeze reden, vermoeden zoude vatten op eene andere verborgene en voorafgegaane oorzaak: laaten wij, zeg ik, opmerken, hoe dikwerf die kwale in hetzelfde geslagt, in hetzelfde gezin, van hoofd tot hoofd voortsliipt, den eenen na den anderen vermagerende, en tot op vel en beenderen als wegsnelende, ja veelligt allen, midden onder eene betere dagelijksche verwagting, verflindende! In welke algemeene toedragt van zaaken gewisfelijk

eene aan zoo een geslagt eigene voorgeschiktheid, ten deele, beschuldigd moet worden; ten deele egter, moet men ook daarin de noodlottige gevolgen eener waare besmetting erkennen, welke ik be-
 tuigen kan, niet slegts van broeder tot broeder of zuster, van den man tot zijne egtgenootte, van de-
 ze, weduwe geworden zijnde, tot haaren volgen- den man, maar van deezee ook tot de bedienden, de oppassers, tot de nabuuren zelf, als van hand tot hand, dikwens, met gevoelige deelneeming te heb-
 ben zien overslaan, waar men toch geene andere oorzaak van dit voortkruipend kwaad zoude hebben kunnen opspeuren, dan de echtljke famenwo-
 ning, of eenen anderen onvoorzigtigen omgang, het slaapen in het bed des zieken, of ook het draagen der klederen van den overledenen: ja, ik voor mij zou zulke wegen van besmetting en voortplanting van ziekte, in die teering-kwaalen, bijna van meer kragt rekenen, dan ik er wel vast verwagten zoude, in het voortplanten van eenen heerschenden persloop. Dewijl echter tegen het voortsmetten dezer veel meer geduchte, doch in de daad veel min gemeene, ziekte (a), door
 open-

(a) De waare perken der besmetting van den Pers-loop, die, niet lang geleeden, in deezee Provincie geheerscht heeft, en de waare voorzorgen tegen dezelve, heb ik wat naauwkeu- riger getragt aan te toonen in een werkjen, getijeld: *De Heer- schende Pers-loop van 1783 nagespeurd*. Harderw. en Amst. 1784.

openbaare bevelen, op raad der Geneeskundigen steunende, voorzien pleegt te worden, — waarom, bidde ik u, zoude door soortgelijke wetten niet gewaakt kunnen, en ook waarlijk moeten worden, tegen het voortplanten der teeringächtige besmetting, die toch veel menigvuldiger is, dan die van den pers-loop? En om deeze reden meen ik dan, dat niet slegts het gebruik van klederen en bedden der teeringächtigen volstrekt ongeoorloofd moest zijn, ten zij die vooraf wél en lang genoeg uitgezuiverd waren (a); maar dat vooral ook de huwelijken der zodanigen verboden moesten wesen, die, verdagt zijnde van deeze kwaal, aan de Overheid geen getuigschrift van hunne gezondheid, door 's lands- of stads-Genesheeren hen gegeven, konden vertoonen: dus toch zoude men, zo veel doenlijk, zorg draagen, dat de genoeglijke echt, ter vermeerdering van het geslacht ingeffeld, niet tot deszelfs verderf diende.

Maar wie zoude niet vooral, en ten vuurigsten, wenschen, dat dat zelfde huwelijks-bed be-

(a) FRANK verhaalt, als een uitmuntend voorbeeld, dat de Koning van Sardiniën onlangs bevolen heeft, de klederen en huisraad der aan de teering overledenen openlijk te verbranden (*Esprit des Journ.* 1779), waarbij hij zijne aanmerkingen voegt, bl. 778, 781.

bevekt werd bewaard, en volkomen beveiligd tegen die vuile en verschriklijke besmetting, welke, onder het verleidend lokkās der liefde, door een schandelijken minnaar, of eggenoot, aan zijne zoetste vriendin wordt medegedeeld, en dus een heimlijk vergif in het binnenst dier lieve onschuld uitgestort, hetwelk hij zelf weleer, uit het genot van losbandige en onreine wellusten, had opgezameld, en tot hiertoe, zonder behoortlijk gezuiverd te zijn, zorgeloos bij zich gedragen; dan welke smette, dus op dit voorwerp vattende, welligt ook hegren zal op het kroost, indien zulk eene, in de daad wreede, vermenging vrugtbaar mogt geweest zijn, en zo zoude een onnozel wigt, van zijn eerste aanweezen af, (verschriklijk denkbeeld!) het onheil voelen van 's vaders misdrijf, terwijl dan het lelijk gif zich al verder kan voortspreiden, ja eindlijk, door kwalijk geplaatste schaamte en te laat komende hulp, bijna onuitwischaar worden.

Daar nu deeze versoeilijke smet in der daad zeer verre is uitgebreid, en daar zij, in de aders van een ongelooflijk aantal van menschen, van allerlei jaaren en beide de kunnen, op' wien niemand, dan een Geneeskundige, een soortgelijk vermoeden hebben kon, als een verhoolen gif voortsliipende, eene vrugtbare moeder wordt der jammerlijkste

kwaalen; wie toch zoude het dan niet voor een der uitmuntendste weldaaden voor de gezondheid der burgeren houden, wanneer deeze voor eene zo afschuwlijke besmetting veilig en gerúst gesteld konden worden?

Ten welken einde het, naar ons inzien, voor alles te wenschen ware, indien er van wegens de Overheid gezorgd mogt worden, dat, tegen zulke reeds aanweezende kwaalen, de beste middelen en geneeswijze, voor elk eenen, overal veilig en zeker te verkrijgen waren; en verder, indien eene wijze staatkunde goed kon vinden, om bordeelen en hoeren (vergeeft mij dit denkbeeld) als een onvermijdblijk kwaad in de maatschappij te dulden, dat dan toch deeze wel zuiver en vrij van smette mogten zijn en gehouden worden. Maar dit soort van voorzieninge behoort, ik beken het, meer tot die soorte van zorg der Overheid, welke omtrent de geneezing van ziekten verkeert, en welke wij buiten het bestek der tegenwoordige redenvoering gelaten hebben (a).

Liever mogenwe, daar wij thans handelen van de bewaaring en beveiliging van den welstand der gezonden, nog in overleg brengen, of het, in de hedendaagsche algemeenheid van het gemel-

(a) Zie boven, bl. 59.

de kwaad, niet uitvoerbaar zoude zijn, dat niemand tot het aangaan van een huwelijk wierd toegelaten, voor dat hij ter regter plaatze onwraakbaar getuigenis had getoond, van vrij te zijn van deezen onreinen gloed en deszelfs vonken; met die verdere bepaaling, dat al wie, hier tegen aandruisfchende, bevonden wierd onreine liefkoozingen, werens en willens, geoeffend en dus een ander eenigzins besmet te hebben, schuldig gehouden wierde aan de misdaad en de straffen van vergiftiging, en vooral ook verplicht ware, om al het roegebragte kwaad en nadeel te boeten, en zo veel mogelijk te doen herstellen.

Voorts zoude alzulke voorziening der Overheid, ter beveiliging van der burgeren welstand, hoogst wenschelijk zijn, waardoor, in alle, hoe ook genaamde, openbaare en heerschende ziekten, tegen alle mogelijke verspreiding of ook voortsmetting derzelve, ernstig gezorgd wierde: hoedanig eene oplettendheid, gelijk wij voormaals getoond hebben, bij de aloude volken, bijzonderlijk in het Godlijk staatsbestuur der Israëliten, bij uitneemendheid plaats had (a), en van welke soort van voorziening, schoon minder uitgestrekt, ook in latere tijden, het groot aantal van zogenaamde Pest- en

La-

(a) Eerste Redenvoering, bl. 28. enz.

Lazarus- of Leproosen-huizen getuigt, die nog in de meeste voornaame steden van Europa, of wel buiten derzelve poorten, om de stedelingen te meer voor besmetting te beveiligen, voorhanden zijn (a); zodat het waarlijk te verwonderen is, daar men dus met reden behoedzaam geweest is tegen de verspreiding van die groote en geduchte, maar toch zeldzaame, smet-ziekten, gelijk ook, zoo als ik flus aanmerkte, tegen de verspreiding van den nu of dan heerschenden persloop; dat men intusschen geene de minste zorglijke behoedzaamheid gebruikt hebbe tegen die verderflijke beklijving der overige, veel meer algemeene en dagelijksche, ziekten, die men haare smetstofte, zonder eenige behoedzaamheid, onder de gezonden zoo maar laat verspreiden!

Ten voorbeelde beroepe ik mij hier vooral op de kinderpokjes, welke, offchoon in deeze laatste eeuwen in Europa veel algemeener en veelvuldiger geworden zijnde, echter nimmer dien schrik voor haaren besmettenden, en waarlijk moorddaadigen, aart hebben kunnen inboezemen, wel-

(a) FRANK verhaalt, dat men in de dertiende eeuw in Europa wel 19,000 Lazarus-huizen telde, en in Frankrijk alleen 2000; *Voorrede voor het eerste Deel*, bl. 42. Veelen van onze steden hebben ook nog, nabij de stad gelegene, Pesthuizen,

welken, van oudsher, die zo gedugte ziekten der ouden bij allen, tot op onzen tijd toe, hebben kunnen te wege brengen.

Deeze ziekte toch, hoe zij algemeener is, des te minder schijnt zij, wegens besmetlijkheid en een kwaaden aart, verdagt te zijn; daar zij echter, zelfs uit deezen hoofde alleen, en verder om dat zij, na verloop van vier of vijf jaaren, pleegt wederom te komen, en dan wel eens geduurende een jaar en langer agteréén te heerschen, zoo veel te meer gevreesd moest zijn. Zodanig toch is het geweld deezer wreede ziekte, wanneer zij zo ongehinderd, gelijk het geval doorgaans is, onder de medeburgers verspreid wordt, dat men van duizend sterfgevallen tachtig, en dus van twaalf dooden éénen, moet toeschrijven aan de vernieling dier kinderziekte; gelijk dit de sterflijsten, uit eene getrouwe vergelijking van eene lange reeks van jaaren, ontwifelbaar bewijzen (a). Daar nu deeze besmetlijke ziekte zo dikwerf wederom komt, zult gij mij van zelf moeten toestemmen, dat de slagting, door de pokjes aangerigt, die, welke men van de overige besmettende ziekten te duchten heeft,

(a) Bij SUSZMILCH te zien, II. Deels 2de Stuk p. 524, zie mede deszelfs § 528.

verre te boven gaa! — Derhalven, indien men de burgers in het algemeen, door geene drangredenen, tot die uitmuntende, en waarlijk Godlijke, weldaad der inënting en het daarbij gevoegd bestier kan overhaalen, noch hen, in een vrij Gemeenebest, daartoe kan dwingen; moest het echter volstrekt niet vrijstaan, dat zij, die, in eene nog onbesmette plaats, mooglijk de eersten deeze ziekte opdoen, door zoo maar zorgeloos met de overigen te verkeeren en allerlei gemeenschap met een ieder te hebben, de besmetting wijd en zijd verspreiden; veel minder, dat van buiten aankomende vreemden, die met kinderpokken behebt zijn, in eene onbesmette stad mogten komen, en aldaar, zo lang het hen goeddunkt, vertoeven. Ja toch, daar men door wetten en inrigtingen certijds tegen de besmetting der lazarije heeft kunnen waaken, en thans nog met ernst tegen het aanbrenge en voortplanten der pestziekten zorgen kan; zie ik niet, waarom er door de Bestuurders der Republiek geene verstandige, geene niet min kragtdaadige, maatregelen konden in het werk gesteld worden, tegen dit nog veel grooter gevaar voor hunner burgeren leeven en gezondheid. Ja ik mag niet verzwijgen, dat in sommige steden van ons Vaderland eene soortgelijke openbaare voorzorge niet geheel en al ontbreekt; — maar welke eene zorge, bidde ik u, is deeze?

— zodanig eene naamlijk, waardoor wel tegen de besmetting der ingeënte pokjes op alle mogelijke wijze gewaakt, maar geen acht, hoegenaamd, gegeven wordt op de natuurlijke kinderpokken; die echter in haaren aart verderflijker en in haare besmetting sterker en algemeener zijnde, ook veel meer te duchten zijn, en dus, op alle wijzen, in de eerste plaats, behoorden beperkt te worden.

Dit zij nu genoeg gezegd wegens de bescherming van der burgeren gezondheid tegen de na-deelen der lucht, en de smetstoffen van ziekten, die door dezelve verspreid worden: indien men nu in dit betoog mij van eenige wijdloopigheid mogt verdenken, dan hoop ik mijne ontschuldiging te vinden in het groot aanbelang der verhandelde zaaken, welke allen, zo veel ik weet, door anderen vóór mij nog niet waren in het licht gesteld.

Ik kan egter niet voorbij, daar ik voorgenomen had, uit den, in het begin deezer redenvoering mij voorgestelden, rijken oogst van zaaken, dezulken uit te kiezen, die, voor ons Vaderland, mij bijzonder nuttig scheenen, of ik moet hier nog de aanprijzing bijvoegen eener openlijke voorzieninge, welke niet zoo zeer waake voor de gezondheid, als wel tegen een onmidlijk levensgevaar der ingezetenen, wegens de bijzondere gesteldheid van

ons land en steden, welke, door de zo menigvuldige doorsnijdingen en graften, vaarten en veelerlei wateren, zo veel aanleiding geeft tot ongelukken en verdrinken, ook van de allergezondsten en sterksten.

Naamelijk, terwijl wij die menschlievende en weldaadige zorg van onzer landgenooten zeer hartelijk prijzen, waarmede zij ook andere volken zijn voorgegaan en volijverig getragt hebben, dat, ter redding en opwekking van in het water gevallen en schijnbaar verdrinkenen, door geheel ons Vaderland overal de gepaste middelen en gereede bijstand niet mogten ontbreken (a); zo kunnen wij niet nalaten ons te verwonderen, hoe het bijgekomen zij, dat men, bij deezen ijver ter redding

var.

(a) De lofwaardige Amsteldamsche Maatschappij ter Redding van Drenkelingen is hierin voorgegaan, zijnde nu reeds sedert meer dan 25 jaaren in stand. De Vaderen des Vaderlands hebben ook bijna door ons geheel Gemeenebest hunne goedkeuring en bijstand daaraan gegeven: ook hebben de Heeren Staaten van Gelderland, na met onze Geneeskundige Faculteit geraadpleegd te hebben, eerst in 1768, daarna onlangs, den 3 Dec. 1790, de middelen en maatregelen ter redding van drenkelingen openbaar bekend gemaakt, en bevolen die jaarlijks van de predikstoelen voor te lezen. Zie het Reglement omtrent de redding van drenkelingen, te Arnhem uitgegeeven.

van drenkelingen, niet gevoegd hebbe de beraming van ernstige voorzorge en middelen tegen het in 't water vallen zelf, en dus tegen de eerste gelegenheden van te verdrinken; daar het toch nog beter is ongelukken voor te komen, dan die te herstellen: te meer, daar men ook niet allen in het water gevallen weder op kan haalen, en de weder opgehaalden niet zoo ligt allen hersteld kunnen worden.

Indien wij derhalven het groot aantal van menschen nagaan, het welk in ons geheel Vaderland, jaarlijks, door in het water te vallen, of omkomt of letzel ontfangt, dan zullen wij voorzeker wenschen moeten, dat de Overheid, door gepaste maatregelen en wél-bezorgde uitvoering derzelve, het leeven en den welstand der burgers, vooral tegen dit zo algemeen gevaar, ernstig beveiligen moge; terwijl wij de wijze, hoe hierin te werk te gaan, aan haar doorzigt en kundig beleid eerbiedig aanbevelen, daar het ons voorkomt, dat hiertoe vooral dienen konde het plaatsen van borstweeringen en leuninggen bij alle steile plaatsen, en bij enge, langs het water gelegene, straaften, kaaden of bruggen, en niet min, het wél verlichten van diergelijke openbaare plaatsen, op dat roch de duisterheid, noch de dikke nevels, aan

ons

ons Vaderland in den winter zo eigen, het gezigt van het gevaar mogten beneemen.

Maar, dewijl het bedrieglijk Ijs de allermenigvuldigste aanleiding geeft tot soortgelijke ongelukken, op het welk onze landgenooten, zodra de stilstaande waters, de graften of de rivieren overkorst zijn, vermaak vinden zich te begeeven, en zo wel op schaatsen, als met paard en slede, wijd en zijd met vluggen vaart heen te snellen, — daar het toch enkel weldaadigheid zoude zijn, wanneer de ongebondene roekeloosheid beteugeld kon worden van dezulken, die het blijkbaar gevaar, van een onder hunne voeten gaapend graf, moedwillig veragten, en zich al speeland in de armen des doods gaan storten: zoo zouden wij hartlijk wenschen, dat al het vroegtijdig en waaghalzend betreden van het ijs, alvorens deszelfs dikte en sterkte wél beproefd en goed gekeurd ware, niet slegts bij wetten verboden, maar ook door boeten en voorbeeldige straffen beteugeld mogt worden (a).

Bij deeze dus verre opgenoemde beveiligingsmid-

(a) In onze bijvoegselen, agter aan, zullen wij nog iets zeggen over dit onderwerp, ter beantwoording van eenen Engelschen *Reviewer* onzer Latijnsche oration.

middelen van der burgeren gezondheid, zouden wij voorts wel wenschen, dat al het overige gevoegd konde worden, het welk wij in den aanvang dezer redenvoering kortelijk aangestipt hebben: maar wij zullen ons vergenoegen, met daaruit, ten beluife, slegts nog twee stukken opte haalen, waarvan het eene den geboren wordenden, het ander den opwasfenden burger aangaat.

Hoe geheel en al menschlievend, en dus ook hoe ten uitersten noodzaaklijk, die voorzieninge der Overheid zij, waardoor den aanstaanden burger, die nog geboren moet worden, zijne intrede in de waereld beveiligd wordt, zult gij ten duidelijken begriipen, wanneer gij nagaat, dat wij allen deezen weg eenmaal hebben moeten doorgevoerd worden; en daarenboven, dat, wegens de nadeelen, welke in deezen zo duisteren doorgang kunnen opgedaan worden, en die zich niet zo terstond openbaaren, het ellendig wigetje niet zelden voor zijn geheele leeven, gebrekkig of verminkt kan zijn en blijven!

Het ontbreeke derhalven der maatschappije aan geene weldaadige instellingen, waardoor bekwaame, zedige en wél-onderweezene Vroedkundigen, vooral Vroedvrouwen, bij de Ouden zo hoog bevoorregt, behoorlijk aangebragt, gevormd, en niet, dan na een volledig onderzoek en goedkeu-

keuring, tot de kunstoefening toegelaten worden; ja de goede voorwerpen moesten, op 'slands kosten hiertoe aangemoedigd en ondersteund, en niet flegts in de steden, maar ook op het gantsche platte land, geplaatst worden (a). Uit deezen hoofde verdient dan de onlangs ingestelde voorziening der Heeren Staaten van het nabuurig Graaffschap Zutphen onzen lof, en zij is indedaad overwaardig om de Bestuurers onzer Veluwe tot ijverige navolging op te wekken (b). Dus zorgt men namelijk, dat niet alleen de gebooren wordende vrugt, zo wel voor de beschadiging van heimelijke, doch on gepaste of rockelooze, konstgreepen, als voor het nadeel van eene schandelijke verwaarloozing

vei-

(a) Over de ongenoegzaamheid van het geeven van tractementen aan beroepene Vroedvrouwen, zoo men ook geen onderstand geeft aan bekwaame leerlingen en aankomelingen, zie onze Bijvoegfels.

(b) Sedert dien tijd hebben dezelfde Staaten te wege gebragt, dat, in de vergadering der Staaten dier geheele Provincie, die wetten en instructien bekrachtigd wierden, welke de Vroedkundigen, in het beoefenen hunner konst, in agt moeten neemen, en voor welker grootere volledigheid ik getragt heb te zorgen, door, op last van het hooge Gerigtshof dier Provincie, een ontwerp dier instructien te schrijven, hetwelk, onder den tijtel van *Reglement en Instructie voor de geadmitteerde Vroedmeesters en Vroedvrouwen ten platten lande in de Graaffschap Zutphen*, in den jaare 1789, te Arnhem uitgegeeven is.

veilig zij; maar ook, dat de zwangere vrouwen, in de geruste hoop op eene regt goede vroedkundige hulp, een aangenaamen troost vinden, tegen de moeilijkheid der zwangerheid en de smeren van den baarensnood, en dat zij alzo, uit deezzen hoofde vrij zijn van de verschriklijke vreeze, van niet ter voortplanting van haar geslacht, maar, gelijk thans, helaas! niet zelden gebeurt, tot haar eigen en haars kinds doodlijk ongeluk te moeten baaren.

Verder diende men ook, ten nutte der reeds geboorene zuigelingen, zulk eene voorziening niet uit het oog te verliezen, waardoor op de beste wijze gezorgd wierde, dat, buiten de eigene moeders, het werk van zoogen aan geene minne wierd toegelaaten, die niet, door een voldoende getuigschrift van deskundigen, beweezen hebbe, dat zij regt gezond, en vooral, dat zij wel zuiver zij van die vuile smette, welke wij te vooren in haar haatlijk licht geteekend hebben.

Eindelijk behoorde er nog, voor den verder opgroejenden burger, gezorgd te worden, opdat zijne gezondheid wél onderhouden en versterkt wierde; waartoe de goede inrigting der openbaare opvoeding meer dan éenen weg opent, van welke sommigen wel, uit het voorheen bijgebragte, genoegzaam

zaam gekend en beoordeeld kunnen worden, maar nogthans één derzelve hier, bijzonderlijk, eene aanprijzing schijnt te verdienen.

Ik bedoel de openlijke instelling van heilzame lichaamsbeweelingen en oeffeningen, vooral zulke, waardoor, eensdeels, de vastheid en stevigheid van lighaam tot het doorstaan van den arbeid en de moeilijkheden des leevens aangekweekt en vermeerderd wierde; en waar door, anderdeels, de rapheid en het gepast gebruik der ledemaaren, zoo wel als het naauwkeurig gevoel der zintuigen bevorderd wierde: tot welk oogmerk, ik wel het voorbeeld van LYCURGUS, die, gelijk wij te vooren gezien hebben, zijne Spartaanen, door geweldige lichaamsoeffeningen en eene harde leefwijze, tot zwaare verrigingen in staat stelde, niet zo maar ter navolging begeer aan te prijzen; maar ik stel toch vast, dat ons aankomend geslacht niet slegts beschaafd en verrijkt behoorde te worden in zijne zielsvermogens en kundigheden, (gelijk dit toch bijna de eenige aanleg is van onze, zo wel openbaare als bijzondere, opvoedings-inrigtingen) maar dat het ook wel degelijk en vooral gesleept en geoefend moest worden in zijne lichaams-bekwaamheden: het lighaam toch is die werkplaats en tolk onzer ziele, dat ander deel van ons zelve, waarmede de alwijze Schepper ons gewisfelijk niet tot dat
ein.

einde voorzien heeft, op dat wij, met minagting van het gebruik deezes heerlijken werktuigs, ons door de alleenige beoefening der letteren zouden uitmergelen, en dus, als hadden wij daarmede beschaafdheids genoeg opgedaan, een log lighaam omsteepen, dat zich, door eene houtige onhandigheid, bespotlijk maake.

Ik wil niet ontkennen, dat de openbaare spelen tot deeze oefening en beschaaving van het lighaam zeer veel kunnen toebrengen, tot welke MONTAGNE weleer ook wilde, dat de Overheid haare Burgers, niet minder dan tot de plechtige godsdienstvieringen, zoude doen bij elkander komen (a); ook sta ik toe, dat voor de meer aanzienlijke jongelingen de kunsten van dansen, schermen, vooral van paardrijden, waartoe in veele steden, op algemeene kosten, meesters zijn aangesteld, zekerlijk tot dit oogmerk nuttig zijn: maar tevens agt ik het een waar verlies te wezen, dat, schoon onder ons de naam van *Gymnasia* (wortel-schoolen) nog aanwezig is, egter de eigenlijke Gymnastische kunsten (dat

(a) *Esfais*, L. I. chap. 25, alwaar men meerder raadgevingen van dien schranderen grijsaart zal aantreffen, die hier zeer wel te pas zouden komen.

is, die der kunstige lijfsöefeningen), waardoor niet slegts de sterkte des lighaams, maar ook de vlugheid en behendigheid der leden, met kunstige vlijt worden aangekweekt, en waarvoor de ouden bijzondere scholen hadden ingesteld, onder ons bijna geheel zijn te zoek geraakt. Ik wilde vooral ook, dat men de jeugd door de beste werkmeesters, in de meest nuttige werktuiglijke kunsten en handwerken, in eene goede orde deed onderwijzen: dit toch zoude niet slegts een gewigtig deel kunnen zijn der lighaamlijke opvoeding, ter verkrijging van handigheid, maar ook zou hierdoor, bij ledige uren, een nuttig tijdverdrijf gereed zijn, en voorts veelerlei nut in de bedrijven en voorvallen des gemeenen levens geboren kunnen worden.

Dus hebbe ik dan eindelijk, goedgunstige Toehoorders! met ligte schetsen, doch veelligt voor deeze plaats nog al te wijdloopig, die wegen en middelen afgemaald, langs welke de gezondheid en lighaamsvermogens der Ingezeetenen eener Burgermaatschappij aangekweekt, verbeterd en beveiligd konden worden; en zo meene ik, het gewigtig aanbelang van dit thans mij voorgenomen eerste hoofddeel eener vaderlandsche geneeskundige Staatsregeling verder en bepaal-

paalder, dan wel in mijne eerste redevoering geschieden konde, te hebben aangewezen.

Indien nu deeze zaaken der aandagt van de bestuurders van ons Gemeenebest, ja van alle onze Vaderlandlievende medeburgers, voor welken ik deeze redevoering heb mogen houden, niet onwaardig gekeurd mogten zijn, dan hoop ik ook wegens mijne uitvoerigheid thans verschooning te zullen vinden; en deeze goedkeuring zoude mij kunnen aanmoedigen, om, bij eene volgende gelegenheid van spreken, het ander hoofddeel van mijn, in den beginne voorgesteld, bestek deezer Staatsregeling (a) ten onderwerp te nemen, en alzo dan van de openbaare inrigtingen, ter zekerste herstelling der verlorene gezondheid, en ter redding in dringende lijfs-gevaaren, te redenkavelen (b).

(a) Zie bl. 59 en verv. deezer redevoering.

(b) Het plegtig besluit en de academische aanspraaken, waarmede deeze Latijnsche redevoering verder afloopt, zijn hier weder, om dezelfde reden als bij de voorige, agtergelaaten.

DE HANDHAVING
VAN
GEZONDHEID EN LEVEN
DER
INGEZETENEN ONZES VADERLANDS;

EEN ZEER BELANGRIJK EN NOODZAAKLIJK DEEL DER
ZORGE HUNNER OVERHEEDEN.

DERDE REDEVOERING.

*Gehouden, bij het aanvaarden van het Hoogleeraarsambt in de
Geneeskunde aan die Hoogeschoole, te Utrecht, 6 Junij 1791.*

Gelijk de bekende spreuk van den wijsgeerigen Dichter PHÆDRUS, „indien het gene wij on- „ derneemen geen waar nut aanbrengt, dan is „ het zothed daarin roem te zoeken”; — gelijk, zeg ik, deeze spreuk den gereeden bijval ver- kreegen heeft van alle bescheidene beoordee- laars; zoo heb ik ook door dat denkbeeld mij laten leiden, toen ik, nu vijftien jaaren gelee- den, bij de openlijke aanvaarding van het Hoog- leeraarambt aan de Geldersche Hoogeschoole, eene voegzaame stoffe voor mijne Intree-rede meen- de gevonden te hebben, in de onzijdige over- weeging van het wezenlijk aanbelang dier kunst, welker onderwijs ik ging op mij neemen, voor de menschlijke maatschappije; zoo dat ik mij voorstelde te onderzoeken, „ of waarlijk het „ bedrijf der Geneeskunst-oefenaaren nuttig zij „ voor het Gemeenebest, of niet?” (a)

Na-

(a) Vid. Oratio, qua, num expediat Reipubl. Medicinam facientium opera, expenditur, dicta A°. 1776, Hardervici.

Namelijk, zeer geëerde Toehoorders! (op dat ik eene korte schets van het toen verhandelde ook tot mijn tegenwoordig oogmerk hier op-hange) het gene alle weetenfchappen en kun-ften te beurt gevallen is, van altoos haare vee-lerleije berispers gehad te hebben; dit is ook vooral het lot geweest der Geneeskunst, wel-ker belang en nut, ten allen tijde, op veelerleije wijze tegengesproken en betwist is, niet alleen van Redenaars, Dichters en Blijspelers, maar zelfs van deftige Wijsgeeren, zoo dat het ook in onze tijden niet ontbrooken hebbe aan fcherp-zinnige tegenpartijders en berispers, zoo van de kunst, als vooral van hen, die dezelve uitoeffe-nen. — Daar ik nu alle die zwaarigheden niet zoo maar ftil wilde voorbij gaan, om geenen fchijn te geeven van alles toe te ftemmen, noch ook van alles tegen te fpreken, heb ik, in die redevoering, den ftaat des gefchils in zijne bijzon-derheden getragt te bepaalen, om met onzijdig-heid te onderzoeken, niet flegts, waarin men te onregt, maar ook, waarin men met goede reden de uitoefening der Geneeskunst of berispt heb-be, of met goed regt nog zoude mogen gifpen. Dus heb ik dan, vooral tegen PLATO en ROUSSEAU, eerst de ontwijfelbaare nuttigheid en weldaadigheid eener welbestuurde kunst bij-zonderlijk aangetoond; doch voorts ook toege-
gee-

geeven, dat zij, die zich met het oefenen der Geneeskunst, in alle haare onderscheidene deelen, bemoeijen, in de daad zulk eenen talrijken, zulk eenen ongelijkfoortigen drom van kunsthelden uitmaaken, dat men vaak verlegen moete staan, om de echten en goeden, van de valschen, te onderscheiden, en dus welligt met FR. PETRARCHA zoude besluiten, „ dat voor een zieken geen zekerer weg zij ter herstelling, dan zich van alle artsen te onthouden;” ja, dat men niet slegts bang zoude worden voor de onderneemingen van allerlei onwettige oefenaars der kunst, maar dat men zelfs, met den voortreflijken GAUBIUS, „ niét zonder innige smerte somtijds zijne twijfeling moete belijden, of waarlijk de Geneeskunst meer voordeel, dan nadeel aan het menschdom toebrengt! wanneer men naamelijk met hem in ernstige overweeging genomen hebbe de zeer ongelukkige gevolgen, die, of uit veele kwalijk gegronde bespiegelingen van hen, die ook met den naam van wettige Artsen verfierd zijn, of wel uit derzelve blinde proefnemingen en roekeloosheid, niet zelden voortkomen. Daar het dan hoogstnoodig ware, op dat het menschdom veilig gesteld werd tegen alle zulke gevaren, welke in die redevoering breeder zijn uitgelegd, om de geheele Geneeskunst, en haare regte en gepaste uitoefening in de maatschappij,

op billijken prijs te herstellen; heb ik dies tijds eenige voorflagen, doch, wegens gebrek aan tijd, zeer ter loops hiertoe aangevoerd; en vooral konde ik toen, naar de gewigtige waardije der zaake, mij niet inlaaten in die hervorming uit te leggen en aan te dringen, welke in deezen, voor alles, gewagt moet worden van het welgepast Staatsbestuur der Overheid, en niet min, van een gestrengere beproeving der bekwaamheid van allen, die tot de daadelijke oefening van eenig deel der kunst zouden toegelaaten worden.

Nu ik derhalve, bij het veranderen mijner standplaafe, het onderwijs derzelfde kunst aan deeze Hoogeschoole van Utrecht zal aanvaarden, en teffens ook in dit gewest, op gezag van deszelfs Edelmogende Staaten, mij weder bekleed zie met de bediening van 's Lands Opperarts, heb ik, in deeze mijne dubbele betrekking, niet lang in twijfel kunnen staan over de stoffe mijner Intreë-redevoering; maar heb straks eene neiging gevoeld, om het voorheen slegts aangeslipte thans vollediger uitwerken; ja maar ook, om, met eene nieuwe onderneeming, een uitvoeriger plan, evenwel zoo kort doenlijk, te ontwikkelen, volgens welk alle de onderscheidene wegen en middelen ter herstelling van der bur-

geren gekrenkte gezondheid, en ter hunner redding in levensgevaaren, op een meer gewissen grond, mijns eragtens, vastgesteld, en, ten meesten waaren nutte van den geheelen burgerstaat, ingerigt zouden kunnen en behooren te worden.

Mijn onderwerp zal dan zijn, de handhaving van het belang der Ingezetenen in ziekten en lyfsgevaaren, als een allergewigtigst en noodzaaklijk deel van het algemeen Staatsbestuur.

En in dit betoog wilde ik nu teffens het bestek verder zoeken af te werken, van de aanprijzing der geneeskundige Staatsregeling ten nutte onzer landgenooten, welke ik, in de twee redevoeringen over dit onderwerp, aan de Geldersche Hoogeschole, eenige jaaren na de zoo even gemelde Intreë-rede gehouden, tot hertoe, alleen omtrent de openbaare inrigtingen ter beveiliging en vermeerdering van der burgeren gezondheid en welstand, had uitgevoerd; zoo dat er nog overschoot te handelen, van 't gene, ter zekerste herstelling in allerlei werkelijke lichaamsongesteldheden en dringende levensgevaaren, voor den geheelen burgerstaat, met reden verwacht moest worden van diergelijke gezaghebbende
in-

instellingen (a); welk overgeschoten deel dan juist overeenkomt met mijnen tegenwoordigen taak.

Doeh, voor en alear wij ter zaake overgaan, moet ik nog dit aanmerken: dat het betoog der volstrekte noodzaaklijkheid, van zulke vastgestelde en gezaghebbende algemeene inrigtingen, niet zoo geheel en al toepaslijk kan zijn, op die weinige leden eens burgerstaats, die, wegens hunne eigene kundigheden, doorzigt, en ruime middelen, de belangen van zich en de hunnen in deezen voor zich zelven genoegzaam kunnen behartigen en uitvoeren; maar wij neemen, in ons plan, de zaak op van alle de ingezetenen des geheelen burgerstaats, vooral van die zoo talrijke gemeente, op welke veele, zoo genaamde lieden van fatsoen, uit hunne hoogte niet zelden nederzien, als op eenen gemeenen hoop, daar men zich niet veel meê moeten kan; — doch welk Gemeen wij meenen te moeten beschouwen, als eene allernuttigste menigte onzer medeburgeren, zoo wel in de steden, als ten platten lande, en waaraan ten hoogsten gelegen is, dat dezelve (en och dat het slechts deezen allen waren!) niet zoo maar aan zich zelven

over-

(a) Zie deezen samenhang aangewezen in het slot der tweede Redevoering, bl. 131. vergeleeken met bl. 58 — 60.

overgelaaten, maar dat zij wijslijk geleid en bestuurd worden, indien men verlange, dat zij den regten weg zullen gaan; terwijl dan ook verder veelen van deezzen, wegens onvermogen, verdienen ondersteund en geholpen te worden, door eenen goeden en wel-ingerigten bijstand der algemeene bezorginge. Zoo dat, indien immer eene wijze voorziening van Wetgeevers, een voorzigtig en naarstig bestuur van Overheden, en een weldaadige aanleg van openbaare Inrigtingen, in een welgesteld gemeenebest te pas komt: dit alles vooral te pas kome omtrent die belangen der ingezetenen, welke wij nu voorgenomen hebben te verhandelen; gelijk dan ook dit alles den aandagt en de ernstige zorg der aanzienlijkste Staatsmannen ten hoogsten waardig moet gekeurd worden, niet minder, dan wij dit voorheen be-
toogd hebben, omtrent derzelve bemoeijingen aangaande het in stand houden en aankweeken der algemeene gezondheid (a).

Om dan in onze verhandeling met orde voorttegaan, en een eenigzins volledig p'lan voor te leggen van dat deel der geneeskundige Staatsregeling voor de onzen, hetwelk wij thans ter beschouwing hebben opgenomen, meen ik, dat

(a) Eerste Redevoering, bl. 22 — 27 en elders.

dat men de volgende vijf stukken daar in gevoeglijk zal kunnen onderscheiden, om derzelver geregelde uitvoering in een welgesteld Gemeebest nadrukkelijk aan te bevelen.

Voor eerst, dat de ingezetenen, met allen ernst en zoo veel immer mogelijk, geheel bevrijd worden van alle gevaar van ondeugende en verkeerde behandeling en bediening, in alle soorten van ziekten, kwaalen, lighaamljke ongesteldheden en gevaaren.

Ten tweeden, dat, daarentegen, alle de ingezetenen, door den geheelen Staat, de noodige bediening en middelen tot eene goede en kunstmaatige geneezing en behandeling, overal, onder hun bereik mogen hebben; en dat teffens alle de wettige Kunstoefenaars op de noodige bescherming der Overheid staat kunnen maaken.

Ten derden, dat er, daarenboven, ook regt goede irrigtingen en wel-gereede hulp, op algemeene kosten, met eene wijze weldaadigheid, vastgesteld worden, voor alle behoefte of schraal bedeelde burgers, ter hunner herstelling en beredding in ziekten en in allerlei lighaams-ongesteldheden.

Ten vierden, dat er, ter spoedige hulp en redding,

ding, in allerleije haastig invallende levensgevaaren, de noodige middelen, bijstand en gereedschappen, overal, bij der hand en wél-verkrijgbaar zijn.

Ten vijfden, dat het in den burgerstaat niet ontbreeke aan de noodige gelegenheden, tot onderwijs en oefening, in alle de bijzondere deelen en takken der Genees- Heel- en Artzenijkunde, om aldus wel bekwaame Kunstoefenaaren, van allerleije soort, steeds aan te kweeken en daaraan geen gebrek te hebben.

Bij deeze Hoofdstukken dan zullen wij nu afzonderlijk langs gaan; terwijl toch de aart en het bestek eener redevoering mij vrijheid laten, om in alles niet even zeer mij te verdiepen, ja de tijd mij ook gebieden zal, om sommige zaaken maar kortelijk aan te roeren, en ik verder mij vleije, zeer geëerde Toehoorders! dat gij eenige goedgunstigheid zult gebruiken jegens eenen Redenaar, die, in het voorgesteld beloop zijner uitvoeringen, niet zelden een ongebaanden weg zal moeten gaan.

Het eerste deel van het Staatsbestuur ter algemeene bezorging der gekrenkte gezondheid moest

moest dan, volgens onze opgave, daar op uitzijn, dat de burgers niet blootstonden aan, maar beveiligd wierden voor, allerlei slegte en verkeerde behandeling in alle hunne ongefelijkheid: want indien het de eerste voorwaarde en een noodzaaklijk vereischte van allen goed gerot is, vooral bevrijd te zijn van het kwaade en van befehaidigende aanvallen; zoo is het ook klaarblijkelijk, dat men geen den minsten staat kan maaken op eene waare en veilige herstelling der geleedene madeelen in zijne gezondheid, en ter gewenschte herkriging van deszelfs genot, wanneer niet, voor eerst en vooral, alle meest aanleidende gelegenheden worden weggenomen, door welke men onder eenige verkeerde bestuuringen of middelen, juist geschikt om omverre te werpen het gene hersteld behoorde te worden, zoude kunnen vervallen.

En daar het toch, van alle eeuwen, met der menschen geartheid dus gesteld geweest is, gelijk ik weleer breeder heb aangetoond, dat slegts zeer weinigen hunner in staat zijn, die zaaken en kundigheden, welke tot onze kunst behooren, op haare regte waarde te schatten, terwijl de meesten veeltijds de onderneemingen van stoute grootspreekers, en den bijstand van praatchtige en steeds met hunn' ontijdigen dienst ge-
ree-

reede raadgeevers, de voorkeur geeven, boven de voorzigtige, doch min voorbaarige, poogingen van ingetogene en getrouwe dienaars der nature: zoo koomt het ook nog heden wel te pas, om de oude klagte van PLINIUS weder op te haalen, welke ik insgelijks voormaals aangevoerd heb. Namelijk, daar men in andere beroepen niet zoo maar gereed staat, om elkeen voor een goed kunstoesenaar te erkennen, die 'er zich slechts voor uigeeft, merkte die Schrijver met verontwaardiging reeds op, „ dat men bijzonderlijk in „ die kunst, waarin het op leeven en gezond- „ heid aankomt, aanstonds klaar staat, om zich „ te verlaaten op elkeen, die zich maar op- „ werpt voor een Geneeskundigen; daar 'er toch „ met geene mistasting grooter gevaar kan ver- „ bonden zijn”; — ook klaagt hij, „ dat 'er „ geene wet was om de doodschuldige onkunde „ van Artsen te straffen, — geen voorbeeld van „ strafvergelding jegens zulken, die, in gevaarlij- „ ke onderneemingen op de gezondheid van an- „ deren, hun oefenschool zoeken, ja hunne proe- „ ven met den dood doen bekoopen; — zoo „ dat, zegt hij, aan dit slag van volk alleen „ scheen vrij te staan, hun evenmensch onge- „ straft van kant te helpen”. (a)

(a) Zie PLINIUS *Hist. Nat.* l. XXIX. Cap. I.

En daar wij dan ook in onzen tijd nog zoo veel reden vinden, om te klaagen over verkeerde en nadeelige geneesoefeningen, en om te wenschen, dat de maatschappij eenmaal van al dit kwaad ontheven mogt worden; is het noodig daar bij aantemerkten, dat wij hier het woord *geneesoefeningen* in zijne ruimste beteekenis nemen, zoo dat het niet alleen de gewoonlijke, zoo genoemde, *inwendige* Geneeskunst bevatte, maar ook de Heelkunst van alle *uitwendige* ongemakken, welke, in laateren tijden, door veelen te onrecht van de Geneeskunst afgescheurd, en afzonderlijk met den naam van *Chirurgie*, tegen de oude en waare beteekenis van dit woord, bestempeld is. Ja zelfs betrekken wij ook onder dit woord eene wél-ingerigte bezorging van goede geneesmiddelen, en van eene deugdelijke en getrouwe bereiding derzelve, hetwelk onder het bestek der Artsenij-bereidkunst valt. Vooral bevatten we mede in dit denkbeeld de uitoefening der kunst, welke de ongewoone beletselen, die in het kinderbaaren voorkomen, handiglijk uit den weg ruimt, bekend onder den naam van Vroed- of Verloskunst. Want, daar onze gezondheid, in zoo veelerlei gevallen en op zoo veelerlei wijzen, gekrenkt kan worden, dat zij elk van alle deeze takken van het geneeskuntig bestuur, naar verscheidenheid van omstandigheden, noodig kan

kan hebben ter haarer herstelling; en daar, in tegendeel, een verkeerde uitoefening van elk dezer deelen in staat is den lighaamswelstand te bederven, ja zelfs het levens-licht ontijdig uitteblusfen: zoo is het klaarblijkelijk, dat deeze geheele ommekreits, en alle die deelen onzer kunst, welke wij dan voortaan onder de algemeene benaaming van *Geneesoefeningen* zullen begripen, van alle ongeschikte en verkeerde uitoefening gezuiverd moeten worden.

Op dat nu dit oogmerk bereikt, en dus der burgeren gezondheid, door een wél-ingerigt Staatsbestuur, voor al dit foort van verkeerde geneesoefeningen veilig gesteld moge worden, meent ik, dat tweederleije poogingen sathen moeten loopen; namelijk die der Overheid, en die der Meesters in de aangewezenen kunsten zelve.

Wat, *vooreerst*, de poogingen betreft, welke wij in deezen van de Bestuurderen van het Gemeenebest verlangen zouden; dat deeze, niet slegts in de laateren dagen, maar ook in vroegere tijden, zorgvuldiger dan in die eeuw, waar over *PLINIUS* zich zoo zeer beklagde, begonnen zijn in het werk gesteld te worden, leeren ons veel voorbeelden, van, bij verscheidene volken, ingevoerde straffen jegens onkundigs en roekeloo-

ze geneesoeffenaaren, en van gestrengte wetten tegen allerlei onwettige konstoeffeningen (a).

En hier bij zij het mij vergund vooral melding te maaken van voortgelijke geneeskundige voorzorge der Overheid, welke in dit Gewest is ingevoerd; daar ik onlangs, met opzet hier naar verneemende, te weeten ben gekomen, — dat, en de Heeren Staaten deezer Provincie, door eene reeds oude, doch naderhand vernieuwde wet, zorge gedragen hebben, dat het niemand, dan na het doorstaan van behoorlijke proeve van bekwaamheid, vrij zoude staan, op het Stichtsche grondgebied de uitwendige of inwendige Geneeskunst te oeffenen (b); waar in hen de Raaden van het hooge Gerechtshof, door eene voortgelijke, doch kortere, wet waren voorgegaan (c); — en vooral ook, dat de Overheid deezer Stad,

om.

(a) Zie deswegens H. LAMPE *de Privileg. Medic. Gron.* 1736, p. 153, 171. &c. HEBENSTREIT *Anthropol. fer.* p. 106; daarenboven den zoo gepreezenen J. P. FRANK in zijne Acad. mische Redevoering *de civis medici in Rep. condit. et off. ex lege eruis*, gehouden in den jaare 1785, *Opusc. med.* p. 72—81, waar in men verscheidene voorbeelden vindt.

(b) Placcaat der HH. Staaten van Utrecht, in dato 20 August. 1668, vernieuwd 2 Maart 1734.

(c) Op den 20 January 1668.

omtrent het midden der voorige eeuw, door sommige uitmuntende keuren gelast heeft, dat niet slegts zij, die de Geneeskunst, de Heelkunst, en de Artsenij-bereidkunst beoeffenen, elk binnen hunne grenzen beperkt, en aan elk hunne werten, regten en belooningen bepaald zouden zijn; maar voornaamlijk, dat geene deezer geneesoeffeningen door onwettige, of door voorafgegaan onderzoek niet beproefde lieden bij de hand genomen zoude worden; terwijl men daar en boven de deugdelijkheid der geneesmiddelen zeer ter harte nam, op dat aan het volk geene slegre, verkeerde, of kwalijk toebereide artsenijen in de hand gestopt wierden; ten welken einde men dan ook een onderzoek van de winkels der Artsenij-verkooperen instelde, het welk door daar toegeregigden naauwkeurig uitgevoerd, en jaarlijks meer dan eens herhaald moest worden; tevens met een verbod tegen het verkoopen of verspreiden van eenigerhande geneesmiddelen, door anderen dan hier toe gewettigde Apothekers (a).

Dan, of nu ook deeze keuren der voorige eeuw, sedert dien tijd, door andere en nieuwere vermeer-

(a) Tot de Apotheeken zijn betreklijk de keuren van 23 *Octob.* 1643, 23 *Julij* 1655, 12 *Febr.* 1669; tot de Genees- en Heel-meesters die van 23 *Julij* 1655 en 6 *Octob.* 1676.

meerderd zijn, heb ik nog niet kunnen vernemen. Maar, daar men in deeze eeuw gezorgd heeft, dat 'er geene Vroedvrouwen of Vroedmeesters, noch eenige Genees- of Heelkunst-oeffenaars, ten platten lande, zonder behoorlijk onderzoek, zouden toegelaaten worden (a); zoo schijnt het ook, dat de Staaten van dit Gewest, nog onlangs, tegen het in onbruik geraaken van deeze zoo nuttige maatregelen, gezorgd hebben (b). Ook is, in deeze nu laatst verloopene jaaren, de vaderlijke voorziening van dezer Stads-Overheia ten klaarsten geblecken, niet slegts door het vestigen eener goede inrigting tot onderwijs van Vroedvrouwen; maar ook, door aan de zulke onder deeze, die niet behoorlijk onderweezen mogten zijn, of, bij het onderzoek, geene genoegzaame blijken geeven van bedreeverheid in haare konst, het beoeffenen dier konst volstrekt

(a) Dus neemt, gelijk ik vernomen heb, de lijst der na onderzoek toegelaatene oeffenaars der Heelkonst een begin met het jaar 1712, die der Vroedkonst met het jaar 1731.

(b) Door eene Resolutie van den 17 Mei 1774, waar bij belast wordt, om aan het E. M. Collegie van Gedeputeerde Staaten opgave te doen van allen, die, in de geheele Provincie van Utrecht, de Heel- en Vroedkonst oeffenen, het zij ze dit op behoorlijk gezag, of wel zonder dat, op zich genomen mogten hebben.

telijk te verbieden (a). Dan, terwijl door deeze laatste inrigting zoo uineemend gezorgd wordt, voor de meest gemeene nadeelen, die van Vroedvrouwen bij de verlosfingen te vreezen zijn; zoo moet men doch ook verder het grootst belang stellen in eene kragtige voorziening tegen die veel zwaardere onheilen, welke de zoo genaamde Vroedmeesters niet zelden toebrengen, wanneer zij ongewoone hinderpaalen der verlosfing uit den weg willen ruimen, zonder juist altoos in deeze hunne moeilijke konst eene genoegzaame kundigheid te bezitten, of ook, zonder door des kundigen behoorlijk beproefd en goedgekeurd te zijn; daar zij echter, door hunne welligt ongeschikte of ontijdige handgreepen, aan de deerniswaardige baarende vrouwen, en aan de tedere wigtjens, die uit haaren engen schoot vaak niet zonder gevaar voor den dag gehaald worden, de deerlijkste befchadiging kunnen veroorzaaken; en welk foort van onheilen nog zoo veel meer te duchten staat, als dezelve, boven alle andere misflagen der Geneesoeffenaaren, met den donkeren sluijer der geheimhouding omhangen, en stillerjes onder de aarde bedolven plegen te worden! (b).

Daar

(a) Keure van de Magiftraat van den 9 Maart 1778, behelzende een Reglement voor de Vroedvrouwen en haare Inftitutie, enz.

(b) Ook in dit ftuk is de Stads-Overheid, op bijzonderen

Daar wij dan nu van zulke recht weldaadige inrigtingen den verdienden lof gaarne vermelden, mag ik, die in deeze gewesten nog een vreemdeling ben, ook niet twijffelen, of er zal voorts geduuriglijk gezorgd worden, dat die zoo belangrijke instellingen behoorlijk gehandhaafd, en alzoo de geschiktste middelen, ter beveiliging onzer Burgeren in hunne ziekte en lijfsgevaaren, steeds in het werk gesteld, ja van tijd tot tijd vermeerderd worden; — vooral ook, dat men doch kragtdaadiglijk belette, dat niet iemand, het zij onder den naam van Arts, van Heelmeester, Vroedvrouw of Vroedmeester, van Artsepij-bercider of-verkooper, immer de gezondheid der eenvoudige Landlieden meer straffeloos dan die der Stedelingen moge benadeelen!

Ik kan echter bij deeze loflijke vermelding niet met stilzwijgen voorbij gaan, het gene ik ook voormaals, handelende van de staatkundige onderhouding en bescherming van der burgeren gezondheid erkend heb (a); dat, onder onze Landgenooten, de

open-
aanzoek der Heelkonstenaars, niet geheel in gebreke gebleven; blijkens de keuren van den 23 Maart 1772, den 14 Febr. 1785, en den 21 Maart 1791.

(a) Zie mijne eerste Redevoering, boven, bl. 103 de tweede, bl. 58, enz.

openbaare voorzorgen, ter wel veilige en zekere herstelling van de verlorene of gekrenkte gezondheid, tot nu toe geenszins zo volledig en wel zijn vastgesteld, dat men niet nog zeer veele nieuwe, meer toereikende, en regt gepaste maatregelen uit de voorbeelden onzer Nabuuren zoude kunnen ontleenen. Om welk te bewijzen, ik slegts nodig heb mij te beroepen op zeer veele heilzame inrigtingen van deezen aart, welke Duitschland en sommige Noordelijke landen ons opleveren, en die voornaamelijk geschikt zijn, ter afweering van onheilen, die uit verkeerde geneesoeffeningen kunnen gebooren worden (a). Ja, het ontwerp, het welk, in onze dagen, de openlijke Maatschappij der Geneeskundigen te Parijs aan de Nationaale vergadering ter overweeging heeft voorgedraagen, bevattende aanwijzingen en middelen ter verbetering, ja ook eene geheel nieuwe inrigting, van den gantschen om-

(a) Bij voorb. de Zweedsehe, Hanoversche, Paltzische en andere Geneeskundige Staats-Inrigtingen; vooral komt mij voor zeer prijswaardig te zijn de vlijt door den beroemden C. L. HOFFMANN besteed, in het beschrijven van dit gedeelte der Staatskunde, ten nutte van het Munstersche uitgegeeven in 1771, onder den tijtel van *Unterricht, wie den Uncerthan bey allehand Krankheiten die sicherste wege und besten mittel treffen kan, — nebst Medicinalgezetzen*.

megang der Geneeskunde, — dit ontwerp, zeg ik, hoe sterk het naar den hedendaagschen sterken geest van vernieuwering dier natie ruiken moge, bevat egter zoo gewigtige, ook tot ons onderwerp betreklijke, zaaken, dat het mij der Staatkundige overweeging van verstandige mannen overwaardig schijne te zijn (a).

Maar, daar wij dan thans van de Bestuurders van den Staat eene zoo veel mogelijk volledige inrigting van soortgelijke burgerlievende voorzorgen op het nadrukkelijkst afbidden, zoo sineeken wij, onder deezem, eerst en vooral hier om: dat toch in geen wel geregelden burgerstaat immer eenige hoegenaamde voer gegeven worde aan dat schuim van volk, dat met der ingezetenen gezondheid een openlijken en schaamtelozen handel drijft; daar het, om zijne artsenijen en allerlei soort van Genees- en Heelkundige kwakzalverijen aan den man te helpen, met een schandelijke snorkerij van niets min-

(a) *Nouveau Plan pour la Constitution de la Médecine en France, présenté à l'Assemblée Nationale, par la Société Roy. de Médecine*, waar in men niet slegts uitmuntende voorstellen, betreklijk tot het thans door ons behandeld wordend hoofddeel, maar ook tot verscheidene volgende, zal aantreffen. Zie hier van mede het *Journ. Encyclop. Mars 1791*, p. 467 — 483.

minder dan van eene onfeilbaare herstelling snoeft, terwijl zij doch zeer weinig zich 'er aan laten gelegen liggen, of aldus aan het ligtgeloovig gemeen heil of de dood op den hals gejaagd worde, indien zij slegts hunne beurzen daar bij kunnen vullen! — Bijzonderlijk wenschen wij op dit onderwerp, dat doch de openbaare jaarmarkten, welke de Overheid tot gemak, voordeel en vermaak der burgeren laat houden, en hierom ook met spelen en vertooningen vervrolijken, ten eenenmaale bevrijd mogten blijven van die schandelijke en verderflijke tooneelen der Kwakzalveren en Marktchreeuweren, die onder hunne vergulde en schitterende klederen een eerloos hart verbergen, en, onder een schoonen schijn, met heillooze konstgreepen der eenvoudige ingezetenen welstand belagen! — Dat dan geen verstandige immer de smert hebbe van zich te hooren toevoegen, het gene ik, weleer, van zeker lid der Regeering aan anderen, die zich bij hem wagens deeze toelatinge beklagden, ten antwoord heb hooren geeven: „Geen kermisfen zonder kwakzalvers!” — Als of 'er namelijk meer aan gelegen ware, dat dobbelen en allerlei grove kansspelen, waar door de deerlijk vervoerde ingezetenen hun geld en bezittingen als wegwerpen, ten strengsten, en met reden, van de jaarmarkten geweerd wierden, dan dat zij, die de middelen tot bederf van gezondheid en leeven

aan

aan de gansche onkundige menigte, van welke klasse die ook zij, verkoopen, en door spel en konstgreepen als het ware opdringen, ernstig be-teugeld, ja zelfs uit den burgerstaat geheel ver-bannen wierden! Laaten wij dan ten minsten den klagtoon van MARCELLUS PALINGENIUS, op dit zelfde onderwerp, hier mogen aanheffen:

„ Ellendig Staatsbestuur dat zulke wandaën draagt,
Den kanker niet verhoedt die 't hart des burgers knaagt!
Voor ander kunstbedrijf moog men toegeeflijk weezen,
Maar 't onze zij altoos als vol gevaars te vreezen,
Wen 't geen bewijzen toont van dugtig kunstbeleid!”

En laten wij, in navolging van denzelfden dichter, de menschlievendheid der Overheeden op deeze wijze inroepen:

„ Gij dan, Lands.Vaders, die de teugels van 't regeeren
In handen hebt, wilt toch die geesfels van ons weeren!
Zoo zij 's Volks veiligheid en heil uw schoonste roem!”—(a)

Maar

(a) In het Latijnsche dichtwerk *Zodiacus Vitae*, weleer onder bovengemelde letterversteeling van des Schrijvers naam uitgegeeven, en wel bekend, *Libr. V, versf. 825* seqq. al. waar het oorspronkelijke dus luidt:

O mf.

Maar evenwel moeten zij in deezen niet min volmondig toetslaan, dat die zoo zeer verlangde beveiliging van der ingezetenen gezondheid niet enkel en alleen van de Bestuurders van het Gemeenebest, noch van de keuren der Stedelijke regeeringen, verwacht noch gevorderd moet, of immer kan worden.

Want doch, indien (gelyk wij, in de tweede plaats, bij het opvatten van dit stuk vereischt hebben (a)) behalven de Overheid, ook zij, die, in de bijzondere gedeelten onzer konst, op hoog gezag zijn aangesteld, en elk in hun vak het meesterschap bekleden, om ook over de bekwaamheid van anderen regt te kunnen oordeelen; — indien deezen, zeg ik, en de Collegien derzulken hunnen pligt niet getrouwelyk en naar den eisch vervullen, door de wel kundige en braave proeveningen van de onbedreevene en on-

O miseræ leges, quæ talia crimina fertis!
O caecos Reges, qui rem non cernitis istam!
 Nam si alia peccant artes, tolerabile dicas,
 Haec vero, nisi sit perfecta, est plena pericli,
 Haec sævit tanquam occulta atque domestica pestis.

Vos, quibus imperium est, qui mundi frenia tenetis
Ne tantum toleratè nefas, hæc tollite pestem,
Consulite humano generi —

(a) Boven, bladz. 147.

geschikte behoorlijk te schiften, en alleenlijk aan de eerstgemelden hunne opene gezegelde brieven en welverdiende getuigfchriften van ervarenheid te verleenē: — dan, moeten wij rondborstig bekennen, is het met de gegronde hoop onzer medeburgen, op eene veilige en gewenschte herstelling van hunne kwalen, geheel gedaan, en de beste bescherming en verdediging, welke wij in de wijze maatregelen en den onvermoeiden iever der Overheeden hoopten te vinden, zal geen doel treffen.

Dat zij dit hooren en opmerken, indien er zulken zijn, die, het zij door zugt ter vermeerdering van eigen voordeel gedreeven, het zij door eene verkeerde goedgunstigheid jegens hen, die men tot het beoeffenen der Genees- Heel- Vroed- of Apothekers-konst wenschte toegelaaten te zien, niet genoeg zich voor oogenschijnen te stellen, dat zulk eene toegeeflijkheid jegens weinige personen, in de daad eene verfoeilijke wreedheid en allerschadelijkst bedrog is jegens de geheele maatschappij van burgen, als die doch hun vertrouwen op elk soort van zulke toegelatene geneesoeffenaaren eindelijk moeten doen berusten op de proeve en het wettig getuigenis van de openlijk erkende Konstregters! — ik zwijge, dat zoo eene ligtvaardigheid, in het

ge-

gemaklijk doorlaaten van niet bekwaame aankomelingen, inderdaad ook een belediging wordt voor de overigen, welke zich naar behooren bevligt hebben, terwijl verder die ruime toegeeflijkheid zeer in staat is, om alle nijd, in het verkrijgen der waare kunde en bekwaamheid, die doch niet dan door onvermoeide vlijt verworven wordt, uit te blussen; ja zelfs, mijns oordeels, is zulk eene sotte toegeeflijkheid, in die openlijke beoordeelaars van bekwaamheid en onbekwaamheid, een openbaare en misdadige schending van het vertrouwen door de Bestuurders van het Gemeenebest in hen gesteld!

En men kan doch, in waarheid, in deezen ook het oor niet leenen aan die Meesters in de konst, welke, ter redengeeving en verschooning voor hunne toegeeflijkheid, zich beroepen op diergelijke genadige voorbeelden van andere Proefmeesters en Vergaderingen, beweerende, dat het ongekrukt bewaaren hunner trouwe alleen niet voldoende is ter verbetering van dit kwaad, daar veeleer de uitwerking van hunne gestrengheid slegts hier in zoude bestaan, dat de zulken, die zij van de hand mogten geweest hebben, zich naar elders, tot andere meer toegeevende beoordeelaars, of, laat ik liever zeggen, instorters van bekwaamheid, begeeven, en van deezen, mits afstekende (wel
te

te verstaan) zoo als het behoort, de verlangde en zelfs zeer weidsche getuigfchriften ligtelijk verkrijgen! — Hoedanig schandelijk beloop van deeze zaaken ik wel niet geheel en al ontkennen wil, daar ik dit ook meermaalen heb zien gebeuren: egrer bewere ik tevens, dat men, ook dan, in de bewustheid van voor zich naar behooren zijnen pligt be-racht te hebben, niet alleen eene vaste en zeer aangename voldoening vinden zal; maar dat, daarenboven, de hoogagting voor zodanig een Collegie van mannen van standvastigheid en ongekreukte trouwe; in het oog van alle braaven, meer en meer zal toeneemen en rijzen, — ja zelfs stel ik, en dit ook bij onder-vinding, vast, dat zulk eene onzijdige standvastigheid eindelijk ook door overvloediger vrugten, en die van beteren grond, zal beloond worden.

Dan, daar op dit onderwerp zoo juist toepas-lijk is zekere redekaveling, door een beroemd burger van het Britsche Rijk, schoon in een andere gebeurtenis, in het Huis der Gemeenten onlangs voorgedragen, kan ik mij niet weerhouden, van dezelve hier gebruik te maaken. Hij beweerde namelijk, onder meer andere redenen, dat zij, die eenen, uit zijn eigenen aart onregtvaardigen, koophandel (’t onderwerp was de Slaavenhandel) daarom niet wilden afstaan, omdat

dat zij vaststelden, dat hunne nabuuren met diezelfde handel evenwel zouden voortgaan, en dus daarvan alle de vrugten aan zich trekken — dat, zeg ik, dezulken in hetzelfde geval stonden met een roover, die, op de vermaaning om toch zijne schandelijke levenswijze te laten vaaren, zoude antwoorden, dat „hij het misdaadige van zijn bedrijf wel erkent, maar evenwel niet zien kan welk nut de burgerstaat uit zijne bekeering trekken zoude, daar toch, zoo hij u uwe rijke beurs al niet afzette, gij echter geen mijl wegs verder zoudt afleggen, zonder door een anderen roover uitgeschud te worden, — en dat derhalven, door zijne wederkeering tot deugd, uw verlies niet in het geringste verminderd, maar toch zijn voordeel geheel en al verlooren zoude raaken, waarvoor hij echter, volgens den eersten regel van het regt der nature, verpligt ware zorgvuldig te waaken.” — Uit welk voorbeeld wij dan, met denzelfden Redenaar, verder besluiten mogen, „dat zulk een trant van redekavelen hoe eer zoo beter verdient afgeschafte te worden, waarbij Collegien, die op openbaar gezag zijn ingesteld, het behartigen der belangen van de kas voor een eerst en voornaamst doel hunner bemoeijingen schijnen aantezien, en daarenboven niet genoeg te bedenken, dat zij geene wetgevers voor anderen zijn; daar zij er veeleer op

uit mogten wezen, om aan anderen een rustig voorbeeld van deugd en regtschaapenheid te geeven, en des noods de eersten te zijn in een goeden weg te baanen, zonder eenigen twijfel overtehouden of anderen dit lofslijk spoor niet weldra zouden volgen." (a) En met dit gezeg van deezen Redenaar stappen wij thans van ons eerste stuk af.

Het tweede gedeelte van de zorg der Overheid, ter goede behandeling van der Burgeren gekrenkte gezondheid, doet zich thans, naar onze voorgenomene orde (b), ter overweeging voor. Volgens dit bestek dan hebben wij verlangd, wanneer nu de ingezetenen, naar de hier voor aangepreezene maatregelen, bevrijd zouden zijn van het gevaar, van in onkundige en verkeerde bediening van allerlei Geneesoefenaaren te vervallen, — dat voor dezelfde ingezetenen dan ook verder de weg gemakkelijk gemaakt mogt worden, om allen, door den geheelen burgerstaat, de noodige goede middelen en hulpe, voor hunne lig-

haam-

(a) Deeze aanspraak van den Heer FOX, in het Huis der Gemeenten, in de maand April van dit jaar (1791) gedaan, heeft men in de openbaare nieuwstijdingen medegedeeld gevonden.

(b) Bladz. 142.

haamlike ongelegenheden, gereedelijk te kunnen doen vinden en bereiken; en dat, daardoor, ook de behoorlijk gewettigde beoefenaars van elk gedeelte der Geneeskunst, op eene zekere en noodige bescherming, van de zijde der Overheid, staat mogten kunnen maaken.

Want daar het, tot het algemeen geluk en genoegen der burgeren, wel eene eerste voorwaarde en noodzaaklijk vereischte is, gelijk ik boven heb aangemerkt, dat men van het kwaade bevrijd en tegen beschadigende aanvallen beveiligd zij: zoo is dit toch geenszins voldoende of genoegzaam; daar er verder, tot dat geluk, wel degelijk vereischt wordt, dat men ook metterdaad van waarlijk goede en nuttige gaven voorzien zij, en van dezelve een zoo gemakkelijk en vrij genot hebbe, dat al, wat tot den dadelijken welvaart noodig is, nimmer buiten het bereik van elken burger gelegen zij: en zoo ziet gij dan ook duidlijk, mijne Toehoorders! dat ook deeze gevolgtrekking op alle de beoefenaars en hulpmiddelen onzer kunst ten volle toepaslijk zij.

Want, op dat ik mij niet andermaal op houde met de betooging van het onbetwistbaar nut onzer welgepaste kunst oefeningen, voorlic

nen reeds gestaafd (a); zoo wilde ik nu den aandagt slegts hier op vestigen: dat de begeerte, om in ziekten en ongesteldheden hulp te zoeken, zoo diep in 's menschen hart ingeworteld en hetzelfde als ingeschapen is, dat wij waarlijk, met CELSUS, eene verhandeling over de Geneeskunst allergevoeglijkst zouden mogen beginnen, met te beweeran, dat deeze kunst, „ die den „ zieken gezondheid belooft, even gelijk de Land- „ bouw den gezonden voedzel en sterkte toe- „ zegt, waarlijk overal gevonden worde, zoodat „ zelf de ruwite volken zulke kruiden of andere „ spoedige hulpmiddelen kennen, waarvan zij zich, „ in het geneezen van wonden en ziekten, met „ nut kunnen bedienen.” —

En aan zulk eene algemeene en oorspronkelijke neiging schijnt het ook toetschrijven te zijn, dat veelen, die, in het geneezen hunner gebreken, niet genoeg op zich zelve vertrouwen, veeleer klaar staan, om het oor te leenen aan welke eene geneeswijze ook, en die aangepreezen moge zijn door wien men maar wil; dan dat zij, zonder het gebruik van eenige geneesmiddelen, alles ge-

(a) In de gemelde Redevoering, over het nut der Geneeskundigen voor het Gemeenebest, (*nam Reip. expedit medicinam facientium opera*) p. 16, seqq. p. 38, seqq.

geheel en al aan de natuur zouden willen overlaaten. Dus ziet men toch het gemeen niet flegts aan kwakzalvers en baardschraapers zich volvaardig toevertrouwen, maar ook aan oude wijven en hansworsten, zoodat zij zelfs den zulken het geld, dat anders bij hen in zoo hooge waarde is, ook vooraf niet zelden toetellen en op hand geeven: — ja, daar zijn 'er anderen, die vastelijk overtuigd schijnen te zijn, dat men in het geneezen van wonden en gebreken, allerbest zich moge toevertrouwen aan zulke lieden, wier werk het is, om, ter uitvoering van regterlijke uitspraken en vonnissen, de leden der misdaadigers uit elkander te rekken, of ook hunne armen en beenen aan stukken te slaan; — terwijl anderen zich bij hen begeeven, die in het morsig handwerk van de gestorvene beesten het vel afstrekken, hun oefenschool gezogt hebben. Hoe ongerijmd, hoe schandelijk nu dit alles ook zij, zoo is het echter zoo waarachtig, dat ik geenszins twijfele of er zijn hier meer dan een Geneesheer tegenwoordig, die, met mij, meermaalen ondervonden zullen hebben, hoe hunne beste en welmeenendste raadgeevingen, voor de kunstnarigen van zulke schoone kunst-broeders, niet zelden verre hebben moeten onderdoen!

Dewijl het dan aldus geheel klaarblijkelijk is,
 L 3 dat

dat het broze gefel der menschen de hulp van Geneesoesenaaren noch kan, noch wil ontbeeren, zoo worden wij van zelf gebragt tot het staaven van onze stelling: dat men namelijk te vergeefs zich vermoeijen zal, met alle de verkeerde hulpbiedingen te willen tegengaan en verbannen, ten zij men tevens goeden raad en middelen weér in de plaats weete te stellen; en dat men derhalven alle zijne moeite, in het handhaven der door ons dus verre aangeprezene maatregelen, gantsch vergeefs zal verspillen, zoo er niet tevens gezorgd worde, eerstlijk, dat alle soort van hulp en noodige middelen ter herstelling der gezondheid naar behooren ingerigt zijn; — voorts, dat dezelve, door het geheele Gemeenebest, overal bij de hand zijn; — en, eindelijk, dat zij ook voor alle Ingezetenenen ligtelijk verkrijgbaar gemaakt worden.

Op dat derhalven aan het eerste deezer drie vereischten, in de eerste plaats, voldaan worde, en alzo al het gene ter herstelling van der burgeren gezondheid dienen moet, in de bijzonderheden behoorlijk zij ingerigt; ziet gij van zelve de noodzaaklijkheid, dat er vooral gezorgd worde, voor het daarstellen van bekwaame Kunstoesenaars in alle de vakken der geneesoeseningen, zoo wel als voor goede en geschikte genees- en hulpmiddelen, ten hunnen gebruike: — en dus

be-

begrijpt gij volkomen, dat er Genees- zoo wel als Heel- en Vroed-kunstoefenaars (a), gelijk ook Artsenijbereiders, voorhanden moeten zijn, elk in hunne zaak wel beproefd en gewertigd; het zij dan, dat elk deezer vakken op zich zelf door eenen en denzelfden beoefenaar behandeld wor-

(a) Eene breede aanteekening, alhier door den Schrijver bij de oorspronkelijke uitgave deezer Redevoering geplaatst, zal men hier bekorten. Zij dient naamlijk, om den Geleerden te betoogen, dat de oude benoeming van *Embryulcia* niet gepast is, maar te onregt door sommigen nog gebruikt wordt voor de hedendaagsche *Verloskunst*, als welke veel volmaakter en min gewelddadig is dan die der ouden, en dus een zachter benoeming verdient. De oude *Embryulci*, of Vroedmeesters namelijk, gebruikten werktuigen en haaken (in 't grieksch *ελκυστηρ* genaamd), waarvan zij dien naam hadden, en waarmede zij een kind beschadigd of bij stukken afhaalden, in zulke gevallen, waarin men hedendaags geleerd heeft hetzelfde ongeschonden, leevendig, en zonder schade der moeder, te verlossen. Het eerste wordt gestaafd met onderscheidene plaatsen uit Paul. *Ægineta*, Hippocrates en Galenus, onnoodig in ons Nederduitsch bij te brengen; wij geeven dan alleen het slot dier aanteekening: „de welddaadige kunst heeft in onze eeuw die gewelddadige en schrikbaatende vrugtafstrekking (*Ἐμβρυολκία*) der Ouden naauwlijks ooit meer van nooden; maar zij is, bijna in allen opzichte, meer de vriendin, de leidsvrouw en gezellin der nature, en verdient daarom met den zachteren naam van Vroedkunst of Hulpbiedster (*Obstetricia*) begroet te worden.”

worde, of dat één persoon verscheidene dier deelen teffens waarneeme; — immers, wat CELSUS weleer van de deelen der Geneeskunst zeide, komt hier zeer wel te pasfe, dat namelijk „die „ deelen zoo naauw aan elkander verbonden zijn, „ dat zij niet geheel en al van één gefcheiden kunnen worden — en dat zulk een meest prijzenswaardig is, die de meeste daarvan verftaat”(a). Vooral kan dit van nut, ja zelf noodzaaklijk zijn, in kleine fteden, en op het land, alwaar ook de kunftoefenaar, door het drijven van één gedeelte, dikwijls geen werks genoeg zal vinden.

Ook uit deezen hoofde zoude het ons wel wenschelijk voorkomen, indien de aankweekelingen der Geneeskunde, die op de Hooge Schoolen onderweezen worden, bij het verlaaten deezer, van alle nuttige weetenschappen wél-voorzien, marktplaatfen, volkomen in ftaat en genoegzaam waren, om deezen geheelen omvang der geneesoefeningen te bezetten; en indien men dus aan hen, met uitsluiting van anderen, de behoerlijke waarneeming van al dat werk konde toebetrouwen: — maar wij mogen teffens niet ontveinzen, dat 'er ook zeer veele redenen, te lang om hier te ontvouwen, ons doen duchten, dat

(a) *Præfat. ad Lib. VII.*

dat men zulk eene uitgestrekte geneesoefening niet eeniglijk aan deeze wél-geleerde kweekelingen der Geneeskunde zoude kunnen opdraagen, vooral niet ten platten lande, en wel het minst die gedeelten, welke de Heel- en Verlos-kunst bevatten. Deeze bijzondere kunsten toch vorderen niet alleen kundigheid, maar ook door oefening gevormde handen; en men vindt niet zelden jongelingen, die, daar zij geen genoegzaam vermogen bezitten om eene volkomen geleerde opvoeding te kunnen genieten, echter van de natuur met uitmuntende begaafdheid en handigheid voor die kunsten bedeeld zijn, terwijl hen ook, buiten de Hooge Schoolen, de gelegenheid niet ontbroken hebbe, van door wél-bekwaame Meesters in deeze bijzondere kunsten onderweezen en gevormd te worden.

Wij willen dan liever wenschen en vereischen, dat het regt, ter beoefening van deeze werktuiglijke gedeelten der geneesoefening, toegestaan worde aan allen, die, bij het doorstaan van een wel-naauwkeurig en opzetlijk onderzoek, het zij op een der Hoogeschoolen, of op eenige andere wettige wijze, genoegzaame en ontwijfelbaare bewijzen van hunne kunde en bedrevenheid in deeze kunsten aan den dag gelegd hebben, voor wél-beyoegde, en zelve in die kunsten wél-bedree-

vene Beoordeelaaren. Maar de inwendige kunst-oefening, die bij uitmuntendheid Geneeskunst genoemd wordt, en welke reeds oudtijds, volgens CELSUS, „voor een aanzienlijk deel der wijs-
 „geerte gehouden werd, zodat, en de behande-
 „ling van ziekten, en de beschouwing van de
 „werken der nature, onder dezelfde meesters
 „haaren oorsprong genomen zoude hebben”^(a); welke daarenboven eene bijzondere naauwkeurigheid van opmerking en oordeel vordert, met eene ziel in vele weetenschappen wél-geoefend; — deeze Geneeskunst, zegge ik, moest, mijns oordeels, boven allen aan hen ter beoefening toevertrouwd worden, die, na het behoortijk doorstaan van een volledig Academisch onderzoek, wél goedgekeurd waren.

Dit zij genoeg van ons eerste vereischte. Het tweede was, dat de, aldus aan bekwaame en gewettigde perfoonen toebetrouwde, beoefening van alle takken onzer kunst, ook door de geheele uitgestrektheid van 't gemeenebest zodanig plaats vinde, dat men nergens verftoken zij van zulke goede uitoefenaaren, maar dat, op alle plaatsen, de ingezetenen zich in de mogelijkheid bevonden,

(a) CELSUS, *Praefat. ad Libr. I. p. 2.*

den, om, naar vereisch hunner gebreken, de noodige hulp te kunnen bereiken en vinden.

Derhalven, wanneer nu de geneeskunstige behandeling der gebreken alleen aan braave en erwaaren mannen, volgens ons verlangen, zal zijn toebetrouwd, zoo moet men daarenboven van de Bestuurders van den Staat tragten te verwerven, dat zulke braave uitoefenaars van elk gedeelte der kunst door het geheele vaderland, in alle deszelfs steden, dorpen en sreeken, derwijze verspreid worden, dat men nergens te vergeefs derzelve bijstand behoeve te zoeken.

Dit vereischte is juist niet moeilijk in de steden, voornamelijk in de groote steden, vervuld te zien; daar toch die kunsttoefenaars zich ligtlijk en van zelf in zodanige plaatsen ter neder zetten, waar zij verwagten kunnen, hunnen arbeid en hulp met evenredige en rijkelijke vrugten veraangenaamd te zullen vinden. Alwaarom men dan ook in zodanige steden een meer dan genoegzaam aantal der verscheidenste kunsttoefenaaren pleegt te vinden; — het zij die, met een middelmatig lot vergenoegd, bij een minder aantal van lijdens, naarstiglijk hunne heilzame bezoeken te voet komen afleggen; — het zij zij, om een grooter aantal te kunnen verzorgen, en dus ook
zich

zich zelve een ruimer inkomen te beschaaren, in rijtuigen langs de straaten snellen, ja, van den glans hunner koetsen ook eigenen luister ontleende, zich bij edelen en rijken behaaglijker zoeken te maaken.

Maar op deeze wijze is het geenszins gesteld in de kleine steden en dorpen, en nog veel minder in de overige strecken ten platten lande. Want daar toch op elk dier plaatsen de ingezetenen min talrijk zijn, of verder van elkander wonen, en veeltijds minder gegoed zijn, zoo zal men ook aldaar gewoonlijk onze aangepreezene kunst-oefenaaren scharfer geplaatst vinden, voornamelijk hen, die voor de inwendige Geneeskunst beoorloofd zijn opgelegd. Dikwerf kunnen wij dit zelf opmaaken uit de klagten, welke men de aanzienlijke lieden, wanneer zij des zomers op hunne buitengoederen zich bevinden, daarover hoort uiten. En dit is op zich zelve niet vreemd; — de gelukkige landlieden toch, indien zij flegts hun geluk kenden, leiden een eenvoudiger leeven, en harden hunne gezondheid door den arbeid; uit welke oorzaak zij niet flegts aan een minder aantal van ziekten onderhevig zijn, en dus een min vrugtbaar veld voor de genees-oefenaars openzetten: — maar, daarenboven, maakt de grootere afstand der landwoonngen de

be-

bezoeken bij de lijdens, voor de geneesofenaars zelve, moeilijker, en dus ook noodwendig, voor de lijdens, kostbaarer; — waarvan dan natuurlijk dit het gevolg moet zijn, dat de landlieden niet dan zeldzaam en in den grootsten nood zich bij waarlijk bekwaame kunstofenaars vervoegen, ja dat zij, die minder vermogend zijn, ook hier voor schrikken, en zich dus of aan hun noodlot overlaaten, of, het welk nog erger is, zich ligtelijk aan eene ongeschikte, doch voor geringer prijs te verkrijgene behandeling, ten beste geeven.

Daar derhalven de gelegenheid der menschen en plaatsen deeze zwaarigheid noodzaaklijk schijnt mede te brengen, — zie ik niet, op welke eene andere wijze men tegen dit kwaad zoude kunnen waaken, en met meerder zekerheid in deeze behoeften der ingezetenen voorzien, dan hierdoor, dat 'er, door het geheele land, wél-bedreevene beofenaars van alle deelen der kunst, door algemeene bezorging, wierden aangesteld, en ten nutte vooral der landbewooners, dus verspreid, dat men zelfs aan de minst bewoonde oorden om dezelve niet verlegen ware. Daar echter zoo iets niet ter uitvoer gebragt kan worden, tenzij zulke kunstofenaars in die plaatsen en strecken, alwaar zij zich, ten nutte der inwoonders, zouden

den nederzetten, een maatig doch zeker bestaan konden vinden: zoo is het blijkbaar, dat er dan ook reeds daarin voorzien diende te worden; opdat het te kort komende, dat door het geringer getal van lijdens niet kon opgeleverd worden, verstrekt wierd uit een algemeene kasse; — het zij dan, in navolging van het gene onder sommige geringe burgers en handwerklieden van één zelfde gild of soort, in ons Vaderland, ja ook onder onze soldaaten, in gebruik is, dat ingezetenen van denzelfden oord zich bij elkander voegden, om, op vastbepaalde tijden, allen die gezond zijn, eene geringe som, en die voor niemand hunner bezwaarlijk kon vallen, optebrengeu, ten einde daarvan voor hen, die door ongemakken of ziekte aangetast wierden, in de kosten van hulpmiddelen en kunstmatigen bijstand te voorzien; — het zij, dat die geneesoefenaars uit de algemeene of lands kasse de noodige toelage van belooningen of jaarwedden genoten. — Op deeze wijze toch zouden alle 'slands ingezetenen zich van de gepaste middelen en dienst ter herstelling hunner gekrenkte gezondheid kunnen bedienen, daar het niet moeilijk zoude vallen, om goede Genees-Heel- en Vroedkundigen, door zulke billijke belooningen, ook naar afgelegene strecken van het platte land te lokken: maar daarenboven konde men met grond hoopen, dat, door zulke maat-

regelen, het aantal van egte kweekelingen in alle deelen der kunst in het algemeen aanmerkelijk zoude aanwasfen; even gelijk men ziet, dat het in geen dorpije van ons land, hoe flegt, hoe eenzaam of afgelegen ook, aan den dienst van eenen Leeraar of Zielbezorger ontbreekt.

En verder meenen wij, dat, door deeze zelfde inrigting, aan ons laatst vereischte (bl. 166), om door den ganschen burgerstaat, voor elk der ingezetenen, de gepaste geneeskundige hulp ook ligtelijk, en zonder veel kosten, verkrijgbaar te doen zijn, te gelijk zeer goed voldaan zoude worden. Zij toch, die, door zodanige jaarlijksche bezoldingen, op welke wijze ook hen toegelegd, tot geneeskundige hulp hunner medeburgereu deugdelijk verbonden zijn, moeten ook, volgens alle billijkheid, gehouden worden, niet flegts om deeze hunne pligten, overal en ten allen tijde, behoorlijk te vervullen; maar het moest dan ook niemand hunner vrijstaan, om maar belooningen naar goedvinden afteëischen, of immer eenen lijder, als 't ware, het vel afrestroopen; daar toch dan, door redelijke en kunst-ervaaeren beoordeelaars, de gepaste belooningen op elk der kunstverrigtingen en geneeskundige diensten naar billijkheid bepaald, en van beide de zijden wettiglijk konden vastgesteld worden.

Om-

Omtrent welk soort van openbaare voorzieninge, de bewooners onzer meeste steden wel niet zeer te klaagen hebben; die zich van Stads-Genees- en Heel-meesters, van Vroedmeesters en Vroedvrouwen, gelijk ook van Stads-Apotheeken kunnen bedienen: maar in deezen opzigte is weer de toestand der landlieden zoo veel meer ongunstig en ongelukkig; daar die toch, gelijk wij aangetoond hebben, eene zo weldaadige zorg meer dan anderen behoeven. Immers hebben wij, helaas! zeer veele redenen, om de klagten, door eenen menschlievenden en godgeleerden Wijsgeer, voor ruim dertig jaaren, wegens de gebrekkige inrigtingen, welke er ten deezen opzigte in Duitschland, zijn vaderland, plaats hadden, ook met betrekking tot het onze te herhaalen. Dat men, namelijk, op openbaar gezag, wel mannen hebbe aangesteld, tot het onderwijs in de eerste grondbeginselen der letteren en verdere heilzame kundigheden; dat men overal ook zeer wel gezorgd hebbe voor scheidslieden en bezorgers in regtszaaken, tot bescherming en handhaving van der burgeren regten en bezittingen: — maar, dat de openbaare zorg, voor den welstand des lighaams, zonder welk zoo belangrijk deel van ons zelveu toch geen waar geluk op aarde gesmaakt kan worden, en voor het naar waarde uitoefenen van al wat ter herstelling der gekrenkte gezondheid

die-

dienen moet, veelal zoo gering en nietig gerekend schijnt te zijn (a), dat men die bezorging
lig-

(a) Het zij mij geoorloofd hier de eigene woorden bijbrengen van den hier bedoelden verdienstlijken *SUSZMILCH*, volgens de Nederduitsehe uitgave van dit allernuttigst boek, getijtd, *de Godlijke orde in het Menschlijk geslacht bewezen*, alwaar hij, I. D. §. 262, bl. 768 en verv. dus heeft:

„ Het is mij onbegrijpelijk, waarom aan die wéeten-schap,
 „ welke zuik eene kostbaare zaak als het leeven der menschen tot voorwerp heeft, niet meer oplettendheid be-sleed wordt. Tot het hoognoodig onderrigt en de vorming der menschelijke harten door de waarheid, zijn schier overal tamelijk goede en bijna genoegzame schikkingen voorhanden. Voor de regtszaaken in de burgerlijke samenleeving is ook de noodige zorg gedraagen. Tot beiden worden personen op kosten van den Staat onderhouden. Alleen de behoudenis van het menschelijk leeven schijnt schier overal zeer uit het oog verloren te zijn. Daartrent geschiedt wel iets, doch het is niet genoegzaam of toereikende. — — Daar zijn Geneesheeren voor geheele landstreeken aangesteld, die echter alleen maar agt geeven op gevaarlijke krankheden, welke zich onder menschen of vee opdoen; of die, wanneer hier of daar een moord is gepleegd, de zaak moeten onderzoeken en naar bevinding berigt daarvan geeven. Maar hoe gering is voor het grootst gedeelte derzelver bezolding? en hoe kan een aanzienlijk Geneesheer in eene stad zich met de ziekten op de dorpen bemoejen, die dikwerf verre van hem zijn afgelegen? Al het geneik omtrent de schikkingen, die tot het leeven der menschen betrekking hebben, gewaar worde, is slechts een
 „ scha-

ligtelijk overgelaaten hebbe aan baardschrapers en oude wijven; ja dat het ook aan allen, die maar goedvinden als beschikkers over leeven en dood zich optewerpen, volkomen vrij staa, zich tot dat einde neêr te zetten waar het hen maar behaage, vooral ten platten lande, bijaldien zij, wel te weeten, slegts die zekerheid kunnen daarstellen, dat noch zij, noch de hunnen, de armenkaste immer tot last zullen komen! — En hebben we dan niet eenige redenen, om die bekende aanspraak van HORATIUS op zulken staat van zaaken toepaslijk te maaken?

„Och, Burgerijet zorgt toch 't eerst voor geld en goed!

„Wat haalt gezondheid bij't gewigt van zilveren schijven!”

Maar toch, in dit opzigt schijnt het belang der landbewooners van Duitschland, sedert dien tijd, op veelerleije wijzen verbeterd te zijn, door niet slegts, gelijk ik boven gezegd hebbe, de vermetelheid der onbekwaame geneesoefenaaren te beteugelen, — maar ook, door het aanstellen en plaatsen van goede Kunstoefenaaren, en deezen te voorzien, niet alleen van billijke bezoldingen

en
„Schaduw, nogthans schijnt eene betere voorzorg zeer „gemaklijk te zijn, enz.” Zie mede §. 263. van hetzelfde boek.

en voorregten, maar ook van nauwkeurige voorschriften en regelen, tot het volvaardig waarnemen en uitoefenen van hunnen pligt. Gelijk men hiervan zeer goede voorbeelden vindt in de geneeskundige Staatsinrigtingen, die door den Koning van Pruissen, den Keurvorst van Hannover, den Hertog van Brunswijk, den Bischoep van Munster en Keurvorst van Keulen, gelijk ook door andere Vorsten in hunne landen zijn ingevoerd (a).

Ook ontbreekt het toch in ons eigen Vaderland niet geheel en al aan soortgelijke burgerlievende zorgvuldigheid. Ten bewijze zoude ik mij beroepen kunnen op dat nuttig voorbeeld der Gelderschen, uit welcher midden ik onlangs ben hier gekomen, waarbij er Geneesheeren voor elk der Quartieren dier Provincie, op last der Staaten, opzetlijk zijn aangesteld, op dat zij zelve voor de goede behandeling der op het land heerschende ziekten zoudren dragen.

(a) Hiervoor door mij, op bl. 153, aangewezen, waarmede men vergelijken kan de geneeskundige Staatsinrigtingen, welke thans bij verscheide volken gemaakt worden, en waarvan men de verzameling kan vinden bij J. CH. F. SCHERF, onder den titel van *Archiv der Medicinische Polizey*, Leips. 1783, en vervolgens.

gen, hoewel die Artsen toch hunne woonplaatsen elk in zijn stad gevestigd houden. Maar voornamelijk moet ik ook hier de voorzorg roemen der Staten van het Graaffschap Zutphen, welken, niet lang geleden, na de gedagten van 's Lands Opperarts hierover te hebben ingenomen, beslooten hebben, om niet slegts Vroedvrouwen en bekwame Vroedmeesters, maar vooral ook in de uitwendige Geneeskunst wél-bedreevene Heelmeesters, door hun geheel Quartier aantestellen, te bezoldigen en van de noodige instructien te voorzien (a). En op dat verder de landbewooners ook geen gebrek aan eene inwendige geneeskundige verzorging lijden zouden, zoo heeft daarna het Hof van Gelderland, ook ten onzen tijde, van de Geneeskundige Faculteit te Harderwijk een ontwerp gevraagd van de meest noodige geneeskundige onderrigtingen en aanwijzingen, volgens welken, bij gebrek van eigenlijke Artsen, aan de wertige Heelmeesters ook de inwendige Geneesoefening met eenige veiligheid zoude kunnen aanvertrouwd worden, voornamelijk in schiekelijke en heete ziekten, welke wegens dringend gevaar een onverwijlde hulp vorderen; — en wij hebben des te gereeder aan dit nuttig oogmerk ge-

(a) Waarvan in de tweede Redevoering reeds melding gemaakt is. Zie boven, bl. 126.

getracht te voldoen, om dat de weg den landbewooneren daar bij bleef open staan; om, zoo wel bij den verderen voortgang dier zelfde ziekten, als in alle andere zwaare gevallen, hun toevlugt te neemen tot de Geneesheeren, welken in hunne nabuurschap zich bevinden, of wel tot de Lands- of Quartiers-Doctoren, die, gelijk ik zoo even gemeld heb, op gemeene last en kosten zijn aangesteld en bezoldigd, op dat zij de zorgeter geneezing der heerschende en andere landziekten gereedelijk op zich zouden neemen.

Daar het dan in onze gewesten niet geheel ontbreekt aan zulke en andere voorbeelden van burgerlievende geneeskundige voorzorgen; zoo wenschen wij toch verder ten vooruit, dat eene steeds meer toeneemende waakzaamheid van hen, bij wien het heil des volks de hoogste, de meest verbindende wet is, moge uitwerken, dat het toch nergens in ons Vaderland aan de noodige voorzieningen van deezen aart ontbreken moge, en dat wij dus ook eindlijk in dit zoo belangrijk vak, voor geen en onzer nabuurige volken zullen behoeven onder te doen! — Maar wij moeten met geen minderen ijver wenschen, dat, waar eenmaal zulke heilzaame inrigtingen verstandiglijk ingevoerd, en naar vereisch van zaaken wijslijk geregeld zijn, dezelve ook, door

een wijs en oplettend bestuur, bij aanhoudendheid mogen gehandhaafd worden, en dat zij nimmer in zulk een verval geraaken, dat aanstellingen en jaarwedden, welke alleenlijk voor waare verdiensten en voor wél-bekwaame Kunstoefenaars verkrijgbaar moesten zijn en blijven, immermeer aan zulken werden gegeven, die slegts met den naam en titel, doch geenzins met daaden en verdiensten van egte Kunstervaarenen voor den dag kunnen komen, terwijl zij alleenlijk door de voorspraak hunner vrienden, of door de afgebedelde gunst van eenen magtigen beschermmer, schandelijk worden voortgeschoven: want begunstiging en voorthelping van onbekwaame lieden zijn, vooral in dit geval, eene gruwelijke, eene onmenschlijke wreedheid jegens de geheele maatschappij van medeburgeren! — Niet minder derhalven, daar het der ingezetenen welvaart raakt, moet men hier zorgvuldig waaken, dat zij, die tot de waarneeming van een of ander deel der Geneesoefening openlijk aangesteld zijn, dit hun ambt niet slegts als een vrienden-geschenk beschouwen, en hetzelfde zo bedienen, als of zij niet door wet en pligt tot het behoorlijk vervullen daarvan wel degelijk verbonden waren; maar als of het hen, naar willekeur, vrijstond de waarneeming dier posten, hoe goed of kwaad dat ook geschiede, aan anderen in hunne plaats weder optedragen; —

men

men moet ook zorgen, dat niemand van deezē, zijne bijzondere verrigtingen boven het aan hem toebetrouwd ambt, behartige, — of dat hij, wanneer soms gewigtige redenen hem mogten veroorloven, om van de hulp van kunstbroederen in die ambtsverrigtingen zich te bedienen, immer anderen daartoe gebruike, dan lieden van beproefde kunde en ervaarenheid.

Daar nu verder de grondige kennis van den aart en de regte behandeling der heerschende ziekten voornaamelijk ook verwacht moet worden van die Geneesoefenaaren, welken, ingevolge der hiervoor aangepreezene voorziening, door het geheele land moesten aangeveld worden; en daar deeze kundigheid op de zekerste wijze, door het vlijtig verzamelen en oordeelkundig vergelijken van veeler waarneemingen, verkreegen wordt: ziet gij van zelf, hoe wenschlijk het ware, dat er tuschen die zelfde openlijk aangestelde Geneesoefenaaren eene onderlinge en getrouwe mededeeling hunner waarneemingen plaats had. Indien toch de kunst uit de ondervinding eerst gebooren is, waartoe het voorbeeld den veiligsten weg wees; — indien de Vader onzer kunst, HIPPOCRATES, het gebouw der best gevestigde Geneeskunst, uit de waarneemingen zijner door geheel Griekenland verspreide leerlingen,

eerst heeft opgerigt; een gebouw, dat boven allen, tot op den huidigen dag, onwrikbaar heeft stand gehouden, en de echte Zoonen van dien voorganger nog steeds tot het beste voorbeeld verstrekt: zoo zullen wij er gewislijk niet aan twifelen kunnen, of men diende tevens, met de goede inrigting der geneesoefening voor de landbewooners, ook in het oog te houden, dat het die Kunstoefenaaren teffens werd aanbevolen, om van hunne waarneemingen niet alleen naauwkeurige aantekening te houden, maar ook dezelve aan elkander medetedeelen, terwijl 's Lands Opper-geneesheer, waar die aanwezig is, dit heilzaam werk zoude moeten de hand bieden, en derwijze bestuuren, dat uit de verzamelde en bijeen vergeleekene waarneemingen van allen en de gedagten van een ieder, langs deezen zekeren en beproefden weg, het beste plan ter behandeling van algemeen heerschende ziekten aldus werd opgemaakt, en verders bij alle de bijzondere Geneesoefenaaren ten spoedigsten rond gezonden.

En, gelijk ik meene, dat eene voornaame nuttigheid van het ambt eens Opper-geneesheers (*Archiater*), in ons Gemeenebest, in dit gemelde werk gezogt moete worden; zoo ben ik ook van gedagten, dat hij, zonder eene gemeenschaplijke hulp van meer andere, gewoone, en, door
het

het gansche land op openbaar gezag geplaatste, Geneesoefenaaren, zijnen pligt, in het wél-regelen der geneeswijzen in heerschende ziekten, niet dan zeer gebrekkig zal kunnen vervullen. Hoe gering toch, en hoe naauw beperkt de nuttigheid zij, welke de vlijt eens Opper-arts, wanneer hij van de wél-geregelde verstandhouding en gemeenschaplijke samenwerking der overige en gewoone Lands-geneesoefenaaren verstooken is, in soortgelijke algemeene rampen te wege kan brengen, heb ik, helaas! in dien fel-woedenden Persloop, welke, voor agt jaaren, in Gelderland veele duizende inwooners aangreep, en binnen den korten tijd van vier maanden (ijslijk denkbeeld!) vierduizend lijdens in het graf sleepte, tot mijne zeer gevoelige smerte ondervonden (a)!

Dan terwijl wij verlangend uitzien naar zulk een plan van aantestellene gewoone Lands-geneesoefenaaren, van wél-ingerigte waarneemingen, en oordeelkundige vergelijking dier waarneemingen, wenschende dat dit alles in de wijze zorg en voor-

zie.

(a) Breeder door mij verhaald in de geschiedenis dezer heerschende ziekte, in het licht gegeeven onder den titel: *De Heerschende Persloop, die in de laatste jaaren de Provincie van Gelderland fel getroffen heeft, nagespoord; Harderw. en Amsterd. 1784, op bl. 237. en elders.*

ziening der Regeerders van het Gemeenebest zijn oorsprong en handhaving moge vinden: zoo kunnen wij intusfchen niet nalaten met lof te gedenken aan het uitmuntend voorbeeld van kunstijver veeler onzer vaderlandsche Geneeskundigen, welken, door hunnen bijzonderen vlijt en poogingen, en zonder tot hier toe van 's Lands wege ondersteund te zijn, sedert omtrent tien jaaren, begonnen hebben eenige onderlinge *correspondentie* opteregten, aangaande natuur- en geneeskundige onderwerpen, welke ter volmaking van de kennis en geneezing der ziekten van ons Vaderland zouden kunnen medewerken; terwijl dit werk uit eigenen hoofde werd opgewonden, en met ongelooflijken arbeid bestaard door dien onvermoeiden IJveraar ter opbouwning en verbetering onzer vaderlandsche Geneeskunde, wijlend IMAN JACOB VAN DEN BOSCH, bij zijn leven Geneesheer in 's Gravenhage, een man, meer werkzaam ten nutte van anderen, dan, helaas! van zich zelven, en die, zoo ik mij niet bedriege, een beter lot, dan het gene hem te beurte gevallen is, overwaardig was. Wij toch bedroeven ons, dat eene zoo nuttige inrigting, maar die, gelijk alle andere, door poogingen van bijzondere personen opgerigte, maatschappijen, uit een gering beginfel langsaamerhand moest opwassen, en ook in dit begin niet
vrij

vrij kon zijn van verscheidene gebreken, te meer daar zij, door haaren oprigter, bijna alleen, in stand gebragt en gehouden moest worden, en alzoo ook, met het vallen van deezen man, nu ook ten val schijnt te neigen; wij bedroeven ons, zegge ik, dat zoo een uitmuntend ontwerp onder onze landgenooten ook hierom naauwlijks stand kan houden, om dat het noch de ernstige ondersteuning der Geneeskundigen van den eersten rang, noch, het gene daarop volgen moest, den weldadigen bijstand en de bescherming van 's Lands Overheid tot nog toe heeft mogen genieten!

Maar, mijne Toehoorders! gij zult gewislijk nu van oordeel zijn, dat ik reeds wijdloopig genoeg geweest ben met het voor den dag brengen van 't gene ik, in dit tweede gedeelte mijner redevoering, voorgenomen had te verhandelen. Evenwel moet ik, tot slot, nog dit hier bijvoegen, dat, uit de door ons tot dus verre aangepreezene instellingen en voorzorgen ten wezenlijken nutte der lijdende ingezetenen, ook nog aan de waare en wettige Beoefenaars zelven van elk deel der genesoefeninge het persoonlijk nut van zelf zoude toevloeijen, dat wij, in het begin van dit hoofddeel, ook aan hen wenschten toegebragt te zien.

Dus

Dus zullen namelijk de waardige Kunstoefenaars ook teffens eene openlijke handhaving en bescherming genieten, waardoor zij niet slegts ontheven blijven van den verduisterenden drom van broddelende mededingers, en alzoo zich in een helderer licht geplaatst zien, waarbij zij, meer veilig voor de heimelijke en laage kunsttreen van alle die schandelijke bedervers van 'smenschen gezondheid, hunnen pligt geheel eerlijk en edelmoedig kunnen waarneemen: maar daarenboven zullen ook de waardige Leerlingen, in elk vak der genee-oefening, door eene gegronde hoop gevoed en ^{kragtig} aangezet worden, om zich met allen ijver naar behooren te bevljigten, daar zij dus verzekerd kunnen zijn, van den arbeid en kosten, welken zij in het naarstiglijk leeren en regelmatig beoefenen der kunst besteedden, de zekere en billijke vrugten te zullen trekken, dewijl alzoo deeze vrugten, door het gantsch Gemeenebest, van hen alleen geplukt zouden kunnen worden.

Nu staat ons, volgens het ontwerp deezer redevoering, het *derde* gedeelte van der Overhedenzorg voor der Burgeren gekrenkte gezondheid, te beschouwen (a); — het zal echter voldoende zijn,

(a) Boven, bladz. 142.

zijn, na het gene ik tot dus verre reeds getragt heb te betoogen, dit gedeelte slegts ligtelijk af-teschaduwten.

Een bijzonder deel, namelijk, van de openbaare voorziening, welke thans ons onderwerp is, strekt zich uit tot die min vermogende menigte van ingezetenen, welken, of ten eenenmaale behoeftig, of door ziekte van hunne kostwinning verftoken zijnde, voor thans tot onvermogen vervallen zijn; en welken derhalven in deeze behoefte hunnen troost van de goedgunftigheid van anderen verwagten moeten, al te wel gevoelende, dat zij hierop alleen, als op eenen vasten grondslag, zoo wel in het gene de herstelling van hunne gekrenkte gezondheid, als den onderftand van hun leeven aangaat, hunne hoop moeten vestigen.

Gelijk nu voor zulken, die zich zelve niet kunnen bezorgen, gezorgd diende te worden door gemeenschaplijken bijftand der medeburgereen, op dat niet zeer veele nuttige ingezetenen, die toch niet altoos door hun eigen toedoen ongelukkig zijn, ellendiglijk zouden omkomen: zoo is het ook klaarblijkelijk, dat men aan deeze ongelukkigen, indien men hen, ter herstelling hunner gezondheid, geenen tijdigen, vlijtigen en vooral wel.

wel-gepasten bijstand beschikt, niet slechts geen weldaad toebrengt, maar zelfs, dat men hen voor brood eenen steen, voor visch eene slang, tegen alle menschlijke en christlijke verpligting aan, toereikt. Gij allen, derhalven, zult met mij van zelve begripen, dat het niet slechts wenschelijk, maar ook volstrekt noodzaaklijk zij, dat, voor zulke ongelukkigen, alle hulpmiddelen, ondersteuning en raadgeeving, welke, ter gepaste behandelung en hulp in ziekten en ongelegenheden, hiervoor door ons zijn aangepreezen, niet slechts gemaklijk verkrijgbaar gemaakt worden, maar dat ook dezelve hen geheel en al zonder hunne kosten worden toegediend.

Wij erkennen derhalven, en prijzen ten hoogsten, alle die weldaadige zorge voor behoefstige ingezetenen, welke in ons Gemeenebest ingesteld en gehandhaafd word; wij erkennen en verheffen met blijdschap de milddaadige edelmoedigheid onzer medeburgen, ook bij den nlander zoo wel bekend; wij prijzen de menschlievendheid onzer Geneesoefenaaren, van welke in dit geval zoo veel afhangt: dan, des niet tegenstaande, mogen wij toch ook niet ontveinzen, dat het vooral aan openbaare inrigtingen, goede voorziening en wijs bestuur in deeze zaake onder de onzen nog veelal te zeer ontbreake, — en wel vooral op

de

de dorpen en ten platten lande, alwaar men noch van de aangepreezene irrigatingen en mid-delen, tot veilig herstel der gekrenkte gezondheid, noch van de voorziening in deezen, ten nutte der behoeftigen, vaak spoor noch blijk kan vinden.

Daar nu onze voorflag, om, door het geheel Gemeenebest, Beoefenaars van alle de takken van Geneeskunst te plaatsen, en dezelve met de noodige aanwijzingen en last, betreffende het vervullen van hunnen pligt, te voorzien, ook hierdoor eene nieuwe en gewigtige drangreden verkrijgt, dewijl men de dagelijksche zorg voor ziekten en ongelegenheden ten platten lande niet aan de Geneesoefenaars in de steden, als een bijwerk kan of moet overlaaten; zoo ziet men in dat zelfde plan tevens een gevoeglijken weg geopend, langs welken men ook voor die behoeftige menigte eene genoegzaame en goede geneesoefenende verzorging van allerlei aart, en dat zonder haar bezwaar, zoude kunnen verschaffen.

Want die zelfde beproefde Kunstoefenaars, welken door eene jaarijksche bezolding, niet alleen in de steden, maar vooral ook in de landplaatfen, aangesteld en gevestigd zullen zijn, ten einde aldaar, volgens ons ontwerp, aan alle inwoners de

de noodige hulp en bijstand wel verkrijgbaar te maaken; — die zelfde perſoonen zouden ook geſchikt zijn en gehouden moeten worden, om tevens den behoeftigen, doch geheel en al voor niet, ten dienſte te zijn.

Dan, tot dit oogmerk, moest men ook, door het toeleggen van een al te ſchraale jaarlijkſche bezolding, geen ſchijn geeven, als of de maatschappij deeze weldadige inrigting meer aan de menſchlievendheid der Geneesoefenaaren, dan wel aan die van het openbaar beſtuur verſchuldigd ware; en zoo zullen ook zij, die tot het waarneemen van zulke poſten door een betaamlijke en genoegzame wedde verpligt zijn, daarmede ten vollen begripen en gevoelen, dat zij door een te gering voordeel hunner bedieninge niet ſlegts uitgelokt, maar dat zij wel degelijk gehouden en verbonden zijn, om de zaak der behoeftigen getrouwelijk te behartigen, en dat zij, in het omniet vervullen van dit deel hunner gewigtige taak, geene mindere naarſtigheid en oplettendheid moeten aanwenden, dan in het verſchaffen van hulp aan niet-behoeftigen, waarvan wij hiervoor geſproken hebben. En zoo zullen deeze openlijk bezoldigde Geneesoefenaars wel zorge draagen, om zich niet te laaten medeſleepen door het kwaad voorbeeld van hen, die, daar zij aan het ziekbedde zulker
lij-

lijders, van welken zij rijke belooningen verwagten, als vas:genageld zijn, en aan deezzen alleen zich geheel en al schijnen overgegeeven te hebben, — de overigen, op openbaar gezag aan hunne zorge toebetrouwden, niet dan in het voorbijgaan en in die uren, welke hen van hunne baatzugtige bezoeken overschieten, dikwerf zeer ontijdig, gaan zien, en deezzen op zoo eene wijze verzorgen of door anderen doen verzorgen, dat zij duidelijc genoeg te kennen geeven, hoe zeer zij der zulker leeven en gezondheid in waarheid van veel minder aanbelang, en, in regenoverstelling van de winstgeevende bezorging der eersten, naauwlijks een oortje waardig agten!

Maar, te deezzer plaafse verdienen vooral die gestigten der algemeene weldadigheid, welke opgerigt zijn om aan zwakke en zieke behoeftegen een goed verblijf, beter voedsel, en gepaster bezorging te verschaffen, dan zij in hunne huizen verwagten kunnen, — ik meen de Gasthuizen en Ziekenhuizen, — deezze verdienen, zeg ik, onder de openbaare hulpmiddelen ter herstelling der gekrenkte gezondheid, onzen bijzonderen aandag.

Wat dan hen betreft, die in deezze gestichten eenig soort van geneeskunftige hulp toebrengeu; daar ook deezze dienst voor niet en tegens eene jaarlijk-

sche vaste belooning geschiedt, zoo geldt hier, wegens het behoorlijk waarneemen van deezen pligt, even hetzelfde dat wij zo even hebben aangevoerd, en 't gene dus onnoodig is om andermaal aan te dringen.

De grenzen van deeze Redevoering laten ons ook niet toe, om over den eetregel en het voedsel, — die tot de geneezing zoo veel toebrengen, en naar de verschillende ziekten en het verschillend gestel der in deeze Gasthuizen opgenoomene Lijders, meer dan wel gewoonlijk plaats heeft, geschikt en van tijd tot tijd veranderd moesten worden, en omtrent welke men den raad der Geneeskundigen vooral moest inneemen — naar waarde uit te weiden; gelijk wij, om dezelfde reden, van het alleszins behartigen der reinheid en zindelijkheid, en van eene regt heilzame inrigting van het geheele levensbestuur der bedlegerigen, thans niet genoegzaam spreken kunnen.

Maar dit betuigen wij hier boven al te verlangen, dat die Gasthuizen zelve derwijze aangelegd en ingerigt mogten zijn, dat zij den lijdereu vooral een gemaklijk, ter hunner geneezing en bezorging wél-ingerigt, en dus een waarlijk heilzaam verblijf verschaffen; dat die gebouwen derhalve niet slegts wel ruim en behoorlijk afgedeeld zijn, maar dat zij

in-

inzonderheid de lucht, dat algemeen voedsel en die uitnemende verkwikking des levens, wel zuiver en droog bevatten en dezelve een ongehinderden toegang geeven; dat zij de onzuivere dampen en schadelijke uitwaasemingen der zieken door eene heilzaame doorwaaiing kunnen laten uitdrijven, ja ook aan een gestadigen roevoer van versche en maatiglijk verkoelde lucht den noodigen toegang geeven, — niet minder aan verkwiklijke zonnestraalen, vooral van het oosten en zuiden; — dat deeze gebouwen verders van opene pleinen en tuinen voorzien mogen zijn, en wel ten nutte der gasten zelve, op dat zij, bij het herstellen uit hunne ziekten, hier van vrij gebruik maaken en, tot hun zoo blijkbaar nut, ook den weldaadigen invloed der open lucht mogen kunnen genieten.

Doch daar op dit onderwerp mede toegepast kan worden het weinige, dat ik in eene andere Redevoering, onlangs in het licht gegeven, van den aanleg van allerlei Armenhuizen gezegd hebbe (a), zoo behoef ik thans hierover mij niet uittebreiden; en wel dies te minder, daar weleer de koninglijke Academie van Lyons het van zoo veel aanbelang voor den burgerstaat geoordeeld heeft,

(a) Zie de tweede Redevoering, boven, bladz. 104, 105.

heeft, om de bijzondere nadeelen der lucht, waar aan de Gasthuizen in het algemeen onderhevig zijn, te doen naspeuren en uit den weg ruimen, dat zij dies tijds de Geleerden, door een dubbelen eere-prijs, tot het behandelen van deeze stoffe getragt heeft uit te lokken, en zulks met dien gevolg, dat onze tegenwoordige Amptgenoot, de beroemde NAHUYs, dien prijs weggedragen, en eene wéluitgewerkte Verhandeling over deeze stoffe, vóór omrent twintig jaaren, hebbe in 't licht gegeven (a). Hier komt bij, dat al wat betrekking heeft tot het wél inrigten van openbaare Ziekenhuizen met eene bijzondere naaukeurigheid is nagespoord door den uitmuntenden MAXIM. STOLL, dien waardigen mededinger van onzen grooten BOERHAAVE en keurigen bevorderaar der heden-daagsche Geneeskunde; welke, uit de zoo lofslijke waarneeming van zijn eigen Ziekenhuis en de opmerking van anderen, door ondervinding geleerd, een kort, doch zeer zaaklijk en nuttig, verflag hier over heeft opgesteld, dat, na des schrijvers vroegtijdigen dood, onlangs is uitgegeeven (b).

Ja

(a) *Verhandeling over de schadelijke hoedanigheid der lucht in Gasthuizen, enz. benevens deszelfs hulpmiddelen*, door A. P. NAHUYs, te Haarl. 1770.

(b) M. STOLL, *über die einrichtung der öffentlichen Krankenhäusern*, Wien 1788.

Ja ook zal men geene geringe bijdragen mogen verwagten, ter vermeerdering en verbetering van dit soort van openbaare voorziening ten nutte van ongelukkigen, uit de naspooringen en den arbeid van den voortreffelijken Engelschen HOWARD, in een voorige Redevoering reeds door mij gepreezen (a); daar men, van deszelfs onvoorbeeldlijk standvastige, veeljarige vlijt en moeite, in het bij alle natiën doorzoeken van Ziekenhuizen en Gevangenissen, op dat hij tot eene betere inrigting derzelve het zijne zoude toebrengen, de vrugten onlangs heeft zien in 't licht verschijnen, nadat een ontijdige dood den verdienstelijken man zelven te deerlijk had weggerukt (b).

Uit de overweeging derhalve van de bemoeijingen van zoo veele en zoo groote mannen, welke zij vooral ter verbetering van deeze ééne zaak besteed hebben, vertrouw ik, dat Gij allen nu met

(a) Boven, bladz. 106; alwaar nog dit te verbeteren valt, dat HOWARD, gelijk latere berigten geleerd hebben, geen edelman was bij erfenis, maar alleen bij verdienste.

(b) Ik heb de uitgave gezien, door CH. F. LUDWIG bezorgd: JOH. HOWARD'S *nachrichten von den vorzüglichsten Krankenhäusern und Pesthäusern in Europa*, Leipzig, 1791; van welk belangrijk werk de Amsterdamsche Geneesheer, Dr. J. A. SAXE, ons doet hoopen op eene zeer nuttige uitgave in onze moedertaal.

met mij ten overvloede zult overtuigd zijn, dat eene betere inrigting en bestuuring der Gasthuizen, tot bevordering van de gezondheid der ingezetenen, ook onder ons, van het grootst aanbelang zij; en dat dus ook deeze zaak den aandagt en de zorg van het algemeen ten hoogsten waardig is.

In de vierde plaats hadden wij voorgenomen, die wetten en openbaare maatregelen van een burgerlievend staatsbestuur aan te prijzen, waar door alle spoedige en onverwagte oorzaaken, die de gezondheid, ja het leeven plotslijk in gevaar kunnen stellen, en welke meest van buiten af, zelfs ook de gezondste menschen, plegen te treffen, door eenen even spoedigen, overal gereeden, en nimmer ver te zoekenen bijstand worden tegengegaan, en waar door dus, met het vaardig afwenden dier gevaaren, de gezondheid teffens met het leeven eensklaps behouden worde.

Sommige deezer gevallen vereischen een kragt- daadigen en spoedigen bijstand der Geneesoeffening zelve; wanneer het een heilige pligt moet zijn dien bijstand terstond in te roepen, ja denzelven op alle mogelijke wijzen te bevorderen, en alzoo in geenen deele den bekwaamen kunstoeffenaar in zijne

pogingen te dwarsboomen. Andere gevallen vorderen zoo zeer geen geneeskundigen bijstand, of zij zijn van een zoo haastig en doodlijk gevaar vergezeld, dat zij niet toelaaten op de aankomst der kunstoeffenaaren te wagen. — Deeze laatste gevallen vereischen gewisfelijk die kragtadige voorziening, dat de meest gepaste wijze en middelen ter redding niet slegts zoo duideljk als mogelijk is bepaald, en alomme ter kennis gebragt worden; — maar ook, dat op openbaar gezag de mooglijkheid en de middelen van redding overal in gereedheid gehouden, en het dus elk eenen gemaklijk gemaakt worde, om zich van dezelve te bedienen; — ja dat zelf, door het uitloven van prijzen, de algemeene gewilligheid tot het redden der medeburgeren opgewekt, aangevuurd, en door goede voorschriften behoorlijk bestuurd worde; en dat men, eindeljk, alle hinderpaalen, welke door onvoorzigtige, domme, of kwaadwillige lieden, bij dit zoo menschlievend werk, in den weg gelegd kunnen worden, door gezag der overheid in tijds beteugele en afweere.

Een uitmuntend voorbeeld van zorgvuldige waakzaamheid van deezen aart zien wij in de vaderlijke pogingen der bestuurderen van ons Gemeenebest, ten einde de beste wegen en wélbeproefde middelen ter redding van schijnbaar Verdronkenen, niet

flegts openlijk bekend te doen worden, maar ook om hunne burgers tot dit menschlievend werk uit te lokken, aan te spooren, en het aanwenden van deeze hulp voor hen alzins gemakkelijk te maaken. Zodra doch, nu bijna 25 jaaren gelededen, eenige menschlievende Burgers van Amsteldam met dit oogmerk eene Maatschappij hadden opgerigt, en, aan de meest ervarenen en gereedsten ter bevordering van dit hun oogmerk, milde prijzen hadden uitgelooft, — zoo heeft men ook weldra de meeste Overheden in ons Vaderland met hun gezag en goedgunstigheid zien toetreden, om deeze menschlievendheid op veelerleije wijzen aan te kweeken en uit te breiden. Van de Gelderschen, nog onlangs mijne landgenooten, gelijk ook van anderen, heb ik, niet lang geleden, dit bijzonderlijk aangewezen (*a*); gelijk ik nu aan eene soortgelijke zorg onzer Utrechtschen met roem mag gedenken (*b*).

Van gantscher harte wenschten wij echter, dat met deeze voorziening nog gepaard mogten gaan zul-

(*a*) In mijne tweede Redevoering, bl. 122.

(*b*) De eerste Keure, tot behoud der drenkelingen, bij de Magistraat van Utrecht vastgesteld, is van den 2 Septemb. 1768, de tweede, waar bij ook premien hierop bepaald zijn, van den 29 Februarij 1770; [en, na het uitgeeven deezer Redevoering, de derde van 30 Nov. 1793.]

zulke menschlievende voorschriften en inrigtingen, door welke men niet slegts, gelijk ik voorhenen heb voorgeslagen (a), de noodige zorg droege tegen het in 't water vallen, dat in onze, zoo zeer met water doorsneedene, landen en steden zoo gemeen is; — maar waardoor ook te wege gebragt wierd, dat het nergens, en vooral niet in de plaatsen aan onze zeestranden, aan de oevers der rivieren, aan onze grafen, meiren en waterplasfen gelegen, ontbreeke aan altoos gereede middelen en geschikte werktuigen, om de zulken, die in het water gevallen mogten zijn, ten allerspoedigsten daaruit te redden, en alzoo hen voor het verder zinken en voor het verdrinken zelve tijdiglijk te behoeden; — ook verlangen wij, dat toch vooral deeze poogingen en ijver, tot behoud van den medemensch, door prijzen dermaate aangevuurd mogten worden, dat de belooningen, welken tot hiertoe alleenlijk op het koesteren en weder opwekken der schijnbaar verdronkenen gesteld zijn, niet soms die uitwerking mogten hebben, dat men, met die ongelukkigen aan het geweld des waters te onttrekken, zoo lang vertoeve, tot dat hen bijna geen vonkje leevens meer overgebleeven zij.

Het kan ul. daarenboven ligtelijk blijken, dat dit
stuk

(a) In de zo even gemelde Redevoering, bl. 123, 124.

stuk de voortbrenger en begunstiger van zeer veele en zeer belangrijke gevolgen zoude kunnen zijn, wanneer gij bedenkt, dat die zelfde zorg ook zich zoude moeten uitstrekken tot een betere redding van ongelukkige Schipbreukelingen; want offchoon de ramp der zulken zoo dikmaals aan onze kusten en havens voorvalt, zoo weeten echter zij, die, gelijk ik, eenigen tijd in eene zeeplaats gewoond hebben, maar al te wél, dat de menschenliefde, die in deeze gevallen, door eene spoedige en wél-ingerigte hulp, dikwerf geen gering aantal ellendigen op eenmaal aan het geweld der golven zoude kunnen ontrukken, niet overal noch altoos met dien spoed bij de hand is, als wel noodig en te wenschen ware.

En waarom zouden wij dan niet verlangen, dat die openbaare inrigtingen, welke met zoo veel reden gemaakt en aangelegd zijn, tot het spoedig blusschen van brand, hebbende de beste werktuigen daartoe overal in gereedheid, en belooningen stellende op den ten spoedigsten toegebragten bijstand door bekwaame helpers, — waarom, zeg ik, zouden wij niet verlangen, dat zulk eene zorge ook uitgestrekt wierd tot eene voorziening, door welker even gelijke behartiging en behoorlijke inrigting een zeer veel grooter getal van medeburgen zoude kunnen behouden

den worden? Want hoe groot eene menigte van ingezetenen 'er, alleen door deeze voorzorge, gered zoude kunnen worden, kunnen wij niet slegts gissen uit de grond-gesteldheid van ons Vaderland, door ontelbaare slooten, meiren, poelen, graften en rivieren doorsneden, en daarenboven grootendeels door zee bespoeld, — van waar dan ook het gevolg is, dat men onder onze landgenooten, die aan den uit- en invoer van koopwaaren langs zee en froomen hunn' voornaamsten bloei verschuldigd zijn, een groote reeks van ongelukken van dit soort geduurig ziet aangekondigd worden: — maar ook kan men dit hier uit bijzonderlijk nagaan, dat de zoo even geroemde Amsterdamsche Maatschappij, voor anderhalfjaar, een openlijk verslag gedaan heeft van meer dan agthonderd schijnbaar verdronkenen, welken, in den tijd van twintig jaaren, door haaren invloed in het leeven behouden waren (a). Indien men immers, bij het getal der genen, die aldus in het leeven hersteld zijn, ook zulke in het water gevallenen voegt, bij welken men de poogingen ter herstelling, zonder het gewenscht gevolg, hebbe aangewend, (een getal, dat indedaad niet gering is!) — indien men er verder dezulken bij rekent,

(a) Dit verslag en deeze naamlijst is op den 1 Januarij 1790 uitgegeeven.

kent, die of geheel verwaarloosd of te laat uit het water gehaald zijn; — alsdan zal men gereedelijk moeten begrijpen, dat, indien de door ons hier voorgeslagene voorzieninge behoorlijk aan den gang gebragt ware, er welligt zoo veel duizenden zouden behouden geweest zijn, als er nu honderden geteld worden!

Maar, daarenboven, wilden wij door eene zodanige algemeene voorzorge niet alleen hen te hulpe gekoomen hebben, die door het water vertikt schijnen, maar insgelijks allen dezulken, die, door welke schiele oorzaak ook getroffen, als weezenloos en met de gedaante des doods ter neder liggen. Hiertoe behooren alle die, van kragten en gewaarwordingen beroofd, als in doodlijken zwijm gevonden worden, of die door beroerte getroffen, in eenen onwekbaaren slaap bedolven schijnen; het zij dit door het inzwelgen van sterke dranken, of door het uitsaan van onmaatige koude, of door eenig schiele ziekte-toeval, of door genomen vergif ontstaan zij; het zij ook dat een rampzalige wanhoopende door den strop zich het leeven hebbe willen beneemen; of dat men dit verschijnsel aan verderflijke uitwaasfeminngen, van welk eenen aart ook, moete toeschrijven, vooral die der glimmende koolen: hierdoor toch ziet men den gemeenen man zich zoo dik-

dikwerf aan de gevaarlijkste toevallen, ja zelf aan verstikking en een onherstelbaaren dood blootstellen, daar hij in zijne kleine, en, zoo veel hij kan, geslotene vertrekken, deeze kwade lucht geduurig inademt, en, geen agterdocht hebbende op het wezenlijk vergif, dat hij dus opneemt, zich dan eerst regt wél meent te koesteren en te goed te doen, wanneer het hem gebeuren mag, zich over zijne glimmende koolen door en door te verwarmen. Daar nu een verstandige en tijdige bijstand, bij alle diergelijke ongelukkigen, dikwerf een gewenscht gevolg hebbe; zoo ziet immers elk uwer, dat ook deeze zaak in geen en deele verwaarloosd moet worden, maar dat er der menschelijke maatschappije ten hoogsten aan gelegen ligge, dat ook geschikte hulpmiddelen en voorschriften, ter redding van alle zulke verstikten, van des kundigen voorgesteld, alomme bekend gemaakt, door uitgelooftde prijzen aangemoedigd, ja zelf, door tegen het verzuim bepaalde straffen, bekrachtigd worden (a).

Bij.

(a) Dat dan de Overheid ook naar dit soort van onbellenhet oog diende te wenden, heeft onze Harderwijksche Geneeskundige Faculteit, in 1790 wegens de hulpmiddelen ter redding der drankelingen op nieuw geraadpleegd zijnde, (zie boven, bl. 122.) bij haar antwoord aan het Hof van Gelderland, met een woord te kennen gegeven.

Bijzonderlijk meenen wij dat volstrekt alle spoedige ter aarde bestelling van verstorvenen of voor dood afgelegden, gelijk bij de Joodsche natie meer dan andere plaats heeft, in de maatschappij geheel niet geduld behoorde te worden; op dat het niet dus te eeniger tijd gebeure, dat bij hen, welke op het uiterlijke wel dood schijnen, doch bij wien nog een levens-vonkje als onder de asche glimt, terwijl zij voor waarlijk dood te onvoorzigtig zijn uitgedragen en onder de lijen geplaatst, de in den duisteren grafkuil nog weêr opflikkerende levensvlam, te deerlijk, bij gebrek van alle menschelijke hulp, worde vermoord en uitgebluscht!

Daar nu echter zulk een allerververschriklijkst noodlot, op welks aandenken de menschlijkheid moet beeven, ook nog in onze tijden niet geheel zonder voorbeeld is, dewijl de regt zekere en ontwijfelbaare merkteekenen des doods voor allen niet altoos regt duidelijk zijn: wie onzer zoude dan niet ten allervuurigsten wenschen, dat er eene wet mogt weezen, waarbij op zwaare straffe verboden werd, om immer eenig mensch voor dood afteleggen, alvorens het lijk, door eenen des kundigen en hiertoe aangestelden beoordeelbaar, onderzocht en voor waarlijk dood erkend ware, — of anders, voor dat blijkbaare teeke-

nen

nen van voortgaande verrotting niemand konden laaten twijffelen, dat men waarlijk een lijk voorhad (a)?

Daar nu zulk eene voorziening haare weldadigheid in het algemeen tot elk eenen, zonder onderscheid van ouderdom of kunne, zoude uitstrekken; zoo zal zij egter met nog grooter nadruk toepaslijk zijn op Zwangere vrouwen, wanneer deeze, in eenen toestand, welke de hoop van het leeven en de vermenigvuldiging des geslachts in zich bevat, zelve, door welke oorzaak ook, van het leeven soms beroofd mogten schijnen

(a) Behalven BRUHIER, (*Sur l'incertitude des signes de la mort*, Tom. I. p. 518. Edit. de Paris 1749) en meer anderen, die bijna alleen op de verrotting als een vast teeken des doods bertusten, heeft onlangs de Heer HUFELAND dit gevoelen bevestigd, en, na FRANK en THIERRY, getragt de beste wijze en middelen uit te vinden en aan te toonen, om de overleedenen, zonder nadeel der leevenden, voor dat zij begraaven worden, te bewaaren, en zoo veel noodig te koesteren, tot dat zij of weér bij mogten komen, of tot dat alle hoop wegens eenig inwendig schuilend leeven vervlogen ware. Waar over onze Landgenooten kunnen zien *het Algem. Magazijn*, V. D. bl. 563, env. Amst. 1790, en van den gelukkigigen voortgang deezer instelling van HUFELAND, *den Algem. Konst- en Letterbode*, van den 2 Decemb. 1791.

nen te zijn. In zulk een mogelijk geval wordt er toch eene allerzorgvuldigste en nauwkeurigste oplettendheid vereischt, dat niet eene bedrieglijke gedaante des doods, te onregt voor waar gehouden, de zoo wreede als beschreienswaardige oorzaak worde van het omkomen van twee ongelukkigen tevens.

Gelijk dan de zorg, om vooral de Zwangere vrouwen tegen zulk een verschriklijk lot te beveiligen, een klein, doch belangrijk deel is der groote zaak, welke wij zoo aanstonds in 't algemeen hebben aangepreezen: zoo vordert daarenboven de ongeborene Vrugt zelve, wanneer de moeder, door een haastig toeval, vooral in de laatste maanden der zwangerheid, uit het leeven gerukt mogt zijn, eene bijzondere en opzelliike voorziening: want offchoon de vrugt van 's moeders sappen gevoed moet worden, en dus, wanneer die sappen door de dood bedorven zijn, niet lange kan in 't leeven blijven; nogthans geniet de vrugt in zoo verre ook haar eigen leeven, dat zij toch, zelfs na het overlijden der moeder, vooral na eene schielijke of geweldige dood derzelve, ook nog eenen geruimen tijd kan blijven leeven, zoo dat men voorbeelden hebbe van leevende kinderen, welke uit de baarmoeder haarer gestorvene

vene moeder behouden zijn voor den dag gekomen (a).

Offchoon dan ook het getal van vrouwen die in haare zwangerheid omkomen, door Gods goedheid, niet zoo groot mogte zijn, als wel sommigen, uit veele van rondsom opgezogte verhalen, vaststellen; en offchoon verder de hedendaagsche voorbeelden van leevendige kinderen uit waarlijk gestorvene vrouwen gebooren niet zeer overvloedig zijn: zoo beweer ik doch, dat evenwel eene slegts flauwe en zeldzame hoop, om somtijds een nog ongebooren mensch te behouden, overal doch die uitwerking behoorde te hebben, dat bij diergelijke, hoe zeer ook zeldsamen, sterfgevallen, vooral op de zesde maand der zwangerheid of laater, de noodige hulp ter tijdige ont-

(a) BRUHIER, in het zoo even aangehaalde werk, heeft met opzet veele voorbeelden van dit soort bjeengebragt, (Tom. II. Chap. 4. pag. 259 — 296.) en, vóór hem, HEISTER, *Instit. Chirurg. Part. II. Cap. CXXIII*, p. 708. seqq. daar na heeft de geroemde FRANK eene nieuwe opgave gedaan, in een gansch Hoofdstuk zijner *Geneesk. Staatsregeling*, I. Deel. bl. 451 — 480, uitgegeeven in 1787, en eindlijk ook mijn voormalige Amptgenoot, de Hoogl. FORSTEN, in eene Akademische Redevoering, in 1788 gehouden en uitgegeeven, *pro Legum providentia in homine nato dum nato etiam extincta matre servando.*

ontslaking eener ongeboorene vrugt nimmer ver-
geefsch gezogt of verwaarloosd behoefde te wor-
den. Uit deezen hoofde voelde ik mij ook voor-
hemen reeds opgewekt, om met lof melding te
maaken van die overoude Roomsche wet, bij
welke „het ter aarde bestellen eener zwangere
vrouw verboden werd, voor dat haare vrugt wa-
re uitgesneden, op dat niet de hoop van het ge-
slagt met de moeder omkwame;” zoo nogthans,
dat ik toen ten tijde ook tefens, uit ondervin-
ding, daar bij voegde, dat men in zulken geval-
le, tot behoud van die vrugt, ook een veiliger
en gereeder weg konde inslaan, dan het open-
snijden van de buik der zwangere vrouwe. (b)

Dewijl namelijk die zelfde, zoo dikwijls op
nieuw bijeengezogte, voorbeelden, van leevendig
geboorene kinderen uit gestorvene moeders, van
dien aart zijn, dat aldaar de vrugt zonder hulp,
ja zelfs tegen de verwagting van iemand, en ze-
kerlijk langs den natuurlijken weg, voor den dag
gekomen is; — moet men zich dan niet billijk
verwonderen, hoe doch allen, die het redden
der vrugt, bij het schijnbaar versterf eener hoog-
zwangere vrouw, openlijk hebben aangepreezen,
deeze behoudenis eenig en alleen in het opensnij-
den der baarmoeder gezogt, en, zoo veel ik
weet,

(b) In mijne eerste Redevoering, boven bl. 42.

weet, tot den huidigen dag, geen een van hen, behalven den eenigen FRANK, en deszelfs Nederlandschen Vertaaler, gedagt schijne te hebben om eene min geweldadige geboorte, langs den natuurlijken weg, te beproeven en aan te bevelen (a)? Immers heeft men alleen, naar den letter der oude Roomsche wet, getragt om de Overheeden overtehaalen, dat zij in alle die voorvallen altoos de Keizerlijke snede, als ware deeze het eenig plegtanker, mogten doen stand grijpen en dezelve door gezag overal doen uitoeffenen.

Ik wil toch in deezen de voorbeelden niet verwerpen welke men bijbrengt, van somtijds welgelukte uitsnijding der vrugt, zelfs door menschen

(a) De verdienstlijke FRANK, namelijk, wanneer hij in het daar even bedoeld Hoofdstuk zeer uitvoerig handelt, *over het openen der zwangere vrouwen ten behoud harer vrugt*, maakt eindlijk, op ééne plaats en kortlijk, gewag, van de door ons bedoelde wijze van verlossen, edoch wil hij eerst de vrijheid tot het doch der opstijding verkregen hebben. (zie bladz. 469, 470.) Doch de Vertaler, de geleerde BAKE, geeft zich, in de aantekening op die plaats, meer opzettelijke moeite, om het nut en de voordeelen aan te toonen, welke de konstverlossing door den natuurlijken weg zoude kunnen hebben, boven de Keizerlijke snede. Men mag zich dan verwonderen, dat 'er evenwel naderhand, in het aanprijzen der voorzieninge van dit soort ten behoud der vrugt, weder berust is alleen bij de keizerlijke snede.

schen die in de konst niet bedreven waren; dan ik meen nogthans, dat enkele gebeurtenissen, die aan toevallig geluk zijn toeteschrijven, geenragt kunnen hebben van een bewijs of algemeen richtsnoer, volgens welk men deeze konstverrigting, even veilig als gemakkelijk, aan de hand van elk eenen zoude kunnen betrouwen; — daar er doch ook, in tegendeel, gewislijk geene voorbeelden ontbreken, van zeer ongelukkigen ja doodlijken uitslag dier zogenaamde Keizersneden, indien men ze allen te voorschijn wilde brengen. Zoo dat men dan ten minsten hier op wel eenstemmig behoorde zijn, dat, in allen gevalle de Keizerlijke snede aan geene andere handen behoorde toevertrouwd te worden, dan aan die van konstervarene en in dat werk bedrevene mannen. — En zulks niet alleen om het kind, om wiens behoud het te doen was, niet te kwetsen, noch ook het lichaam der moeder zelve meer dan noodig zij te beschadigen; maar vooral ook om wel degelijk te zorgen, dat, ingevalle van een slegts scheinbaare dood der Vrouwe, geen waare dood noch eene onherstelbaare kwetsing, door eene niet konstmatige insnijding, te deerlijk worde aangebragt.

Dan indien wij nu eens onzijdig berekenen,
hoe

hoe snel en vlugtig veeltijds de gelegenheid, om in deezen toestand de vrugt in leeven te behouden, voorbijfrijkt, daar men doch onverwijld behoorde aan het werk te gaan om het grote oogmerk niet te misfen; — indien wij daarbij overwegen, dat zulke Konstoefenaars, aan welken men deeze uitsnijding veilig moge opdragen, niet altoos bij der hand kunnen zijn, noch overal zoo gemaklijc te vinden zijn, en wel minst ten platten lande; — indien men eindlijk nog bedenkt, dat de bloedverwanten der overledene, de echtgenoot, of de kinders, sel getroffen door den akeligen rampspoed hun overgekomen, — dat deeze, zeg ik, zelden gereed of gemaklijk zijn in de bewilliging tot het opensnijden des lichaams van eene bij hen tender geliefde doode, wier overblijffels zij meestal als een soort van heiligdom, het welk ongeschonden ten grave moet dalen, eerbiedigen, zoo dat men ook dieswege doorgaans te veel tegenstand ontmoet, om de konstbewerking tijdig genoeg in 't werk te stellen: — moet men dan, om alle deeze redenen, niet vrij zeker te gemoet zien, dat de Vrugt, voor het tot die konstbewerking kome, bij de moeder meesttijds reeds gestorven zal zijn, althans zeer zeldsaam behouden zal worden? — ten zij men de verlossing, op

eene meer gemaklijke en gereede wijze, spoediger ter uitvoer weete te brengen.

En aan welke andere redenen, bid ik u, zoude het toch zijn toeteschrijven, dat er, in een ruim tijdvak van meer dan twintig jaaren, tot nog toe, zoo veel ik weet, geen één leevendig kind uit eene gestorvene zwangere vrouw door deeze opsnijding, in Groningen, mijne geboorteplaats, gered is? — daar Groningen doch in ons Vaderland den eersten wenk ter verlevendiging van meer dan eene Geneeskundige staatsregeling gegeven, en bijzonderlijk ook die Koninklijke wet, ter uitsnijding van de vrugt, voor bijna 25 jaaren, onder haare burgers het eerst verlevendigd en treffelijk gehandhaafd heeft (b)! Want, op dat men niet vermoeden zoude, of niet mogelijk die wet in deeze stad wel haast in onbruik geraakt zij, voeg ik hier nog bij: — dat ik zelf, nog negen jaaren na het uitgeeven van dat Bevel, te Groningen gewoond en het meeste van dien tijd, neffens de uitmuntende ver-

(b) Deezen lof van onze Vaderstad heeft ook mijn Landgenoot, de Hoogl. FORSTEN, in de even aangehaalde Redev., vermeld, bl. 31 — 33, en de hier bedoelde Ordonnantie der Overheid aangewezen in de *N. Nederl. Jaarb. boeken*, Mai, 1767. bl. 555. env.

Mannen CAMPER en VAN DOEVEREN, de verloskonst aldaar geoefend hebbende, viermaal die Keizersnede met eigen hand in de gestelde gevallen heb uitgeoeffend, terwijl ik voorts onderregrt ben, dat dezelve nog viermaal na mijn vertrek, door een wel ervaren konstoeffenaar, is volvoerd, — zonder dat het onder deezen een enkele keer hebbe mogen gebeuren, om aldus een leevend kind voor den dag te brengen, of dat dit geluk aan eenig ander konstoeffenaar, in al dien tijd, gunstiger geweest zij (c).

Daar het dan dus ongunstig met den uitslag deezer Keizersnede gelegen is, en daar verders de rede en ondervinding ons doen begrijpen, dat zij, die bekwaam zijn om eene Vrugt, in zogenaamde tegennatuurlijke gevallen, uit eene leevende vrouw, langs den natuurlijken geboorteweg

(c) Deeze berigten van het na mijn vertrek gebeurde, heb ik in Sprokkelm. 1790, ontfangen van mijnen Vriend, den beroemden Genees- en Vroedkonst-oeffenaar, M. J. BUSCH, *Med. Dr.*, en als *Stads-Physicus* en *Archiater* myn opvolger te Groningen. [Ook heb ik niet gehoord van een beter geluk, in de van dien tijd tot heden, de uitgave deezer Vertaaling mijner Redevoering, verlopene zeven jaaren.]

weg door de konst te doen voor den dag komen, gewislijk ook wel in staat moeten zijn om eene Vrugt, door dezelfde handgreepen en langs denzelfden weg te doen geboren worden, wanneer de Vrouw pas gestorven is, daar dan doch geen weerstand van de leevenskragt in den weg is tegen de verwijdering der geboorte deelen, vooral omtrent het eind der zwangerheid, wanneer deeze deelen reeds natuurlijk veel verwijderd zijn: — daar, zeg ik, deeze bedenkingen zich natuurlijk aanbieden, meen ik, dat Gij allen nu genoegzaam zult inzien, waarom ik deezen weg en wijze, om de Vrugt van eene doode, en veel meer van eene slegts doodschijnende, moeder te behouden, de voorkeur wilde geeven boven alle verlossingen door het mes, agtende dat die wijze en veiliger is en gereeder om uit te voeren. Deeze handgreep toch van konstig verlossen, welke veel zagter voorkomen heeft, en geen schrik voor het mes of voor de mogelijke nadeelen van het snijden met zich voert, zal men veel ligt zonder eenig tijdverzuim, dat voor het leeven der vrugt hier zoo gevaarlijk is, kunnen onderneemen; daar, eensdeels, de Nabestaanden der zwangere vrouw hunne toestemming hier toegelichter zullen geeven, en, anderdeels, ook eene kundige en wel bedreevene Vroedvrouw, die doorgaans bij der hand is, dit werk straks kan
aan-

aanvatten, en, zoo niet volbrengen, ten minsten voorbereiden. Bij welk zeer gewigtig voordeel nog dit tweede, niet minder belangrijk, bijkomt, dat, indien mogelijk het levensvonkje, onder den schijn des doods, bij zulk eene zwangere vrouw nog niet geheel uitgedoofd mogte zijn, dat slaapend levensbeginfel gewislijk, door de aangepreezene poogingen, om den natuurlijken geboorte weg te verwijderen en de vrugt dus konstmatig uittehaalen, in werking gebragt en weder opgewekt zoude kunnen worden; — deeze reking der deelen is immers een veel geschikter en veiliger prikkel der sluimerende levenskragt, dan de snijdende scherpte van het wondend mes! Doch, niet tegenstaande dit alles, wilde ik mijne meening evenwel niet aldus doen opvatten, als of ik het uitsnijden der Vrugt in allen gevalle voltrekt verbannen wilde hebben. Dit zij verre! — Ik meen, dat die konstbewerking, ook bij dood schijnende Vrouwen, in even die zeldzame gevallen haar plaats moet vinden, waarin zij, door wijze konstoeffenaars, ook bij sommige levende vrouwen die in barensood zijn, als het eenig middel ter redding, nog wordt aanbevoelen; — het zij dan, dat de Baarmoeder door de van ouds vermaarde keizerlijke snede voorzigtiglijk geopend worde, gelijk ik best zoude keuren.

ren, — het zij, dat de samenvoeging van het Bekken, naar de nieuwere wijze, aan welke FRANK de voorkeur schijnt te geeven, worde los gemaakt en met het mes van een gescheiden. Doch de onverzetlijke voorwaarde dier insnijdingen behoorde te zijn, dat de gewoone, zoo even aangepreezene, kunstverlossing door den natuurlijken weg eerst beproefd, en het daarbij gebleeken zij, dat zulke welaangelegde poogingen geheel vrugeloos zijn, of dat dezelve de vrugt niet ongeschonden zouden kunnen doen voor den dag komen.

Doch het is tijd om afestappen van eene zaak, welker eenigzins wijdloopige behandeling voor deeze plaats vreemd konde schijnen, indien ik niet mijne versooning meende te vinden in uwe menschlievendheid, daar dit stuk somtijds het leven of den dood beslist van een geboren wordend Burger; waarom het ook nog zeer onlangs door die van het hooge Gerigtshof van Gelderland van dat gewigt gerekend is, dat zij, op voorstel der Staaten, over het naaukeuriger inrigten deezer voorziening, het gevoelen en den raad der Geneeskundige Faculteit hunner Akademie hebbe ingenomen, van welke onze Raadgeeving ik gemeend

meend heb een zaaklijk verflag alhier in 't midden te mogen brengen (d).

Dus komen wij eindelijk tot het *laatste* deel deezer redevoering, waarin ik mij voorgesteld had, om aan te wijzen, dat alle, in allerlei ziekten en ongelegenheeden tot hier toe aangepreezene, voorzorgen en instellingen dan eerst wel gevestigd kunnen zijn en blijven, wanneer er teffens gezorgd worde, dat er in den Burgerstant wel ingerigte Scholen en Oeffenplaatsen, voor alle de voorheen gemelde decen en takken der heilzame konstoeffening, voorhanden zijn, en dat deeze steeds wijslijk in stand gehouden worden.

Indien men toch, gelijk wij boven betoogd hebben, niemand tot het oeffenen van Genees-Heel- of Vroed-konst, noch ook tot het be-
rei-

(d) In Lentemaand van 1790, voor mijn vertrek van Harderwijk, heeft onze Faculteit dit Advijs bij den Hove ingegeeven, het welk met meer redenen bekleed was, voornamlijk met opzigt tot die Groninger Ordonnantie [ter vernieuwing der *Koninklijke Wet*, van welke ik boven gewag maakte, en welke men in Gelderland scheen te willen volgen, doch op ons Advijs een anderen weg insloeg.]

reiden en leveren der Artsenijen, moete toe-
 laaten, dan de zulken, die, bij een naaukeu-
 rig en volledig onderzoek van echte en regt-
 matige Konstkeurders, voldoende blijken heb-
 ben gegeeven van kunde en bedreevenheid in elk
 dier vakken (*e*); zoo moet ook volstrekt vol-
 gen, dat men eindlijk of geheel geene, of geen
 bekwame noch bevoegde, voorwerpen tot elk
 dier nuttige konstoeffeningen in de maatschap-
 pij meer zal vinden, indien niet den Leerlingen
 die gelegenheden tot grondig onderwijs, oeffe-
 ning en opleiding in hunne konst, van welker
 noodzaaklijkheid wij nu spreken, aangeboden
 worden.

En op dit onderwerp behoef ik het te vooren
 aangerorde niet te herhaalen, dat men naamlijk
 de ruimste gelegenheid voor de noodige kundig-
 heden, en tot den besten aanleg voor alle die
 vakken der geheele Geneeskunst, voornaamlijk
 op onze Hooge Scholen behoorde te vinden, zoo
 dat deeze, als welvoorziene marktplaatsen van al-
 lerleije nuttige weetenschappen, ook al de noo-
 di-

(*e*) Van den pligt en de verantwoordlijkheid deezer
 Proefmeesters, is boven een woord gezegd, bladz. 157,
 158, en van de vereischten der konstoeffenaars, bladz. 166.
 en volgg.

dige toerusting in de gemelde vakken moesten bevatten (f): — dan, hoe gunstig die gelegenheid ook ingerigt moge zijn, vooral voor de Jongelingschap die zich met een edelen iever der eigenlijke Geneeskunst toewijdt; ik moet er doch weder, gelijk te vooren, bijvoegen, dat mij dit ruimer onderwijs, en ook het langduuriger en kostbaar verblijf aan eene Hooge Schole, minder noodig of minder geschikt schijnt te zijn voor die bijzondere konstoeffenaars, welke zich alleen en bepaaldelijk aan het vak der Heel- of Verlos-kunst, of ook aan dat der Artsenijbereiding toewijden; — terwijl doch ook voor deezen, ter vorming voor hunne zoo nuttige konsten, de beste gelegenheid niet behoorde te ontbreken.

Zeer lofwaardig derhalve zijn zulke stedelijke en bijzondere inrigtingen, waar door ook voor dit gewigtig belang der Maatschappije naar behoren gezorgd wordt; en gelijk wij hartlijk zouden wenschen, dat hier aan in dit gansch Gewest niets mogt ontbreken, zoo verheugen wij ons ook met onze Medeburgers, over de voorzieningen, welke van dit soort althans in deeze Stad metterdaad plaats hebben,

Im.

(f) Bladz. 168, volg.

Immers is den Artsenijbereideren (welken ik in de eerste plaats noem, omdat hedendaags aan de kunde en goede trouwe van deezen het onderkennen der kruiden, en het leveren der bedoelde Geneesmiddelen, door Artsen hier in min bedreeven vaak al te zorgeloos wordt overgelaten, — onzen Artsenijbereideren, zeg ik, is) door het openbaar bestuur een plaats aangewezen, tot het kweeken der geneeskragtige planten, waar de Leerlingen de nuttige van de schadelijke, de waare van de onegte kunnen leeren onderscheiden, terwijl zij ook, wanneer het hen lust, een meer gegronde weetenenschap der Kruidkunde, uit de Lesfen en aanwijzingen van den Hoogleeraar, in den openlijken Kruidhof, als uit ruimer bronnen, scheppen kunnen. Ook kunnen zij hun gebruik maaken van de Lesfen en proeven, die door den Hoogleeraar der Scheidkunde alhier gegeven worden, om alzoo die zoo noodige kundigheid op het konstmatig bereiden en mengen der Geneesmiddelen te leeren toepassen. Voorts is er, voor de Leerlingen der voortreffelijke Heelkonst, wier zaak het niet mogte zijn om van het Akademisch onderwijs in de Ontleed- en Heelkunde hun gebruik te maaken, een eigen en konstervaren Onderwijzer aangefteld, die zijne lesfen, in de moedertale, dus moet aanleggen, dat zij niet alleen de geheele beschouwing

dier

dier konst bevatten , maar wel voornaamlijk tot de uitoeffening derzelve ingerigt zijn.

Ook heeft het aan de voorzorge onzer Overheid niet ontbroken ter bevordering dier konst-oeffening , welke de veiligheid der eerste intrede in de waereld van alle de jonge Burgers ten doel heeft , en welker aanbelang zich derhalven uitstrekt , niet alleen tot het gansche nageslacht , maar ook tot de lieve medegenoten van het vrugbaar huwlijksbedde. Ik spreek namelijk van de boven reeds door mij gepreezene en hoogst lofwaardige instelling , welke ook in deeze Stad plaats heeft , tot onderwijs en bekwaammaking van Vroedvrouwen (g).

Daar immers de vrouwlijke zedigheid , die te regt de bewaarster van alle haare deugden genoemd wordt , alles wat de beredding van het baaren en verlossen betreft , onder bijna alle Volken van alle tijden , aan de welgeoeffende en zagtaartige bediening van Vroedvrouwen , die ook door het Roomsche regt met den naam van geneeskonstige Vrouwen vereerd , en met bijzondere voorregten begiftigd zijn , in de eerste plaats steeds heeft opgedragen en toevertrouwd ,

(g) Boven , bl. 150 , volg.

trouwd, latende aan de Mannen den toegang tot deeze geheimenissen alleen in ongewoone en regt zware gevallen over; — en daar ook toch eene geheel tegenovergestelde denk- en handelwijze onzer zoo verlichte en fraaije wereld bij zeer veelen nog geen gereeden ingang vindt, waardoor men namelijk, met die ouderwetsche schaamagtigheid den spot drijvende, en op de Vroedvrouwen met veragting neerziende, onze Vrouwen van cenig aanzien tragt in te boezemen, dat zij, ook in gewoone en natuurlijke baaringen, dan eerst regt goed verlossen zullen, wanneer zij een Man in de post eener Vroedvrouwé voor zich gesteld zullen hebben: zoo kan ik niet nalaten zulke openbare inrigtingen aanteprijzen, bij welke aan braave en bekwame vrouwen, welke, volgens mijne eigene voormalige ondervinding bij het onderwijs aan dezulke gegeven, door de natuur tot het leeren en uitoeffenen van dit werk wel degelijk geschikt zijn, eene volledige kennis, in de beschouwing en uitoeffening der Verloskonst, door openlijk aangestelde Onderwijzers, dier wijze worde voorgedragen, dat die Vrouwen daar door regt grondig opgeleid worden, om, niet alleen in alle gewoone gevallen van verlosfingen, de noodige bijstand en hulp, zoo als van oudsher en nog hedendaags bij de meeste Burgeressen van

van haarlieden verwagt wordt, naar behooren te kunnen toebrengeu; — maar ook, om alzulke voorkomende hindernissen en afwijkingen van den gewoonen weg te regt te brengen, welke door kundige handgreepen bered kunnen worden en de kragt eener Vrouwe niet te bovengaan; — en eindlijk, om dusdanige gewigtigere zwaarigheden, welke niet dan door het aanwenden van werktuigen of omslagtigen toefstel der konst opgeruimd kunnen worden, in tijds te onderkennen en die ten spoedigsten aan te melden, op dat men hier toe de hulp eens Vroedmeesters, die tot dit kunstbedrijf alleen gewettigd is, tijdiglijk moge inroepen.

Maar, indien dan alle zulke zwaare gevallen, als 'er boven het bereik en het vermogen eener Vroedvrouwe gaan, tot de konst eens Vroedmeesters moeten gebragt worden; wie gevoelt dan niet ten sterksten, dat diezelfde Vroedmeesters, voor dat zij als zodanigen erkend en tot de konstoeffening toegelaaten worden, niet alleen, gelijk we te vooren reeds geëischt hebben (g), een allernaauwkeurigst onderzoek en eene wel gestrengte beproeving hunner kundigheid, in alle de deelen der konst, doorgegaan behoorden

te hebben; — maar ook, dat 'er zelfs geen en tot dit onderzoek toegelaten moesten worden, dan die, vooreerst, door getuigfchriften hunner Leermeesters, konden aantoonen, dat zij de geheele wetenschap der Verloskunst, in alle vakken, hadden doorgeleerd, en die, ten tweeden, ook bewijzen konden inleveren van hunne werkelijke bedreevenheid en dadelijk aangewende konst-oeffening; en dit niet alleen in het bedienen van natuurlijke verlosfingen (welk bewijs zelfs bij het toelaaten eener Vroedvrouw door de wetten gevorderd wordt), maar ook en voornaamlijk, dat zij, tot het beredden der zogenaamde tegennatuurlijke en zwaare verlosfingsgevallen, de konstoeffening en voornamelijk handgreepen, onder een bekwaamen meester, zich behoorlijk hadden eigen gemaakt, en dat zij dezelve, naar der zaaken gelegenheid, metterdaat in 't werk wisten te stellen. Zonder zulk eene inrigting toch, meen ik, dat 'er niet genoeg gewaakt kan worden tegen die verschrikkelijke onheilen, welke, gelijk ik boven aangeduid heb, vaak al te zeer te duchten zijn van veele zich zelve opwerpende Vroedmeesters, door derzelve, of ontijdige, of ten eenemale on gepaste en verkeerde handgreepen, waardoor zij te dikwijls de natuur geweld aandoen, ja haar beschadigingen toebrengen, welke dan of door

den

den sluier der geheimenis bedekt, of stillerjes in de aarde bedolven worden! (h)

Doch het is tijd van deezen uitstap weder te keeren. Terwijl wij dan, wegens het belang der maatschappije, lof geeven aan die instellingen, welke ter vorming der opgenoemde nuttige Kunstoeffenaaren metterdaat onder ons voorhanden zijn, en terwijl wij niet min, ja vuurrijkelijk wenschen, dat in het nog ontbreekende, naar het aangewezen groot gewigt der zake, kragtadig voorzien moge worden: voegt het mij eindlijk, het voorregt deezer Hoofdstad blijmoedig te erkennen, in welke, bij het oprigten en in stand houden eener, in de veelerleije vakken van weetenschap, welvoorziene en wijsberoemde Hogeschole, door de oplettende zorg der Overheid, voor de leergrage Jeugd ook eene ruime gelegenheid geschapen is tot onderwijs, niet alleen in de voornaamste deelen onzer geheele Geneeskunde en het gene daar toe opleiden kan, maar ook in veele dier bijzondere deelen, van welker nuttigheid wij nu gehandeld hebben.

Dan, daar zelfs het beste onderwijs en de

(h) Ter aangeh. plaats.

uitmuntendste voorlezingen der geleerdheid eenen Geneeskundigen niet zo volledig tot het uitoefenen zijner konst vormen en in staat stellen kunnen, of daar kan en moet, tot het te werkstellen zijner kundigheeden, nog veel volmaking, uit het zien en waarneemen der zieken en uit de ondervinding aan het Krankenbed, bijkomen; — zoo zal elk aandagtige aanstonds begrijpen, welk een wezenlijke aanvulling 'er bij het gewoon Akademisch onderwijs nog te verkrijgen zoude zijn, uit de beoeffening der konst zelve, onder het bestuur van eenen Leermeester, van welker aanbelang wij reeds melding gemaakt hebben. Hier door immers zullen de Kweekelingen der konst, terwijl zij hunnen Meester de gegeevene lesfen bij de zieken zelve zien toepasfen en in 't werk stellen, bij tijds leeren, dat eene, door vlijtige letteroeffening wel gevormde, beschouwing niet alleen steeds verder volmaakt moet worden, door naauwkeurige waarneemingen en getoetst aan oplettende ondervinding, — maar ook, dat men nimmer aan zijne, door beschouwing gevormde begrippen, zodanig verkleefd moet zijn, dat men dezelve als magtspreuken zoude willen gebruiken, om den gang der nature daar na te dwingen; daar men, integendeel, steeds lettende op de gesteldheid en werking der natuurkrachten

ten, derzelver mate, trappen en wegen, zich moet toeleggen om de nature, daar zij genoegzaam en ten goeden werkzaam is, niet te storen; daar zij verflauwt, haar op te wekken; daar zij ontbreekt, haar te vervangen; daar zij aan 't woeden gaat, haar neer te zetten, en daar zij van 't regte spoor afwijkt, haar weder op den weg te leiden (i). Welk alles door redekaveling zich wel laat begrijpen, maar doch veel meer indruk maakt, als men het in voorbeelden ziet uitoeffenen; hier immers laat zich ook toepassen de uitspraak van den schranderen Dichter der oudheid:

— Veel flauwer toch voelt elk zijn geest getroffen
 Door hooren zeggen, dan door 't geen zijn oog aanziet,
 Terwijl het in zijn bijzijn dadelijk geschiedt. (k)

Daar dan het groot nut, dat wel onderweezene Leerlingen onzer konst, uit het zien van Zieken en derzelver dadelijke konstmatige behandeling, ter volmaking hunner kundigheeden en ter oeffening van hun eigene werkzaamheid, trekken kunnen, ontwijffelbaar is; zoo kan ik 'er niet van tusschen, om thans een lofslike en blij-

(i) Volgens de wijze uitspraak van GAUBIUS, *Inst. Pathol.* §. 100—104.

(k) Na Horatius, *Art. Poët.* v. 180.

blijmoedige melding te maaken van de nieuwe en tot dit oogmerk zeer gunstige gelegenheid, waar mede het Geneeskundig school deezer Akademie zeer onlangs verrijkt is.

De burgerlievende Bestuurders namelijk van dit Gewest, volgens hunne deelneeming, ook in het belang van zulke Ingezetenen, die door ziekten of ongesteldheeden gekrenkt zijn, en niet min, volgens hunne zucht ter bevordering der Geneeskundige oeffeningen aan der Stads Hogeschool, hebben, deezer dagen, bij het alhier voor de eerstemaal aanstellen van een Landschaps-Opperarts (*Archiater*), aan hem, onder zijn bestek, ook het regt en de magt gegeven, van een vrijen toegang tot het, voor de zieken van dit Gewest, in deeze Stad, door hun weldadig ingerigt openbaar Ziekenhuis (1), op dat hij hier, voor zijne zoo verre gevorderde Leerlingen, de door ons gewenschte gelegenheid mogte vinden, waar zij Zieken, onder zijn geleide en bestuur, zouden kunnen zien en behandelen, en alzoo de lessen, die aan de Hogeschool gegeven worden, te kunnen zien uitoef-

(1) Het ruim en welvoorzien *Katrine-Casinhuis* of Hospitaal, aan het Provinciaal Bestuur behoorende. (1)

oeffenen en in 't werk te leeren stellen (*m*).

Daar ik den aan onze ter Geneeskunst opgeleid wordende Jongelingschap dit zoo nuttig uitzigt en deszelfs verdere tot stand bringing thans met zekerheid kan aankondigen, moet ik hen ook blijmoedig geluk wenschen, met de zoo aangename als onverwagte verkrijging van een uitneemend wel voorzien AKADEMISCH ZIEKENHUIS, als een ruim oeffenschool der heilzame Konst, 't welk hun de gelegenheid zal aanbieden, om deeze Hogeschole niet te verlaaten, zonder eenige ondervinding en hebbelijkheid van doen, bij hunne weetenschap, ten nutte der zieken die zij gaan bedienen, te hebben opgedaan!

En gijlieden, menschlievende Mannen, die uit het lichaam der aanzienlijke Staaten des Stichtschen Volks hier tegenwoordig zijt, ontfangt, voor deeze zoo belangrijke, zoo weldadige bijdrage ten nutte onzer leeroeffeningen, ten nutte onzer Hogeschole, — ontfangt, bid ik, gunstig, uit mijnen min begaafden mond,

on-

(*m*) Dus luiden bijna de woorden van Art. IV. der *Instructie*, aan mij, bij mijne aanstelling tot Archiater 's Lands van Utrecht, door welgem. Staaten gegeven.

onze openlijke en welmeenende dankbetuiging, de eenpaarige dankbetuiging der Geneeskundige Orde! — Schept van den uitflag uwér burgerlievende instellinge die regt aangename vrugten, dat Gij uit deeze Schole voortaan veele ter konstoeffening welaangelegde en deugdelyke Artsen, ten nutte van een welbestuurd Gemeenebest, ziet voortkomen, terwijl Gij zelve hunne kunst niet noodig moogt hebben! (n)

(n) Hier mede eindigt de voorgestelde taak der Verhandeling, in haare vijf deelen, bladz. 142, 143, hoofdzakelijk voorgedragen. Het overige der Redevoering, betreffende de plegtigheid van den dag, en het omstandig aandenken aan den toen nog leevenden roemrijken grijsaard J. OOSTERDIK SCHACHT, in wiens plaats de Redenaar getreden was, behoefde hier niet vertaald te worden. Men kan intusfchen 'er nog bijvoegen, dat het, in 't laatst der Redevoering gemelde, Akademisch instituut in het Provinciale Hospitaal, kort daar na, door de Staten, tot de gewenschte volkomenheid gebragt is, zoo door een *Medicus Academicus* aan den Archiater toe te voegen, ter dagelyksche waarneeming en op een dagregister brengen van de voor de Lesfen gekozene Zieken; als, door den Heelmeester van 't Gasthuis ook voor het Instituut te nutte te maaken omtrent uitwendige ziekten; en eindelijk, door een wel geschikt vertrek, of *Museum Nosocomii Academicum*, in het Hospitaal te doen bouwen, voor de Lesfen, Ontledingen en andere ter zake dienende oeffeningen ingerigt.

B I J V O E G S E L S

TOT DEEZE UITGAVE,

DOOR DEN SCHRIJVER

DER VOORGAANDE REDEVOERINGEN;

DIENENDE TER

OPHELDERING OF STAVING

VAN SOMMIGE VOORGEDRAGENE STUKKEN

DER

GENEESKUNDIGE STAATSREGELING.

WAAR AGHTER

E E N B R I E F

VAN DEN VERTAALER

DERZELFDE REDEVOERINGEN.

B. V. O. G. S. E. L. S.

VOOR DEN VERKOPPER

DOOR DEN VERKOPER

DER VOORGAANDE INDEVOERINGEN;

ALZAKELK

OPHEFFING OF STAAT

VAN DEZE VOORGAANDE INDEVOERINGEN

DEZ

GENEESKUNDIGE STAATSBELING

WELKE ACHTER

EEN BRIEF

VAN DEN VERKOPER

BEZITTE INDEVOERINGEN

I.

OVER DE WAARDIGE VAN HET BETOOG,
TER BEVESTIGING VAN HET GROOT
AANBELANG EENER GENEESKUN-
DIGE STAATSREGELING.

(Tot de eerste Redevoering, bladz. 12 tot 52.)

Dr. Bake, de Nederduitſche Uitgever der *Geneeskundige Staatsregeling* van Frank, zoo wel als van de hier voorgaande Redevoeringen, begint zijne, op mijn verzoek, mij medegedeelde Aanmerkingen op dezelve, met de waardige van het onderwerp der eerste Redevoering zeer te verheffen, „als zijnde (volgens hem) dit geheel be-
„toog de handhaving van de zaak der menſchlijke
„Maatſchappije, belangrijk voor de Toehoorders,
„en ten uiterſten gewigtig voor hen die het
„beſtuur in handen hebben” enz.: terwijl hij verder, op de bijzonderheden van deeze mijne Inleiding tot de volgende Verhandeling, niets vond aantemerken.

Dr. Bicker, gelijk aan 't eind mijner *Voor-
rede*

rede te zien is, stelt mede vrij veel gewigt in dit mijn voorafgezonden betoog.

Ik zelf verbeeldde mij, geen nuttelozen of reeds gedanen arbeid aan te vangen, toen ik mij zette, om mijne Staats-Geneeskundige aanmerkingen te beginnen, met aanwijzing van het gebrekkige, dat ik had opgemerkt in de meest algemeene leere der Staatkundige Schrijvers en Leeraars, wanneer zij, onder de openbaare bezorging van Volks-geluk, die Staats-inrigtingen, welke ter beveiliging, verbetering en vermeerdering van Gezondheid en Lichaams welstand der Ingezetenen dienen moeten, schier voorbijgaan, of zoo ligt aanroeren, als of die voorziening door hen voor mijn gewigzig, min uitvoerbaar, of minder aan de waardigheid van Volksbestuurders voegende gehouden wierd, dan de behartiging van allen anderen uitwendigen welvaart der Maatschappije.

Met het groot aanbelang dan opzetlijk te bewijzen van dien voornamen grondslag van Volks-geluk, en van den noodigen invloed en werking van het openbaar Bestuur ter bevestiging van dien grondsteun, en met dit betoog vooral toe te lichten door voorbeelden uit de geschiedenis der Volken en derzelver Staatsgesteldheid,

in

in een voegzame orde voorgedragen, — meende ik iets nuttigs te kunnen doen, iets dat geenfins overtollig of door anderen reeds afgedaan ware.

En dit was mijne beweegreden tot het opmaaken en in order schikken van het beredeneerd en gefchiedkundig 'betoog, in mijne eerste Redevoering; dat dan ook aan veele kundige Beoordeelaars gefmaakt fchijnt te hebben: en, in dien ik indedaat, in dit betoog, „ zeer ge„ lukkig geflaagd” ware, zoo als, bij de Latijnsche uitgave zeker Boekregter, van bijzondere foorte en begrippen, weleer geliefde te verklaaren, dan zouden foortgelijke liefhebbers welligt nog wat meer hoop van eenig nut kunnen vestigen op eene vertaaling, als deeze! — ja, zal waarlijk „ geen Regent, (gelijk die zelfde beflisfer, in zijnen eigenen toon, verder verkondigde) „ nu immer wagen, om alle deeze zaaken te „ wedspreeken, als zijnde over en over be„ kend,” — dan moge dit ook moed geeven daar het kan! — wij anderen, intusfchen, klagen, dat men van die zoo *overbekende zaa-* *ken*, tot dien tijd toe, weinige blijken of werking had gezien; — wij durven althans ons vleijen, dat grillige luimen van zedelijke ongefteld.

steldheid, of van bijzonderen euvelmoed van zulke Recensenten, hier tegen wel niet veel vermogen zullen. De tijd moet verder leeren, welken goeden invloed onze en anderer poogingen en opwekkingen zullen kunnen gehad hebben. Eenige meer ernstige beweegingen in deeze onze dagen, ter vestiging van dit zoo gewigtig deel der Staatsregeling, doet ons hartlijk wenschen om een wel gegronnen aanleg en geregelden voortgang; vooral, dat welberadene wijsheid van beproefde Genees- en Staatkunde hier toe de handen in een mogen slaan. Zulk eene samenwerking toch schijnt mij tot deeze gewigtige onderneeming volstrekt noodig. Een *Collegie* derhalve van *Gezondheids-bestuur* (of, in de taal der heden-daagsche volgzugt, een *Bureau* of *Commissie van Gezondheid*) vereischt, niet alleen mannen in alle de vakken der Geneesoeffening wel kundig en bedreven, maar ook teffens wel onderlegd in Mensch- en Staatkunde, op dat men niet het heil der Maatschappije zie opgeofferd worden aan te onberadene zucht tot nieuwigheeden en onuitvoerbare plans, en men dus gevaar loope van een gebouw te zien opslaan, om het ook weer te zien instorten, terwijl het in zijn val al den moed tot waare verbetering van deezen aart, voor het vervolg welligt geheel vernielet!

OVER

II.

OVER DE VOORKEUR VAN HET VOEDSEL UIT GRAANEN, BOVEN DAT VAN AARDAPPELEN.

(Tot de tweede Redeyoering, bladz. 68—70.)

Gene ik op dit waarlijk belangrijk onderwerp gewaagd heb te zeggen, heeft bij meer dan éenen aardappelminnende Boekbeoordeelaar moeten voorhouden; doch ik zal volstaan kunnen met aan Dr. Bake, wegens de volledigheid en het gewigt zijner medegedeelde aanmerkingen, mijn antwoord voor allen te geeven. Daar ik echter oordeel, dat hier eenig misverstand van mijne meening plaats heeft, moet ik dezelve eerst wat nader uitdrukken, om in geen woordstrijd te vervallen, en hier in zal ik kort zijn. Ziet hier dan tot welke stellingen mijn redebeloop in den text zich duidlijk laat brengen. De onderscheidene letters geeven mijne eigene woorden te kennen of gelijk beteekenende.

i. De

1. De *Aardappelen* heb ik erkend als een heilzaam voortbrengsel der nature, ja, als een godlijk geschenk, vooral om hare gemaklijke en verbazend rijklijke voortkweeking, en alzoo, om haare algemeene verkrijgbaarheid tot een geringen prijs, terwijl ook dit voedsel aan meest allen, waar onder ik zelf mede behoer, aangenaam is.

2. Het *Koren*, waar door ik *Tarwe*, *Gerst*, *Rogge*, *Haver* en de overige *Graanen* versta, heeft een algemeen erkende, voor alle *Gezonden heilzame*, *welvoedende kragt*, het was van alle eeuwen, bij meest alle *Volken*, in zeer algemeen en veelerlei gebruik, het zij het in zijne *Korrels* gekookt, het zij het tot *Meel* gemaalen en op veelerleije wijze gekookt, gebakken en tot *spijsze* bereid zij.

3. Maar dit gebruik is in onze eeuw allengs vervallen en wordt welligt nog steeds minder. — *Waarom?* — mogelijk, heeft de zoo algemeene trek, ook van ons *Vaderlandsch Gemeen*, tot het *nieuwe en vreemde*, en de *verveeling* bij het *oude en inlandsche*, daar in eenig deel; althans, sedert dat de in voorige eeuwen onbekende *Aardappels* uit het *nieuwe Waereld-*
deel

deel tot ons zijn overgevoerd, en overal voortgekweekt, is het onbruik van het meer Vaderlandsch Koren gevolgd. — Mogelijk is er ook eene gewigtige reden te vinden, in de meerdere duurte van de Graanspijzen, wegens de veele en zwaare Landsbelastingen op het Koren, het Gemaal en het Brood, waaryan daarentegen de Aardappels bijna geheel bevrijd zijn.

4. Hoe veele waarde ik derhalve aan de Aardappelen ook indedaat toeken, vooral wegens de meerdere duurte van andere levensmiddelen, of bij gebrek aan dezelve; de innerlijke waarde nogthans van het oudedel Koren, op zich zelf als voedsel beschouwd, stel ik zeker, om meer dan éene reden, boven die der Aardappelen; en daarom wensch ik, uit een menschlievend hart, dat het rijkelijk aankweeken en de goedkoopheid der Graangewassen, ook van 's Landswege, mogt worden bevestigd; alware het ook, dat eene vermindering van belasting op Koren en Meel weer vergoed moest worden, door eenig meer bezwaar op de Aardappelen.

Ziet daar duidlijk mijne zoo zeer bestreedene stellingen, volgens de orde van welke ik mij nu kort zal

verantwoorden tegen de aangevoerde zwaarigheden.

1. Mijne eerste stelling toont klaar, dat men te verre gaat, met tegen mij op te treden, als of ik de Aardappelen agter de bank geworpen wilde hebben en dezelve laakte als een niet gezond voedsel, ja, als eenige oorzaak van in onze eeuw vermenigvuldige sommige ziekten onder het Gemeen, vooral bij de Kinderen; of wel als een voedsel daar ik welligt zelf geen smaak in vond. Men herleeze en oordeele; herhaling is lastig.

2. De tweede stelling rust op echte geschiedkunde en waarneemingen. Ik denk niet, dat men deeze kan tegenspreken, veel min wederleggen. Zoo veel ik weet, komen ook alle kundige schrijvers en beoordeelaars van de verscheidene voedselstoffen hier in overeen. Een der nieuwsten en gewigtigsten onder deezen, de verdienstelijke Parmentier, drukt zich sterk hier over uit (a), waar van straks nader. Mag men dan hier wel tegenwerpen, dat sommige toebereidselen van Graan, gelijk de Meelpap-

(a) *Recherches sur les vegetaux nourrisans.* Paris, 1781, pag. 402. &c.

pappen, Koeken en dergelijken, ongesteldheeden kunnen voortbrengen en niet gezond moeten hieten? — Of is het dan billijk, het nadeel van kwade toebereiding op rekening te zetten van de spijszelve? — Moet men het kwalijk bekomen, bij zwakken of zieklijken, tot een bewijs aanvoeren van doorgaande ongezondheid eener spijszelve? — Dit is toch even onregmatig, als of men het zog voor jonge kinderen wilde veroordeelen, om dat de melk bij sommige zoogende vrouwen niet deugt, of om dat aan sommige zwakke zuigelingen beter voedsel kan gegeven worden dan het beste zog.

3. Tegen de derde stelling is niets voorgeworpen, ook weet ik daar tegen niets te bedenken, uitgezonderd dat ik, onder de redenen van het in onbruik raaken der Graanen, ook had kunnen, en welligt moeten, bijbrengen eene gemaklijker en min kostbare verbouwing der Aardappelen, ja ook de meerdere graagte waarmede de meeste menschen thans de Aardappelen tot spijszelve verkiezen, boven de Graanen; schoon de eenvoudigste toebereiding der laatste, b. v. in Grutten en goede Pappen, mij niet moeizamer of kostbaarder schijnt te zijn, dan de bereiding der Aardappelen. Doch dit doet minder ter zake.

4. De vierde stelling eindelijk, raakende de meerdere deugd en waardije der Graanen, in voedend vermogen, boven de Aardappelen, rustte bij mij, toen ik dezelve uitsprak, grootendeels op eigene opmerking. Ik had, naamlijk, genoegzaam waargenomen, dat eene gelijke veelheid van spijs uit de Granen of derzelve Meel, behoorlijk bereid, aan gezonde Menschen meer voedsel en duurzamer kragt bijzette, dan eene diergelijke veelheid welbereide Aardappelen. Ik had weleer, van oplettende Land- en Veebouwers, in Groningerland, dit zeer hooren bevestigen, getuigende; dat hun Werkvolk, wanneer zij van de geliefde Aardappelen tot volle verzadiging toe gegeten hadden, daar van minder kragt tot den zwaaren arbeid opdedden, en veel spoediger weer hongerden, dan wanneer ze verzagdigd waren met goede Gort- of Meelspijzen; — dat ook het vleesch der Beesten, en het spek der Verkens veel minder vast en stevig bevonden werd, wanneer dezelve met Aardappelen waren gevoed en gemest, dan wanneer Haver, Brood, en ook geringere toebereidingen van Graanen daartoe gebruikt waren.

Naderhand werd ik in dit gevoelen nog meer gesterkt, door naukeuriger beschouwing en ver-

ge.

gelijking van de voedende bestanddeelen der beiderlei voortbrengfelen, Graanen en Aardappelen. En, om thans dit aanmerklijk onderscheid voor elk volkomen blijkbaar te doen zijn, wil ik mij vooral beroepen op de geloofwaardige proeven, door den zeer beroemden Scheikundigen Scheele genomen, en aan Bergius medegedeeld, gelijk ook op die van den verdienstelijke Bergius zelven (b). Vooraf echter moet ik doen opmerken; dat, volgens erkentenis der hedendaagschen, de gemelde voedende bestanddeelen, eeniglijk of althans grootendeels, te zoeken zijn in die fijnste meelige stoffe, welke *Zetmeel*, *Kragtmeel* en *Stijffel* (*Amylum*) genoemd wordt, welke in koud of laauw water niet oplosbaar is, doch door kookken of roeren met heet water samenvloeit tot eene eenpaarige, smeltbare, en door droogen welklevende gelei; zoo dat dan de mate der voedende kragt van gemelde spijssoorten, en de onderlinge evenredigheid dier kragt, bepaald en afgemeten moge worden naar de veelheid en evenredigheid van het bevatte *Amylum* (c).

De

(b) Zie P. J. Bergii *materia medica e regno vegetab.* Tom. I. pag. 52, 57, 49 en 58.

(c) Bergius, *ibid.* p. 52, en vooral *Parmentier's*
Re-

De betrekkelijke veelheid nu van dit *Kragmeel*, in de voornaamste Graanen, wordt, volgens de aangewezenen proeven, opgegeeven als volgt:

3 Onzen	Tarwe	leveren uit,	niet wel	1½	Onzen	<i>Kragmeel</i> .
— — —	Gerst	— — —	— ruim	1½	— — —	— — —
— — —	Rogge	— — —	— juist	1½	— — —	— — —
— — —	Haver	— — —	— — —	1½	— — —	— — —

Zoo dat, in deeze vier Graansfoorten, het voedend *Kragmeel* na genoeg de helft uitmaake van het geheel gewigt. Op het klein onderscheid voor elk dier soorten willen we nu niet stille staan, maar doch aanmerken, dat men in de zeer voedfame Tarwe of Weite welligt meer *Kragmeel* zoude verwagten, dan in de andere Graansfoorten; en, dat deeze verwagting niet zonder reden is, geeven de proeven van Sage, ook door Bergius bijgebragt (*d*), te kennen, die uit de Tarwe wel twee derde gedeelten *Amylum* getrokken heeft.

Maar, *Recherches &c.* p. 81: „Toute la propriété nutritive des
 „ farineux (zegt deeze) appartient en entier, non à la ma-
 „ tiere glutineuse, mais à l'*amidon* — qui constitue l'état
 „ farineux des vegetaux, servant de nourriture à tous les
 „ peuples de l'univers, — qui restaure à la manière des
 „ gelées” &c.

(*d*) Bergius, *ibid*, pag. 52.

Maar, wanneer we nu, daar het hier op aankomt, verder het oog slaan op de proeven met de Aardappelen door Bergius genomen, ter verkrijging van derzelve Kragtmeel, dan zien we wel, dat haar Kragtmeel in aart en deugd vergeleeken wordt bij dat der Tarwe; (schoon Dr. Ludwig, etlijke jaaren vroeger ^(e)), hier een merkelyk onderscheid heeft aangeteekend, daar het *Amylum* der Aardappelen, nooit de witheid van dat der Tarwe zou hebben, maar geel zijn, enz.) — doch, dat de veelheid altoos niet meer bedraagt, dan uit 10 ponden Aardappelen 1 pond Kragtmeel ^(f); dat is:

3 Onzen Aardappelen leveren uit, niet wel $\frac{5}{8}$ Once Kragtmeel.

Zoo dat dan dezelfde veelheid Aardappelen, niet meer dan een vijfde gedeelte van het Kragtmeel uitlevert, dat in de minste der Graanen bevat is; waar uit zoude volgen, dat men, om een gelijk deel waar voedsel te genieten, vijfmaal zoo veel Aardappelen zoude moeten gebruiken, dan men van Graanspijze noodig heeft.

Niet

^(e) J. A. J. Ludwig, *Verhandeling over de Aardappelen*, Amst. 1775. bladz. 92, 93.

^(f) Zie Bergius, pag. 135.

Niet te onregt derhalve, heeft ook de even-
 genoemde Lofredenaar der Aardappelen, vol-
 gens een overgenomen berigt, erkend, dat, de
 Aardappelen, dagelijks genuttigd, den zwakken
 ligt bezwaaren — — — den sterken, die zwaaren
 beid doen, de maag en darmen onmatig uitzet-
 ten en verwijderen, zoo dat de zulken allengs
 onverzadelijk worden of geduurig van honger
 klaagen, vooral wanneer zij, bij gebrek van Aard-
 appelen, ligter en minder vullend voedsel moe-
 ten neemen; gelijk, zegt hij, de ondervinding
 die alies leert aan hen, die daglooners in hun-
 nen dienst hebben" (g).

Ook ziet men, uit het bijgebragte, hoe juist
 daar mede overeenkomt de uitspraak, in het
 voorhanden zijnd geschil, van den laateren voor-
 stander der Aardappelen, den hier voor met lof
 genoemden Parmentier, die zich woordelijk
 dus uitlaat: „ Men heeft de meerderheid der
 „ Graanen boven de Aardappelen zoo afdoen-
 „ de beweezen, dat men nimmer aan deeze
 „ laatste den voorrang zal durven geven.
 „ De droogte der Graanen, [waardoor zij
 steeds onbedorven bewaard kunnen worden] de
 veel

(g) Zie Ludwig, *Gez. Verhand.* bl. 97.

„ veelheid van haare voedselstoffs onder een
 „ klein bestek, zullen dezelve altoos, voor al-
 „ le natien en alle standen, het allerwaardigst
 „ gedeelte doen zijn van de Meelagrige gewas-
 „ sen. De Aardappel, daarentegen, heeft min-
 „ der voedselstoffs onder zeer veel grooter uit-
 „ gebreidheid, zij kan niet zoo wel in voor-
 „ raad opgelegd en verre vervoerd worden, —
 „ zij bederft en spruit ligt uit, al het welke
 „ de eerste plaats altoos voor de Graanen zal
 „ doen bewaard blijven.” (h)

En nu vraag ik aan mijne onpartijdige Be-
 oordeelaars, of ik iets meer gezegd heb, of
 eenigzins te verre gegaan ben, ook in mijne
 vierde stelling? — Men herleeze en oordeele!

Ik sta onderruschen toe aan den geleerden
 Dr. Bake, dat de, aldus gestaafde, voortref-
 lijkheid der Graanen vooral berust op derzel-
 ver veel grooter en rijker voedzaamheid; zon-
 der dat 'er uit volge, dat een minder voedza-
 me spijsze, gelijk de Aardappelen, even daarom
 niet beter geschikt zoude kunnen zijn voor som-
 mige gestellen, vooral voor veeleetende ledig-
 gan-

(h) Parmentier, *Recherches* &c. pag: 502.

gangers, die aan het opvullen van den buik gewend zijnde, een zaaklijker voedsel minder wel verdraagen. Immers is toch eigenlijk hier de vraag, wat voor den gezonden, den bij lichaams arbeid leevenden, talrijken, gemeenen man de noodige kragten, best en bestendigst, herstelle, zonder hem slegts den buik voor een tijd te vullen en te belasten?

Daarënboven; zullen niet de zwakkeren, die dan de grootere masse van Aardappelspijze ook tamelijk wel verduwen, op den duur zich nog beter moeten bevinden bij eene mindere masse der, min opvullende, en meer voedende, Graan- of Meelspijze, mits dezelve welgaar, niet lijmig, gekookt of gebakken en toe bereid zij? — En is het voorts niet zeer blijkbaar, uit de gelijkaartigheid van de voedende stoffe (het *Amylum*) in de Graanen en in de Aardappelen, dat zulke min gezonde lichaamsgestellen, bij welke de welbereide Graan- en Meelspijzen niet wel bekomen, ongesteldheeden verwekkende van zuur, verslijming en verstoppingen, — dat, zeg ik, de zulken vooral geene mindere ongesteldheeden van dien aart zullen opdoen uit de Aardappelen, die, bij een kleiner deel gelijkaartig voedsel, den buik nog beladen met veel meer belemmerend vulsel? — of bevestigt dit ook niet de dagelijksche waarneming,

ming, vooral bij Kinderen en Vrouwen van den schralen Burger?

Eindelijk dit nog; — is het veelvuldig en te overvloedig warm-water drinken bij ons vaderlandsch Gemeen, waar door toch de voedende sappen des lichaams noodzaaklijk te veel verdund en de vaste deelen verslapt worden, niet nog beter gepast, bij wat zaaklijker en kragtiger voedsel der Graanen, dat eenige verdunning veelen kan, dan bij het minder en schraaler voedsel der Aardappelen?

Deze bedenkingen, ter beantwoording van schijnbare tegenwerpingen, moest ik hier voortbrengen, zonder vrees te hebben, dat kundigen zich verveelen zullen over eenige wijdloopigheid, in een stuk van zoo groote aangelegenheid, van zeer gewigtigen, zeer algemeenen invloed op de gezondheid en den lichaamlijken welstand van zoo veele duizenden onzer Landgenooten, als is het al of niet voortrekken der Graanspijzen boven de Aardappelen.

Men zal mij dan ook nog ééne, hoewel min gewigtige, verdediging veroorloven; dat ik naamlijk nog, in mijne Redevoering, de afkomst, of de verwandschap en het geslacht van de

de Aardappelplant niet ongemerkt voorbij gegaan, maar, ook uit deezen hoofde, haar ongunstig voorkomen aangestipt heb (i). Hier mede hebben dan ook sommigen zich, zoo zij meenden, ten mijnen koste vermaakt; — nu, dit vermaak laat ik aan de zulken over: maar anderen, en met deezen Dr. Bake, hebben mij hier op vereerd met tegenredenen, welke ik moet beantwoorden.

Ik beken dan, dat ik nog tot die Kruidkundigen behoor, die, niet overtuigd door de tegenpraak van sommige ouden en hedendaagschen, de *Botanische Analogie* voor geen harsenschim houden, als zij komt bij andere kenmerken. Dan, welk een groot onderscheid doet zich hier niet op, tusschen het gezin der Graanplanten en dat der Aardappelplant! Geheel het Gezin roch der Graanen (*Cerealia*) was niet alleen, altoos, als deugdzaam, onöpspraaklijk, en als bestaande uit de allernuttigste leden van het Plantenrijk, bij alle eenigzins beschaafde Volken, geächt en begunstigd; maar ook de geheele groote Order der onaanzienlijke Grasfen (*Gramina*), waar toe ons nederig Gezin der Graanen, volgens alle Kruidkundigen, natuurlijk be-

(i) Zie boven, bladz. 69.

behoort (k), deelt in dien lof van algemeene nuttigheid." De *Gramina*, zegt Linnæus, „maaken bijna het zesde deel der Veldplanten „uit; men vindt op onzen aardbol niets gemeener „dan haar, zij zijn ook daarom het voornaam- „ste gedeelte aller groeigewassen, om dat zij „aan plant-eetende menschen en vee de eerste en beste spijs en voeder opleveren." (1). — En waarlijk deeze geheele, zoo algemeen nuttige, natuurlijke Order is, noch door reuk, noch door smaak, noch eenige andere uitwendige hoedanigheid, aan eenig dier onaangenaam, zij kondigt den waarneemer niets anders aan, dan een eenvoudig voorkomen en oprechte deugdzaamheid. Het *simplex sigillum veri* geldt bij haar in volle kragt.

Maar kan nu het Geslagt, ja het Gezin of de Order, waaronder de Aardappel-plant (*Solanum tuberosum*) door alle de kruidkundigen een-

(k) Hier in komen de voornaame Stichters, van zeer veele verschillende systemata onzer eeuw, volkomen overeen. Ik wijs slechts op Scheuchzer (*Agrostogr.*), Linnæus (*Ordin. natural.*), van Royen (*Prodrom.*), Wachendorf (*Hort. Ultraj.*), Adanson (*Familles des Pl.*), en de Jusfieu (*Genera pl.*).

(1) *Ord. natur. plantar. edentis* Giseke, pag. 136. Hamb. 1792.

eenpaariglijk gebragt wordt, hier bij in vergelijking komen? — Deeze plant behoort namelijk tot het geslagt der Nagtschaden (*Solana*), het welk bestaat uit niet weinige vergiftige soorten, natuurlijk verwant is aan nog sterker vergiftige geslagten, en met deezen de kleine Bende of Order uitmaakt, welke de meeste kruidkundigen, na dat Geslagt, *Solanacea*, of, van haar verdagt aanzien, *lurida* noemen en met een zwarte kole tekenen (^m), waar van ook haar walglijke reuk, smaak en andere hoedanigheeden de kenmerken geeven. Of is zulk eene opzigtelijke verwandschap voor niets te rekenen, en de oude spreuk,

Noscitur ex socio, qui non cognoscitur a se,

geheel bezeltaal? Zoude de opregte Natuur haare opmerkzame beschouwers door zulke kenmerken, en door eene blijkbaare overeenkomst in dezelve, opzetlijk misleiden willen? — Neen waarlijk; de kruidkundige kenmerken en derzelve *analogie* mogen niet verworpen worden, om

(^m) b. v. Linnæi *Ord. nat.* p. 384 seqq. en elders; Adanson, *Famille XXVIII*, Tom. II. p. 215; A. L. de Jussieu *Genera*, Clasf. VIII. ord. 8. pag. 124. Murray *Apparat. Medic.* Ord. XII. vol. I. p. 603 seqq.

Om dat te flauwe trekken derzelve soms al te sterk worden opgenomen, of, om dat zij niet de volstrekt algemeene noch de eenige leidsvrouw kunnen zijn in het bepaalen van den aart der gewassen. (n).

(n) Dr. S. Hahnemann, de nieuwste en uitvoerigste bezwaarmaaker tegen de toepassing der uiterlijke kenmerken en botanische verwantschap ter vaststelling van de geneeskragten der planten, verzet zich toch, in zijne vele voorbeelden, voornaamlijk tegen het te algemeene en overdreevene deezer leere, en voegt er dadelijk bij: „ich bin weit entfernt, zu verkennen, wie viel wichtig ge winke gleichwohl das naturliche (botanische) system den philosophischen arzneimitellehrer geben kan” enz. om niet te zeggen, dat ook zijne voorbeelden inderdaad wat te ruimschoots bij een gedragen zijn, om proef te kunnen houden. Zie deszelfs *Versuch ueber ein neues prinzip zur auffindung der heilkräfte* enz. in Hufelands *Journal der praktischen Heilkunde*, II. Band, III. Stück, N°. 4. pag. 391—410 enz. Jena 1796. Voorts moet ik hier nog opmerken, dat de waardige Hoogleeraar Voltelen, in de, na 's Mans ontijdige dood, onlangs in 't licht gegevene *Pharmacologia universa*, (part. I. pag. 11.) in welke hij toch, bij het rangschikken zijner Geneesmiddelen, meest den leidraad gevolgt heeft der zinlijke hoedanigheden, zich zeker te ongunstig uitlaat op het stuk der botanische verwantschap, daar hij schrijft, „lubricam hanc methodum explofit dudum cl. Gleditsch.” Na het jaar 1742. toch, in welk Gleditsch schreef, is er over dit stuk veel nieuw licht verspreid! doch Voltelen schijnt, in die uitspraak, Vogel gevolgd te zijn; zie deszelfs *Hist. Mat. Med.* pag. 13. Lips. 1760.

En zoo meen ik dan ook, ter aangewezen plaats, als kruidkundig Leeraar, niet te veel gezegd te hebben, wanneer ik in 't voorbijgaan deed opmerken, dat „de Aardappelplant „behoorde tot het in kwaad vermoeden staand „geslacht der Nagtschaden.” — Ja, laat ik 'er nu nog mogen bijvoegen, dat wij hier, bij de verdagte verwantschap onzer plant, bij haar min bekoorlijk aanzien, haaren zwaaren geslacht-reuk, of ook bij de onaangenaamheid der rauwe aardappelen zelve, niet alleen behoeven staan te blijven; daar eenige opmerkelijke waarneemingen, door den boven geprezenen Parmentier bijgebracht (°), hem rondelijk doen erkennen, dat de Aardappels zelve indedaad eene ongunstige, verdovende en slaapmaakende kragt bezitten, welke, in zijne gevallen, ook door het kookten niet was weggenomen; schoon wij anders met hem geloven, dat zulk eene verdovende kragt veelal, door het afkookten der Aardappelen, verloren wordt, ja, dat zij daarenboven haare uitwerking geheel verliest door de gewoonte, even als de Tabak aldus haar verdovende kragt verliest, ja zelfs het Heulsap, en veele waare Vergiften, welke men toch daarom op hun zelve niet voor schadeloos kan houden.

Dat

(°) *Recherches &c.* pag. 105, 106.

Dat dan ook andere soorten van hetzelfde geslacht des *Solanum*, namelijk de *S. Montanum*, *Melongena*, *Insanum*, *Lycopersicum*, gelijk Dr. Bake naar waarheid bijbrengt, wortels opleveren of vrugten, welke sommige Volken mede, of voor spijs, of voor hunne versnapering, doch op zekere wijzen bereid, gebruiken; dit bewijst toch vooral niets meer, dan 't gene wij reeds omtrent de Aardappelen, en zeker met meer regt, hebben toegestaan, 't gene wij toestaan omtrent veel ander twijffelachtig voedsel, dat of door gewoonte onschadelijk, of door cultuur, lugtstreek en toebereiding verbeterd wordt, en dan eerst aanprijzing verdient, wanneer er betere en deugdzamer voortbrengzels der nature ontbreken.

En zoo meen ik, dat mijn gedane voorstel, omtrent de waardije der *Aardappelen* en der *Graanen*, den vollen toets kan doorstaan; ik meen, namelijk, „ dat de, zoo algemeen gewilde en ligt verkrijgbaare, Aardappels — inderdaat voor een heilzaam voedsel, ja, om hunnen geringen prijs, in onzen tijd, voor een Godlijk geschenk gehouden moeten worden; maar dat toch aan de *Graangewassen*, om derzelver veel meerdere voedsaamheid en deugd voor lichaams-kragten en gezondheid, verre weg de

voorrang toekomt; — zoo dat een waar vaderlandsch Volksvriend van harten wenschen moet, dat toch ook, vooral in deezen tijd, het aankweeken van die edele Graanen, en de verkrijgbaarheid van zulk voortreflijk voedsel voor den gemeenen man, ten minst mogelijken prijze, door het openbaar Bestuur ernstig begunstigd mogt worden; al ware het dan ook, dat eene, daar toe noodige, vermindering van Lands - belasting op Koren en Meel, weder gevonden en vergoed zoude moeten worden, door eenig bezwaar op de Aardappelen." (2)

(2) Overeenkomstig het voorgeselde in de tweede Rede-, boven bladz. 68—70.

III.

DE AANPRIJZING VAN HET BIER, ALS DE BESTE VOLKS-DRANK IN ONS VADERLAND, VERDEDIGD.

(Tot Bladz. 76—77.)

Om dit mijn tweede voorstel, ter verbetering van onzen Vaderlandschen leefregel, nader te verklaren en te staven, zullen mij de aanmerkingen, door Dr. Baké daarop gemaakt en aan mij medegedeeld, weer de voornaamste aanleiding geeven; ook om dat dezelve vollediger zijn, dan die van andere Beoordeelaaren, zoo verre dezelve onder mijn oog zijn gekomen. Dewijl echter een goed deel dier gemaakte aanmerkingen aangaande de Volks-dranken, zoo wel als de naast voorgaande over de Volks-spijze, betrekking heeft tot de moeilijkheid, welke er zoude zijn in het invoeren der door mij aangepreezene, en ook grootendeels erkende, verbeteringen van leefregel des Volks, en in het voorkomen van verlies in 's Lands noo-

dige inkomsten: zoo moet ik, dit aangaande, eens vooral, dat is ook voor sommige mijner overige voorflagen, de volgende opmerking vooraf laten gaan.

III

Mijne verhandeling moest in den smaak van Redevoering blijven, geschikt om uitgesproken worden voor eene gemengde vergadering van veelerelei Toehoorders, terwijl ik zelf ook hier niet wel verder gaan kon, dan mijn perfoon van Geneeskundig voorftander der volksgezondheid toeliet. Ik moest voorts, daar ik toch vrij veele zaaken had voor te draagen, alle wijdloopigheid mijden, en althans geene uitpluizing van staatkundige ontwerpen, tot bijzonderheeden uitgewerkt, op den leerftoek brengen, als welke buiten mijn vak, en niet geschikt waren voor de meesten der Toehoorders. Ik meende dan, ter bevordering van het belang der Volksgezondheid, mij flegts te moeten bepaalen tot den voordragt van eenige voorname ftukken, in welke de algemeene oplettendheid, en vooral die van het openbaar Bestuur, mijns oordeels, moest wakker gemaakt worden, tot het inzien der gebreken, en aangefpoord, tot het behartigen der noodige verbetering, en alzo tot het ernstig uitzien naar de gevoeglijkste middelen en wegen ter kragtadige uitvoering van zulke

4b

be.

belangrijke zaaken. Omtrent de uitvoering zelve en de wijze derzelve, heb ik derhalve mij schaars veroorlofd, om slegts nu of dan eenige wenken te geeven. Het zuiver staatkundige vooral en het kasbezorgende moest ik overlaaten aan de wijze inzigten en beraaming der zulken onder mijne Toehoorers en Leezers, wier aangeleg en groote zaak dit was. Het was mij genoeg, indien mijne voorstellen, van de Geneeskundige zijde, indedaad gewigtig en uitvoerenswaardig bleeken te zijn, en dat zij, voor 't overige, niet voor harsenschimmig noch blijkbaar onuitvoerlijk gehouden konden worden.

Gelijk ik dan, in de naastvoorgaande afdeeling, mij niet veel ingelaten heb met de geopperde zwarigheden tegen het staatkundig bewerken van zulke eene groote omwenteling in de spijsregeling des Volks, als is het wederinvoeren van een beter voedsel uit Graanen, in plaatse van het min deugdzaame uit Aardappelen, en tegen eene daar van gevreesde vermindering van Landsinkomsten: zoo wilde ik ook soortgelijke staatkundige bezwaaren, tegen eene verbetering in de Volks-drank, en de aanmerkelijke omwenteling daar bij vereischt, ter deezer plaatse liefst voorbijgaan; daar ik meende, dat een welgeoefend staatkundig beleid, indien

maar het groot gewigt der zaake regt gevoeld wierde, de uitvoering zoo wel zoude weeten te beramen en ten eind te brengen, als men doorgaans kragtdadig weet te voorzien in andere dringende behoeften van den Staat,

Dan, daar mijn, zoo evengenoemde, Konstbroeder hier bijzonderlijk stil staat voor de staatkundige moeilijkheid, of onuitvoerbaarheid der herstelling van de, thans zoo verbaazend verminderde, Bierbrouwerijen, en daar door der herstelling van zoo aanmerkelijk een bron, niet alleen van gezondheids-belang, maar ook van uitwendigen welvaart en bloei van oneindig veele Ingezetenen, ja van geheele Steden en Plaatsen: zoo wil ik toch mij niet geheel onttrekken, om hier op iets te antwoorden, zoo veel het onvolkomene mijner staatkundige inzichten mij toelaat.

Ik erken dan wel, met Dr. Bake, dat de gemelde voorname bron van Vaderlandschen welvaart en voorspoed, sedert meer dan eene eeuw, hebbe plaats gemaakt voor andere bronnen van winst en voordeel, die te vinden zijn, in het steeds algemeener geworden vertier van Thee en Koffij, van Wijn en ook van sterke dranken, door welker gebruik dat van het Bier

verdrongen en agter den bank geraakt is. Ik ontken ook niet, dat de winsten van het vertier dier hedendaagsche dranken welligt even groot en gewigtig kunnen zijn, als die van het Bier-brouwen weleer waren; zoo dat de bronnen van voordeel slegts veranderd en verplaatst, maar toch de grootheid der inkomsten, over 't geheel, wel niet verminderd zouden zijn. — Evenwel komt het mij voor, dat er, voor het huishoudlijk belang des Vaderlands en der Ingezetenen, nog een zeer wezenlijk en groot onderscheid overblijft, tusschen den aart en de uitgestrektheid van een wijdloopig werkzaam bedrijf, hoedanig het Bier-brouwen is, het welk, van den beginne af ten einde toe, uitgewerkt en al deszelfs winst verdiend en genoten wordt, in ons eigen Land, en door onze Ingezetenen, — en tusschen het vertier van Thee, Koffij en Wijn, en de winsten daar van komende. Deze laatste voordeelen toch bestaan bijna geheel in winst van Koophandel, en leveren dus op verre na zoo veel nuttig werk en voordeelig bedrijf niet op, voor zulk eene groote menigte van gemeene Burgers, als 'er van het Bierbrouwen leeven kunnen; terwijl, daarenboven, de inkoop bijzonderlijk van den Wijn jaarlijks een vreeslijken schat gelds buiten het Vaderland voert, welke er ook uitgaat voor de Thee en Koffij, hoe-

wel dan toch van deeze onze duure Volkplantingen nog wel vaaren. Voorts dunkt mij, dat er voor het Bierbrouwen nog te zeggen valle, dat dit bedrijf, buiten zijn onmiddelijk voordeel, nog twee andere takken van inlandsch welvaaren kan voeden en vermeerderen, eerst namelijk de Korenbouw en den Graanhandel, en daarna het opleveren van een rijken overvloed van Gist, welke, van goed bier vergaderd, zekerlijk beter en heilzamer is, dan veele nu in gebruik zijnde gistsoorten, en welke, door haare deugd en overvloed, ook nog iets toe zal brengen tot de deugd en beterkoopheid van het Brood, en van al ^{het} gene waar in het gebruik van Gist noodig is. Maar aan zulke Staats-huishoudkundige aanmerkingen heb ik de noodige plaats niet kunnen inruimen, in mijne redeverende verhandeling, welke de dadelijke bevordering van gezondheid en sterkte der Ingezetenen bepaaldelijk ten doel had. Dan indien evenwel ook dit gewigtig doel, door 't gebruik van het Bier, in de daad bereikt kan worden, zoo zullen toch de daar even bijgebragte huishoudkundige beweegredenen de waardije nog grootliks vermeerderen van de poogingen, ter herstelling van het gemeener gebruik van deezen ouden Vaderlandschen Drank; ja het onderneemen van eene omwenteling in den leefstrant, zoo groot

en

en zoo nuttig als deeze, zoo zij nog immer, schoon moeilijk en langzaam, bij ons te bewerken ware, zoude, mijns eragten, het beleid en den arbeid der Staatkunde, met geene min wezenlijke noch min rijke vrugten voor het Vaderland, beloonen, dan veele in deezen tijd, met reden, zoo zeer beijverde onderneemingen ter herstelling van meer andere Vaderlandsche Handwerken en Konstbedrijven.

En dit zij genoeg aangaande die bijkomende inzigten en beweegreden.

De hoofdzaak nu mijner gedane aanprijzing van het Bier grondt zich, zoo als ik aangeduid heb, op deszelfs geschiktheid ter bevordering van gezondheid en sterkte des lichaams, vooral voor de arbeidende menigte, veel meer, dan van eenigen anderen, thans bij de onzen meer gebruikelijken, drank te verwagten is. De regelmatigheid deezer voorkeuze van het Bier, heb ik eerst kortlijk, en zoo veel in eene redevoering geschieden kan, aangedrongen, uit beschouwing van de stoffe en bereiding van deezen drank; daarna, door opmerking der meerdere vastheid en bloeiende gezondheid van hen die denzelfven doorgaans gebruiken; latende nog voorafgaan het gunstig vooroordeel, dat een onzijdig Na-

ruurbeschouwer en Vaderlander moet opvatten voor de heilzaamheid van een voortbrengfel, dat de weldaadige Voorzienigheid aan ons eigen Land heeft geschonken, boven het geene zij aan onze luchtstreeken ontzegt heeft (Bladz. 71 en verv.). En bij het voorname deezer bewijsstukken moet ik nu een weinig stil staan.

Ik sta gaarne aan de hier op door Dr. Bake gemaakte aanmerkingen toe, dat niet alle mijne redenen even klemmende zijn; maar, meen toch, dat het geheel een genoegzaam kragtig betoog uitlevert, door de volgende, meestendeels in mijne gezegdens bevatte, stellingen, die ik nu wat ontwikkelen en aanvullen zal.

I. De Hoofdstoffe van het Bier is Mout, gemeenlijk van Gerst, ook van Tarwe of ander graan, wier deugdzaamheid wij reeds bewezen hebben; de andere stoffe is enkel Water, in een ruime veelheid van welk het mout heet getrokken of gekookt zijnde, daar aan zijne beste voedende, d. i. meelige en suikeragtige deelen uitgeeft. Dit Moutvot, tot gisting neigende, bijna als het druivesap, moet verder dus bestuurd worden, dat het, wel uitgelist en gezuiverd, van den droessem ontdaan en helder bezonken zijnde, het waare enkelvoudige *Bier* uitlevere; dat

dat dus een waare Koren- of Gerst-wijn (*Cerve-
ne-Dryes* der Ouden) is, doch hetwelk, door de
ruimte van het bevatte water, veel minder
geestig en aanzettend, en, door de meelige lij-
mige voedselstofte, welke wel grootendeels door
de gisting versijnd en veranderd, doch daar
mede haar voedend vermogen niet geheel verlo-
ren heeft, meer eigenlijk en duurzaam kragtgee-
vend is, dan de Wijn zelf.

Op deeze wijze wordt dan, zeg ik, het
eigenlijk en zuiver Bier geboren. Dan, dewijl
dit enkelvoudig Bier, uit zijnen aart, ligt, althans
bij eenige warmte, nog verder voortgisten, of
zuurworden en in Azijn veranderen zoude, — de-
wijl ook de zachte zoete smaak van zulk Bier veelen
te laf zoude zijn; zoo heeft men hier in voorzien,
door in het mou-vogt, voor of onder het gis-
ten, te laten trekken, kooken of vermengen
eenig bitter specerijagtig kruid, waartoe de
toppen van de Hoppe in genoegzaam algemeen
gebruik geraakt zijn, offchoon, wegens deszelfs
eenigzins bedwelmende kragt, eenig onder bit-
teragtig bijvoegsel waarschijnlijk nuttiger en be-
ter zoude zijn. Het Bier echter, aldus uit de-
zelfde stoffen, op gelijke wijze, bereid, ver-
schilt wel, niet alleen in sterkte, maar ook,
zoo als de Wijnen, in toevallige hoedanighee-
den, naar de verschillende plaatsen, waar het
ge-

gebrouwen is; dan dit verschil, hoe groot ook, is natuurlijk en niet nadeelig; maar het wordt schadelijk, wanneer, ter veraangenaaming van den smaak, of om het Bier sterker of meer bedwelmend te maaken, fommige inmengfels, die wel behaaglijk, doch teffens van meer of min schadelijken aart zijn, daar in gedaan, of wanneer de gisting onderdrukt, en de verdere behandeling en bewaaring van het Bier niet deugdelijk beflurd worde, zoo dat vaak eene bedrieglijke brouwkonst den smaak, ten koste der gezondheid, verleide, en de menschen vervoere tot verderflijke zwelgerij en dronkenschap (q).

II. Uit

(q) Kort en zaaklijk, is het wezenlijke van het brouwen des Biers aangewezen en konstmatig opgehelderd, door onzen Boerhaave, *Elem. Chémis.* Tom. II. proc. 43; daarna, zeer uitvoerig en naaukeurig, door Casp. Neuman, *medic. Chymie, I Band. III Theil*, 38 cap. pag. 565—596; min naaukeurig door W. van Lis, *Brouwkunde*, Rotterd. 1745, echter niet zondereenig nut; zeer volledig, op het voetspoor van Neuman, door J. F. Zuckert, *von Nahrungsmitteln*, pag. 143—170. Berl. 1792; beknopt en naaukeurig, door J. Ch. Wiegleb, *Handbuch der Chymie*, §. 1376—83. Berl. 1786.; welke laatste schrijvers, vooral ook over de soorten van Bier, en de veelertleije bjmengfels, verdienen geraadpleegt te worden. De regte waardij van het Bier, het nut en de

II. Uit deeze beschouwing derhalve van het Bier en de wijze van bereiding, moet van zelve de tegenwerping vervallen, die genomen wordt uit de voorbeelden, welke, vooral bij sommige nabuurige Volken, zeer in 't oog loopende zijn, van onmatigheid, en zwelgerij van veele bierbuiken en ledigloopers, die hun tijd en gezondheid in kannen en kroegen verspillen en blijkbaar bederven, vooral dan, gelijk daar veeltijds het geval is, wanneer het Bier met konstenarij en kwalijk bereid of aangezet is, zoo dat het, in plaatse van dorst te leschen, denzelven aanprikelt, bedwelming maakt, de geestvermogens verftompt en een zekere voosheid en volheid van gestel voortbrengt, welke men bij die drinkebroeders waarneemt, doch die verre af is van waare vastheid en sterkte des lichaams. Immers, indien door zulke misbruiken het Bier zelf in veragting moest komen, hoe zoude men dan moeten oordeelen over den edelen Wijn, en over vee-

keuze van eik der innengfels, de beste behandeling der verschillende soorten van Bier, en derzelver betrekkelijke deugden, zijn, mijns oordeels, ook zeer oordeelkundig, doch kort, aangewezen in een welgeschreeven Engelsch stukje van J. Richardson, *Theoretic hints on an improved practice of brewing malt-liquors.* 3d. edit. London. 1777.

veele andere thans geliefde dranken, over welke onmatig gebruik, zoo wel als vervalsching, geen mindere reden van klage plaats heeft? — Het gevolg is derhalve slegts dit: dat er op alle mooglijke wijze gezorgd behoorde te worden voor eene deugdzame bereiding van het Bier, ja ook gewaakt tegen alle blijkbare onmatigheid in deszelfs gebruik, zoo verre zulks onder het bereik van het openbaar bestuur kan vallen. 'T gene voormaals Neuman en daarna Zuckert, ter aangewezene plaatsen, uitvoerig bijgebracht hebben, zoo omtrent de gebreken in het bierbrouwen, als de soorten van nadeelige innengselen, kan zeer dienstig zijn, in het beraamen der noodigē maatregelen, ter beveiliging der Volksgezondheid in dit gewigtig vak. Frank's *voorzorgen met opzigt tot het Bier*, welke ik niet heb kunnen raadplegen, om dat dit boekdeel bij mijn schrijven nog niet in het licht, of althans niet door mij gezien was, geeft ook eenige nuttige wenken op dit onderwerp, en de Vertaaler voegt er het zijne bij, waarvan straks nader (r).

III. Ter proefondervindelijke bevestiging der heil-

(r) *Geneesk. Staatsregeling*, III Deel, II afd. 2 hoofst. Leid. 1789 en 91.

heilzaamheid van goed Bier, heb ik mij voorts, in het voorbijgaan, beroepen op de bloeiende gezondheid en de kloeke gestellen onzer Voorvaderen, blijkbaar in derzelyer oude afbeeldfels, en voorts op de frische kleur en gedaante dier hedendaagsche Medeburgers, en dier uitheemsche Volken, bij welken het dagelijksch gebruik van zulk Bier, nog meer dan bij anderen, in zwang gebleeven is; waar van men bladz. 71, en 74, 75, der voorgaande Redevoeringen kan nazien. Het is doch blijkbaar genoeg, dat daar bedoeld wordt op een dagelijks en maatig gebruik van goed Bier, in de plaats van de, voor het overige zoo gemeen gewordenen, warme Waterdranken, en niet op het zwelgen en zuipen der flus geteekende Bierbuiken; en zoo moest men dan ook het vöös, opgevuld en log lichaam deezer laatste hier niet tegen inbrengen, en dit niet verwarren met het sterk, vastgespierd lichaams-gestel, en het frisch gelaat der eersten, die mij ten voorbeeld dienden, en welke, toen ik dat schreef, in de aangeduide Steden en Plaatsen, nog zeer wel te vinden waren. Voorts geef ik aan eene, door Dr. Bake gemaakte, aanmerking, op mijn bewijs genomen uit de meer sterke gestellen onzer Voorvaderen, gaarne toe, dat de meer manhafte opschik in derzelyer oude afbeeldfels, het rond
 hair,

hair, de knevels, de baard, kraag en de geheele trant van kleeding, wel veel toe kunnen brengen, om aan hun gelaat en gestalte meer vertoon van kragt en kloekte bij te zetten: maar ik meen tóch, dat, in het oog van kundige beschouwers, het kleed alleen hier den man niet zal maaken, terwijl, daarënboven, de, sints eenige jaaren, weer veel eenvoudiger geworden, en, met uitzondering van grillige bijzonderheeden en dwaaze aaperijen der volgzieke jeugd, veel natuurlijker en min opgesmukte tooi en klederdragt onzer hedendaagsche Vaderlanders, hunne doorgaans rankere gestellen, bij de gemelde frischheid en kloekte onzer Voorzaten, nog zeer veel doen afsteeken en ten agter laaten. Dat ondertusfchen zulk eene meerdere vastheid en bloeiende gezondheid, zoo wel van Ouden als Hedendaagschen, niet aan het Bier alleen moet toegeschreeven worden, maar teffens aan eene geheele, min vertederde en meer ruwe leefwijze; — ook dit sta ik aan mijn Vriend gereedelijk toe, en heb het zelfs in de redevoering te kennen gegeven. Dan, wie ziet niet teffens, dat de smaak en de lust zelf tot eene hardere leefwijze en tot kloeker oeffeningen, van lichaam zoo wel als geest, ook door het gewoon genot van vaster voedsel en drank, worden opgewekt of aangekweekt; gelijk, daarëntegen, de weekaartigheid en het teder

teder gevoel, door eene, bij slappere dranken en voedsels, steeds ook zagter geworden leefwijze alszihs gekoesterd en verhoogd, van zelve leiden moeten tot alles wat aan een fijneren smaak der zachte weelde behaagt, en wat alzoo het geseel al meer en meer vertederen en aandoenlijk maaken kan. Zoo dat hier, aan beide zijden, een kring- of aaneengesekelde reeks van oorzaken en gewrochten moet erkend worden, welke tot eene en dezelve uitwerking samenloopen.

Wanneer men derhalve in opmerking neemt, hoe de, zoo zeer veranderde en vertederde, leefwijze onzer eeuw juist gepaard gegaan is met het algemeen geworden gebruik van Thee- en Koffijdranken, in plaats van het daar door, in evenredigheid, verdreeven Bier, gevolgd door het verdwijnen der Brouwerijen, — en hoe, ten zelfden tijde, de zogenaamde zenuwziekten, de slijmkwalen en verkoudheeden, met derzelver gevolgen, onder de onzen vreeslijk zijn vernigvuldigd; — wanneer men, zeg ik, deezzen zeer blijkbaaren samenloop in opmerking neemt, en teffens de natuurlijke werking der gestadig gebruikte warme waterdranken ziektekundig kent: dan zal men wel niet in twijffel kunnen staan, om de gemelde vertedering en die ongesteldheeden, aan eene zoo groote omwente-

ling in den dagelijkschen drank bij onze Vaderslanders, hoofdzakelijk toeteschrijven, en dus, om het zeer overvloedig en gestadig gebruik der warme waterdranken als eene voornamste oorzaak in-deezen te erkennen; en alzoo ook, om, uit kragt van tegenstelling, aan het voorhenen zoo algemeen gebruik van Bier, mede blijkbaar uit de voormalige groote menigte van Brouwerijen in onze steden, een zeer groot deel toeteken der oorzaken van het vaster en beter gevoed lichaamsgestel der bijgebragte voorbeelden. En dit was het dat ik alhier wilde bewijzen.

4. Maar ik moet nog eene andere zwaarigheid aanroeren, offchoon dezelve mij niet opzetlijk is voorgelegd. Men is, namelijk, hedendaags veelal gewoon, op het Bier met eenige minachting neertezien, niet slegts als een gemeenen, boerschen, en voor rijklijker bedeelde menschen min geschikten, drank; maar ook als, uit zijn eigenen aart, veelerleije ongemakken voortbrengende, van Maagzuur, opspanningen, Winden, volheid, logheid, Hoofdpijn, Bedwelming, ook perfsing op het water, Droppepels, ja Graveel en Steen. Dat hier tegen moet ik billijker wijze doen opmerken: vooreerst, dat zulke gevolgen en uitwerksels, meer

meer en min, wel plaats kunnen hebben, maar datze meestrijds ontstaan van Bieren, die, schoon smakelijk, niet deugdzaam bereid, niet wel uitgegister, of te oud en hard geworden, of te zwaar, of konstig aangezet zijn; hoedanige bieren wij van onze aanbeveling geheel hebben uitgesloten. Ten tweeden, dat de gevolgen van zwelgerij en onmatig gebruik, tegen welke wij ons boven verzet hebben, hier ter plaatse nog veel minder ten bezwaar kunnen komen. Maar, ten derden, moet ik toegeeven, dat dan ook nog het matig en dagelijksch gebruik van wel bereid en niet te zwaar Bier, voor alle lichaamen en gestellen, niet even welgevallig en dienstig kan zijn; doch hetwelk dan, gedeeltelijk aan waare ongesteldheden dier menschen, gedeeltelijk aan de kragt der ongewoonte is toe te schrijven. Uit dezelfde oorzaken zien wij toch, dat ook zeer veele soorten van anderen drank en spijsze, schoon ze uit haaren aart goed en heilzaam zijn, aan elk mensch niet even goed bekomen, noch ook even aangenaam zijn. De boven geprezeene Graanspijzen, veele Aardgewassen, Vruchten, Vleesch, Visch, Melk, ja ook Wijn, kunnen tot voorbeelden dienen. En zoo spreekt het van zelf, dat wij hier het Bier niet verdedigen, als een geschikten drank in allerlei zieklijkheid of ongesteldheid, maar bepaaldelijk in gezondheid

en welstand. Zelfs zij, onder onze Landgenoten, die, door een, van jongs op gewoon, te ruim gebruik van warme water-dranken, en door eene verdere weeke leefwijze, hunne verteerkragten en ingewanden verslapt en vertederd hebben, welke zij dan steeds, door een dagelijks genot van Wijn, of van veelerleije Maagmiddelen, of ook wel, 't gene erger is, door het opneemen van hunne teugjes Morgendrank, weer zoeken op te wekken en te verwarmen, — deezen, zeg ik, zullen zeker moeilijker aan het Bier zich gewennen; het kost hun moeite, van eene leefwijze, die aangenaam, streelend en welgevallig geworden is, aftecheiden, ja ook, om vooreerst eenige kleine ongemakken over te stappen, die het Bier, zoo lang de ongewoonte haar kracht houdt, ligt aan kan brengen, doch die allengskens, wanneer meer lichaamssoeffening met een verder goed bestuur daarbij komt, zullen afligten, en vervangen worden door het aangenaam genot eener vaster gezondheid; zoo dat de zwaarigheid aangaande dezulken ook niet wezenlijk is.

En wat de bepaalde beschuldiging tegen het Bier betreft, als nadeelig werkende op de waterwegen en toebrengeende tot het vormen van Graveel en Steen, omdat namelijk deeze kwalen in de voorige eeuw zekerlijk algemeener zijn geweest,

Weest, dan in deeze: daar op antwoord ik, dat toch die aanklage voornamelijk schijnt te kunnen gelden tegen oud, hard en zwaar Bier, in welks gemeen gebruik, veelal gepaard met dat van vette oude Kaas en andere scherpigheeden, men voorhenen zekerlijk de maat meer te buiten plagt te gaan, dan in laateren tijden; en dat toch ook het gewoone Bier inderdaad niet meer dan de Wijn den steengroei schijnt te bevorderen. Immers is de Wijn, van ouds her, voor een der kragtigste bronnen gehouden ter voortbrenging, niet alleen van Voeteuvel en Ledejicht, maar ook van Graveel en Steen. De weker geachte reisbeschrijver Chardin, in een afzonderlijk hoofdstuk handelende van de Ziekten en Geneeskunde der Persiers, berigt onder anderen, dat men bij deezen nooit heeft hooren spreken van Steen-graveel, daar zij een zeer maatig leeven leiden en zich, volgens de instellingen van Mahomed, van Wijn onthouden, drinkende bijna niets dan water; terwijl, daar en tegen, de Persische Christenen, welke Armeniers zijn, aan die kwalen onderhevig zijn, welke kwalen, volgens hem, zekerlijk moeten toegeschreeven worden aan hun Wijndrinken, offchoon, zegt hij, hun wijn de meest mooglijke rijpheid, zonder de minste stroefheid heb-

hebbe (s). En Haller, die dit getuigenis van Chardin kortlijk aanhaalt, om te bevestigen, dat het gebruik van den Wijn zekerlijk toebrengt tot de vorming van Steen in de waterwegen, voegt 'er teffens, 't geen hier vooral opmerking verdient, ter onschuldiging van het Bier, het getuigenis bij van Cyprianus (een vermaard Steenuitsnijder en Arts van het laatst der voorige eeuw), dat deeze naamlijk zeer veele Wijndrinkers van den Steen gesneden hebbe, maar geen eenen Bierdrinker; „ het welk, vervolgt Haller, wel wat sterk gesproken schijnt te zijn, terwijl ik doch zelf bekennen moet, ook onder de Bierdrinkers de Steenkwalen zeer zeldzaam te hebben waargenomen.” (s).

5. Mijne aanprijzing, derhalve, van het Bier, ten nutte der Volksgezondheid, komt voornaamlijk hier op uit: Daar het enkel klaar Water, schoon in de daad de eenige waare natuurlijke drank, aan onzen Landaart, voor gewoon gebruik, geenszins gevallen wil, terwijl het mogelijk

(s) Chardin *Voyages en Perse*, Tom. V. Chap. XV. pag. 299. Ed. 1711. 8vo.

(s) Zie Halleri *Elem. Physiol. corp. hum.* Tom. VII. pag. 367.

Zijk ook, in onze Lucht- en Land-streek, voor onze gestellen, en bij de Leefwijze van onzen Gemeenen man, minder geschikt is, dan een drank, in welken het Water teffens eenige anderzins nuttige deelen bevat, — een drank namelijk, die, bij het stillen van den dorst, het behaagen aan den smaak, ook eenigzins werkzaam is, zoo tot verbetering van het verslappende des waters, als tot bederfweering, ter bevordering der afkleinzing onzer uitwerp-vogten, en min of meer ter verkwikking: — welk een dagelijkschen Drank zoude men dan, vraag ik, voor onze Landgenoten, voor al voor de talrijke menigte van Handwerkslieden en andere Burgers, die, op het Land of in de Steden, hunne vermogens en Lichaams kragten, van den morgen ten avond, besteden in allerlei arbeid en nuttig bedrijf, de voorkeur kunnen geeven, boven het dagelijksch Bier dat deugdelijk bereid en wel bewaard is? — Zijn niet alle de opgenoemde vereischten van een besten Volksdrank hier te vinden? Uit het gene ik in mijne eerste stelling, daar even, van de bestanddeelen en het brouwen des Biers gezegd heb, mag men oordeelen. Enkel Water naamlijk, door kooken en gisten gezuiverd, is hier de voorname grondstof, geschikt ter lesching van den dorst; — de beste deelen van het Mout, versijnd, in een

wijnagtigen aart veranderd, en vereenigd met iets bitters of specerijagtigs van de Hoppe of soortgelijk kruid, voldoen aan den smaak, hebben ook iets voedzaams, iets kragtopwekkends, iets bederfweeerends, dat voorts de onnutte zouten langs de waterwegen helpt uitwerken. En zodanige zijn de blijkbaare eigenschappen en deugden van het Bier, welke, gelijk wij gezien hebben, door de ondervinding bevestigd, en, door de aangevoerde betigtingen, inderdaat in geene regtmaatige verdenking gebragt kunnen worden.

6. Het bijgebragte nu, ter aanbeveling van het Bier als gewonen Volksdrank, geldt voornaamlijk van het goed dagelijksch, zoo genaamd, *dun* Bier, het welk ook, indien het door Landslasten niet te zeer bezwaard ware, voor den Gemeenen man niet te hoog in prijs, althans niet hooger dan andere gemeen gewordene dranken, te staan zoude komen: maar het *zwaar* Bier, dat twee, drie of meer maalen sterker, schoon niet in dezelfde evenredigheid duurder is, om dat de Lasten bijna dezelfde zijn, doch het welk als dagelijksche drank voor den dorst in geene aanmerking kan komen, heeft toch ook zijne uitmuntende nuttigheeden, en dat wel in veelertleije gevallen.

De gemeene Werkman immers, en elk die,
bij

bij vermoeijing en uitputting van kragten, nu zijn gereeden troost pleegt te zoeken in een teug van zoogenaamden sterken Drank, zoude, meen ik, een veel kragtiger en duurzamer nut, ter wezenlijke versterking, vinden kunnen in een tamelijken teug van zulk zwaar Bier, en dat wel tot minderen prijs. Zulk Bier toch, gelijk ik in de Redevoering (bl. 73.) met een woord gezegd heb, verdient, om zijn voedzaam, kragtgeevend, verwarmend en duurzaam opwekkend vermogen, niet alleen den voorrang, in alle diergelijke gevallen, boven den sterken Drank; — maar ook, als versterkend geneesmiddel, is het zwaar Bier, voor veele zwakken en uit kragteloosheid bezwaarlijk herstellende Lijders, vaak van veel meer uitwerking dan de Wijn, gelijk de Geneeskundigen bij hunne ondervinding weten, en voorts door het gezag van Sydenham, Boerhaave, en andere voorname Artsen, bevestigd zoude kunnen worden.

Na welk alles, ik meen deeze mijne verdediging van het Bier niet onvoegzaam te kunnen besluiten, met de aantekening, waarmede Frank's Verhandeling van het Bier, daar even door mij aangewezen (bl. 270), door onzen Vertaaler wordt besloten. „ Het Bier (zegt de Doctor aldaar) „ van goed graan, zonder nadeelige bijvoegfels

„behoorlijk bereid, was oudtijds, en is nog
 „van zoo een algemeen en nuttig gebruik, dat
 „ook de meeste der minst beschaafde volken,
 „op hunne wijze, de konst bezitten, om zich
 „een zodanig *vloeibaar brood* te bereiden. Het
 „Bier is mede in ons Vaderland van zoo veel
 „nut, dat het wenschlijk ware, hetzelfde op
 „die plaatsen, waar het goed en tot een maati-
 „gen prijs te bekomen is, bij de arbeidende
 „klasse onzer Landsgenooten, de plaats der
 „verslappende Koffij en Thee en ook der sterke
 „Dranken te zien bekleeden. — Het is dan ter
 „bevordering der Volksgezondheid ook bij ons
 „van het grootst belang, op de bereiding van
 „zoo eenen algemeenen Drank behoorlijk agt
 „te geeven.” — Deeze latere aanbeveling
 toch laat zich op mijne aanprijzing zeer wel en
 nuttig passen. Op dezelfde gronden had, vóór
 ons beiden, de verdienstelijke Vaderlandsche Ge-
 neesheer, I. J. van den Bosch, het Bier onzen
 Landslieden ernstig aanbevolen, in zyne door-
 wrogte Verhandeling *over de Ziekten van ons*
Vaderland (v), en, vóór deezen, niet minder
 Dr. L. Stocker (w). In het allerlaatst der

voo-

(v) *Over de kwynende ziekten der Nederlanders*, Utr. 1764,
 bl. 214—216.

(w) In 1778 uitgegeeven en bekroond door de Holl.
 Maatsch. der Weetenfch. XVIII. Deel. bl. 422—424, en
 600, 601.

voorige eeuw, heeft ook een, thans weinig genoemd, Zeeuwsch Geneesheer, die, in het afkeuren der broeijing en aanbevelen van doorspoeling van lucht, bij de Pokjes, vóór Boerhaave, zich mede verdienstelijk gemaakt heeft (x), het Bier, als een Hoofd drank voor het algemeen, vrij kragtig en welgepast aangepreezen (y).

(x) J. Baggaart *van de Kinderpokken*, Amst. 1700, bl. 42 — 44.

(y) *Dezelfde, over de zes niet Natuurl. dingen*, Middelh. 1696, bl. 107. en verv.

IV.

BEORDEELING VAN HET GEMEEN
 GEBRUIK DER THEE- EN KOFFIJ-
 DRANKEN, EN VAN DEN WIJN,
 MET BETREKKING TOT
 DE VOLKS-GEZOND-
 HEID.

(Tot Bladz. 73, 75, 77—80.)

Men heeft ook mijne aanprijzing van het Bier dus onbepaald willen opvatten, als of ik daar mede het gebruik van den Wijn, en vooral van de opgenoemde Warme-Waterdranken, onder onze Landslieden, geheel afgekeurd en volstrekt verbannen wilde hebben, om name-lijk, hen allen steeds tot de Bierkan te verwijzen; zoo dat ik daaromtrent mijne meening nog wat verklaren moet, door bijzonderlijk eene korte beoordeeling hier bij te voegen, van de betrekkelijke waardije en het onderscheiden ge-
 bruik der bovengemelde Dranken.

Eer

Eerstelijk, wat den *Wijn* betreft, behoef ik slechts, om in geene herhaaling te vallen, mij te beroepen op het gene, in mijn tweede Redevoering (bl. 75 en volg.), aangaande deszelfs indedaac zeer nuttig en heilzaam gebruik, voor veele gestellen en gelegenheden, is voorgedraagen, vooral bij de zulken, wien de zorg en de kosten niet te veel zijn, om van deezen uitheemschen drank geen anderen, dan die regt rijp en onvervalscht is, in een matig gebruik te neemen; dan ik heb daarbij op het groot aanbelang ernstig aangedrongen, dat de Volksgezondheid heeft, in eene naaukeurige en kragtige openbare zorg, voor de deugdzaamheid en zuiverheid der Wijnen, niet minder dan voor die der Bieren, (bl. 77 tot 80). Zulke gegoede lieden derhalve onder de Onzen, van welken ik in de hier naast voorgaande afdeeling gesproken heb, die, wegens ongewoonte, ongesteldheid of welke reden ook, aan het Vaderlandsch Bier zich niet willen of kunnen gewennen, zoo dat zij den Wijn, ook voor dagelijkschen drank, met water gemengd, even als men gewoon is onder de warmere hemelstreeken, gebruiken, of die zich den Wijn ongemengd, ter hunner verkwikking en veraangenaaming van gulhartige vriendenkringen, gewoon zijn te doen schenken, — deezen, zeg ik, kan of mag de hoogere prijs, in ons Land, van

van zulke regt goede Wijnen niet begrooten, welke, bij een maatig en daar door heilzaam gebruik, beschouwd kan worden als een afkoop-prijs der kwalen en ongemakken, welke een ruuer gebruik, vooral van min deugdelijke Wijnen, zoo als we kort te vooren opgemerkt hebben, vrij zeker na zich sleept. En is het dan ook niet voor den geringen Burger, die bij het inzwelgen van slegte Wijnen zijne gezondheid niet begeert te verdrinken, veeleer winst dan verlies, dat hij, door wat hooger prijs te moeten besteden, en door dus den Wijn meer spaarzaam en zeldzaam te genieten, zich het nut en de geneugte van den Wijn, in de gevallen, meer zal kunnen verzekeren? — om niet te herbaalen, 't gene in de voorige afdeeling beweerd is, dat, indien, door dien hoogere prijs des Wijns, het goede Bier, bij den gemeener Burger, ook weer meer konde in zwang gebragt worden, dat dan de Arbeidsman, vooral, daar mede voor zijne gezondheid en kragten nog veel meer zoude winnen. „ Het is er verre vandaan (schrijft ook „ Dr. Bake, in zijne aanmerkingen aan mij, op „ dit onderwerp) dat ik die duurte der Wij- „ nen als een zwaarigheid tegen Uw en Frank's „ voorstel zoude opwerpen; indien maar de plaats „ der kostbaarer Wijnen vervuld wierd door „ een aangenaam en gezond Bier; doch n de „ daad

„daad vrees ik, dat onze Landgenoten zich
 „reeds te veel aan het gebruik des Wijns ge-
 „wend hebben, dan dat men, door verhooging
 „van den prijs, hen zoude kunnen dwingen,
 „om eene schrede naar hunne voorouderlijke een-
 „voudigheid terug te doen met het Bier boven
 „den Wijn te verkiezen.” — 't Zij zoo; even-
 wel zullen toch alle zulke, wel bestuurde, bemoe-
 jingen niet afloopen en eindigen in enkele *pi-
 a desideria!* Zal het immers niet reeds veel ge-
 wonnen zijn, wanneer men dus den slechten en
 schadelijken Wijn konde afweeren en verbannen,
 en wanneer men teffens, door de duurte zelve van
 den, alsdan alleen verkrijgbaren, goeden Wijn,
 aan die zwelgerij onder het gemeen en haare ge-
 volgen een aanmerkelijke belemmering zoude toe-
 brengen? — Zal ook het daarstellen van regt
 goed en aangenaam Bier allengskens geene lief-
 hebbers tot zich lokken? — en zal dus overre-
 ding, belang, en ook het voorbeeld van wel ge-
 zinden, met den tijd niet uitwerken, wat dwang
 op eens niet konde doen? of heeft dan overre-
 ding en waar belang, bij onze Natie, die steeds
 op haare vrijheid boogt, haare kragt geheel verlo-
 ren? — dat denk ik toch wel niet; althans volge-
 zugt blijft geene geringe karaktertrek van het
 tegenwoordig Geslagt, en die zal, hoopen we,
 wel niet altoos van den goeden weg afleiden!

En

En nu iets van de *warme Water-dranken*. Onder deeze algemeene benaaming bevat ik de, bij ons sedert lang gemeen gewordenie, Thee- en Koffij dranken, om dat men toch van de Thee en Koffij zelven een zoo gering gedeelte, vooral bij ons talrijk Gemeen, pleegt te doen trekken op zeer groote plasfen gekookt water, dat 'er, gelijk Boerhaave reeds heeft erinnerd (z), in zulke bijna smaakeloze Thee en Koffij-dranken, naaulijks eenige andere werking in aanmerking kan komen, dan alleen die van het warme Water, het welk daarenboven, met een weinig Melk, of ook met wat Suiker soms vermengd, in zulken overvloed dagelijks ingeslagen pleegt te worden, dat het de behoefte van den dorst zeer verre overtreft, en veelal de plaats inneemt van al ander drinken, ten zij men den zoo genoemden Vaderlandschen Jenever-drank hier van wilde uitzonderen, van welken wij in 't vervolg nog iets zeggen, doch die ondertuschen niet als drank voor den dorst in aanmerking kan komen.

Van zulk een dagelijksch en overvloedig water-drinken nu, wanneer men, gelijk ik boven

(z) *Elem. Chémie*, Tom. II. p. 24 n. 4.

te kennen gaf (bl. 273.), deszelfs onmiddellijke werkingen, met de verdere gevolgen in de geheele leefwijze, ziektekundig beschouwt, kan men immers niet anders verwagten, dan die aanmerkelijke verandering in der menschen gestellen en ongesteldheeden, welke in onze eeuw inderdaad is voorgevallen. Hier toe behooren; hoofdzakelijk: verslapping van verteerkragten, zoo der maag en ingewanden, als der verdere deelen en werktuigen ter bloedbereiding en voeding geschikt, voorts verzwakking van alle de vaste deelen des lichaams in derzelve vermogens en werkingen, teffens met eene algemeene waterige verdunning, verslapping en overmaate der vogten; en, van hier, eene onmatige ontlasting dier vogten, zoo door de uitwaasfening als door de overige uitwerpwegen; of, bij gebrek van zulke ontlasting, veelerloije waterachtige verzamelingen binnen het lichaam; behalven meer andere uitwerksels, welke ik straks nader zal doen opmerken: voorts behoort hier, vrij algemeen, ook toe, eene vertedering van het geheele gestel, met overnare van gevoel, aandoenlijkheid en bewegvaardigheid, welke onder den naam van Zenuwkwalen, in onzen tijd al te zeer bekend geworden is. Deeze en soortgelijke algemeene uitwerksels zijn ook aan het steeds gebruikt, warm

T

wa-

water, en oudtijds en hedendaags, door bijna alle Geneeskundigen toegeschreeven (a).

Bij de bijzondere kwalen en plaatselijke ongemakken, welke men, ten minsten grootendeels, als gevolgen kan beschouwen van de opgenoemde algemeene uitwerkfelen, mag ik hier wel niet stil staan, maar kan doch niet nalaaten, in het

(a) „ Het overvloedig gebruik van warm water (zeide „ reeds Hippocr.) brengt deeze nadeelen aan: algemeene vertadering of verwijsheid (*σαρξιν ἐκθινύσασιν*), „ magteloosheid van zenuwen (*νεύρων ἀνεπαίστων*), „ bedwelming van geest, bloedstortingen, bezwijkingen, „ enz. *Aphor. 16. Sect. V.* vergeleeken met zijn boekjen, *over het gebruik der vogsen*, (*Opp. Foet. I. p. 425*). En, schoon deeze uitspraak voornaamlijk doelt op het gebruik der warme Baden, geldt zij doch ook van het overmatig gebruik der warme Dranken, welker nadeelige werking door onzen Gaubius, onder de hedendaagsche Ziektekundigen, volledigst is aangewezen (*Inst. Pathol. §. 474.*), gelijk daar na de schrandere Marcard (*über die Bäder*, cap. 7, 8.), bij de aanwijzing van het nuttig gebruik, ook die algemeene werkingen van het warme water in een helder licht gesteld heeft. Frank en zijn Vertaaler hebben hier niets bijzonders. Bewonderaars van het oud-nieuwe *Methodismus* van Brown, en van zijne stelling: *alle warmte versterkt, gelijk alle koude verzwakt*, mogen wel de oordeelkundige wederlegging derzelve daar bij overweegen, door den vernuftigen Hufeland onlangs voorgedragen, in zijn *Journal der Pract. Arzneykunde*, IV Band, p. 325—349. Jen. 1797.

het voorbijgaan te wijzen op de in onze eeuw zeer vermenigvulde *maagkwalen*, *verslijmingen*, *slijmziekten*, *wormziekten*, *verstoppingen*, *krampvalligheeden*, *magteloosheeden*, *Engelsche ziekte*, en, onder de uitwendige kwalen, boven al, op de zeer gemeen gewordenen *Baikbreuken* van alle foorten, aan welke, voornamelijk Konstoefenaars gerekend hebben, dat welligt de helft onzer Landslieden, of dadelijk onderhevig zijn, of voormaals geweest zijn. Bij het vrouwlijk geslacht behooren ook de talrijke *uitzakkingen*, en de onmatige en wankleurige *vloefingen*, veelal tot den gemelden oorsprong.

Doch 'er zijn nog tweërlei uitwerksels, of verdere gevolgen van den daar even aangeduiden ligchaamstoestand, welke als zodanige minder, zoo veel ik mij weet te herinneren, zijn opgemerkt, en welke ik toch meen dat voornaamlijk tot dezelfde veranderde leefwijze, bijzonder in het doorgaans warm water drinken, als haare eerste, of zeer vermogende afgelegene oorzaak, gebragt moeten worden.

Vooreerst, bedoel ik de, in deeze eeuw meer en meer toegenomene, beweeglijke pijnen in vleesch en ledematen, die men *Rheumatiek* noemt, — en vooral de schietende pijnen op

de slijmvliezige en luchtademende deelen, dat is, de eigenlijke *Catarrhale* of Zinking-ongemakken, met de hier uit voortkomende veelersleijje *Hoest*, *Bloedopwerping*, gestoorde bloedbewerking in de Longen, Ontsteeking of andere krenking deezer zoo gewigtige werktuigen zelve, voorts algemeene *Ongedaanheid*, *Koortsvalligheid* en eindlijke *Teeringziekten*, door welke men in onze dagen, zekerlijk meer dan oudtijds, zoo verbaazend veele menschen, in den bloei huns levens, ziet weggesleept worden (b), dat men natuurlijk tot het zoeken eener eigenaartige oorzaak moet aangespoord worden. En deeze oorzaak, waar 'is zij toch natuurlijker te vinden, dan in die hedendaags zoo zeer toegenomene vertedering en sijngevoeligheid der gestellen, en teffens in de vermeerderde ongevoelige uitwaasfeming der huid en luchtwegen, zoo

even,

(b) Niet slegts bij de Onzen, maar onder de nabuuri-ge Engelschen geldt voor al ook de opmerking van in deeze eeuw zeer vermenigvuldigde Teeringziekten: doch bij de Engelschen is ook het Theedrinken zoo verbaazend toegenomen, dat, volgens opgave van Lord Marcartney, (zie *Vaderl. Letteroeff.* 1798, *Mengelw.* bl. 220.) de veelheid der Thee, die daar thans gebruikt wordt, staat, tot die gebruikt werd in 't begin deezer eeuw, als 400 tot 1; namelijk, thans twintig millioenen ponden, maar toen nog geen vijftig duizend ponden.

even, als noodzaaklijke gevolgen van het veel waterdrinken, aangewezen? — Immers volgt, uit zulk eene vertedering en ruime uitwaasfening, eene meerdere aandoenlijkheid of vatbaarheid voor koude, tocht, en voor alles, wat de steeds te opene en gevoelige uitwaasfembuisjes kan prikkelen en noopen om zich te sluiten, en dus, om eene ontlasting te stremmen en terug te drijven, welke, daar zij de voornaamste is onder alle de ontlastingen, nog zoo veel te belangrijken moet zijn voor de gezondheid, als zij door de hedendaagfche leefwijze overvloediger en aanhoudender geworden is. En daar nu, volgens de opmerking aller Geneeskundigen, het sluiten en teruggdrijven der ongevoelige uitwaasfening, met de daad, de allergemeenste en allervoornaamste is, onder alle de aanleidende oorzaaken tot de opgenoemde thans zoo gemeene kwaalen, vooral die der Longen; zoo is het ook blijkbaar, welke een groot deel het overvloedig gebruik van water hebben moet, in het daarstellen dier zoo geduchte oorzaake.

Het ander door mij bedoeld, en tot nog toe ook min opgemerkt, uitwerksel van het veel waterdrinken bepaalt zich meer bijzonderlijk tot onze vogten, of tot een zekere eigenaartige verandering derzelve. Naamlijk, alle de dierlij-

ke vogten bestaan, gelijk Gaubius, met toepassing op de Ziektekunde, nuttiglijk heeft doen opmerken (c), niet slegts uit een vloeibaare, meer gelijkaartige, maar ook uit eene ongelijkaartige, meer of min dikke stoffe; het mengsel van welke tweederleije stoffen vooral blijkbaar is in ons Bloed, in de Melk en de Gal. Gelijk nu de algemeene vloeibaarheid der vogten toeneemt, naar mate haare dunne stoffe, door het opneemen van veele waterige deelen, vermeerderd worde; zoo schijnt ook dezelfde waterige verdunning der vogten aanleiding te moeten geeven, tot een verslaptten samenhang, tusfchen de overmatig geworden vloeibaare en de gezegde dikkere stoffe, zoo dat het mengsel van zulke te dunne vogten, het welk ook door de min kragtige vaten niet genoeg heeft kunnen doorwerkt worden, ligter van een scheid en zich ontijdig ontbinde; waar door dan niet alleen het overvloedige dunne afzonderlijk zal ontlast worden, of wel in het lichaam bijeenloopen, met alle die ongunstige gevolgen, welke wij daar even hebben nagegaan: maar ook (en dit is het uitwerkfel dat ik nu bepaaldelijk bedoelde) zal de, aldus los geworden, dikkere stoffe gereedelijk haaren eigenen weg gaan en zich

(c) *Inst. Pathol.* §. 274—279.

zich afzonderlijk bijeenvoegen, geevende aanleiding tot het vormen van *samengroeifels*, *hardigheeden*, *verstoppingen* en *gezwellen*, van veelerleijen aart, naar den onderscheidenen aart der afgezette deelen van de dikke stoffe, en naar de verschillende deelen of plaatsen des lichaams, waar zij zich zetten. *Gaubius*, die in weinige woorden veele zaaken pleegt te bevatten, heeft ook deezen oorsprong van die veelerleije ongemakken kortlijk aangewezen, bijzonderlijk om de verscheidene soorten van vliezige, papachtige, vette, smeerige, harstachtige, en andere taaije en vaste samengroeifels, verhardingen en gezwellen, welke den konstoeffenaaren hedendaags zoo menigvuldig voorkomen, te doen kennen, als voortbrengfels van die onvaste samenhang van het mengsel der vogten, van welke wij hier handelen (*d*), en waar van wij eene zeer

voor-

(*d*) Men zie het hoofdstuk, waarmede *Gaubius* de Ziektekunde verrijkt heeft, onder den titel: *Morbi humorum ex viciata fluidi cum spisso cohesione*, en aldaar §. 319—321. vergeleeken met §. 285. Vaderlanders, die den grooten Man, om de erkentenis van deeze en andere eigenaartige ziekten der Vogten, eenigslins laag stellen, door hem te reekenen als *Humorist*, kennen waarlijk 's Mans uitgebreide en heldere inzigten niet. Hij toch, die een der

eer-

voornaame aanleidende, of afgelegene oorzaak meenen te vinden, in het veel waterdrinken.

Ik beken, dat het mij welcer niet klaar was, waarom men, onder de liefhebbers van Thee- en Koffij drinken, vooral van 't vrouwlijk geslacht, niet zelden vrij volle, voor het oog

eerste Voorgangers in Europa was, om aan de leere van de levenskragt der vaste deelen de allergrootste uitgebreidheid te geeven, ter verklaring der werkingen van gezondheid en ziekten (§. 175-199), was evenwel met deeze nieuwheid niet zoo ingenomen, dat hij aan de vogten hun zeker mede-aandeel zoude hebben willen beneemen. Men gelieve bij hem de eerstgemelde plaatsen met eenigen aandacht na te lezen, ook §. 265, 266, 267 en, voorts §. 500, p. 301. env. Of, verbeeldt men zich, dat onze Baataafsche Scholen niet langer zien kunnen bij licht op eigen bodem ontsloken? Dat men dan Marcard's onzijdige aanmerkingen over de *Humorale Pathologie* leeze, en zijne verdediging derzelve beoordeele, tot welke hij, in 1792, van het tegensfeld uterst, terug gekomen was; in zijn werk, *über die Baeder*, p. 280 tot 396. - Nieuw licht, van waar het ook kome, moet gretig te nutte gemaakt worden; maar welgeoeffende oogen moeten ook valsche glanssen kunnen onderscheiden, zij moeten zich door geen nieuw licht verblinden laten, noch schemeroogen, om, 't gene van elders voor een ieder zichtbaar was, ellendig te miskenpen, of, als kinderen, aanstonds te grijpen en vast te houden aan elk nieuw voorwerp, dat men hun maar voorhoudt, terwijl zij al het voorige laten vallen!

Welgevoede en vette, hoewel tevens onvaste, gestellen aantreft, zoo dat men, ook nog na de dood, in de lijken der zodanige, den vetrok onder de huid, op veele plaatsen, tot eene aanmerkelijke dikte opgezet, ja geheele *vetklompen*, hier en daar, waar men dezelve niet zoeken zoude, als opgehoopt vindt; — tot dat ik begreep, hoe ook dit verschijnsel verklaard kan worden, uit denzelfden onvasten samenhang van het mengsel der te waterige en niet wel bewerkte vogten, waar door het vet en dikker gedeelte des bloeds en der voedingstoffen zich ligtelijk van het overige zal scheiden, en langs de zijtakken der grootere vaten afwijken, om zich uitrestoren en bijeen te pakken in de ruimten van het slappe cel-agtig weefzel of van den vetrok, alwaar het buiten den stroom der vogten rusten kan, terwijl het, door de werkeloosheid der gestellen en der zijne vaten, niet genoeg weer opgenomen en verwerkt wordt.

Zulk eene zeer opmerkelijke vetheid zag ik nog, voor weinige maanden, in het lijk van eene Vrouwe van aanzien, teffens eene groote waterdrinkster; bij welke het vet, bijzonderlijk om en bij de Nieren en in het Darmscheil, tot onmatig groote klompen vergaderd was, en zelfs het Net, zijne gewone vliezige gedaante verloren hebbende, in eenen doorgaanden vetklomp,

van verbaazende grootte en zwaarte, geheel veranderd was; terwijl teffens eene menigte uitgestort waterig vogt in de buiksholte, getijk ook het geweldig zweeten deezer Lijderesse, gedurende haare hevige ziekte, en, niet min, haare, bij gezondheid, bestendig zeer bleeke kleur, zelfs van lippen, met eene algemeene voosheid van vleesch, de klaarste bewijzen leverden van onmatige waterigheid en dunheid van bloed en vogten, zoo wel als van slapheid van spieren, vet, en vaten. Dus was, zeg ik, de gesteldheid van eene Vrouw, die, jaaren lang, in gestadig warmwaterdrinken zich bij uitstek had te buiten gegaan, en die daar bij ook liefhebster was van vette spijsen en spijsbereidingen. De roepassing mijner beschouwing is, meen ik, in dit geval zeer blijkbaar.

En zoude men verder, uit het zelfde gebrek van samenhang in de vogten, niet voornaamlijk ook verklaren moeten: — waarom, in onze eeuw, de zoogenaamde *Gal-steenen*, met de ongemakken daar uit ontstaande, aanmerklijk vermengvuldigd schijnen te zijn? (e), — waarom ook

(e) Haller rekende de evenredigheid der Galsteenen tot de Pis-steenen, in zijn tijd reeds, als 7 tot 1, *Elem. Physiol.* T. VI. pag. 554. Gaubius leert, dat de Steengroei in de Galvogten bijzonderlijk, en verre boven alle andere vogten, zeer gemeen is, *Inst. Path.* p. 210, 211.

deze kwale meest gemeen is bij verslaptē, waterachtige gestellen? — bij die van eene zittende werkeloze leefwijze? — bij Vrouwen vooral? — 't Is hier de plaats niet, om het betoog van de waarheid deezer daadzaaken, uit eene menigte van waarneemingen der Schrijvers, bijeen te zoeken; ik beken ook, dat dit moeilijk zou vallen, daar de aandagt van veelen dier schrijvers niet gevallen schijnt te zijn op alle de bijzonderheden van dit onderscheid der voorwerpen. Het zij genoeg, te zeggen, dat de voornaamste Waarneemers de Galsteenen, genoegzaam eenstemmig toeëigenen aan den gevorderden of afneemenden leeftijd, en aan zulke gestellen, in welke de menging en beweging der vogten, met de werkzaamheid der vaten, gebrekkig of zwak is. (*) Dit kan men buiten twijffel gesteld zien, in de zeer naaukeurige behandeling van dit

(*) Bij het nazien der drukproeve van dit blad, valde mij, in Hartenkeils *Med. Chir. Lezering*, 1798, II B. p. 57, onder 't oog der korte aangave eener te Marburg, in 't vorig jaar, uitgekomene Academische Verhandeling, de *Calculis biliaris*, waarin ook, zeer overeenkomstig met mijne opmerking, gezegd wordt, dat „ de Galsteenen „ veel meer voorkomen in Bejaarden, in Vrouwen, in „ Phlegmaticken, en die van een zittend leven, dan in „ Jongen, in Mannen, en die van een kragtig, werkzaam „ gestel zijn.”

dit onderwerp, van den ondervindingrijken, door-geleerden en wijzen Morgagni (*f*); en schoon de eerwaardige Grijsaard, in zijne, meest Italische, waarneemingen van deeze ziekte, niet meer Vrouwen telt dan Mannen: in Duitschland nogthans en onze Nederlanden, volgens de opmerkingen van Hoffman (*g*), van Swieten (*h*), en vooral van Haller (*i*), heeft het aantal van Vrouwen, onder de lijdens aan Galsteen, verre de overhand. Immers van Swieten maakt melding van drie Vrouwen, waaronder eene waterzuchtige, in wier Galblazen hij een zeer groote menigte Steenen aantrof, tegen éénen Man, in wiens Gedarmte een Steen was. Haller brengt zestien eigene waarneemingen bij van lijdens aan Galsteen, waaronder dertien Vrouwen en slechts drie Mannen waren.

Ik zelf, indien ik mijne eigene waarneemingen hier mag bijvoegen, zoo verre mijne aantekeningen en het geheugen van mijne Konstoef-
fe.

(*f*) *De Sed. et Caus. Morbor. Epist. XXXVII, Art. 15.*

(*g*) *Med. System. Tom. IV. Part. II, pag. 265, in 4to.*

(*h*) *Comment. ad Aphor. Boerh. 950. Tom. III. pag. 133.*

(*i*) *Elem. Physiol. Lib. XXIII. §. 12. Tom. VI. pag. 564. seqq. item Opusc. Pathol. Obs. 38, 39. ed. alter. in Op. Minor. Tom. III. pag. 321—330.*

fening te Groningen, Harderwijk en Utrecht, uit een tijdverloop van ruim dertig jaaren, mij die opleveren, heb, onder mijne Lijders aan Galsteenen, juist zevenmaal meer Vrouwen dan Mannen aangetroffen. Alle deeze mijne voorwerpen, slegts twee uitgezonderd, waren bejaarde of oude Lieden; alle waren zij van een min vast, min of meer kwaadsappig of waterachtig gestel.

Bij eene deezer Vrouwen, aan een langzaam uitteering gestorven, vond ik, beneffens veele en zeer groote etterzakken in de Longen, meer dan veertig, en daar onder ook veele zeer groote, Steenen in de Galblaas. Deeze had weleer, onder het bestuur van haaren eigenen Arts, den geleerden Dr. Clossius, eene bijzondere, zeer sterk en lang doorgezette geneeswijze ondergaan, ingerigt ter oplossing van verstoppingen en verdunning van sappen; zijnde zij zelve van een fijn, teder gestel, gewoon aan de zachte en malsche leefwijze van den overvloed.

Eene mijner twee jongere Lijderessen was eene Vrijster, van een tengere gestalte, van jongs op gewoon aan veel Thee- en Koffij-dinken. Na veele, langdurige, heftige pijnen doorstaan te hebben, ontlaste deeze eene menigte, groen-zwarte, harde drekstoffen, doormengd

met

met verharde Galbrokkels, en daarmede herstelde zij allengskens.

De andere jongere Lijderesse was een Vrouw van bijna achtëntwintig jaaren, dezelve van wier zonderlinge vetheid en vetklompen, met slapheid en waterige ongedaanheid des lichaams, ik daar even berigt gaf, gelijk ook van haat onmatig water drinken. En bij deeze vonden we ook de galblaas zeer opgevuld met Galvogt, en daarin niet minder dan dertig Steenen, van aanmerkelijke, doch ongelijke grootte.

Indien men nu bedenkt, dat verre de meeste, zoogenaamde, Galsteenen, gelijk die alle waar van ik hier berigt geef, niet eigenlijk steenachtig, maar veelmeer wasch of harstachtig van aart zijn, ontbrandbaar met een heldere vlam, zoo dat ze, niet ongepast, een *dierlijke harst* genoemd kunnen worden (*k*); — indien men daarbij bedenkt, dat het Galvogt, in zijn natuurlijk mengsel, zeer veele dikte, verachtige of harstachtige stoffe bevat, welke, afgescheiden en verhard zijnde, overeenkomt met onze Galsteenen (*l*); — dan begrijpt men dadelijk, hoe de

(*k*) Volgens H. F. Delius, *de Cholictichis*, pag. 16. Erl. 1782.

(*l*) Vergel. Gaub. *Path.* pag. 207—209, met Delius, pag. 18, 19, en Jacquin, *Elem. Chem.* S. 974, 975.

dezelfde algemeene verslapte samenhang van het mengsel der vogten, welke het vet en de verdere dikke stoffen uit de andere vogten ligrelijk doet afzetten en samenloopen, gelijk we gezien hebben, ook de wording of vorming der zogenaamde *Galsteenen* kan daarstellen, — zoo dra, namelijk, de Gal deelt in het algemeen gebrek van goede menging of samenhang haarer deelen, waar door dan ook haare vette of harstachtige stoffe zich, van het weiachtig dunner vogt, te ligter zal afscheiden en samenpakken, vooral wanneer er andere oorzaken, b. v. gebrek aan beweging, of ook het zuur in de eerste wegen, nog bijkomen. — Dan, hoe veel deel ook het overvloedig warm water-drinken hebben kan, en met de daad heeft, in het daarstellen zulker aanleidende oorzaken tot *Galsteenen*, kunnen mijne bijgebragte waarneemingen bewijzen, vooral de twee laatste van jongere lieden; bij deezē toch was het veel water-drinken zoo aanmerkelijk, dat die onmatigheid, reeds in een vroegeren leeftijd, zulk eene ongetemperdheid van Galvogt schijnt te hebben kunnen voortbrengen, als welke anders, met de daaruit volgende *Galsteenen*, doorgaans voorkomt in, en bijzonderlijk eigen is aan meer gevorderde jaaren, gelijk we gezien hebben.

Zo-

Zodanige zijn dan de eigenaartige uitwerksels en de veelerleijde bijzondere gevolgen, van het dagelijks en aanhoudend gebruik der warme Water-dranken, wanneer dezelve bovenmate, of in plaats van allen anderen drank, genomen worden, vooral bij zulke gestellen, die, uit hunnen bijzonderen aanleg en bijkomende leefwijze, of vertedering en slapheid van vaste deelen en votten neigen; terwijl doch de ziektekundige beschouwing en de ondervinding van zelve leeren, dat niet alle de opgenoemde gevolgen bij allen, maar deeze meer bij deezzen en gene bij anderen, plaats vatten. — Zelfs wil ik, met het bijgebragte, niet beweeran, dat voor alle menschen, van allerlei gestel en leefwijze, het dagelijks Thee- en Koffij-dranken zoo algemeen na-deelig zoude zijn, dat men hetzelve volstrekt zoude moeten afraaden, en bij hen steeds aanhouden om niets anders dan Bier te gebruiken: In het begin deezer Afdeeling heb ik reeds te kennen gegeven, dat dit mijne meening niet was, noch omtrent den Wijn, noch omtrent de warme Waterdranken. Gelijk ik dan omtrent het nuttig gebruik van den Wijn mij reeds verklaard heb; zoo moet ik dit ook nog doen omtrent de warme Water-dranken.

Ik herinner ten deezen einde, dat de aange-
weezene nadeelige uitwerkfels voornaamlijk hun-
ne plaats vinden bij drieërleije omftandigheeden.
Eerst en vooral, bij het onmatig veel en dik-
wijls drinken, het welk zich toch, bij onze
Volks-menigte, geenszins regelt naar de ware
behoefte van den dorst; maar, naar zekere
dagelijks vastgestelde drink-getijden, op welken
men zelfs zijn werk (en dit is wel geen gerin-
ge aanmoediging) staakt, om zich, ten minften
een half uur, te verledigen tot het Thee- of
Koffij-flurpen; terwijl men, veelal, zijn drink-
rantfoen, afmeet naar den inhoud van de toege-
zette pot of ketel, welke men meent regt te
hebben, om te helpen ledigen, en om dus zijn
maag geheel onder water te zetten, zoo dat
vaak de opgevulde buik, bij elke beweeging,
een schommelende borreling laat hooren. Ten
anderen, wordt het nadeel aanmerklijker, wan-
neer zulke drinkers daarénboven hun leefkost
en voedsel moeten vinden, gelijk bij ons talrijk
Gemeen maar al te dikwijls het geval is, in
Boterhammen, of Aardappelen, met toevoegfels,
op zijn best, van Spek, of ook van andere
taaije en vaak kwalijk bewaarde, of slecht toebe-
reide spijzen, waarmede het lijf, gelijk we voor-
heren hebben aangetoond, meer gevuld dan
wel gevoed, en veeltijds overladen wordt met

moeilijk verteerbare en ligt bederflijke stoffen, uit welke bijna geen regt deugdzaam bloed en wel bewerkte sappen kunnen voortkomen. Ten derden, zal dit alles nog erger uitvallen, gelijk we ook reeds aangeduid hebben, bij zulke voorwerpen, welke, uit hunnen aanleg en gesteldheid, reeds vooraf slap, waterig en kwaadsappig waren.

De kracht deezer bezwaaren op het waterdrinken is voor een ieder voelbaar. Niemand toch kan twijffelen aan het volstrekt nadeel van het onmatig veel drinken, bij allen, en nog meer bij slapen en zwakken. Niemand kan twijffelen aan deszelfs ongunstige werking bij de talrijke, nuttige, menigte van schraal bedeelde Burgers, die, daar zij meestal tot handen-arbeid zijn opgeleid en hier toe eene kragtige gezondheid behoeven, gewislijk die kragten, bij hunne geringe kost, beter zouden aankweeken en sterken, door het matig drinken van goed Bier, wiens deugd als Volks-drink wij boven verhandeld hebben, dan door zulke geduurige plasfen van zeer slappe water dranken; offchoon men ook de werking derzelve, veeltijds, doch verkeerdelijk, zoekt te verbeteren door tusfchen beiden genomene teugen Jenever-drink, van welker nadeel, in 't vervolg onze Redevoering, opzetlijk gehandeld wordt.

Maar

Maar het is teffens uit het gezegde blijkbaar, dat toch niet alle die aangewezenen nadeelige gevolgen zoo maar toegerekend moeten worden aan allen, en wel minst aan hen, die in geheel andere omstandigheden verkeerden dan de gemelde; dat is, die zich houden aan een regtmatig gebruik deezer dranken, gaande niet boven de waare behoefte van den dorst; wier lichaams gestellen ook niet slap en zwak, maar gezond, sterk en vast zijn; — die daarenboven geen gebrek hebben aan dagelijks goed, zaaklijk voedsel en verdere leefbehoefte.

Ik beweer derhalve, dat men, onder zulke voorwaarden, aan de warme water-Dranken, behoudens de voorheen gestaafde meerdere waardije van het Bier, een onschadelijk ja nuttig gebruik; onder de onzen, geenzins kan betwisten. Voor zoo verre immers het Water in die dranken de hoofdzaak is, komen zij ook in werking overeen met het water. Doch het enkel Water, schoon de eenige waare natuurlijke drank, wil evenwel, gelijk ik bij de aanprijzing van het Bier reeds aanmerkte, aan het gros onzer Landslieden, in zijn natuurlijken, of, gelijk men spreekt, raauwen staat, niet gevallen; het is ook wel niet algemeen voor hen geschikt, niet slegts wegens ongewoonte, maar

vooral wegens de onzuiverheid onzer meeste wateren, die of van bestovene en begroeide daken, of, in onze laage landstreeken, uit onreine graften, of uit wellen, die zelden regt zuiver zijn, ten gebruike genomen worden. Zoo dat, gelijk het Water, tot het Bier, door koken en gisten met de Mout wordt gezuiverd, zoo ondergaat ook dat rauwe Water, om tot Thee- of Koffij-drank te dienen, door de kooking, indien zij niet te lang duurt, inderdaad eene nuttige en aanmerkelijke zuivering; het welk de afzetting van vreemde en aardachtige deelen, in de zeer aanmerklijke bekorstingen onzer kook-ketels blijkbaar, genoegzaam uit wijst: offchoon door het koken ook tevens lucht, en, volgens sommigen, andere vlugtige deeltjes verloren gaan; doch over welker aanbelang, in tegenstelling der tevens verkregene zuivering des waters, ik thans niet noodig heb te twisten ^(m).

(m) F. Hoffman, nevens den ouden Herm. van den Heyden, en Cheyne, een der grootste loffprekers van het Water-drinken, (Disf. de *Aqua Medica uniyersali*, en, wat meer gematigd, in *Med. Syst.* Tom I. Lib. II. Cap. 6, §. 8, 9.) prijst, ter laatst aangewezene plaats, het warme Water niet minder aan dan het koude, voegende 'er verder bij „ aqua impurior optime corrigitur

Ik meen dan, dat men op deeze wijze, onder de Onzen, ook vrij zuiver water geniet. Daar nu zonder water, het zij in deeze of andere dranken, de spijsverteering, noch de bereiding onzer vogten, noch de afvoering der uitwerpstoffen en de afweering van bederf, noch de voeding en de buigbaarheid der vaste deelen, geen stand kunnen houden of haar gang gaan; zoo schijnt het ook, dat een weinig overmate van drinken minder zal schaden, dan te weinig. De berekening, dat men ter gezondheid, wel dubbel zoo veel dagelijkschen drank moge gebruiken als spijsze, met vermeerdering of vermindering, naar het verschil van spijsze en gestellen, is vrij gematigd (n). Anderen rekenen, ook verre,

coctione, at leniore, vel destillatione" &c. J. P. Frank veroordeelt, bijzonderlijk, in het warme Water, dat het, gekookt, meer steenstof, ook in ons lichaam, zoude afzetten, dan ongekookt. (*Geneesk. Staatsr.* III Deel, 5 hoofdst. bl. 407.) Ik zoude hier op vraagen willen: waarom dan het Graveel en de Steen blijkbaar verminderd zijn, sedert het gemeen worden der gekookte Waterdranken? — gelijk we beneden zien zullen; en waarom het Bier, een gekookte drank, minder diezelfde kwalen voortbrengt, dan de Wijn? — gelijk boven gezien is.

(n) G. G. Richteri *praecepta diat.* pag. 213, welk werkje anders, na 's Mans dood uitgegeeven, over 't geheel, niet veel bijzonders bevat.

boven dien schreef^(o). En onze gemeene, schoon niet armoedige, Burgers, die doch ook veelal drooge, vaste, gezoutene, of scherpe kost gebruiken, zelden daar bij drinken, noch, zoo als de Franschen en Duitschers, met eenig sop hun maaltijd beginnen, mogen billijk dit vergoeden in wat meer te neemen van hunne Waterdranken, zoo lang zij niet tot Bier te brengen zijn. Dan de nadeelen der aanmerkelijke onmatigheid in deezen, te vooren beweezen, moeten steeds in 't oog gehouden worden.

Maar, men kan mij te gemoet voeren: dat deeze verdediging van het Water-drinken alleen op het drinken past, niet op het warm-drinken der Onzen; dat het ook alleen geldt van het water-drinken, en niet van de eigenlijke kragt der *Thee* en *Koffij*, die doch daar op getrokken plegen te worden, en dus ook in eenige aanmerking zouden moeten komen. — Ik zal

(o) Hufeland, in zijnen luchtigen schrijftrant van het nieuwe werkje: *die kunst das leben zu verlengern*, neemt het, vooral op rekening van den grijzen General-Chirurgus Theden, nog vrij ruimer, zoo in het nut als in de veelheid van het Bronnen-water aan te prijzen; II Theil, pag. 324 env, der 2te ausf. Jen. 1798. vergel. met Thedens IV. Bemerk. & Erfahr. III Theil. 7 Cap.

zal derhalve kortlijk , op beide deeze punten , afzonderlijk , iets andwoorden.

Wat dan , vooreerst , betreft het *warm* drinken . De nadeelige werkingen daar van zijn , zoo ruim en zoo zeer algemeen , door bijna alle Geneeskundigen , uitgemeeten , als of zij eendragtlijk 'er op toegelegd hadden , om ten minsten van die veroordeeling en van deezen aanval een gemeene zaak te maaken . Al wat dien aangaande te zeggen is heb ik boven , een en andermaal (p) , voor 't licht gebragt ; ik houd mij ook daar aan , doch ik merk nogmaals op , dat die nadeelen , blijkbaar , het te overmatig en te geduurig gebruik van het water , vooral bij slappe gestellen , betreffen . Indien immers ook een matig , schoon dagelijksch gebruik van *warme* dranken , als zodanig , voor gezonden , steeds zoo zeer nadeelig ware , als men yreest , — moest men dan niet een gelijksoortig nadeel verwagten , van 't geduurig gebruik van *warme* spijzen , die toch ook de werking der warmte uitoeffenen en veel vogt bevatten ? boven al moest men dit verwagten van de veelereijze *warme* soppen (*Soupes*) , die andere Vol-

(p) Bladz. 273, 274, 289 env.

ken dagelijks neemen, en welker plaats, zoo als ik aangemerkt heb, bij ons Gemeen als 't ware vervuld is door deeze warme dranken. Bontekoe, onze Landsman, aan wien men, in het stuk van overdreevene, ja onzinnige loftuitingen derzelfde dranken, den Deenschen Hofarts Pechlin op zijde mag zetten (1), heeft, in zijne kwade zaak der aanprijzing van het onmatig veel Thee drinken, voor de min schadelijkheid van het warm drinken op zich zelf, ook reeds gedeeltelijk het goede bewijs gebruikt, dat ik daar even heb aangevoerd (2). Men moet toch, om doel te treffen, niet al te verre gaan in zijne veroordeeling, noch op het onschuldige, teffens met het schuldige aanvallen, of men verraadt zijne eigene zwakheid.

Nog eene versochooning van het warm drinken schijnt mij hier in gelegen te zijn: dat die warmte haare eigenaartige indrukfelen en wer-

(1) Zie J. N. Pechlini *Theophilus bibaculus, sive de Potu Theae dialogus*. Fri. 1684.

(2) Zie 's Mans derde Capittel, van het *Tractaet van het excellentste kruid-Thee* enz. Hage 1679. Een door de Handelaars op de Oost bekofte Lofredenaar kon gewis geen hooger toon slaan, dan deeze Keurvorstelijke Lijfarts hier doet!

werking meer uitoeffent in den mond, dan in de maag. Alles toch, vooral alle drank, indien wij denzelven, gelijk we doen moeten, niet dan bij kleine of matige teugen doorslikken, neemt, in dat doorslikken en voortglijden langs de flokbuis, natuurlijk, welhaast de trap van warmte aan der inwendige deelen; zoo dat, het moge dan koud of warm geweest zijn bij het drinken, in de maag zal alles welhaast de algemeene warmte des lichaams hebben, en althans, bij zijnen verderen overgang in de vaten, geene bijzondere werking der oorspronkelijke koude of hitte meer kunnen uitoeffenen. Ik zie ook, dat de Hoogleeraar Hufeland, die alleen frisch Water, en ook Bier, voor dagelijkschen drank nadrukkelijk aanbeveelt, zonder kennis te neemen van onze warme dranken, evenwel de warme soppen zeer aanprijst, en wel met bijna dezelfde redenen, welke ik zoo aanstonds bijbragt voor de min schadelijkheid der warme dranken. Ik kan niet nalaten, het redbeloop van den verdienstelijken Man hier onder te plaatsen, dewijl het, in meer dan een stuk, en mooglijk verder dan zijne eigene bedoeling, dient ter bevestiging van mijne thans hier voorgedragene stelling (s).

On-
 (s) Ter aangeh. plaats, pag. 326, 327. alwaar zijne
 aan-

Ondertufchen wil ik met deeze laatste rede-
 kaveling niet beweeran , dat de plaatslijke wer-
 king der warmte van onze dranken in mond,
 keel, en zoo veel verder als dezelve zig naar bin-
 nen voortplant en duurt, voor niets te rekenen zij.
 Het tegendeel leert toch de dagelijksche bevin-
 ding aan elk, die oplettend de proef neemt.
 Wanneer, namelijk, en zoo lange als, de

aanbeveling op deezen zin loopt. „ Ik kan hier onmoog-
 „ lijk nalaten, nog eens iets te zeggen voor het belang
 „ der *Soupes*, als vloeibaar voedsel, dewijl het sints eeni-
 „ gen tijd mode geworden is, daar van niets dan kwaad
 „ te verspreiden. Een matig genot van deeze soppen
 „ kan zeker niet schaden; 't is zonderling, zich daar van
 „ zoo grote verslappig der maag te verbeelden. Wordt
 „ dan niet alle drank, ook koud genomen, in weinig
 „ tijds warme sop in de Maag, en bevindt zich de Maag
 „ niet gestadig in de natuurlijke maat der warmte van een
 „ dusdanig sop? Men neeme zich slegts in agt, het al
 „ te heet, te overvloedig op eenmaal, of te dun te nee-
 „ men. — — Men moet nog hier bij opmerken, dat
 „ de vloeistof, in gedaante van sop genoten; zich veel
 „ beter en spoediger mengt onder onze sappen, dan wan-
 „ neer zij koud en rauw gedronken worden. — — Ook
 „ zal het dienen ten bewijze voor het nut, ten minsten
 „ voor de onschadelijkheid der sappen, dat onze Voorva-
 „ ders, die zekerlijk sterker waren dan wij, en de Boe-
 „ ren, die het nog zijn, veele sappen [en Pappen] ge-
 „ bruikten, terwijl ook alle, mij bekende, zeer bejaarde
 „ Lieden groote liefhebbers daar van waren.” (2)

warmte van den drank de warmte van onzen mond en keele overtreft, en zoo verre zij gevoeld wordt, werkt zij ook als zulke warmte, dat is, even als een zoo warm, of, volgens *Marcard*, *heet* bad op eenig uitwendig deel des lichaams zou werken; men voelt namelijk eene plaatselijke prikkeling en merklijke verwarming, welke ook verder naar binnen zal doorwerken, en zelfs het zweet kan doen uitkomen, indien men vrij warm en aanhoudend doordrinkt. En zoo zoude, indedaad, die trap van warmte, welken de liefhebbers in deeze dranken beminnen, de verflappende kragt des waters in den eersten kunnen tegenwerken en, over 't geheel, meer aanzetten dan verflaauwen, indien die eerste werking niet meest plaatslijk ware, en moest ophouden, zoo als we gezien hebben, wanneer de drank in de maag is neergedaald, om dat aldaar zijne warmte met die der inwendige deelen wel draa gelijk wordt.

Zulk eene plaatselijke aandoening ondervindt men ook, doch met eene tegengestelde uitwerking, van laauwe dranken, dat is, die etlijke graden minder warm zijn dan de warmte onzes lichaams. Want deeze, even als laauwe baden, verre van aanzetten, verflaauwen dadelijk, ja zij walgen doorgaans onmiddlijk aan een welgesteld verhemelte, door hunne onaange-

gename plaatslijke aandoening op tong en keele. Waar uit dan, in 't voorbijgaan, de ongepasteheid blijkt van laauw geworden drinken, en de voorkeuze, die, ook in dit opzigt, toekomt aan matig heet, of liever aan geheel koud; de plaatslijke werking toch van koud is doorgaans nog de beste, terwijl de verdere naderwerking in het lichaam, volgens het bijgebragte, niet merklijk van die der warme dranken verschillen kan.

Ik meen hier mede genoegzaam bewezen te hebben, dat het, eigenlijk en bepaaldelijk, is het *veel en ongepast waterdrinken*, van welk men de verklaarde nadeelen te wagten heeft, en niet zoo zeer het *warm drinken* (t).

Wat,

(t) 't Gene ik hier boven voortgebragt heb, aangaande de plaatslijke prikkeling of aanzetting door het warm of heet drinken verdiende welligt wat meer ontwikkeling, voornaamlijk ter nadere bepaaling: hoe verre die plaatslijke eerste werking, ook door het zoogenaamd medelijden (*Sympathia*), doordringen, en dus verder tegenwerken kan aan de verslappende kragt van het Water? en wat men, daarentegen, van de zoo verschillende eerste en plaatslijke werking, zoo van laauw als van koud drinken, te wagten hebbe voor het gestel? — Dan, voor dit verder vervolgd onderzoek, hoe zeer het mij nog ongegaan en nuttig schijne, is het hier de plaats niet, zijnde dit

schrij-

Wat, ten anderen; betreft de *Thee*-bladen, en de *Koffij*-zaaden of boonen, welke men laat trekken op het heete water, en die den naam geeven aan deeze dranken; — de kragt dier bijvoegfelen, zoo als ik in het begin deezer verhandeling reeds heb te kennen gegeven, verdient, althans bij het Gemeen, weinig opmerking, om dat de veelheid der *Thee* en *Koffij*, welke de geringe Lieden gebruiken, zeer klein is tegen de groote plasfen water waarin men ze laat trekken of kookten; om niet te spreken van de gestadige gewoonte, waar bij de indrukfelen van alles verflaauwen of te niet loopen, en waar door ook de bijzondere werking bij ge-

goe-

schrijven nu reeds buiten mijn bestek geloopt. Een mijner voormalige zeer geagte Toehoorders, thans lofwaardig Geneesmeester te Nijmegen, heeft, bij het verlaaten onzer Schole, uit mijne Pathologische Lesfen aanleiding genomen, ter nadere beschouwing der warme waterdranken, brengende ook iets bij, aangaande het onderscheid van derzelver onmiddelijke en volgende werkingen; men zou echter daar wat meer van willen hebben, en ook het onderwerp wat minder opgesierd; dan, een jeugdig penseel moet eenige vrijheid behouden. Zie D. L. P. de la Geneste *disfert. de calida nostratum potatione benignius quam hodie fieri solet aestimanda*. Utr. 1795. Intuschen acht ik, dat het gezegde, in mijnen text, voldoen kan tot het eindelijk besluit.

goede Lieden, schoon zij sterkere trekfels gebruiken, verminderen en afflijten moet.

Ondertusfchen zoude men van d stroeve en bitteragtige fmaak der sterker getrokkenene *Thee* eenige tegenwerking kunnen verwagten, op het verflappende des Waters; ook heeft haare fijne geurige reuk, die voor de meeste menschen zeer aangenaam is, iets verkwikkends en kalmte geevens, het welk bij vermoeijens, afmatting en ontroering bijzonder wel gevalt: doch de meeste en naauwkeurigste waarneemingen zijn indedaad niet gunstig voor het toestaan van eene waare versterkende kragt aan de *Thee*; zij bevestigen ook, dat het opwekkende van haar geur teffens van een bedwelmenden aart is, ongunstig voor hoofd en zenuwen (*u*). Dat voorts de *Thee* zelve de uitwaasfeming en de
wa-

(*u*) Onze beroemde Voltelen heeft al het gene op dit onderwerp gefchreeven was met oordeel voorgedragen: *Diatrise de Apofitia*, pag. 87—102. en naderhand beknopert: *Pharmacol.* pag. 368—372. Van Lettsoms belangrijke proeven geeft Murray goed verflag: *Appar. Medic.* Vol. IV. p. 225—260. Cullen plaatst de *Thee* onder de *Sedantia*, en is haar niet gunstig: *Treat. of the Mat. med.* Vol. II p. 309—312. Vroegere Schrijvers, vooral Neuman, (*Med. Chym.* I. p. 1190. feqq) en Geofroy, (*Mat. med.* II. p. 276 feqq.) zijn ook al in denzelfden toon, meer en min, voorgegaan.

waterlozing bevordert, en dus van een openenden aart is, daar in komt men algemeen overeen. Doch, zoo als ik zeide, deeze kragten verliezen haare meeste uitwerking door de dagelijksche gewoonte. Voorts geloof ik, dat men, in plaats van de Chineesche Thee, wellicht inlandsche of Europische Kruiden, van geen mindere deugd en aangenaamheid, zoude kunnen vinden, indien het vooroordeel, mogelijk gesteund door het belang des Koophandels, zulks toeliet, en men de aanwijzingen daar toe, onder anderen, door Hoffman en Neuman, reeds lange gedaan, met ernst wilde volgen en volmaaken.

De gerooste *Koffij*-boonen hebben, door de prikkeling van haare scherp geworden olie, zekerlijk eene verwarmende en aanzettende kragt, welke zich ook aankondigt door haaren aangenaam bitteren smaak en doordringenden reuk. Dit trekfel derhalve, veel meer dan de Thee, kan de verflappende kragt van het water indedaad tegenwerken en verbeteren, wanneer het tamelijk sterk gebruikt wordt. Doch bij ons Gemeen wordt insgelijks van de *Koffij*, die dan ook niet van de beste soort is, zoo weinig in zoo groote veelheid water uitgetrokken, dat haare aanzettende kragt ook in geene aanmerking kan komen. En, bij onze gegoede
Bur-

Burgers, die betere Koffij en sterker doen toezetten, wordt deeze drank in lang niet zoo algemeen, en ook niet zoo veel op eenmaal, genomen als de Thee-drink; zoo dat bij deezen, in dit geval, de verflapping, van zoo weinig water, geheel in geen aanmerking kan komen, en alzo ook de verwarmende kragt der Koffij, ter verbetering niet noodig was. Dan om ook den schraal bedeeden Burger, die zich nu met een slappen en slegten Koffij-drink benadeelt, te gemoet te komen, verdient, mijns eragdens, de zeer veel beter koope wortel van *Cichorei*, (en welligt ook van de gelijkaartige *Scorfonere* en *Taraxacum*) in plaats der Koffij, te worden aangepreezen. Dit inlandsch voortbrengfel kan het toch, in waare deugd, tegen de uitheemsche Koffij zeer ruim doorhaalen (*), en zijn zagt natuurlijk bitter, gepaard bij eenig zoet, een weinig gehoogd zijnde door het roosten, is zeker niet onaangenaam; het is ook min schadelijk, of meer deugdzaam, dan de

(*) Murray, een liefhebber, zoo 't schijnt, van de Koffij, kan deeze voorkeur niet ontkennen, geevende daar bij zijn vrees te kennen, dat de laage prijs der *Cichorei*, meer aan zoude lokken tot te veel te drinken: *Appar. Medicam.* I. p. 156, ed. alter. Dit is dan toch een getuigenis voor den goeden smaak van den *Cichorei*-drink.

gerooste olie der Koffijboonen, wier scherpte aan die zaaden, die op haar zelve, lal van smaak en reuk zijn, allen smaak en geur niet geven (w). Zoo zoude dan ook de gemeene Man, zoo lang hij niet tot Bier te brengen is, deezen warmen water-drink aanmerklijk kunnen verbeteren; zoo zoude verder het planten en bereiden der Koffijvrugt voor Europa, aan eene talrijke menigte onzer Afrikaansche en andere Natuurgenoten, niet behoeven te staan komen op het verlies hunner natuurlijke vrijheid, en op het zweer en bloed eener harde flavernije!

Onder de bijvoegfels der warme water-dranken, zal men eindlijk ook nog de *Melk* en de *Suiker* met reden in aanmerking neemen, als zijnde hedendaags veel gewoone inmengfels van die dranken, hoe wel ze oudtijds veel minder, en bij de Oosterlingen en Chineesen, van welken de Koffij en Thee afkomstig zijn, niet gebruiklijk waren; gelijk dan ook *Bontekoe* en

(w) Onaanneemlijk was dan ook de voorslag, om van ongerooste Koffij-boonen gebruik te maaken; — en geroooste Graanen, Erwten en diergelijke dingen, bij het Gemeen wel voor Koffij in gebruik, hebben het natuurlijk bitter niet van de Cichorei, en zijn ook daarom minder in deugd te achten.

anderen der eerste lofpredikers deezer dranken, die bijvoegfels zeer afgekeurd en verworpen hebben, hebbende daar in onder de Geneeskundigen ook sommige navolgers gehad; dan welke afkeuring ons alleszins even kwalijk geplaatst schijnt te zijn, als hunne loftuitingen dier onvermengde dranken geheel buitenspoorig waren.

De *Melk* toch, die zich zeer wel laat mengen met deeze dranken en ook daar bij doorgaans wel bekomt, verbetert de schraalheid van de Thee en de scherpte van de Koffij of Cichorei, ook deelt zij aan beide van haare erkende voedsaamheid mede.

De *Suiker* verzagt en omwikkelt nog meer, zij heeft gewisfelijk een zeer voedzame kragt, zij mengt zich niet alleen volkomen, maar, door haare zeepaartigheid, bevordert zij ook den samenhang of de menging der ongelijkaartige deelen onzer vogten, komende dus dat bijzonder na deel van het waterdrinken te ontmoet, het welk wij boven geteekend hebben (x). — Dan, daar deeze goede hoedanigheeden der Suiker toch ook gevonden worden in den inlandfchen *Honig*, van ouds onder de treflijkste voortbrengfelen eens lands gerekend, en door voorname Scheikundigen thans op nieuw ter voortkweeking aange-
prece

(x) Boven, bladz. 249.

preezen (y); zou dan een Vaderlandsch hart niet ernstig wenschen, dat dit voortbrengsel ook onder ons ruimer wierd aangekweekt en in gebruik gebragt? Het zoet des Honigs is toch, volgens dezelfde Scheikundigen, genoegzaam gelijk aan dat der Suiker, indien het slegts even goed gezuiverd (gerafineerd) ware, terwijl de, meestijds, mindere prijs den Honig voor het Gemeen, het welk nu, ook om de duurte, weinig Suiker gebruikt, meer verkrijgbaar zou doen zijn. En welk eene voldoening verder voor het Menschengevoel, wanneer men, met eenige opoffering van smaak, op deeze wijze eene andere grote oorzaak mogt zien vervallen der harde slavernije, waar mede onze zwarte Broeders, in een ander Waerelddeel, nog gedrukt worden, om aan die van het onze Suiker te leveren!

Uit al dit laatst bijgebragte blijkt derhalve: — daar men in de warme Water-dranken de kragt der Thee als van weinig aanbelang, of als niet schadelijk, mag aanmerken, en die der Koffij, of der Cichorei, als meer dienstig ter verbetering der waterige verslapping; dat men dan van de Melk

(y) Zie T. Bergmanni *Opusc.* Vol. V. p. 201. seqq. De Fourcroy, *Elem. de H. N. et de Chymie*, Tom. IV. p. 466, ed. 3.

en de Suiker (of den Honig) zekerlijk nog meer goeds te wagten hebbe; als wordende door deeze bijvoegfels eenige meer wezenlijke goede hoedanigheeden medegedeeld aan die Dranken, eenige voedzaamheid namelijk, eenige geschiktheid tot betere menging met onze vogten, en wat meer zagtheid; hoedanigheeden, welke die Dranken dus nader brengen aan den aart der soppen of Soupes, van welke wij boven gezien hebben dat veel goeds te zeggen viel. Waarom dan ook deeze laatste bijvoegfels, zoo lang men die waterdranken gebruikt, eene algemeene aanprijzing schijnen te verdienen; hoewel dit aanprijzen ten opzigt van de Suiker, bij onze volgzaamheden; die zelfs den smaak hunner tonge weeten te vormen naar voorbeelden, wel onnoodig zal zijn, daar deeze thans veel eer de waarschuwing behoeven, dat al te groote veelheid van Suiker ook schadelijk wordt, door te sterke afvaaging van redere ingewanden, het kweeken van zuur, en het benadeelen der zenuwen. Niets toch blijft goed, dan in zekere mate; niets is even goed voor alle gestellen.

En nu valt het algemeen besluit van dit geheel onderzoek, aangaande de waardije der warme waterdranken en derzelver toebereiding, dat, gaande-wegs, breeder is uitgelopen, dan ik
mij,

mij, bij den aanvang, had voorgesteld, ligt op te maaken, latende zich brengen tot de volgende onderscheidene hoofdstellingen.

1. De algemeene en bijzondere nadeelige uitwerksels op de Volksgezondheid, van het overmatig en geduurig drinken van warm Water, zoo als het onder ons Gemeen, bij deszelfs verdere schrale leefwijze, in zwang gaat, zijn, uit al het verhandelde, meen ik, zoo blijkbaar en zeker, dat men niet anders kan, dan zulk een misbruik dier dranken geheel aftekeuren, en, daarentegen, te ernstiger te wenschen, om de wederinvoering van goed dagelijksch Bier, wiens uitneemende deugden, als een beter geschikte Volksdrank, wij in de voorige Afdeeling onderscheidenlijk betoogd hebben (z), in de hope, dat een verlichte en menschlievende Staatkunde den weg en de middelen tot deeze nuttige hervorming mogt vinden en gemaklijk weeten te maaken.

2. Dan het is teffens gebleeken, dat toch de Waterdranken, zoo lange de gewenschte hervorming niet tot stand gebragt, en 'er dus niets beters in de plaats gesteld is, niet volstrekt veroordeeld behooren te worden, in zoo verre zij namelijk

(z) Boven, bladz. 279 en verv.

vatbaar zijn voor aanmerkelijke verbeteringen; niet slegts door een matiger en beter geregeld gebruik, maar ook door nuttiger bereiding en bijvoegfelen, waar van we gehandeld hebben, en die, bij andere verbeterde hoedanigheeden, aan deeze dranken ook eenige voedsaamheid geeven kunnen, doende dezelve eenigzins naderen tot den aart der soupes; waar door zij dan inzonderheid geschikter worden voor de behoefte van den schraal bedeeden Burger.

3. En hier bij laat het zich verder inzien, hoe zulke, wel bereide en niet onmatig noch ontijdig gebruikte, dranken ook daarenboven eenige bijzondere en, als 't ware, geneeskragtige nuttigheid kunnen aanbrengen, ja zelfs, door de gewoonte, voor sommige menschen en bij zekere leefwijzen, een waare behoefte worden, zoodat veelen niet regt frisch en opgeruimd zijn, voor dat 'er eenige kopjes Thee, of Koffij, op zekere tijden van den dag, genomen zijn. Zoo iets neemt men vooral waar bij Gestellen, die van een droogen aart, van een vasten en stevigen aanleg zijn, indien ook daarbij hunne leefwijze veel lichaams beweging en arbeid medebrengt; indien zij gewoon zijn aan zaaklijke en vaste spijsen, zonder waterige soppen, aan vleesch en visch, meer dan aan groei-gewassen, toespisen en vrugten; indien zij veel hou.

houden van 't gene wel gezouten, gekruiderd en van een hartigen smaak is, vergastende zich ook wel in een goed glas Wijn of andere sterke dranken. Dit, alles te samen of gedeeltelijk, geeft indedaad oorzaak, tot het ondervinden eener gunstige werking van deeze waterdranken, juist om dat ze weekmaakend, verdunnend en verzagtend zijn; om dat ze doorspoeling, afvoering en uitwerping bevorderen van 't gene scherp en lastig prikkelend is, terwijl ze ook de plaats vervullen van zagtere kost, van warme soppen en soupes, oudtijds, en nog, bij onze nabuurige Volken, meer in gebruik, dan bij ons. Op deeze en diergelijke gronden moet dan ook voornaamlijk de aanbeveling steunen deezer dranken, bij sommige Geneeskundigen onzer eeuw te vinden. De beroemde Hoffman prijst, vrij sterk, „het water, het zij koud, het zij warm en op nuttige Kruiden getrokken, aan, om na de spijsverteering te neemen, als verbeterende de daar van overgeblevene rauwe stoffen, het onnutte afspoelende, en dus, ter bewaaring van gezondheid en afweering van veele ziekten, zeer dienstig en heilzaam (a).” De schrandere en uitmuntende Ch. G. Ludwig noemt „de Thee, als de

(a) *Med. rat. system.* Tom. I. Lib. II. Cap. VI. §. 8. add. *Opusc. Phys. Med.* in 8vo. Tom. II. de *Aqua medicina universali*, voornaamlijk p. 437—457.

de voorhaamste der warme dranken, inderdaad altoos geneeskragtig; werkende op het water, de uitwaasfeming, enz. en alzoo voor den gezonden niet noodig, maar toch, indien men de gewoonte der leefwijze in aanmerking neemt, en dien drank wel toebereidt, ook denzelven, naa de spijsverteering, maatig gebruikt, dienstig ter ontbinding en afspoeling der overblijffelen" (b), enz. En in dien zelfden zin moet men ook de aanprijzingen verstaan van het veel waterdrinken, van welke wij boven gewag gemaakt hebben (c), en waarin de beroemde Hufeland, omtrent het koud water, al vrij sterk zich uitlaat, geevende teffens veel lof aan de warme Soupes (d). De opmerkzame Stolbergfche Arts, C. G. Th Kortum, in een onlangs uitgegeeven werk, vereenigt zich ook met Hoffman, en keurt onze landswijze niet geheel af, van, een geruimen tijd na de maaltijd, Thee te drinken, om zoo

(b) Zie 's Mans, ook nog hedendaags leezenwaardige, *Diaetetica*, s. *Physiol.* pars IV. §. 787.

(c) Bladz. 309, 310.

(d) — „Ich trage kein bedenken (zegt hij) das *Wasser* trincken fur ein grosses mittel zur verlängerung des Lebens zu erklären," beroepende zich, gelijk boven aangeteekend is, op het sterke voorbeeld van Theden. *Z. d. Kunst das leben zu verlängern.* II Th. p. 324.

ter voleinding der spijsverteering en chijlmaaking iets bijtedragen (e).

En dit bijgebragte moge dan ook iets gelden, tegen de al te ruime veroordeeling deezer dranken van den verdienstelijken Tisfot (f).

4. Laaten we derhalve, na dit alles, erkennen; dat het warm water-drinken ook zijne goede zijde hebbe, welke men, om onpartijdig te oordeelen, niet mag voorbij zien, terwijl men doch daarbij steeds gedagrig moet zijn, dat eene gedeeltelijke en aan zekere voorwaarden bepaalde goedkeuring geen vrijen pas kan geeven aan het groot misbruik, het welk bij onzen Gemeenen Man in dat waterdrinken nog geduurig plaats heeft, en ook alle die nadeelige gevolgen voor zijne gezondheid en kragten voortbrengt, welke we bij de stukken gezien hebben, dat daar uit natuurlijk moeten vloeijen.

Maar, voor dat ik deeze beoordeeling geheel mag eindigen, moet ik nog in opmerking nemen eenige algemeene, blijkbaare verbeteringen, of gunstige veranderingen, in de geheele Volksgezond-

(e) Z. *Beiträge zur praktische Arzneiwissenschaft*. Gött. 1796. pag. 27.

(f) *De la santé des gens de Lettres*, §. 70. et suiv.

zondheid, gesteldheid en Volks-ziekten, welke met de groote omwenteling van leeffrant in deeze eeuw gevolgd zijn, en uit hoofde van welke nog eene grootere en meer uitgebreide nuttigheid zoude kunnen toegekend worden aan het warm water-drinken, omdat dit in die omwenteling zekerlijk een zeer voornaam deel gehad heeft.

Zoo zijn immers, in onze eeuw, sommige heftige en pijnlijke ziekten in geweld en aantal verminderd, welke voorhenen algemeener, feller en doodlijker geweest schijnen te zijn. Hiertoe behooren zekerlijk alle waare Ontsteekingen en zuivere Ontsteeking-koortsen, mooglijk ook die heftige Bloed-toevoeringen en overstelpingen welke dadelijk den dood aanbragten. Zulk eene verandering laat zich toch uit de verslapping en verteedering der gestellen, als een nagevolg van het meer waterdrinken, wel verklaaren.

Allerblijkbaarst is de groote vermindering, in onze eeuw, van deerniswaardige Lijders aan de martelkwalen van Blaas- en Nierensteen, of Steengraveel. Dit is eene algemeene opmerking, boven reeds door mij vermeld (g), bewijsbaar uit de openbare registers, welke van het Steen-uitsnijden gehouden worden, en bevestigd door de waarneemingen van alle Geneeskundigen, die ook

(g) Bladz. 276. en verv.

de kracht van het Thee-drinken, in 't bijzonder, hier in erkennen (*h*), offchoon, gelijk we ter zelfde plaatse hebben opgemerkt, deeze lof mede aan het drinken van koud Water en van Bier, in tegenstelling van Wijn, schijnt toe te komen. De oudtijds zoo geweldige aanvallen en pijnen van Lede-jicht, met opzwellling en ontaarting der gewrigten en met opkrimping der leden, zijn toch

(*h*) De Amsterdammer Arts en Burgemeester Tulp gaf, reeds voor het midden der voorgaande eeuw, van deze en meer andere deugden der Theedrank, op berigten uit Indie en China, verslag, *Obs. Med. cap. ult.* Kempfer, een halve eeuw later, zegt „Theæ liquor . . . præsertim „ tartaream calculi materiem adeo eluit, ut calculosus et po- „ dagricos inter Theæ bibulos hoc coelo [in Japonia] nun- „ quam invenirim”. *Annoen. exot.* p. 626. Breeder wordt dit gestaafd door Neumann, *Medic. Chymie.* I. pag. 1192, vooral door Murray, *Appar. Medic.* IV. p. 286. Tissot, anders, zoo als ik daar even aanteekende, een sterk tegenstander van het Theedrinken, bevestigt deszelfs steendrijvende werking, door een aanmerkelijk voorbeeld. ter aangehaalde plaatse, §. 72. note. „Te Stolberg (volgens Dr. Kortum) alwaar nog in de eerste helft deezer eeuw de Steenongemakken uittermate menigvuldig waren, hebben dezelve thans byna geheel opgehouden; waar van, zegt hy, de grond buiten twyffel ligt in het doorgedrongen gebruik der warme water dranken, zoo dat derzelve nadelige verslappende werking dus eenigzins worde vergoed.” *Beitrage &c.* pag. 25.

toch, in deeze eeuw, ook minder hevig, zeker minder algemeen. Het zelfde schijnt waar te zijn van de vreeslijkste uitwerkselen der Scorbut, die voormaals meer gezien werden, en nog van sommige andere heftige kwalen.

Indien ik voorts aan eene bijzondere en eigene opmerking mij vertrouwen mag, dan houd ik het daar voor, dat ook de last der hooge jaaren, bij onze Oude lieden, thans meest al gemaklijker gedragen wordt, dan voorhenen, — zoo ver mijn geheugen reikt. Ik meen namelijk, dat de stijfheid des ouderdoms (*rigescencia senilis*), de stramheid van leden, het krom worden en inkrimpen der gestalte, gelijk ook het droogworden en rimpelen der huid, doorgaans niet meer zoo sterk en in 't oog vallend zijn, als zij waren, of mij toescheenen te zijn, voor veertig en vijftig jaaren. 't Kan zijn, en 't is wel natuurlijk, dat een Man, die nu ook onder de Ouden behoort, zonder zelf nog eenigen aanmerklijken last te voelen van die gemelde ongemakken, wat ingenomen is met zijn eigene bevinding, en ook met het maatig gebruik van goede warme Waterdranken, bij welke hij van jongs af is opgebragt, en welker natuurlijke werking hij hier in meent te vinden. — 't Kan ook zijn, dat de ouderdom een ongunstiger aanzien had in 't oog van het kind en den jongen, dan zij nu heeft bij den zelf bejaarden. — Dan,
hoe

hoe verre zoo icts ook gelden moge, — ik meen deze waarneeming zoo oplettend gedaan, herhaald, en vergeleken te hebben, dat ik ten minsten het aangegeeven onderscheid niet slegts als een harsenschim van vooroordeel kan aanzien, maar dit gaarne, aan de proeve van andere opmerkbare Waarneemingen, verder wil aanbevelen hebben.

Doch, hoe zeer het dan zeker zij, dat 'er in deze eeuw, indedaad, zulke aanmerkelijke verandering in Volks-ziekten en lichaamsgesteldheid is voorgevallen, en dat de warme waterdranken daarvan een groote oorzaak zijn; — men moet evenwel tefens erkennen, dat 'er meer andere en voorname oorzaken, buiten deze, aanwezig waren, die op de Volks-gezondheid een gewissen en goeden invloed moeten gemaakt hebben. Men denke slegts aan de blijkbaar verminderde onmatigheid in drinken, zwelgen en brassen; welke toch, in vroegere tijden, zekerlijk algemeener was, niet alleen bij plegtige, maar ook bij gewoone onthaalen van vrienden, waar men de spijs en drank elkander plag optedringen, en scheen te meenen, dat de Gasten niet degelijk onthaald waren, indien zij niet wel gevuld en wel bevogtigd henen gingen. Waar bij men denken moet aan de voormals nog meer gemeenzame drinkpartijen, bij welke 'er

van het drinken van veelerlei Wijn, of ook van zwaare Bieren en andere aanzettende dranken, een vaste, en soms dagelijksche, taak scheen gemaakt te worden, ja roem gesteld in het ledigen van veele flessen en bekers, waar onder ook sommige hartlijke beeten en versnaperingen, tot opwekking van nieuwen drinklust, niet vergeten werden. Buitenspoorigheeden, van welke men onder de Onzen, wel sedert een halve eeuw, zoo gelukkig is terug gekomen, dat men daarin niet meer geeven kan, zonder zich zelfs aan den blaam te wagen van grove onwellevendheid, van gebrek aan smaak en gevoel voor den toon der waereld. — En welke breidels konden 'er wel kragtiger zijn, voor lieden van opvoeding, wier voorgang dan ook allengskens, door de mindere Burgers, gevolgd pleegt te worden!

Wil men echter aan de warme Waterdranken ook die meer uitgestrekte verdienste geeven, dat voornaamlijk door haar gebruik, als de voormalige grofheid en ruwheid van gestel gelenigd en vertederd hebbende, teffens de aanlage gemaakt zij tot dien fijneren smaak en trant van leven van onzen tijd, — ik wil, offchoon dit wat vergedreeven mogte zijn, mij daar tegen niet verzetten; daar het mij thans genoeg is te hebben doen opmerken, dat de, te gelijk verbeterde en meer matige, leefwijze van onzen tijd ook haaren eigenen

nut

nuttigen invloed gehad hebbe, op de zoo aanmerkelijke veranderde lichaams-gesteldheid en Volks-ziekten van deeze eeuw.

Indien ook verder dezelfde Waterdranken konden dienen ter vermindering van den trek tot de geestrijke vogten of sterke Dranken, gelijk Frank, ik weet niet op wat grond, beweere vooral aangaande de Thee (i), en de beroemde Meiners aangaande de Koffij, verhalende dat, wanneer, sedert den zevenjaarigen krijg, deeze drank, in het Hanoversche, onder den Gemeenen Man zeer algemeen was in zwang geraakt, ook de sterflijsten aanmerkelijk waren verkleind, daar het gebruik van Sterken drank teffens was afgenomen (k): — dan zou deeze invloed en tweede uitwerking der waterdranken gewislijk een nieuwe en hooge waardije aan dezelve bijzetten. Doch bij de Onzen strookt deeze uitwerking niet wel

(i) *Geneesk. Staatsv.* III D. bl. 411.

(k) De beste mijner jonge en vroeg verscheidene Vrienden heeft, uit een gesprek met den Göttingischen Hoogleeraar, mij dit medegedeeld, en in het Dagregister zijner Duitche reize in 1789. aangeteekend. Ook vind ik, dat de Heer Meiners naderhand dezelfde waarneeming te boek gesteld heeft, in zyne *Historische vergleichung des Miselalters mit unsere Jahrhunders*, II Band, pag. 108.

wel met de gemeene ondervinding, noch met het steeds toegenomen vertier der Jenever-Stooken, gelijk in mijne volgende afdeeling zal blijken. En bij de Engelschen schijnt ook, volgens Dr. W. Falconer, hun geliefde Thee-drinken, door zijn verslappende werking, aanleiding te hebben gegeven tot vermeerderd gebruik der geestrijke dranken (1). Doch de meening van Frank en Meiners zoude intuschen nog een nietwe beweeg-reden kunnen opleveren, om, volgens onze aanbeveling, ook aan den Gemeenen Man beter toebereide en min verslappende Waterdranken toe te willen, zoo wel van Thee als van Koffij; welke laatste vooral, sterker, naar de wijze der Duitschers, bereid, zekerlijk meer opwekt dan verslapt, en daarom ook, bijzonderlijk, bij hen de plaats van sterke dranken schijnt te hebben kunnen inneemen.

Eindelijk moet ik omtrent de laatste opmerkingen, aangaande de veranderingen der lichaamsgestellen van onzen tijd, hier nog bijvoegen: hoe zeer ook het warm waterdrinken bij de Onzen zijn onbetwistbaar deel hebbe, in sommige verbetering der Volks-gezondheid, en in het doen af-

(1) *Remarks on influence of climate, food &c. on the disposition, manners &c.* pag. 254. ed. Lond. 1781.

neemen of verzagten van eenige zwaare ziekten; — dat toch deeze uitwerking geen zuivere winst is, — geen winst zonder bijkomend bezwaar. Immers hebbenwe niet alleen gezien, welke, en hoe veele nieuwe ongesteldheeden en kwalen, daar tegen, over ons Geslagt zijn aangebragt: — maar wij moeten nog daar bij bedenken, dat die zelfde algemeene verslapping en vertedering der hedendaagfche menschen, aan welke het afneemen der voorgemelde hevige ziekten, en de aangeduide verbetering of versijning hunner gestellen, voornaamlijk moeten toegeschreeven worden, ook teffens veroorzaakt hebben, dat, in het algemeen, de lichaamskrachten zijn verzwakt, en dat, bijzonderlijk, die heilzame, eigene werkzaamheid onzer nature verminderd is, waar door deeze anders in staat is, veele schadelijke oorzaken van haar lichaam af te weeren of uit te werpen, het ontfangen lesfel te verbeteren, het verlorene te herstellen, en de ziekten, door de wegen van oplossing en regelmatige scheidingen (*crises*), tot een gelukkig eind te brengen; — terwijl men thans, daar tegen, meer langzame, door veelerleije bijvallen van teer gevoeligheid, krampvalligheid en kwaadsappigheid gestoorde, herstelling, en minvolkomene scheidingen van ziekten ondervindt, en daar bij moet zien, hoe ook de minzelfkragtige natuur te dikwerf deerlijk bezwijkt, onder

der de overmagt van rottig bedarf, of onder de verraderlijke aanvallen der zoo enaamde Zenuwkoortfen, welke zeker, in onze eeuw, een gedugte rol spelen.

Kundigen mogen dan de rekening opmaaken, en zien aan welke zijde de balans doorslaa. Ik vrees waarlijk, ook in deezen, voor een min gunstigen uitslag, inzonderheid voor onzen gemeenen Burger, met betrekking tot wiens gezondheid en sterkte, toch deeze geheele beoordeeling der warme Waterdranken voornaamlijk was aangelegd.

V.
DE VERDERFLIJKE WERKING DER STERKE
KE DRANKEN OP DE VOLKSGEZOND-
HEID NADER AANGEDRONGEN, EN
HET VERBAAZEND VERTIER DIER
DRANKEN IN ONS VADERLAND
ONDER HET OOG GEBRAGT.

(Tot Bladz. 80—91.)

Dit gedeelte der Volks-verteering, niet minder dan het voorige, levert een zeer gewigtig voorwerp op, ter overweeging der Geneeskundige Staatsregeling.

Mijne vrij algemeene en nadrukkelijke veroordeeling der *Sterke*, of *overgehaalde*, *geestrijke Dranken*, ter aangewezenen plaats der tweede Redevoering stuksgewijze beredekaveld, heeft wel, zoo veel ik weet, geene ernstige tegenspraak ontmoet van bevoegde Beoordeelaaren, — en zoo behoefde zij, uit dezen hoofde, ook geene verdediging: maar ik heb evenwel gemeend, hier nog iets te moeten bijvoegen: —

zoo, om dat ik, bij het nazien der Vertaling, iets beloofd en aangeteekend heb (*m*); — als, om dat het misbruik dier Dranken, onder de Onzen, sedert den tijd van mijn schrijven, veel meer toe- dan af-genomen schijnt te zijn, vooral het gebruik van den zogenaamden *Jenever*, aan welken de Liefhebbers, onder de schoone benoeming van *Vaderlandschen drank*, in deeze tijden bijzonderlijk, een zekere aanbeveling en nieuwe verdienste getracht hebben te geeven, welke die zoogenaamde Drank, bij onbevooroordeelde en niet aan hunnen Borrel verslaafde Vaderlanders, gewislijk niet kan hebben, noch behoort te verkrijgen.

Ik mag niet herhaalen, het gene ik in de Redevoering bij de stukken heb aangewezen, aangaande de verderflijke uitwerkselen der Sterke dranken op ons geheele lichaam, op deszelfs vloeibaare en vaste deelen, op de levenskragten en zielsvermogens; blijkbaar in een reeks van bijzondere deerlijke gevolgen, vooral ook in de vervroeging des ouderdoms met alle zijne ongemakken, en in de verkorting des levens, — en zulks bij alle menschen en alle Volken, van den tijd af dat zij zich aan dien Drank hebben overge-

(*m*) Boven, bl. 87, (*a*).

gegeeven: alles toch, wat ik daar van gezegd heb, kan men herlezen, en zulks bevestigd vinden, bij de door mij aangewezene Waarneemers en Schrijvers, onder welken vooral de geschiedkundige tafereelen, door den grooten Haller, en vervolgens door de verdienstlijke Suszmilch en Frank, hier van opgehangen, waardig zijn om nagezien te worden, terwijl ik mij voorts kan gedragen, aan 't gene alle de overige voornaame Geneeskundige beoordeelaars hier van eenpaariglijk getuigen.

Dan, op dat men niet zoude vermoeden, als of die blaam te veel overdreeven ware en in onzen tijd zijn kragt verloren had, wil ik het nieuwst getuigenis, van den meermalen aangehaalden Hufeland, hier nog bijvoegen, getroostende mij de moeite, in een zaak van zoo veel aangelegenheid voor de Volks gezondheid, 's Mans woorden in onze tale overteschrijven.

„ Onder de middelen ter verkorting van het
 „ leven, (zegt die Schrijver) behooren nog bij
 „ uitnemendheid alle soorten van *overgehaalde*
 „ *Dranken*, welken naam zij ook mogen voe-
 „ ren. 't Is vloeibaar Vuur wat men daar mede
 „ drinkt; men versnelt de verteering van zijn le-
 „ ven op een schriabaarende wijze, dewijl men
 „ de Leenswerkingen in den eigenlijksten zin

„ ter verbranding overgeeft (ⁿ). Buiten dien
 „ verwekken die dranken Scherpigheeden,
 „ Huidziekten, Droogte en stijfheid van Veze-
 „ len, vroege Ouderdom, Hoesten, Kortade-
 „ migheid, Longziekten, Waterzucht, en, wat
 „ het ergste is, een akelige verstopping, niet
 „ alleen van lichaamlijk, maar ook zedelijk Ge-
 „ voel, zoo dat op sterke Drinkers van deeze
 „ dranken eindlijk niets, noch van natuurlijke,
 „ noch van zedelijke beweegmiddelen, eenigen
 „ indruk meer maakt. Van hier ook, dat zulke
 „ Ongelukkigen, wanneer zij in ziekte vallen,
 „ zelden te redden zijn, dewijl hun gestel, ge-
 „ woon aan den sterksten prikkel, de vatbaarheid
 „ voor dien der Geneesmiddelen verloren heeft.
 „ En zoo gaat het ook in 't Zedelijke, daar zulk
 „ eene

(ⁿ) In den zelfden toon deed zich, reeds voor ander-
 halve eeuw, de geleerde Duitscher, Herm. Conring,
 hier over hooren: „ ex quo spiritus vini parandi peritia et
 potus familiaris in vulgus transit, lethalis factus est ille,
 vita perpetuandæ dicatus, liquor. Et vero qui melior pos-
 sit fructus expectari ad ejusmodi, ut ita dicam, *epora
 flamma?*” &c. Waarbij hij dan den beletten groei, en de
 verminderde gestalte des lichaams, die, door het Wijn voor
 Bier drinken, reeds merklijk waren afgenomen, nog ver-
 der en meer aan zijne Landslieden voorpelt. Men zie
 „ *Mans disform. de Germanicorum corporum habitus antiqui et
 novi causis.* Helmst. 1645, fol. L. 4.

„ eene Ziel, noch voor Eere, noch voor Schan-
 „ de, noch voor het Grootte, het Schoone,
 „ noch het Goede, maar volstrekt alleen voor
 „ den Sterken drank gevoel behouden heeft. Ik
 „ ken toch geen ding, dat het volledig afbeeld-
 „ sel der stompste redeloosheid in een Mensch
 „ zodanig voortbrengen kan en hem zoo sterk ver-
 „ nederen, als het geduurig ruim genot van den
 „ Sterken drank. Andere ondeugden laten toch
 „ nog eenige hoop van verbetering, maar deeze
 „ bederft de menschlijkheid in den grond, en,
 „ daar zij de vatbaarheid voor aandoening weg-
 „ neemt, — zonder hoop van redding.

„ Mij dunkt, (vervolgt Hij) deeze bedenkin-
 „ gen waren ook den aandagt der Overheid waar-
 „ dig, om toch het, steeds bij den Volke verder
 „ doordringend, misbruik des Sterken drinks
 „ veel eer met kragt tegen te gaan, dan, gelijk
 „ veeltijds geschiedt, het zelve nog meer te laa-
 „ ten toeneemen, door eene ongehinderde ver-
 „ menigvuldiging van Winkels en Stookerijen
 „ van Sterken drank. Een Staat, waarin deeze
 „ ondeugd algemeen wordt, moet te gronde
 „ gaan, dewijl Vlijt, Braafheid, Menschlijk-
 „ heid, Matigheid en Zedelijk gevoel, deugden
 „ zonder welke geene Maatschappij bestaan kan,
 „ hier bij geheel verloren gaan! De Historie
 „ doet ons zien, dat, bij onbeschaafde Natien,

„ het tijdstip der invoering van Sterken drank,
 „ altoos het begin was van derzelver verkorten
 „ Leestijd, en van haare zwakheid, terwijl dat
 „ geschenk die Natien meer onder het juk der
 „ Europeërs bragt, dan Buskruid en Kanon im-
 „ mer konden doen (°).”

Wat dunkt U, Vaderlandsche Lezer, was dan de teekening van Haller, waarmede hij zijn, door mij straks aangewezen, tafereel aanlegde, in vergelijking deezer schildering van Hufeland, niet vrij gematigd? — Hij twijffelde namelijk, om aan deeze geestrijke vogten den naam van Drank te geeven, of om dezelve veeleer als een soort van Vergif te beschouwen, dan wel, op zijn best, als een heftige Artsenije. — En was dan ook mijne voordragt, voor omtrent twintig jaaren, in de Redevoering geuit, harsenschimmig, dat men aan het uitschenken en inzwelgen deezer Vogten, welke voor gezonden bijna altoos verderflijk zijn, van wegens het openbaar bestuur, zekere paalen mogt stellen, gelijk men stelt aan het verkoopen van vergiften, en aan het drijven van grof spel? Was mijn wensch te zeer overdreeven, dat eene volstrekt onbepaalde vrijheid,

(°) In het aangeh. werk; *die kunst das Leben zu ver-
 langern.* II Theil, p. 60—62.

heid, in het bereiden van zoo veel Sterken drank, als men maar wil of kan, en het daar bij tot voedsel bederven van een onmetelijken voorraad van Koren, geen steun of bescherming mogt vinden in eene kwalijk toegepast denkbeeld van Vrijheid in den Burgerstaat (p)?

't Is toch klaar, dat deeze sterke vogten niet gerangschikt kunnen worden onder de *Dranken*, dan voor zoo verre zij vloeibaar zijn en door de keel loopen, en dat bij menschen, die, door een stompden smaak of door gewoonte verhard, dit scherpe vogt als drank beminnen of hebben leeren gebruiken. Immers neemt men dus, zoo als ik in de Redevoering zeide, de bijeenvergaderde allervuurigste en vlugste deelen in, welke, uit Wijn of Wijnagtige vogten, door distilleer-konst, getrokken kunnen worden; — dat is, zoo als Hufeland, en Conring, het uitdrukt, men drinkt *vloeibaar vuur*. — Maar, — zulk een vogt gaf ons de goede Voorzienigheid nimmer voor drank! Zij liet wel, reeds in de vroege eeuwen onzer wereld, den weldadigen Wijn uit Druiven, en waarschijnlijk ook gelijk wij voorhenen aangemerkt hebben, uit Koren, dat is het Bier, aan het Menschdom bekend worden, ten zijnen nutte; maar,

(p) Zie boven, bladz. 88, 89.

maar, om uit dien tweederlei Wijn (want Wijn en Bier leveren, bij overhaling, gelijksoortigen Geest op, schoon in verschillende veelheid) door konst beleid, alleen dat vuurig gedeelte, waar van we nu spreken, afteſcheiden om het te gebruiken, — daar toe ſchijnt men, geduurende volle vijf duizend jaaren na de ſchepping der wereld, niet gekomen te zijn, en dus onzen Sterken drank geheel niet gekend te hebben (*q*), tot dat de Distilleerkonst, nu voor omtrent zes honderd jaaren, door de Mooren in Spanje gebragt, en zoo verder door Europa verſpreid is (*r*); van welken tijd derhalve het gebruik van den Wijngeest,

(*q*) Zie D. le Clerc *Hist. de la Medic.* p. 641, 642.

(*r*) Vergel. Ol. Borrichii *de ortu et progressu Chymie*, p. 122, en Couringius, t. a. pl. met Chamber's *Cyclopedia*, op 't woord *Distillation*, die zich beroept op Anderſons *Hist. of Commerce*, I, p. 83. Is 't niet zonderting, dat men naauwlijks bij eenig Historieſchrijver, die mij voorgekomen, of door mijne in dit vak bedrevene Vrienden, op mijn verzoek, nagezien zijn, eenige duidelijke en omſtandige melding vindt, van eene uitvinding of bedrijf, welk zoo veel invloed op menſchen, hunne geartheid en toestand gemaakt heeft, als het distilleeren en gebruiken der Sterke dranken zekerlijk gedaant hebben? Of zijn Veldſlagen en opvolgingen van Vorſten en Rijken zoo veel belangrijker om te weeten, dan zulke ontdekkingen en derzelver groote invloed!

geest, eerst tot Scheid- of Gences-konstige bereidingen, en daarna ook, ongelukkiglijk, voor Drank, allengskens is doorgedrongen; — niet lange voor den tijd op welken ook het Buskruid al mede ter vernieling van het menschlijk geslacht, is uitgevonden en algemeen geworden.

Zulk een vogt dan, herhaal ik, kan geen waare Menschen-drank genoemd worden, wanneer het namelijk zuiver en onvermengd, zoo als het door overhaling bereid is, en zoo als de Liefhebbers hun kragtigen Borrel verlangen, wordt ingenomen! Hier mede toch lescht men geen dorst, maar men ontsteekt denzelven; men herstelt geene kragten, maar men stookt slegs dezelve aan, men jaagt vuur door de aderen en slicht brand; — waar bij 's lichaams vogten, vaste deelen, en de vermogens van beweeging en gevoel, de voorhenen aangeweene heftige aandoeningen en verderflijke uitwerkselen ondergaan, terwijl de plaatselijke ongemakken in zulke deelen, natuurlijk, het eerst bespeurd worden, welke door die brandende vogten het eerst, en voor zij, door de bijmenging onzer sappen, meer of min getemperd zijn, worden getroffen. Gelijk dan ook verloren eetlust, inkrimping, verharding en veelerlei ontaarting, in en bij de slokbuis en maag, met onvermogen van neerslikken en ver-
tee-

teeren, bij de eigenlijke Drinkers, zoo gewoone als onherstelbare kwalen zijn (*).

En hoe zouden, verder, zulke Vogten ook als *Geneesmiddel* in aanmerking kunnen komen, wanneer zij insgelijks zuiver en onverlengd genomen worden? — Dus treffen zij doch de deelen te fel en werken te heftig, om niet doorgaans veel meer nadeel aan te brengen, dan nut.

Veelen meenen wel, gelijk ik in de vorige Afdeeling heb te kennen gegeven, en ook sommige Artsen, 't is waar, geeven, onbedaglijk, steun aan die meening, — dat de verslapping en werkeloosheid van Maag en Ingewanden, met eene algemeene waterigheid onzer vogten, welke wij onder de eerste en gemeenste gevolgen van het onmatig Waterdrinken hebben opgenoemd, tamelijk wel verbeterd of afgekeerd zouden kunnen worden, door van tijd tot tijd eenigen Sterken drank daar tusfchen te neemen, vooral van den Vaderlandschen Jenever. Dan de bedrieg-

(*) Hier van is boven reeds gesproken, bl. 88 (a), en de ondervinding heeft mij dit, sedert dien tijd, al te veel bevestigd; gelijk ik ook van die vreeslijke uitwerkselen der sterke dranken op de Maag, zeer opmerkelijke stukken, in mijne verzameling van zieke deelen, bewaar.

lijkheid van deezen toevlugt blijkt niet alleen ten klaarsten, uit de daar even gemelde verderflijke uitwerkselen deezer dranken, op de Maag en op de verdere wertuigen der spijsverteering en der vogtbereiding: maar zij blijkt ook uit eene redelijke beschouwing van zaaken. Het Speeksel namelijk, het Maagvogt, en de verdere sappen, die, als scheivogten, bij ons de voornaame werkers zijn der eerste spijsverteering, hebben toch, bij hun ontbindend vermogen, een zeer zagten aart, gansch verschillend van het scherpe der overgehaalde dranken, zoo zelf, dat die weigartige vogten, zoo wel als onze Gal, door de bijmenging deezer dranken, een zekere stremming en schifting ondergaan, waar door zij hunnen nuttigen aart verliezen en kragteloos worden. — Zoo verre is het 'er van daan, dat men een maagsterkende en verteeringhelpende kragt in dien drank zoude kunnen vinden. Gelijk dan ook de ondervinding leert, dat men het gevoel van honger, door een teug Sterken drank, merklijk kan verdoven, ja, dat de liefhebbers van den Drank doorgaans meer onverschillig worden omtrend den maaltijd, en dat zij weiniger eeten, bij gebrek aan regten eetlust; welk verlies van eetlust toch zeer dwaaslijk van sommigen toegeschreeven wordt aan eene voedsaamheid der Sterke dranken, — welke indedaad

geheel niet in dezelve gevonden wordt, gelijk wij straks, met een opslag, nog zullen doen zien.

En wat ook de waterige verdunning onzer vogten, als verder gevolg van het veel waterdrinken, betreft, en de beweerde verbetering hier van, door den Sterken drank; — het is waar, op 't gebruik van zulken drank ondervindt men, dat de ontlasting langs den Waterweg aanmerkelijk wordt vermeerderd, waar door dan zekerlijk de lichaamsvogten ook ontdaan worden van een deel waterigheid: — maar het is ook waar, dat zulke dunne en, wegens te veel waterdrinken, gelijk we boven zagen (†), niet wel gemengde, noch behoorlijk samenhangende vogten, voor dat zulk eene ontlasting langs de piswegen gebeurt, door de eerste werking van den geestigen drank en door deszelfs fremmend vermogen, in hun welagtig en dikker gedeelte eene verandering moeten ondergaan, welke den samenhang tusschen het dikke en vloeibare nog verder zal stoorren, en dus, bij het afdrijven der waterige deelen, de dikkere stoffe nog meer haar eigen weg zal doen gaan en afscheiden, brengende alzoo nog toe tot het vormen van die samengroefels, verstoppen, en ophooping in en buiten de vaten,

(†) Bladz. 294 en verv.

ten, van welke wij, ter aangewezene plaatse, reeds eene voorname aanleidende of voorbereidende oorzaak gevonden hebben, in de enkele waterige dunheid der vogten (*u*). En, indedaad, men neemt ook gevolgen van deezen aart veelvuldig waar bij Drinkbroeders; in hunne huid-
kwa-

(*u*) Dat toch de geestige Drank, niet tegenstaande de waakzaamheid der oplurpende vaatjes, ook door kan dringen in onze aders, zich door het lichaam verspreiden, en alzoo, door zijn eigene kragt, onafhankelijk van de werking der vaten, de gemelde stremming en scheiding der vogten uitoeffenen; — dit kan, denk ik, niet ontkend worden, als men acht geeft, niet alleen op de bovengemelde uitwerkelen, maar ook op sommige verschijnselen, welke welhaast naa het, vooral rijklijk, neemen van dien drank dadelijk worden waargenomen; b. v. de eigen reuk van den wijngeest, welke soms door de huid schijnt uit te waasfemen, en die bij sommigen ontvlambaar is; dezelfde reuk in de geopende lichaamen voort na de dood waargenomen; ja zelfs een gevonden gedeelte uitgestorten wijngeest tot in de holligheeden der hersenen, enz. Zie *Dispp. ad morbor. hist. coll. Haller. N. CCXX. §. 23.* J. H. Durcks *de abusu liq. spir. §. 10* seqq. disp. Leid. 1776. J. B. Schuurman *de effectib. liq. spir. §. 11—15.* disp. Harderv. 1791. Welke laatste, een mijner jonge Vrienden, bij het overhalen van versch afgetapt bloed van iemand, wien men kort te vooren een goed deel Jenever had doen drinken, den reuk en de merkteekenen van Spiritus, in den ontvanger, zegt te hebben waargenomen. Eene proef, die der herhaling wel waardig schijnt.

kwalen, puisten, opdragtigheid, kortademigheid, hartkloppingen, volheid, en die vooze vetheid, welke verre af is, van een gezonden groei en vastheid aan te duiden, daar zij ook veeltijds eindigt in Waterzugt. — Zoo verre is het er dan ook van daan, dat de gepreezene afzetting langs de waterwegen eene gunstige geneeskragt der geestige dranken nader zoude bewijzen; — en zoo veel verschilt teffens derzelve overige werking van eene waare voeding!

Immers, op dat ik er dit nog bijvoege, — dat er volstrekt geen waare voedzaamheid, zoo als veelel meenen, in den Sterken drank te vinden zij, — blijkt niet alleen, uit alle deszelfs, overvloedig gemelde, ongunstige uitwerkselen in 't menschlijk lichaam, welke roch, hoofdzaaklijk, ontstaan uit eene bedorvene menging der vogten, eene ont-aarting van vaste deelen, en verspilling van leefkragten, en alle uitloopen op eene slooping van gezondheid en haastige verteering van leven: — maar ook de beschouwing van den aart, en de wijze van bereiding dier Sterke dranken bevestigt dit ten vollen. Al wat ons lichaam voeden zal moet roch een goed deel zachte, weeke, lijn-achtige stoffe bevatten, welke vereenigd kan worden met, en overgaan in de stoffe onzer vogten en vaste deelen, om het verlorene gelijkaartig

te herstellen of te vermeerderen, dat is om te voeden. Dan, hoe zoude toch zulk eene zachte en vaste stoffe aanwezig kunnen zijn in het geheel en al scherp, vlugtig vogt, in het vloeibaar vuur der sterke dranken?

In den Franschen, of uitlandschen, Brandewijn, bijzonderlijk zoo genoemd, omdat hij uit Wijn, d. i. uit gegist Druivenar, bereid wordt, plegen de Liefhebbers die voedzaamheid ook zoo zeer niet te zoeken, als wel, gelijk ik reeds aangereekend heb, in onzen inlandschen Sterken drank, omdat deeze namelijk uit voedzaam *Koren* bereid, en daar van ook *Koren- of Mouswijn*, bij de Onzen, genoemd wordt (*); hoe-

wel

(*) Zulke benoemingen zelve worden toch door onze Vaderlandsche liefhebbers niet zelden misbruikt, om hunnen geliefden Borrel te ontschuldigen of aan te prijzen. Zijne graanjes te pikken, en in graanen te werken, zijn van die *bon-mots*, waarmede men zich in dit misbruik zoekt te paaijen, en de voorkeuze van dien Drank te vestigen op zijnen eersten afkomst uit het deugdelijk *Koren*. — Even als of een verderflijk gewas aanbeveling verdiende, wanneer het gegroeid is op een deugdelijken grond! — Doch uit het vervolg van mijnen text zal genoegzaam blijken, dat de inlandsche, uit *Koren* bereide, Brandewijn, niets in zagtheid of mildheid vooruit heeft, boven den uitlandschen die uit *Wijn* gestookt is, indien zij beiden regt zuiver en even sterk in proef zijn.

wel men, om naauwkeurig te zijn, den naam van Koren- of Mout-*Brandewijn*, aan deezen drank moest geeven, gelijk de Duitschers doen, en gelijk men ook, in de Geneeskunst, de benaming van *spiritus frumenti* aan dit vogt geeft, welke wij ook hier gebruiken zullen.

Doch, om het ongegronde der meening, aangaande de voedzaamheid van dien inlandschen Sterken drank, in een helder licht te stellen, en om teffens zijnen aart en hoedanigheeden ten klaarsten bloot te leggen, zo zal het nog wel der moeite waardig zijn, om de wijze van bereiding en wording van deezen drank, in haare bijzonderheden, na te gaan en op te geeven, zoo als dit bedrijf in ons Vaderland geoeffend wordt, en tot welke opgave ik in staat gesteld ben, door omstandige en naauwkeurige narigten van eenen in dit Stook-bedrijf wel ervarenen en kundigen Vriend, zoodat de echtheid van dit verslag, schoon het wat uitvoerig mogt zijn, mij hier zulk eenen uitslap nog zal veroorloven.

De stoffe derhalve, uit welke onze inlandsche Brandewijn bereid wordt, is in de daad Koren, en wel doorgaans van tweederleije soorte, in die evenredigheid, dat men, ten naasten bij, twee deelen Meel van Rogge, tegen een deel
ge.

gemalen Gerst-mout neemt. Dit Meel wordt, met een tamelijke veelheid warm Water, zonder kooken, doormengd, tot een soort van pap of beslag, het welk, om goed te doorweeken en tot gisting voorbereid te worden, een paar uren wel gedekt staan blijft, waarna het verder vermengd wordt met een gedeelte dunne spoeling, zijnde een, van een vorig stookfel overgebleven, slap, maar roch nog eenigzins geestig, vogt, en voorts nog met een ruime veelheid Waters, onder welk alles dan ook eenige Gist geroerd wordt. In dit meelig mengsel nu zijn, tot hier toe, alle de voedsame deelen van het tweederlei Koren nog voorhanden, doch van hier af gaat derzelver verandering aanmerklijk worden.

Men laat namelijk dit vogt verder, gedurende een dag of drie, bij eene zachte warmte, stil aan zich zelve over, waarbij dan de bedoelde gisting begint en, zagtelijk schuimend, gestadig voortgaat; en het is door deeze eigenaartige inwendige werkzaamheid der gisting, dat nu de voorige zachte en lijmige aart van het bijna smaak- en reukloos mengsel verloren gaat, veranderende allenskens in een, meer helder, wijagtig of geestbevattend vogt, wiens nieuwe vlugge deelen ook dan door uitwaasfening zich beginnen te verspreiden en door een geestigen reuk zich aan te mel-

den, terwijl een gistend schuim vergaderd wordt, dat een uitneemende kragt heeft om gisting te verwekken in andere versche mengfels. De gisting dan in den genoegzaamen tijd voltooid, de inwendige werkzaamheid voleindigd, en het vogt bezonken zijnde, zoo heeft men het nieuw voortbrengsel verkreegen, dat, zoo als ik zeide, een volkomen wijngtig vogt geworden is, gelijkende aan Bier, dat zonder kooken en zonder hop bereid is, het welk we ook boven Gerst-wijn noemden; gelijk dan ook de naam van *Mout-wijn*, of *Koren-wijn*, eigenlijk toekomt aan dit gegiste vogt waar van wij nu spreken, en niet aan den *Koren-brandewijn*, die uit het zelve wordt overgehaald, hoewel deeze, zoo als ik straks aantekende, zeer te onrege gemeenlijk met dien naam genoemd wordt.

In dit voortbrengsel nader gisting, of in deezen eigenlijk gezegden *Mout-wijn*, schijnt wel, bij den nieuwen geestigen aart, nog iets van de voedfame stoffe des *Korens* te zijn overgebleeven; even als wij, voorhenen, zulk eene bijgeblevene voedende kragt in het *Bier*, geheel anders dan in den eigenlijken *Wijn*, hebben doen opmerken (*): maar die voedzaamheid gaat dan

(* Boven, bladz. 73, 257, 281.

ook niet verder, blijvende in de stookketel te rugge, wanneer vervolgens de sterke drank uit deezen Mout-wijn wordt overgehaald, dewijl de overgaande geest niets daar van kan mede nemen, gelijk de beschouwing dier overhaling klaar zal doen begrijpen.

Naamlijk, de door gisting geboren Koren-wijn, thans in de stookketel gedaan en door vuur verhit zijnde, laat spoedig zijne geestige deelen los, deeze gaan in damp over, stijgen vlugtig in de hoogte, stuiten tegen den helen, worden daar met eenige waterdampen, die hen volgen, vereenigd, in droppels verdikt, lopen verder langs den snavel af, en worden, door de slang, in het ontfangvat, drops- of strooms-wijze, vergaderd. Dit is het gene men overhaalen of *destilleeren* noemt. Men ziet dan, dat, bij zulk eene bewerking, van de voedselfstoffe des Korens, die lijmig en vast is, schoon welligt in den eigenlijken Mout-wijn daar van nog iets voorhanden ware, niets mede kan overgaan; dewijl toch geene andere dan vlugge, en door warmte in damp veranderbaare, deelen zich in de lucht kunnen opheffen en alzoo door de overhaling vergaderd worden. 't Is waar, de in damp opstijgende stofse, vooral bij de eerste overhaling, is niet enkel wijngeest, maar, gelijk ik daar even te kennen

gaf, ook wateryogt, en dit wel, bij eene ruwere overhaling, in aanmerkelijke veelheid, zoo dat er, om het geestige van het verslappend water te ontdoen, een meer naauwkeurige en aldus bestuurde overhaling vereischt worde, dat daar door het vlugtigst gedeelte afzonderlijk overgaa, en het niet zoo vlug opstijgend waterige agterblijve: doch dat terugblijvende is dan ook slegts waterig vogt, zonder eenig inmengsel van voedselftoffe; zoo dat deeze reeds bij de eerste overhaling agtergelaten blijkt te zijn, en althans niet meer in den andermaal overgegaanen geest voorhanden kan zijn.

Een nader verslag van de bijzonderheeden deezer overhaalingen, zoo als ze bij onze Stookers in gebruik zijn, kan dit verder toelichten.

Tot de eerste overhaaling namelijk, storten zij den versch gegisten eigenlijken Mout-wijn, vermengd met zijn uitgetrokken meelig grond-sop, in een zoogenamden Ruw-ketel, en drijven, de helm opgezet zijnde, de dampen over, zoo lange het overgaande vogt klaar afloopt en nog eenigermate geestig is; waar na dan een vrij smakeloos nat, of spoeling, vermengd met den draai, of het afgetrokken meelsop, en met de voedame deelen, die nog in den Mout-wijn hingen, terug gebleven is in de ketel; welke sop

nog

nog dienen kan ter voeding van Verkens of ander vee.

Van den dus ééns overgehaalden geest, die, wegens de mede overgegaane waterdamp, vrij flap is, doet men vervolgens, bij de tweede overhaling, uit een destilleerkerstel, ongeveer de helft overgaan, wanneer een dun waterig nat terug blijft, terwijl het nu overgegaane *enkele* geest, of *spiritus* genoemd wordt.

Daarop doet men de derde overhaling volgen, die insgelijks tot op omtrent de helft wordt gedreven, en door welke men zoogenaamden *proefhoudenden* geest (*spiritus*) verkrijgt, nu sterk genoeg om ten gebruike geschikt te worden, voerende den ongepasten naam van *Mout-wijn*, waarvan ik gezegd heb, dat hij *Mout-geest* of *Koren-brandewijn* genoemd moet worden.

En, gelijk dan in deezen *Koren-brandewijn* geen de minste voedselstofte kan aanwezig zijn, niet meer dan in allen anderen waaren *Brandewijn*: zoo is er ook indedaad geen onderscheid tusfchen deezen en dien, dewijl alle foorten van zuiver overgehaalden *Brandewijn*, of *Wijngeest*, volkomen aan elkander gelijk zijn, uit welk foort van gegist wijnaartig vogt zij ook getrokken, en uit welke landen zij aangevoerd zijn; daar het onderscheid van smaak, waarbij men b. v. *Ko-*

ren-brandewijn van Franschen Brandewijn, van Arak, Rum, en wat dies meer is, onderkent, alleen komt van toevallige, schoon bij elk dier soorten bestendige, hoedanigheeden of bijvoegsels, te breed om hier uit te leggen (x).

Van zulk een toevalligen oorsprong is ook het kenmerkend onderscheid van onzen algemeen gebruikelijken *Jenever-drank*, zijnde toch niets anders dan de inlandsche Koren-brandewijn zelf, waaraan de kragt en geur der Jenever-bezien is medegedeeld en vereenigd, en zulks op de volgende wijze.

Men

(x) Men kan ook een vrij naauwkeurig verslag vinden aangaande de onderscheidene soorten van geestige Vogten, zeffens met derzelver wezenlijke gelijkäartigheid, het zij ze uit het gegiste nat van Koren, van Rijst, van Druiven, van Honig, van Suiker of Melk, enz. gehaald zijn, bij Wallerius, *Phyfsche Chymie*, I, cap. 28. pag. 376—390, zeffens met al wat het bestuur der Voorbereiding, der Gisting en der Destillatie betreft, het welk verdient nagezien te worden. Iets hier van heeft ook P. Bergius, in *Linnaei amoen. acad.* Tom. VII, disq. *de Spiritu frumenti*. Hier lees ik ook, 't gene betrekking heeft tot mijn boven gezegde, bl. 346, dat de Korenbrandewijn eerst door den Spaanschen Arn. de Villanova, in den jaare 1315, in Europa bekend gemaakt zoude zijn; hoe-wel ik dit in de werken van den geächten Arnaldus nog niet heb kunnen vinden. Dus zou dan die destillatie nog niet meer dan vijf eeuwen oud zijn.

Men neemt, namelijk, de welbekende Jenever-bezien, in grooter of kleiner veelheid, naar den verschillenden smaak of verkiezing der Liefhebbers, latende dezelve eerst wat weeken in water, waar na men ze, om verder uit te trekken, doet in den *enkelen* Moutgeest of Spiritus, welke door de tweede overhaaling verkreegen is, om dus, bij de volgende derde overhaaling, niet slegts den eenvoudigen *proefhoudenden* geest te verkrijgen, maar teffens de daarmede vereenigde kragt der Jenever-bezien; want het is de wezenlijke olie, of de vlugge deelen der bezien, in welke haar kragt huisvest, en die, met den Moutgeest zeer wel vereenigende ook daarmede gerechtelijk overgaan door den helm. Zoodat men dus een samengestelden *proefhoudenden* geest verkrijgt, welke is de proefhoudend sterke *Jenever-drank*; terwijl de afgetrokkene Bezien, bijna smakeloos, met het van geest ontdane vogt, in de Ketel terug blijven.

Daar dan, gelijk nu uit dit gegeven verslag is na te gaan, alleen de vereeniging der Jeneverolie met den Koren-brandewijn deezen tot Jenever-drank maakt; zoo kan toch ook in dien zoogenaamden Vaderlandschen drank niet meer eenig voedsel bevat zijn, dan 'er is in den enkelen Koren-brandewijn zelve. En, indedaad,

hoe zoude de bijvoeging van een vlotte, overgehaalde olie, die sterk van reuk en smaak is, zeer gelijkende aan de Terpentijn-olie, en niet min dan deeze sterkdrijvende op de waterwegen, — hoe zou, zeg ik, zulk eene vereeniging iets voedzaams kunnen bijzetten? — Integendeel schijnt de zuivere Brandewijn, door dit toegevoegd afdrijvend vermogen, aanmerklijk te moeten toeneemen in die schadelijke werkingen, welke wij kort te vooren uitgelegd hebben, welke, naamlijk, ontstaan uit een onmatig afdrijven van het vloeibaar en het teffens samenpakken van het dikker gedeelte der vogten, en het deerlijk ontstellen van derzelver goede menging en samenhang. (Bl. 350 enz.)

Maar veele Liefhebbers beweerden toch, dat 'er in den Jenever-drank een zekere zagtheid of malshheid zij, welke de zuivere Koren-brandewijn niet zou hebben, en daar door schadelijker zijn. Ik zelf begeer op mijn ongeöefenden smaak in deezen niet te beslifen, maar zou toch wel vragen, hoe een waare Terpentijnachtige scherpte, welke men in een tamelijk sterken Jenever-drank, gelijk b. v. de Keulsche is, zoekenbaar proeft, den smaak en kragt van den Koren-brandewijn verzagten, lenigen en streelend maaken kan? — En hoe komt het ook, dat, in veele plaatsen, in en buiten ons Land, in Duitschland

voor-

vooral en gantsch Engeland, werwaards dat voortbrengfel onzer Stokerijen in een verbaazende veelheid schijnt aftegaan, die bijgevoegde geur, smaak en kragt der Bezien gantsch niet verlangd, maar een meer zuivere Korenbrandewijn voorgetrokken wordt? — Het schijnt ook waarlijk vreemd, hoe het smaaktuig der Onzen, vooral in eenige meer groote Steden, zich dus hebbe kunnen vormen en gewinnen, dat men indedaad behaagen vindt in dien geur en smaak der Jenever-bezien, welke, indien zij soms als geneesmiddel tot het aanzetten van zekere ontlasting toegediend worden, doorgaans zeer onaangenaam gevonden worden (y). Doch, over smaaken mag men niet twisten; — evenwel ben ik tamelijk gerust, indien het zake ware, om het scherpe van den Brandewijn te lenigen, dat zulks, beter en aangenaamer, door andere meer gepaste toevoegfels te verkrijgen zoude

(y) In *Holland*, volgens mijne berigten, vooral in *Amsterdam*, wil men Jenever die zwaar van Besfen is, zelfs, in de Koffijhuizen, wel van een dubbelde portie, om Keulsche te gelijken; in *Geiderland* geen of weinig Besfen; in *Zeeland*, *Groningen*, enz. wat tuschen beiden; in *Brabant* wat meer; de *Engelschen* verkiezen geheel geene Besfen, maar zuivere Korenbrandewijn; *America* slegt eenige geur, enz.

de zijn, dan door het mede overhaalen dier rukkende en drijvende Jenever-bezien. — Doch dit in 't voorbijgaan.

■ En nu is het tijd, dat wij van deezen ruimen uitstap weer op den weg voortgaan, om bij het opgedane licht een eind te maaken aan dit onderzoek.

■ Ik meen dan, dat 'er, na al het aangetoonde, voor menschen die zien kunnen en hunne gezondheid lief hebben, geheel geene voorwendsels meer overblijven, ter verschooning van het zoo zeer gemeen geworden dagelijksch gebruik van den sterken drank, het zij dan inlandsche Koren-brandewijn, of Jenever, of uitlandsche Brandewijn, het zij enkele of samengestelde. De voorname uitwerking van alle die geestige vogten op ons gestel is toch gelijksoortig en steeds verderflijk, schoon zij, in trap en bijwerking, eenigzins onderscheiden zij. De aart deezer verderflijke werking op de vaste en vloeibaare deelen onzes lichaams, met haare natuurlijke en zeer veelvuldige kwade gevolgen tot ziekten en dood, hebben we te vooren, genoegzaam en in de bijzonderheeden, uitgelegd, zoo dat ik meen dit voor beweezen en afgedaan te kunnen houden.

Doch, eene stellige en algemeene veroordeeling, wel.

welke hier uit volgen moet, zal veelen te hard klinken, zij zal hen met bevreemding doen vragen: of 'er dan geheel geen nuttig gebruik van de Sterke dranken te maken zoude zijn, noch bij gezondheid, noch bij ongesteldheid, bij welke toch derzelve deugd en werking niet zelden met ophief verkondigd wordt?

Ik antwoord hierop, dat, al wat 'er mijns oordeels, ten voordeele van een zekere versterkende, opwekkende en bederfweerende uitwerking van een teugjen sterken drank, in sommige doch weinige gevallen, bij toegeeflijkheid gezegd kan worden, voormaals in mijne Redevoering is bijgebracht, werwaards ik terugwijze (*). Doch ik moet hier bij herinneren, het gene ik toenmaals ook daarbij gezegd heb, dat evenwel die nuttigheeden veel beter en veiliger verkreegen zouden worden, door een goeden teug zwaar Bier of deugdelijken Wijn, indien deeze dranken ten algemeenen gebruike in de plaats gesteld konde worden. Immers zijn toch de eerste aanval en de vurige prikkels van den Sterken drank te fel en te geweldig, dan dat zij, bij een welgesteld mensch, zelfs de nu toegestaane, nuttige werkingen, op eene veilige wijze, zouden kunnen voortbrengen,

(* Zie boven, bl. 81, 82, 85, en 86.

gen, indien niet reeds eene ongelukkige gewoonte de gestellen eenigzins verhard, en in zoo verre ongevoelig gemaakt had, dat zij nu slegts eene matige aandoening van die spoorlagen gevoelen; gelijk men dus door gewoonte zich harden kan, bijna tegen alles, zelfs tegen vergiften: daar dan toch zulk eene heblijkheid of ongevoeligheid niet verkreegen wordt, dan door eenige, daarmede teffens aangebragte, ongunstige verandering in het lichaamsgestel en eene aanmerkelijke afwijking deszelfs van den besten natuurlijke staat eener goede gezondheid. Ik meen ook, in deeze tegenwoordige Verhandeling, blijkbaar aangetoond te hebben, dat de gemeene waan, door sommige Artzen zelve ondersteund, als of 'er in deeze Dranken een goed behoed of verbeter-middel te vinden ware, tegen de verflapping en waterigheid onzer gestellen, door de hedendaagsche leefwijze veroorzaakt, geheel ongegrond en valsch is (a).

Nochthans is het, met dit alles, mijne meening niet, om te willen staande houden, dat 'er van den zuiveren Wijngeest, van welken oorsprong ook, geheel geen nuttig gebruik, bijzonder

(a) Bladz. 348—352.

derlijk in de Geneeskunst, gemaakt zou kunnen worden, wanneer namelijk dezelve als Geneesmiddel, in de gepaste soorten en toestanden van ziekte, worde toegediend, en wel in zulk eene bepaalde mate en noodige menging, als een kundig Arts, bij alle heftigwerkende middelen en giften, om het sterke te lenigen, en het schadelijke weg te neemen, altoos in acht neemt. Doch, terwijl ik dit gebruik volkomen toegeef, beweerc ik teffens, dat ook hier het misbruik en de onmate, zeer groote en zeer veele onheilen zal stichten, niet slechts bij het, offchoon heden-daags meest versleren, vooroordeel, dat in de geestige uittreksels en overhalingen van allerlei geneesmiddelen derzelver beste kragten, in een kort bestek, alle zijn bijeenvergaderd en op eene eige wijze versijnd; maar ook, bij eene te verre gaande bemoejing van sommige Artsen of Artsenijbereiders, om zich naar den sijnak van veele Lijders al te zeer te schikken, door eene uitnemende beknoptheid en aangenaamheid hunner geneesmiddelen, waarin dan die zelfde geestige toebereidingen wel eens een zoo voornaam deel krijgen, dat zelfs het hoofd en gestel der tederere lijders of lijderefsen 'er blijkbaar van aangedaan worden, ja ook wel, bij sommigen, een lust tot het neemen, ja te veel neemen van hunne Spiritus en Tincturen wordt verwekt,

waar

waar door zij ook wel tot het verderflijk gebruik der Sterke dranken vervoerd kunnen worden. En in zulk een, in naam geneeskonftig, doch indedaad zeer fchadelijk toedienen deezer geestige vogten, ziet men ook, fommige hedendaagfche Artsen, uit andere inzigten, op eene roekeloze wijze te werk gaan; daar zij, naamlijk, bij eene al te beperkte Ziektekunde, bijna geene andere hoofdoorzaak van de meest voorkomende ziekten erkennende, dan een zekere zwakheid en ontspanning van levenskracht, daar bij zich wijsmaaken, dat verwarming en aanprikkeling het meest vermogend en verkieslijk middel is tegen zulk een zwakke ontspanning, en eindlijk, dat die opwekking en verwarming het best en meest voldoende in de geestige Vogten, van welke we fpreken, te vinden zij, — in het fterk en ruim toedienen, niet alleen van Wijnen, maar ook van deeze Geesten den lijderen hulp zoeken toetebrengen, doch veeltijds met een ongelukkige uitkomst.

Een welberaden geneeskundig gebruik der Geestige vogten moet zich derhalve bepaalen, tot eene kleine veelheid, niet dikwijls te herhalen, en niet in volle fterkte te geeven, ten zij in zeldzame gevallen en naauwlijks ooit inwendig, maar vermengd met zulke bijvoegfels, welke de vuurige kracht genoegzaam kunnen breeken,

ken, op dat er geene andere werking overblijve, dan die van eene gematigde aanprikkeling, verwarming, bederfweering of wat er anders door eene welgepaste geneeskundige aanwijzing bedoeld worde. En tot zulk een geneeskonstig gebruik behoeft dan geen zeer groote voorraad van geestige vogten gestookt te worden, daar dezelve niet verder had te strekken, dan ten gebuike der Apotheeken.

Doch, wat men van het gebruik deezer zelfde sterke vogten als *Drank* te houden hebbe, is reeds zoo duidelijk aangewezen, dat we dien aangaande bij het opgemaakt besluit van volstrekte veroordeeling moeten blijven, ja, om het heil en de eere der menschheid, van ganscher harte wenschen, dat veeleer de geheele Destilleerkonst, welke de wereld, gelijk we gezien hebben, gedurende eene reeks van vijftig eeuwen niet gekend heeft, ook gedurende deeze laatste eeuwen onbekend gebleven ware, — dan dat men, met het overneemen diër gevaarlijke vinding van de Afrikasche Mooren, teffens op den inval moest komen, om door die konst voor menschen drank te bereiden, welke zoo blijkbaar verderflijk voor hun is, als hij voor allen, die er den smaak van krijgen, verleidlijk blijkt te zijn.

Men zou echter, ik beken het, mogelijk nog iets kunnen uitdenken, om daarop eene pooging te wagen, ter vermindering van het nadeel, en ter begunstiging van een veiliger gebruik dier geestige dranken, welker bereiding in ons Vaderland nu eenmaal tot zulk eene aanzienlijke uitgestrektheid gekomen is, dat de ommeslag van dit geheel bedrijf een bovenmaten groote bron oplevert van bestaan voor zeer veele duizenden van Werklieden, en van rijkdom voor eene menigte van voornaame Trafiquanten, terwijl daar van ongelooflijk rijke inkomsten in 's Lands schatkist vloeijen; zoo dat de vermindering en het verval der Stookerijen vooreerst, zekerlijk, gevolgd zoude worden van veele en groote ongelegenheeden in de Burgermaatschappije.

Men zou namelijk kunnen bijbrengen, dat alle de boven uitgelegde deerlijke uitwerksels alleen een gevolg zijn van het drinken dier geestige vogten in hun volle sterkte, en als gewonen drank; — terwijl toch die zelfde vogten, welke, gelijk we zoo even toefonden, door gepaste vermenging, nuttige geneesmiddelen kunnen worden, ook wel nuttigen drank zouden kunnen uitleveren, indien slegts hun vuur en scherpte, door vermenging, behoorlijk gematigd en verzagt wierd, in navolging van de menging welke

natuurlijk plaats heeft in die wijnagtige vogten, uit welke deeze geestige deelen getrokken zijn, en waarin zij dus, voor de overhaling, aanwezig waren, omkleed en getemperd door veel waterig vogt, met veelerleije lijmachtige, zoetachtige, zuurachtige, en andere eigenaartige bestanddeelen der wijnen of bieren, welke derzelver onderscheidene soorten kenschetzen; terwijl het zuiver geestig deel, dat uit allen kan worden overgehaald, in allen ook, zoo als meermalen aangemerkt is, van denzelfden aart is. Zoo dat dan de overgehaalde geesten, — offchoon zij daar na met het zelfde vogt en de stoffen waar uit ze getrokken zijn, en veel minder met andere vogten, nooit zoo volkomen weer gemengd en vereenigd kunnen worden, dat er de voorige of een natuurlijke wijn of bier uit voortkome, — evenwel gemengd en weer ingelijfd kunnen worden met water of veelerleije zagte vogten en bijvoegfels, welke den gloed en heftigheid genoegzaam kunnen temperen, om dus een waaren drank te maken, niet alleen ontheven van de geduchte gevolgen des sterken drinks, maar ook in aart, nuttigheid en aangenaamheid, nabijkomende aan een oorspronlijken wijn, — met welken toch zulk een mengsel in het wezenlijke, dat is in de geestige deelen, geheel zou overeenkomen, terwijl de min wezenlijke bijvoegfels, zoo na mogelijk,

konden worden nagevolgd, om althans voldoende te zijn aan het groote oogmerk, van verzagting, gepaard met een aangename smaak. Door goed beleid en herhaalde proefneemingen, zouden zulke toebereidingen tot volkomenheid gebracht moeten worden, om ook de plaats van wijnen te kunnen vervullen, vooral bij schaarsheid en duurte, terwijl men teffens verzekerd moest zijn van de deugdzaamheid deezer bereidingen, meer dan men kan zijn van de onschadelijkheid des uitheemschen wijns, vooral van die onder onze geringe lieden gebruikt pleegt te worden. Het verstaat zich dan ook van zelf, dat het geestig wezenlijk deel zulker mengfels daar aan gegeven moest worden door onzen inlandschen Mout-geest of Koren-brandewijn, welke toch, zoo als we daar even erinnerden, indien hij regt zuiver is overgehaald, gelijk is aan allen anderen zuiveren wijngeest, en dus deszelfs plaats kan bekleeden. Zoo dat onze Stokers zich dan moesten toelleggen op eene regt zuivere bereiding van dien Moutgeest, en althans het daar bij gebruiken en mede overhaalen van de Jenever-bezien geheel agter wege laten; terwijl zij zelve mooglijk ook deeze voorgeslagene menging, tot een nieuw en verbeterd voorwerp konden neemen van hun bedrijf, zich toeleggende om hierin de gepaste evenredigheid en die wijze

van

van bereiding te vinden, welke we zoo even hebben aangepreezen.

En dat zulk soort van toebereidselen niet in enkele beschouwing bestaat, kan ook uit voorbeelden blijken van sommige, onder de onzen niet onbekende, dranken, welke indedaad toegemaakt worden uit sterken drank, gelengd door water met suiker en eenig zuur, of door uitgeperst sap van zomervrugten, kersen, kweën enz., ook wel door waterige aftreksels van sommige kruiden, ja, door enkel zoete melk en suiker; welke toebereidsels men met de uitlandsche namen van Pons (*punch*), van Rataffia, of van Waters van bijzondere benamingen, pleegt te betitelen, en onder de aangename dranken te tellen (*b*). Deeze mengsels namelijk zelve konden ook, tot het door ons voorgesteld oogmerk, aanmerkelijk verbeterd, eenvoudiger, en dus ook meer algemeen verkrijgbaar gemaakt worden. Ook is het slechts vooringenomenheid met het

uit.

(*b*) Die *Rataffia*-soorten, van welke waterige treksels van geurige kruiden, of uitgeperste gezuiverde sappen van vrugten en planten de hoofdstoffe uitmaaken, behooren voornaamlijk hier toe, hoewel de bijgevoegde specerijen dezelve te nabij brengen aan de zogenaamde *Liqueurs*. Men kan van die soorten en bereidingen een omstandig verslag vinden bij den Scheikundigen *Baumé*, *Elem. de Pharmacie*, pag. 555. ed. 3.

uitheemsche, dat men, tot dat gebruik, bepaal-
delijk sterken drank, uit gegiste Suiker, Rijst,
enz. gestookt, noodig meent te hebben; dewijl
de onderscheidende smaak van den Rum, Arak
enz., welke men hier toe, uit navolging, pleegt
te verkiezen, van iets toevalligs komt, gelijk
we boven reeds gezegd hebben, niet van het
zuiver geestig deel dier overgehaalde vogten;
zoo dat de aangepreezene zuivere Korenbrande-
wijn de vereischte wijnkracht en smaak aan zul-
ke dranken zoo zuiver en volkomen zou kunnen
mededeelen, als eenige andere sterke drank kan
doen.

Zulk een denkbeeld, het welk ik, aangaande
eene zaak, in meer dan een opzigt, van zeer
gewichtige aangelegenheid, der moeite waard ge-
pordeeld heb, om hier in 't midden te bren-
gen, en een weinig te ontwikkelen, zoude,
indien het, bij verder doordenken, uitvoerbaar
bevonden wierd, zekerlijk kunnen dienen, om
de afgemaalde vreeslijke gevolgen van het mis-
bruik der sterke dranken te doen verminderen,
ja, om aan het gebruik derzelve eene nuttige
wending te geeven; — het zoude aanleiding
kunnen geeven, om eene onzer grootste, en
thans minst bedwingbaare, bronnen van bederf
der volksgezondheid, door eene betere leiding,
in

in haare schadelijkheid te stuiten, en mogelijk ter aankweeking dier gezondheid te doen vloeijen,

En zoude zulk eene onderneeming ernstigen tegenstand kunnen ontmoeten bij onze Vaderlandsche Traffiquanten? — eene onderneeming, welke hen ontheffen konde van het ontrustend denkbeeld, dat de tegenwoordige staat en het groot bedrijf der Stookerijen dadelijk uitloopt op groot bederf der Volksgezondheid, en dat hunne rijkdom uit algemeene ellende vergaderd wordt! — Een welgeplaatst menschen hart geniet toch liever wat minder winsten, die uit zuiverer bronnen vloeijen, ook zoekt een verstandig hoofd gaarne de middelen ter zuivering van onreine bronnen, of ter uitvinding van nieuwen, wanneer hij van het bederf der oude dadelijk overtuigd mogt worden.

Maar er zouden nog aanmerkelijke hinderpaalen in den weg kunnen blijven, wegens den zeer gevestigden smaak onzer Medeburgers voor hunne geliefkoosde teugen dranks, gerugsteund door een heerschend begrip aangaande de nuttigheid en niet-ontbeerlijkheid dier vuurige prikkels; welke smaak en opgevat begrip zich ook door alle de bijgebragte redenen vaak moeilijk laten t'onderbrengen, of op eenige wijze genoegzaam lenigen, om gerustheid te hebben, dat zij met

de gepreezene zagrere dranken regt te vrede zouden zijn, zonder steeds te poogen, om dezelve op alle wijzen weer sterker te maaken.

Doch het blijft, met dit alles, waar, dat, wie geene hindernissen meent te ontmoeten noch uit den weg weet te ruimen, maar zich door elken tegenstand dadelijk laat teruggezetten, nooit om het bewerken van eenige hervorming, welke ook, denken moet. Laten wij dan toch wenschen en hopen, dat het belangrijk onderwerp der ernstige overweging en bemoeijing waardig bevonden worde van wel verlichte en kloekmoedige Volksvrienden, op dat daar uit, kan het zijn, iets goeds moge voortkomen!

En tot zulke onverwijde poogingen ter verbetering, langs den eenen of anderen weg, moet toch de grootheid van het tegenwoordig bederfen kragtigsten aansporen. Immers, hoe onverbeeldlijk algemeen, hoe vreeslijk verre het kwaad verspreid zij, dat onder onze Landgenoten door den sterken drank dadelijk gesticht wordt, en hoe belangrijk derhalven de kragtigste bemoeijingen daar tegen zijn; — dit kan ten klaarsten blijken uit een overzicht, waar toe wij, volgens mijne belofte* en den titel deezer Afdeeling, thans komen zullen, van de verbazende veelheid van dien drank, en voornaamlijk van den

den Jenever, welke in ons Vaderland gestookt, en welke daar van door de Onzen, hoe wel voor het kleinst gedeelte van dat geheel, gebruikt wordt.

Ik zal ten dien einde, uit echte opgaven, eerst de veelheid voordragen en bereekenen van den in ons Land gestookten en gebruikten Drank, en, daarna, eene vergelijking maaken met de veelheid van Wijn en Bier, welke insgelijks bij de onzen worden gebruikt. En dit zal het slot deezer Afdeeling maaken.

I. Tot het begrooten der veelheid des sterken dranks, die in ons Vaderland vertierd en gebruikt wordt, zal ik mij, eerst, bepalen tot ons Gewest van Utrecht, volgens deszelfs tot hier toe gewoone benaaming en uitgestrektheid, en, daarna, overgaan tot de andere Gewesten van onze geheele Republiek.

1. De gebruikt wordende sterke drank, in onze Hoofdstad, en de verdere Steden en Plaatsen ten platten Lande van Utrecht, kan men zekerst vinden uit de opbrengst deszelfs in 's Lands Kasse; doch welke alhier, op deezen tak van verteering, geheven wordt, niet bij gedeelten, naar de juiste mate van het dagelijks opeenvolgend vertier, maar, bij zoogenoemde admodiatie of

jaarlijkſche verpachting, in ééne ſomme; zoo dat de Pachtenaars dien opbrengſt aan den Lande, met hunne uitgaven en koſten ter dagelijkſche, en op verſcheidene plaatſen van het Geweſt vereiſchte, inzaming der beſtanding of impoſitie, die van 's Lands wege, naar de Kannen-mate der ingeſlagene Dranken, bepaald is, neffens hunne billijke overwinſt op die onderneeming en derzelve moeizame uitvoering, weder vinden moeten in de aldus ingezamelde impoſitie-penningen. Men kan dan het net beſloop dier inzaming, en daar uit de juuſte veelheid van verteerden Drank wel niet volſtrekt naaukeurig weeten, om dat daar mede teffens de bijzondere ſtaat van rekening, of van winſt en verlies der Admodiateurs, aan den dag gelegd zoude worden: — maar men kan intuſſchen, nabij genoeg tot het oogmerk, de veelheid of grootheid van het vertier dier dranken berekenen, op dien grond, dat het geheel van het jaarlijks vertier, aan impoſitie-penningen, moet uitleveren eene ſomme, welke genoegzaam evenaare aan de ſomme der pacht-penningen, beneffens die der koſten van inzaming en toezicht, en die van eene billijke overwinſt. Immers, zonder zulk eene evenaaring en vergoeding, zouden de jaarlijkſche ſommen der verpachting niet op haare hoogte blijven, veel min toeneemen, noch ook dien voorſpoed

aan-

aanbrengen, welke bij de meesten der Admodiateurs vrij blijkbaar is.

Het is dan uit de openbare Registers te zien, dat de admodiatie van zoo genoemde *Gedestilleerde Wateren en gebrande Wijnen* (Brandewijn), in dit Gewest, sedert het midden deezer eeuw, jaarlijks heeft aangebragt:

van 1750 tot 1772, ongeveer van $f150.000$ tot $f180.000$, zelfs, een en ander jaar, $f195.000$ en $f205.000$,

doch deeze laatste hooge paching was, dies tijds, kwalijk berekend, en kon door de pachtenaaren blijkbaar niet goed gemaakt worden; dus viel ook dezelve voort daarop weer laager, naamlijk:

in 1773 en 1774, op $f167.000$ en $f174.000$;
 doch, 1775 tot 1788, weer op $f180.000$;
 en 1789 tot 1793, verder tot $f185.000$;
 en nu, 1794 tot 1803 — — — $f226.500$.

Schoon nu deeze laatste, nog loopende, paching, zoo aanmerklijk, bijna een zesde deel, hooger is dan de naast voorgaande, denkt men echter, dat zij, in deezen tijd, ook nog toe kan reiken; terwijl men daar dan verder bij moet rekenen de noodige winst, en vooral de kosten tot inzameling der impositie, het stellen van

380 VERDERFLIJKE WERKING DER STERKE DRANKEN,

van Comptoiren en Bedienden door het geheel
gewest, en de vigilantie tegen Sluikerije.

Die kosten dan begrootende, dat	
matig schijnt, op	f 10.000:—
en de overwinst, om de hooge pach-	
ting, nu slegts op	- 5.500:—
zoude, hier bij gevoegd zijnde de	
pachtsom van	- 226.500:—
't geheel beloop jaarlijks thans zijn	f 242.000:—

Welke groote somme derhalven, door de verza-
melde impositie-penningen van den sterken drank,
die in ons Gewest alleen gebruikt wordt, goed-
gemaakt moet worden; althans, hier na de veel-
heid der verteering berekenende, schijnt men den
aanslag vooral niet te hoog te maaken, ook, om
dat er zekerlijk, buiten deeze berekening, veel,
ja, in deeze jaaren van moeilijker toevorzig,
wegens veelheid van Krijgslieden, zeer veele slui-
kerij, en dus veel gebruik van sterken drank
welke geene impositie betaalt, plaats heeft.

Wij mogen dan de berekening maaken als volgt:
Elke Kan (zijnde genoegzaam de mate van twee
gewoone Wijn-flesfen) *Jenever* en Moutgeest, be-
taalt aan impositie 10 Stuivers, en elke Kan *Brandewijn*, waar toe ook de Liqueurs gerekend wor-
den,

den, 12 Stuivers. Het gebruik der *Jenever* is in onzen tijd zoo verbazend hoog geklommen boven dat des Brandewijns, dat men, de evenredigheid stellende als 30 tot 1, gewislijk niet te hoog rekent. Deze evenredigheid en dat onderscheid van opbrengst dan volgende, zal men vinden, dat, na genoeg, —

465.385 Kannen Jenev , aanbrengen	f 232.692
en 15.513 — Brandw. —	f 9.308
dus 480.898 Kannen sterken dr. —	f 242.000

Zijnde, in deeze berekening, de veelheid des Jenevers juist 30 maalen grooter gesteld dan die des Brandewijns, en de opbrengst des eersten naar 10 stuivers, en des laatsten naar 12 stuivers de Kan. Men ziet hier ook, dat het bijeengetrokken getal, van Kan-maten der beide soorten van sterken drank, zeer juist en naaukeurig oplevert die somme gelds, welke wij zoo even gezien hebben dat er jaarlijks ten minsten moet inkomen van den alhier vertierd wordenden Drank, indien de rekening der Admodiateurs niet al te zeer fout zoude lopen.

Wanneer men nu nog bij die 480.898 Kannen, waar van impost betaald is, toevoegt, voor het gestokene

48.089 —
528.987 Kannen;

dan krijgt men de som van

wel-

welke veelheid men zeker stellen mag, dat, ten minsten, jaarlijks in dit Gewest gebruikt worde, om dat die bijvoeging niet meer bedraagt dan een tiende gedeelte der bij de comptoiren aangegevene, d. i. niet meer dan 10 boven de 100, Kannen: daar er toch, althans in deeze laatste jaaren, zekerlijk meer Drank, dan zulk een gedeelte, in dit Gewest, ter sluik (het welk men thans, zoo 't schijnt, niet kan of durft beletten) wordt ingevoerd, en dus, zonder ten pacht-comptoir aangegeven te zijn, gedronken of gebruikt.

Immers, dat deeze geheele veelheid in ons Gewest niet slegts ingeslagen en vertierd, maar ook verteerd of gebruikt worde, daar aan kan geen twijffel zijn, wanneet men in opmerking neemt, dat de belasting op den sterken drank alhier vrij wat zwaarer is, dan in de beide aangrenzende gewesten, van Holland en Gelderland; zoo dat er geen uitvoer van hier derwaards vermoed kan worden; te minder, daar er thans hier geene Branderijen zijn, maar al die drank van buiten bij ons inkomt; waarom dan ook de sluikerij alleen van elders herwaard geschiedt, en niet omgekeerd. En, indien zulks ook plaats had, of indien er ook verzending van ons naar buiteⁿ geschiedde, dan zoude dit toch moeten zijn v^{an} Drank, die of ingesloken, of bij de

ver-

verzending weer afgeschreven ware, dat is, die nog boven de reeds berekende veelheid zoude zijn, en die dus onze aangeflagene gewestlijke consumtie geenszins konde verkleinen. (c)

Nu vergelijke men bij deeze *vijfmaal honderd en bijna negen en twintig duizend* kannen Drank, welke ons Gewest jaarlijks verteert, den staat

(c) Ik beken, dat onder de gewestlijke consumtie ook begrepen is, het gene 'er, van Mout-geest, Brandewijn, of Voorloop, tot geneeskonstig en tot huishoudlijk gebruik, en mogelijk ook tot andere vermengingen, van Azijnmaakers, Wijnbereiders, enz. wordt aangewend: doch ik denk niet, dat dit gebruik in aanmerkelijke vergelijking kan komen, tegen dat van het borrel-drinken; terwijl ook hier aan, en niet aan het eerstgemeld gebruik, schijnt toegeschreven te moeten worden, de zoo zeer toegenomene consumtie van sterken drank, — dat dezelve thans de helft grooter zij, dan voor 50 jaaren, gelijk we zoo aanstonds zullen opmerken. Ook is mijne berekening der geheele consumtie, zekerlijk kleinmatig, vooral betreffende den overwinst en het zonder betaaling van impositie ingeflokene; welk laatste toch, volgens alle waarschijnlijkheid, in deeze laatste jaaren, alhier welligt een vijfde, somtijds, zal bedragen, van het aangegevene, daar ik slegts een tiende deel gerekend heb, terwijl ook de winst der Admodiateurs, naar alles wat zij te waagen en te verrigten hebben, zekerlijk zeer laag gesteld is, en zeer veel laager, dan men zeker genoeg weet, dat in voorige jaaren op die admodiatie is gewonnen of overgeschoten.

staat van deszelfs Bevolking. Deeze, volgens de laatste Telling, van de Jaaren 1796 en 1797, bedraagt, na genoeg, een aantal van 93.000 Zielen. Doch, om naaukeurig te zijn, moeten we van dit getal afrekken $\frac{1}{3}$, 31.000 — voor Kinderen beneden 14 jaaren oud (a), welke toch wel niet veel mede doen in den sterken drank, — en dus blijven er Volwasfenen, 62 000 — ; Hier af nog ruim de helft getrokken, 32.000 Zielen; zoo voor de Vrouwlijke Sexe als die van de Manlijke, welke geen sterken drank gebruiken : dan — blijft er over, een aantal van 30 000 Mensch. welke in 't jaar moeten drinken 528.987 Kannen, d i, naar 22 Kann. op 1 Anker, wel 24.044 Ankers sterken drank, maakende . 4.007 Oxhoofden.

Wij mogen dan vast stellen, dat thans het gebruik van sterken drank, in het Gewest van Utrecht, jaarlijks wel beloopt de veelheid van vier duizend Oxhoofden, of vier en twintig duizend Ankers. Eene verbaazende consumtie voorwaar voor dertig duizend Menschen; door een gerekend uitkomende op vier Ankers in het jaar, voor elke vijf Menschen! — en dat van een

vogt,

(a) Zie die berekening bij Susz milch, *Godlijke Orde bij het menschl. geslacht*, II. Deel. bl. 416.

vogt, van welks verderfelijkheid, als drank beschouwd, reeds genoeg gezegd is.

En hoe zeer ook, in hetzelfde Gewest, dit misbruik, in deeze laatste halve eeuw, zij toegenomen, zulks toonen de daar even opgegevene Registers van de jaarlijkse admodiatie. Deeze toch, die in 1750, na genoeg, op *f* 150,000:— was aangeflagen, en in de volgende jaaren, ofschoon toen de impositie verhoogd was, niet hooger goedge maakt konde worden dan tot *f* 180,000; — is nu, sedert den jaare 1794, gebragt en wordt goedge maakt tot *f* 226,500, dat is, tot ruim de helft grotere somme, dan voor vijftig jaaren; staande die admodiatie tot deeze tegenwoordige als *twee tot drie*. Men moet evenwel, bij zulk eene zoo zeer toegenome consumtie, ook de groote menigte van vreemd Krijgsvolk, dat, in deeze tijden, zich hier ophoudt en door dit midden der Republiek gedurig doortrekt, in aanmerking neemen, welke, neffens de wapenoeffenende Burgers, reeds sedert 1785 en vroeger, het vertier en misbruik der sterke Dranken, op eene ontzettende wijze, hebben vermeerderd.

2. Aangaande het gebruik deezer Dranken in de andere Gewesten van ons Vaderland, koom ik, in de tweede plaats, tot dat van

Groningen, gewoonlijk *Stad en Lande* genaamd. Wegens mijne oude betrekking tot dit land mijner geboorte en langdurige inwooning, kan ik ook hier van vrij naaukeurige narigten geven, voor welker getrouwe mededeeling ik aan mijne zeer kundige Vrienden in Groningen hier mede openlijk mijn besten dankbetuige.

In dit Gewest dan, en wel voor het grootst gedeelte in de Stad, is een bepaald getal en mate van Stookerijen, welke, daar zij gezamenlijk, [bij wijze van admodiatie, jaarlijks een bepaalde somme voor impostie, Ketselgeld genaamd, moeten opbrengen, om dit goed te maaken, zoo sterk doorstooken als zij maar kunnen. Dan door die overhaasting, krijgt deeze Jenever een bijsmaak en een reuk die onaangenaam zijn; hij is ook meestendeels vrij waterig, en wordt daardoor geheel niet naar buiten getrokken, maar enkel en alleen verbruikt in dit Gewest; terwijl er, behalven deezen inlandschen, ook een zeer grote veelheid beter Jenever van elders, en bepaaldelijk uit Holland, tegen een hoogen accijns, en ook ter sluik, wordt ingevoerd en vertierd. Ook wordt hier, om dezelfde reden, een aanzienlijke menigte Brandewijn getrokken.

De

De veelheid nu van deeze soorten van sterken Drank laat zich uitmaaken, op de volgende wijze.

Het getal der Jeneverstookerijen in dit Gewest is thans elf, waar van 'er zes zijn in de Stad, twee in Appingadam, ééne aan Martenshoek, ééne te Midwolde, en ééne aan Onderdamm. Van die in de Stad werkt er ééne met twee Destilleer-ketels, alle de overige met ééne, terwijl elk deezer ketels niet grooter van inhoud mag zijn, dan van een halve Ton, dat is nog geen halve Aam (e), mogende dan zoo veel stooken als men kan of wil, mits de elf Stokers, of twaalf ketels, volgens de tegenwoordige admodiatie, aan den Lande, gezamenlijk en, elk voor den anderen insttaande, ten vollen opbrengen een jaarlijksche somme van *zeventig duizend* guldens Ketelgeld.

Schoon nu de eene Stoker met zijn halve Tons ketel niet juist zoo veel stookt als de ander, noch elk zich zelve hierin alle jaaren

net

(e) Volgens de opgave der wijze van heffing der gemeene middelen in Stad en Lande, door de Gecommitteerden ter revisie der quotes in 1786, houdt een Groninger halve Tons ketel bijna 10 kroes, d. i. ongeveer 13 Pinten, minder dan een halve Aam.

net gelijk is, gelijk ook de Graanen niet alle even geestrijk zijn: zoo zal het toch, volgens mijne berigten, al vrij naaukeurig uitkomen, indien men, uit een overzigt der laatste agt jaaren, stelt, dat er, alles door een gerekend, door elke Ketel zoo veel loopt, dat daar van, jaarlijks, 1600 ankers kunnen worden afgeleverd; het welk dan voor de twaalf ketels bedraagen zoude eene jaarlijksche veelheid van 19,200 ankers Groninger Jenever.

Hierbij komt verder de gemelde, van buiten ingevoerde, vooral Hollandsche Jenever, welke wel, zoo als ik gezegd heb, om zijne meerdere zuiverheid en sterkte, altoos in het Gewest van Groningen vrij veel getrokken werd, doch nimmer zoo veel als in deeze laatste jaaren; daar het uit de Registers der Impositien blijkbaar was, dat er, in het laatste jaar 1798, ruim elf maalen zoo veel ingevoerde Jenever ten Comptoire ware aangegeven, dan in 1790 of 1791, De impost namelijk had in het even gemelde jaar bedraagen ruim f 51,500:-; zoo dat, daar er ruim 18 guldens van één anker betaald worden, voor die somme

in-

(f) Die groote en algemeene voorkeur der Groningers zelve voor den van buiten komenden Jenever, is, volgens

gens

ingevoerd moest zijn de veelheid, ten minsten, van 2861 Ankers (*f*).

Doch

gens mijne Berigters, voornaamlijk toe te schrijven aan het zoo geweldig schielijk stookten met die kleine ketels, dat er welligt met eene ketel, in vier-en-twintig uren, in Groningen zoo veel gestookt worde, als elders in eene week. Waardoor 'er dan ook een bijzondere geur aan den Jenever komt, die zeer onaangenaam is op de tong en in de neus; terwijl men dus geweldig stookt, om, door veel Jenever, den opbrengst zoo veel beter goed te maaken, enz. — Maar mogt men hierop niet aanmerken, dat een opbrengen van 70,000 guldens, van 19,200 ankers Jenever, welke men nu, volgens het boven aangevoerde, in Groningen jaarlijks maakt, op elk anker, dooreen, niet meer dan drie guldens en 13 stuivers bezwaar geeft; zoo dat men, met minder geweldig en slegts de halve veelheid te stookten, of, indien men dezelve veelheid moet hebben, met daar toe een dubbel getal of dubbel zoo groote ketels te gebruiken, en tefiens dubbel zoo veel aan den Lande op te brengen, nog maar zeven guldens en 6 stuivers bezwaar zoude hebben op elk anker? — en waarom zoude men dus, met naaukeuriger en beter te stookten, zijn Jenever niet ontheffen kunnen van den bij-geur en zoo gewild maaken als de Holland'sche of andere uitheemsche? Deeze toch bleef dan nog met ruim agttien glds, d. i. meer dan tweemaal zoo sterk, belast. Of, indien ook de Verkoopers den ingevoerden Jenever verlangden tot een dubbele veelheid, en dus het bezwaar verminderden op 9 guldens, dan was dit bezwaar toch nog merklijk hooger dan van het zoo even aangeduid verbeterd eigen stookfel. Immers, dat de in Groningen, en wel volgens de gewone

Doch behalven deezen, langs den regten weg ingevoerd en aangegeven, Hollandschen en anderen, Jenever, geeft de ruime aangrenzing van Groningerland aan het Westerwoldsche en Drentsche, alwaar de sterke Drank bijna zonder belasting is, gelegenheid, dat er van dien drank nog eene verbazende, en ook jaarlijksch zeer toegenomene veelheid, uit of langs die Gewesten, ter sluik wordt ingevoerd; welke veelheid thans, volgens mijne berigten, ten minsten wel op het dubbel van het ten Comptoire aangegevene, en alzoo op 5,722 ankers begroot moet

wijze gestookte, onaangename Jenever, of wel Koren brandewijn, *ruig goed* daar genaamd, door eene konstmatige, doch eenvoudige en gemaklijke, zuivering, niet alleen van allen bijmaak ontdaan, maar zelfs in reuk en smaak zoogelijk gemaakt kan worden aan een zeer zuiveren Franschen of anderen Brandewijn, dat er geenig onderscheid te vinden zij, — dit heb ik, deezen zomer te Groningen zijnde, neffens andere konstgenoten, bij mijnen ouden vriend, den Hoogleeraar P. Driesfen, met de proef beweezen gezien. — En zouden dan mijne inedige oude Landsleden hier mede hun voordeel niet weeten te doen? — 't Is waar, de zoo sterk ter sluik ingebragt wordende Jenever, waar van we boven verder spreken, blijft hier tegen in den weg: doch ook hier in mag men, met den tijd, voorziening hoopen, en het verbeteren van het eigen stookfel schijnt mij, intusfchen, eene ontwijffelbaare verbetering te zijn.

moet worden. Zoo dat men dus, het aangege-
 vene en geslokene samen, hier zoude mogen reke-
 nen, op eene jaarlijksche verteering van 8,583
ankers Hollandsche of uitheemsche Jenever.

Om voorts de consumtie van den Brande-
 wijn te vinden, beroept men zich, vooreerst,
 op de aantekeningen ten 's Lands Comptoire,
 alwaar de impost der gezamentlijke sterke
 Dranken in eene somme, telken half jaare, is
 te boek gesteld, zoo dat dit, bij een midden-
 getal uit de laatste vier halve jaaren, voor één
 jaar bedroeg, f 169471:—
 hier van dan afgetrokken:

1. jr. opb. v. d. Gron. Jen.	f 70000	}	=	121571:—
1 — imp. — Holl. —	51571	}	=	—————

hlijft voor Impost v. d. Brandewijn f 47900:—
 Dewijl nu van elk anker Brandewijn aan den
 Lande 12 guldens betaald worden, zoo zal men
 vinden, dat op die somme van impost bere-
 kend zijn, na genoeg, 2992 Ankers.

Doch, volgens des kundigen, is dit nog geer-
 fins de volle consumtie van Brandewijn. Naam-
 lijk, den impost betaalen de Kooplieden, niet bij
 den ontfangst van hun Brandewijn, maar bij de
 verkoop; terwijl hunne verzending, naar buiten
 het Gewest, van hun aangegeven schuld aan

den Lande telkens wordt afgeschreven. Dewijl nu de Brandewijn ook hier, bij den inslag noch bij de aflevering, op geene proef staat, zoo slaat men, vrij natuurlijk, van de sterkste soort, b. v. 20 vaten, in, welke ten minsten met half zoo veel water, d. i. tot 30 vaten verlengd kunnen worden, en nog wel sterk genoeg zijn voor gewoon gebruik. In welk geval dan de consumtie blijkbaar reeds de helft grooter wordt dan de aangifte. Maar men kan dan ook nog een goed deel van deeze dus getemperde drank, b. v. 10 vaten, naar buiten zenden en laten afschrijven; en zoo blijft er eindlijk slegts van 10 vaten impost te betaalen, daar er inderdaad 20 geconsumeerd worden. Tempert men ruimer, of laat men een grooter deel naar buiten gaan en afschrijven, het is klaar, dat de consumtie de aangifte nog veel meer zal te boven gaan. Men stelt derhalve vast, dat dubbel zoo veel verteering van Brandewijn te rekenen, als er aan den impost betaald wordt, vooral geen te hoge berekening is. Deeze berekening toch zoude gewis nog zeer veel hooger moeten loopen, indien er ook nog, gelijk we van den Jenever hebben gezien, suikerij plaats had van den Brandewijn; doch waarop wij niet rekenen zullen, om dat
men

men van den Brandewijn zoo zeer geene sluikerij schijnt te vermoeden.

De consumtie derhalve van deezen drank slegts stellende op de dubbele veelheid van die, door den betaalden impost, bekend is, krijgen- we 7984 *ankers Brandewijn*.

Zoo komt dan, in deezen tijd, deeze jaarlijk- sche geheele consumtie, voor het Groninger Ge- west, uit als volgt:

aan Groninger Jenever .	19,200 Ankers
— Holl. of uictheemsche dito	8,583 —
— Brandewijn . . .	7,984 —
<hr/>	
dat is, aan <i>sterken drank</i>	35,767 Ankers;
zijnde een weinig minder dan	6,000 OXH.

Vergelijken we nu bij deeze consumtie den staat der Bevolking van hetzelfde Gewest.

Deeze, volgens de laatste telling van 1796, op 'sLands drukkerij in 't licht gegeven, liep, voor Stad en Lande en Westerwolde samen, op	114,555 Zielen;
hier gaan af, voor het Wester- woldsche,	8,298 —,
<hr/>	
en er blijven, voor Stad en Lan- de alleen,	106,257 Zielen.

Volgens den regelmaat boven,
aangaande Utrecht, opgege-
ven (g), moet van dit getal
eerst af één derde, zijnde 35,419 zielen,

zoo blijven er aan Volwasfenen 70,838 —

en hier van nog ruim de helft af, 36,438 —

dan heeft men een aantal van 34,400 Mensch,
voor welken, in 't Gewest van Stad en Lande,
op zoude komen het jaarlijks drinken van
de berekende fom van . . . 35,767 Ankers
Sterken drank; het welk, dooreengeslagen, zou-
de uitkomen op wat meer dan één anker voor
één mensch, of, om de consumtie juister te
vergelijken tegen die van Utrecht, voormeld,
vrij naaukeurig op vijf ankers en een vijfde
deel voor elke vijf menschen. Volgens welk,
de Groninger consumtie tot die van Utrecht,
welke ons reeds verbazend hoog voorkwam,
zou staan als 5 tot 4, en alzoo deeze nog
ruim een vijfde deel te boven gaan. Waardoor
dan ook de Utrechtsche consumtie, als niet te
hoog aangeslagen, nog nader bevestig d konde
worden.

Doch, indedaad, zal het verschil deezer con-
sumtie, in die twee Gewesten, veel geringer
wor-

worden, dan het uit onze opgaven schijnt te zijn, indien men hier bij in aanmerking neemt: dat de Groninger Jenever alleen merklijk meer dan de helft, in de berekende consumtie van Sterken drank, in dat Gewest bedraagt, terwijl toch die Jenever, alles door een gerekend, ten minsten een derde deel, zoo niet de helft, slapper is dan de Hollandsche, en er dus, om tegen deeze te vergelijken, vooral op niet meer dan twee derde deelen der opgegevene veelheid gerekend kan worden; terwijl ook de Brandewijn, die meer dan een vijfde deel bedraagt in de consumtie van dit Gewest, volgens het gene wij daar van uitgelegd hebben, al mede slapper is dan de gewone proef, en dus ook op eene mindere veelheid in de rekening van vergelijking behoorde te komen. Wien het lust deezen aanmerklijken afslag door naaukeurige rekening te bepalen, dien verzeker ik, dat hij dus de somme der Groninger consumtie van Sterke dranken wel een vijfde deel verminderd zal vinden van onze voorgestelde opgave; en dat alzoo, die drank even sterk gerekend zijnde, in Groningen, naar evenredigheid der Menschen, daarvan na genoeg evenveel gebruikt zal worden als in Utrecht, en dus ook *vier Ankers* voor elke *vijs Menschen* in een jaar.

Eene overeenkomst voorwaar, die te meer tref.

treffende is, om dat mijne voorgaande begroo-
tingen, voor elk deezer Gewesten, uit verschil-
lende, hoe wel, naar ik meen, beide uit goe-
de gronden en daadzaken, zijn opgemaakt.

En zoo is dan de consumtie van Sterken drank
niet min groot en verbazend in het Groninger
dan in het Utrechtsch Gewest; zij is ook daar,
in den laatsten tijd, even sterk toegenomen als
hier, en wel door dezelfde oorzaaken die ik te
vooren heb aangeroerd (*h*). In Groningen
daar en boven, eene volkrijke Koopstad en
Guarnisoen-plaats, en in het Gewest, grenzende,
naar buiten, aan Oostfriesland en Munsterland,
is toch veel toevloed en doortocht naar onze
Republiek, van Reizigers, vreemde Werklieden
van alle soorte, voorts, inwendig, van Krijgsvolk
enz.; zoo dat hier door ook het vertier van ster-
ken drank heel zeer wordt vermeerderd en gaan-
de gehouden.

3. Eene en andere berigten, welke ik verder,
betreffende het aan Groningen nabuurig Gewest
van *Friesland*, en het vertier der Sterke drank-
ken aldaar, door den verplichtenden dienst van
kundige Vrienden, verkreegen heb, zijn wel
minder omstandig en min bepaald dan de voor-
gaane

(*h*) Bladz. 385

gaande; dan de uitkomst derzelve komt toch ook met die der voorgaande zoo nabij overeen, dat die overeenkomst zelve mij toefchijnt een bewijs te moeten geeven, voor de waarheid en naaukeurigheid der opgaven en berekeningen; indien ook de ervarenis en oordeelkundigheid der Berigters eenige plaats voor twijffeling dien aangaande kon overlaten.

Het meest oorspronkelijke mijner Friefche berigten grondt zich, voorcerst, ter bepaaling der veelheid van in dat Gewest bereid wordenden Sterken drank, op de hoeveelheid van het ten 'sLands Comptoire jaarlijks aangegeven Graan, zoo verre het voor de Stookerijen gebruikt wordt, en vervolgens, aangaande den Drank die van buiten inkomt, op de aantekening in de Comptoir-boeken, en verdere berekening, op de volgende wijze.

Doordien er aan 'sLands comptoiren geene juiste fcheiding fchijnt gemaakt te worden, tufchen het aangegeeven Koren of Gemaal, dat voor de Stookerijen, en dat voor andere gewoone confumtie gebruikt wordt, daar dit gezamentlijk onder den titel van *Gemaal en Stookgoed* te boek staat: zoo pleegt men dien aangaande te berusten in eene aldaar gewoone berekening, volgens welke een derde van dat
aan-

aangegevene gesteld wordt voor de stookerijen, en twee derde deelen voor de overige algemeene consumtie van het gemaal.

Dit *Gemaal en Stookgoed* nu had, in één jaar, van Mai 1797 tot 1798, over het geheel aangebragt f 435.337: 19: 6; waar van dan het derde gedeelte, zijnde - 145.112: 13: 2, gerekend moest worden voor den opbrengst van het Gemaal dat tot de Stookerijen gebruikt is.

Dewijl nu van elk *Lopen* koren (i) 44 stuivers aan het comptoir betaald wordt, zoo laat het zich ligt berekenen, dat er voor de laatstgemelde somme zijn aangegeven 65,960 *Lopens*. Doch men rekt verder, dat uit eik *Lopen* koren overgehaald worde, bij een middengetal, meer en minder door een geslagen, $\frac{3}{4}$ van een anker *Koren-Brandewijn* of *Jenever*; en zoo zoude dit aantal *Lopens*, berekend op drie vierde deelen van het geheel, uitleveren aan

(i) Een *Last* koren bevat in *Friesland* 36 zulke *Lopens*, en dus is een *Lopen* gelijk aan $\frac{1}{36}$ deelen van een *Hollandsch Muid*, waar van er 27 gaan in een *Last*. In *Groningen*, op dat ik dit hier bijvoeg, verdeelt men een *Last* in 33 *Mudden*.

aan *Friesche Genever*, jaarlijks 49,470 *Ankers*.

Hier komt dan bij de van buiten ingevoerde *Brandewijn*, *Holl. Genever* en andere sterke wateren, waar van de opbrengst, in het zelfde jaar, te boek stond op f 29689: 12; welke som, daar elk anker elf guldens aan cijns doet, aanwijst een getal van . 2699 *Ankers*;

En daar het ter sluik invoeren van deeze dranken ook hier, schoon niet zoo bovenmatig sterk als in Groningen, in zwang gaat, zoo stelt men hier voor nog $\frac{1}{4}$ van het aangegevene; dat is . 675 ———

En zoo zoude de jaarlijkse consumtie op . 52844 *Ankers* *Sterken drank voor het Gewest van Friesland* uitkomen. Immers het gene hier gestookt wordt wordt er ook gebruikt; althans de uitvoer komt zoo zelden te pas, en, schoon hij niet lange geleden vrij gesteld is, is er zoo veel ommeslag aan vast, dat men het niet noemenswaardig acht.

Men ziet dan, uit het beloop van dit eerst Berigt, in hoe verre deszelfs uitkomst steunt op

ZOO VERDERFLIJKE WERKING DER STERKE DRANKEN,
op weezenlijke daadzaaken, en hoe verre op
waarschijnlijke begrooing.

Het ander Berigt, aangaande Friesland bij mij
ontfangen, ben ik verschuldigd aan eene niet min
kundige hand. Het is zeer kort, doch, dewijl
het uit een ander gezigtpunt opgemaakt is, kan
het ook dienen tot eene proeve op de juist-
heid van het eerst berigt, over zijn geheel. Dit
tweede berigt is namelijk meer regtstreeks, zijn-
de eenvoudiglijk gegrond op de hoeveelheid van
Jenever, welke, bij eenmiddengeral, door el-
ke Stookerij wordt opgeleverd, dat voorts bere-
kend wordt over het aantal dier Stookerijen.

In Friesland dan is, gelijk uit het voorige
blijkbaar is, de belasting der Stookerijen gelegd
op het verstookte Gemaal, en zij zijn, volgens
deezen Berigter, onder eene bepaaling, van week-
lijks, voor elke halve Tons kerel, niet minder,
maar wel meer op te brengen, dan de cijns van
6 Lopens koren. Dus verstookt men natuurlijk
ook, met een halve Tons kerel, ten minsten, 6
Lopens 's weeks; terwijl men weet, dat 'er
Stookers zijn, die meer, ja, gewoonlijk, van
9 tot 12 Lopens verstookken; ook, dat hunne
Ketels meestal, offchoon dan niet alle, zijn van een
halve Ton; eindelijk, dat het getal van alle de
Friesche Stookerijen verre over de 100 loopt.

Uit

Uit welke opgave en daadzaaken ik meen, dat men verder, aangaande de veelheid van Jenever die jaarlijks in Friesland gestookt wordt, het volgende mag opmaaken.

Indien een Friesche $\frac{1}{2}$ tons Ketel ter weeke, op zijn allerminst, 6 Lopens Koren verstoekt, doch sommige Ketels, gelijk mijn Vriend vast stelt, dit hooger brengen, tot 12 Lopens toe; — indien ook eenige Stookerijen grootere Ketels gebruiken, gelijk de uitdrukking, „ dat zij *meestal* „ met $\frac{1}{2}$ tons Ketels werken, ” aanduidt: dan moet het maatig schijnen, wanneer men, bij een mid- dengeral, stelt, dat elke Ketel, alle door een gerekend, 9 Lopens ter week verstooke. (k) Indien verder het getal der Stookerijen in dit Gewest „ verre loopt over de 100 ” dan zal men ook, bij zulk eene ruime doch onbeperkte opgave, wel niet te verre gaan, met dat getal, of wel het getal der Ketels, aan te slaan op 125.

Men

(k) 9 Lopens Koren, zoo als we daar flus zagen, worden gerekend 6 $\frac{1}{2}$ Ankers Jenever uit te geven. En dit moet, voor een weeklijks stookfel, wel zeer gering voorkomen, indien men, uit het boven ter neer gestelde (bl. 388), na- rekent, dat in Groningen, met één halve tons Ketel, week- lijks 30 Ankers worden afgeleverd, en dus aanmerklijk meer dan viermalen zoo veel; hoewel die veelheid Groninger Jenever ook zeer veel slapper is, dan de gewoone Friesche.

Cc

Men vermenigvuldige dan nu het aantal van 9 Lopens met 25, het getal der Ketels, zoo krijgten 1125 *Lopens* koren, wekelijks, voor de gezamentlijke Stookerijen; en deeze som, verder berekend zijnde over 52 weeken, zal er eene jaarlijksche veelheid van Koren, ten gebruike van alle de Friesche Stookerijen, uitkomen van 58.500 *Lopens*; welke, naar de voorige berekening van één Lopen tot $\frac{1}{4}$ Anker, zouden uitleveren aan

Friesche Jenever. 43.875 *Ankers.*

Dus is deeze berekening der jaarlijksche gestookte Friesche Jenever juist 5595 Ankers, of bijna $\frac{1}{3}$ gedeelte, kleiner dan die van het eerste Berigt; — een verschil, dat waarlijk, wegens de twee zeer onderscheidene wijzen van berekening, niet groot is, daar er, in beiden, sommige bepalingen niet anders dan op de meeste waarschijnlijkheid hebben kunnen aangenomen worden, zo dat eene volmaakte overeenkomst geheel niet te wagen ware. Intusschen, indier slegts, in de eerste berekening, b. v. het Gemaal voor de Stookerijen, dat, bij gewoone taxe, op een derde deel van 't geheel gemaal is aangeslagen, wat minder dan een derde mogt bedragen; dan zou dadelijk die eerste berekening iets afdalen: of, indien ook het getal, of de grootte der Ketels, of

der.

derzelver weeklijks stookfel, wat grooter mogt zijn, dan wij, in de tweede berekening, maatiglijk gesteld hebben, dan zal dadelijk deeze berekening iets opklimmen; — en zoo zou de overeenkomst haast volkomen kunnen worden.

Wij mogen dan wel, in dit klein verschil, den middenweg inslaan, door de eerste begrooting, welke beliep 49 470 Ankers, en de tweede, van 43.875 ———
bijeente voegen, en van die som, 93 345 ———
de helft te neemmen voor het juister getal; en op deeze wijze zoude dan de *Friesche Jenever* bedragen 46.672½ Ank. ?
waar bij weer, als boven, het
 ingevoerde, zijnde 2.699 Ankers,
en het *ter sluik ingebragte*, ten
naasten bij begroot op 675 ———
geteld zijnde, zoude nu de
 jaarlijksche consumtie op . 50.046 Ankers
Sterken drank, voor het gewest van Friesland, uitkomen. En deeze uitkomst, zijnde bijna 3000 Ankers kleiner dan de eerst berekende, mag men dan wel voor goed houden.

Nu moeten we verders op den staat der Bevolking van dit Gewest agt geven. Deeze beliep,

404 VERDERFLIJKE WERKING DER STERKE DRANKEN,

volgens dezelfde jongste Telling, welke wij voor de andere Gewesten gebruikt hebben,

voor Friesland een getal van	161.121	Zielen.
waar van, als vooren, voor de Kinderen afgetrokken $\frac{1}{5}$	53.707	—
blijven er voor Volwasfenen	107.414	—
waar van nog eens af, voor de Vrouwen enz. $\frac{1}{2}$	53.707	—
zoo behoudt men een aantal van	53.707	Mensch.
voor welken dan het gebruiken van	50.046	Ankers

Sterken drank in het jaar zoude opkomen; dat is, om de evenredigheid tegen die van Utrecht en Groningen te stellen, *vijf menschen* in Friesland drinken, door een, jaarlijks *vijf Ankers min $\frac{1}{6}$ deel* van een Anker, het welk op weinig minder dan één Anker voor één mensch uitkomt. Eene uitkomst weer zoo nabij (schoon iets grooter) aan die van Utrecht, dat de Utrechtsche consumtie, gelijk ook die van Groningen, hier mede, als vrij net geraamd en niet te hoog aangeflagen, al nader bevestigd worden. Ja, het kan zelfs zijn, dat op deeze Friesche consumtie nog eenige afflag plaats moete hebben, hoedanige wij voor Groningen gemaakt hebben; omdat namelijk de inlandsche Jenever, in de gewestlijke

Briet

Friefche confumtie, zoo verre weg de overhand heeft, gelijk uit de opgave blijkt, dat hier de van buiten ingevoerde sterke drank flegts ongeveer een vijftiende, doch de Friefche Jenever wel veertienvijftiende deelen der geheele confumtie bedraagt; zoo dat men, daar de Friefche Jenever, fchoon vrij fterker dan de gewoone Groninger, het evenwel doorgaans in fterkte niet haalen kan tegen de Hollandsche, in de vergelijking tot Utrecht, alwaar geen andere dan Hollandsche Jenever vertierd wordt, de Friefche confumtie, waar in de gewestlijke Jenever zoo zeer de overhand heeft, indedaad wat lager fchijnt te moeten ftellen. En op dien voet kan men ook dan voor Friesland ligtlijk komen tot de voorige begrooting, dat is, van *vier Ankers voor vijf Menfchen* in het jaar.

4. Dus dan gezien hebbende, hoe drie onderscheidene, en, vooral in geartheid en zeden der Inwooneren, zeer ongelijke, Gewesten met elkander evenwel na genoeg overeenkomen, in de hoegroothed hunner verteering van Sterken drankte zoo meen ik, dat hier uit wel een besluit moge gemaakt worden tot de overige Gewesten onzer Republiek, en dat het dus onnoodig zoude zijn, om zulke bijzondere navorfchingen verder voort te zetten, al ware het ook dat ik in die Gewes-

ten hier toe even gunstige gelegenheid, bij tijd en lust, hadde.

Holland ondertusfchen, van waar de andere Gewesten, gelijk uit het voorgaande ook gebleeken is, van Jenever, grootendeels worden voorzien, levert, uit zijne groote en talrijke Stookerijen, dit voorbrengfel in zulk eene alles te boven gaande veelheid en volkomenheid op, niet slegts voor inlandsch, maar boven al voor buitenlandsch vertier, dat ik niet voorbij kan, om hier van nog eene overziening voor te leggen, en daarbij teffens het Destilleer-bedrijf, waar van ik boven een algemeen verslag gegeven heb, in eenige bijzonderheden nog wat nader toe te lichten. De omstandige en naaukeurige narigten, waarmede dier zaake zeer kundige Hollandsche Vrienden mij, ook hier in, wel hebben gelieven voor te lichten, vorderen toch ook, dat ik daar van eenig gebruik maake.

In het gewest van *Holland* dan, vooral in Schiedam, Rotterdam, Delfshaven, Leijden, Weesp, Amsterdam, Haerlem, Gouda, Delft, Dordt, Brielle, Gorcom, Woerden, Oudewater, en andere Steden en plaatsen, is het aantal der Branderijen, en de werkzaamheid van haare grootere Ketels, zeer veel sterker, niet alleen dan wel in eenig ander gewest, maar ook, naar men meent, dan in alle onze overige Gewesten samen genomen.

Immers, wat *het getal* betreft dier Branderijen, mag men, volgens mijne aangeduide berigten, wel stellen, zonder vrees van veel buiten den schreef te gaan, dat dit getal, in den jaare 1798, over het geheel Hollandsch gewest, wel 400 beliep, en dat hier onder in Schiedam alleen 260 Stokerijen geteld wierden.

Schiedam toch is, wegens zijne Branderijen en derzelver voortbrengfel, boven andere plaatsen, door geheel Europa en verder befaamd. De geduurig opstijgende rookdamp der kolenvuuren doet boven die Stad altoos een soort van nevelwolken in de lucht hangen, aan wier donkerheid men haar onophoudelijk bedrijf, van buiten, op een zeer verren afstand, kan onderkennen, terwijl, van binnen, de straaten, wateren en gebouwen, tot in de meest beslotene hoeken en kassen, geveerd of bestoven zijn met het sijn zwart roet van den kolenrook (1). En hoe zeer, in Schiedam bijzonderlijk, dat stookbedrijf in deeze eeuwe geduurig zij toegenomen, dit kan aanvankelijk blijken, uit eene aantekening van den werkzamen vaderlandschen Arts, Dr. I. J. van den

(1) Evenwel beweert men, dat de Inwooners geen hinder, van steeds dien damp in te ademen, ondervinden aan hunne gezondheid; — en wie zou ook zoo sijn willen opmerken, waar het bloejen eener trafik de hoofdzak is?

den Bosch, volgens welke de Branderijen, die in de voorige eeuw, in deeze stad, slegs 10 of 12 in getal waren, in 1775, toen hij dit schreef (m), reeds waren geklommen tot 120. Doch dit is, na dien tijd, verder zoo geweldig toegenomen, dat men mij verzekert, dat 'er hier in 1792 reeds 220 Stookerijen geteld werden, welke in 1794 tot 224, en in 1798, zoo als ik flus berigtte, tot een aantal van 260 waren vermeerderd. Of echter, tegen deezen verbaazenden aanwas van Branderijen in Schiedam, dezelve in andere Hollandsche plaatsén eenigzins zijn afgenomen, is mij niet genoegzaam gebleeken.

Om nu verder *de werkzaamheid* der Hollandsche Branderijen en de hoegrootheid haarer aflevering op te maaken, zal ik dan ook hoofdzakelijk afgaan op het gene mij, bijzonderlijk omtrent die van Schiedam, is opgegeeven; daar deeze alleen toch het grootst aantal, ja, na genoeg, $\frac{2}{3}$ deelen van het geheel, uitmaaken, terwijl men acht, dat de werkzaamheid der overige Hollandsche Branderijen naar die van Schiedam veilig berekend kunnen worden.

Elk

(m) *Verhandeling over de ziekten van ons Vaderland*, bl. 424. Holl. Maatsch. XVIII. Deel.

Elk deezer Branderijen dan, volgens haare laatste vergrooting, werkt meest al met twee zoodenaamde *Ruw-* en eene *Destilleer-Ketel*, wier werking zich onderling dierwijze vervangt, dat door de beide *Ruw-ketels*, uit het versch gegist Meelsop of Moutvogt, het welk uit de beslag-bakken in die ketels is overgeschept, de eerste overhaaling gelijktijdig geschiedt, en tot eene genoegzame veelheid steeds vervolgd wordt; waarna die eens overgehaalde gedeelten, dadelijk in de *Destilleer-Ketel* vergaderd, daar uit ten tweeden, en ten derden maale worden overgedreven, tot de sterkte van proefhoudenden *Spiritus*.

In drukke tijden nu, wanneer men doorstookt, gelijk men mij verzekert, dat in de laatste jaaren, voor dat de buitenlandsche verzending door den oorlog belemmerd was, te Schiedam gestadig aan geschied is, worden de twee *Ruw-ketels*, in elke *Branderij*, driemaal op éenen dag, afgestookt, zoo dat men dagelijks zes eerste stookfels verkrijgt, om dezelve uit den *Destilleer-ketel* de volgende overhalingen te doen ondergaan, en dus ook deezen ketel aan den gang te houden.

Uit welke berigten, vermeerderd met eenige, hier nog volgende, bijzonderheeden, niet alleen de veelheid van het Gestookte zich laat opmaken; maar ook verdere volkomenheid zal bijgezet worden aan ons algemeen verslag van het *Stookbedrijf*, gelijk ik daar even heb te kennen gegeven.

VERDERFLIJKE WERKING DER STERKE DRANKEN,

Elk der twee Ruw-ketels dan, weegende nabij de 1000 ℔ , en van inhoud gelijk aan een Be-flagbak, bevat niet minder dan 170 tot 180 Emmers, of 100 *Kitten* vogt, zijnde nagenoeg 50 Ankers, of ruim 12 Aamen (*n*). Van dit vogt, waarmede ongeveer 350 ℔ Meel beslagen en gegist is, drijft men, bij de gemelde eerste overhaaling, van 16 tot 17 *Kitten*, d. i. ruim 2 Aamen over, zijnde bijna $\frac{1}{3}$ deel van het gene in den ketel was; de terug gebleven $\frac{2}{3}$ deelen zijn spoeling en draf, waarvan voor henen gewaagd is. De drie dagelijksche stookfels derhalven van twee Ruwketels maaken samen zesmaal twee, d. i. wederom 12 Aamen uit, welke dan, gelijk gezegd is, in den Destilleerketel gedaan zijnde (*o*), de tweede overhaling ondergaan, en bij welke tweede overhaaling men bijna de helft, op 6 Aamen aanlopende, overdrijft; en deeze is nu de *enkele spiritus*, voorhenen gemeld, terwijl de hier bij terug gebleeven helft

(*n*) Een *Kit* namelijk is gelijk aan 8 Stooopen, en dus iets grooter dan een half Anker.

(*o*) Zo dat deeze Destilleerketels, ook 12 Aamen vogts bevattende, aansonds in 't oog doen loopen, hoe zeer veel grooter derzelve werkzaamheid moet zijn, boven de halve Tonsketels van Groningen en Friesland, waar van boven, bl. 387 en 400, melding gemaakt is.

helft, als kragteloos water wordt weggeworpen. Van de dus verkreegene 6 Aamen Spiritus drijft men eindelijk, bij de derde overhaaling, nog eens, wat meer dan de helft over, welke dan de *Proefhoudende Spiritus* is, en na genoeg op $3\frac{1}{2}$ Aamen aanloopt; meer of min, naar de verschillende deugd van het Koren.

En dus is het blijkbaar, hoe groot eene veelheid van proefhoudenden Spiritus, het zij Koren-Brandewijn of Jenever, elke Branderij, die op zulke wijze, met twee Ruw- en één Destilleerkerketel, doorstookt, kan afleveren, — te weeten, *dagelijks* $3\frac{1}{2}$ Aamen, of $2\frac{1}{3}$ Oxhoofden, dat *weeklijks*, na genoeg, 16 Oxhoofden zoude kunnen aanbrengeu. (p)

En, indedaad, deeze onze berekening komt, bij de uitkomst, juist overeen met de waarneemingen.

(p) Dewijl dan, met het driemaal afftooken der twee Ruwketels, uit 6 maal 12, d. i. uit 72 Aamen gegist moutvugt, dat wij Mout- of Korenwijn genoemd hebben, ten laatsten verkreegen worden $3\frac{1}{2}$ Aamen proefh. Korenbrandewijn; zoo blijkt hier uit meteenen, dat, in een wel gegisten Moutwijn, die Spiritus ten naasten bij $\frac{1}{15}$ ste deel van het geheel bedraagt, of daar uit in die evenredigheid verkreegen kan worden. Eene bepaaing, die mij nieuw schijnt en haar nut kan hebben, mooglijk nog meer, indien men hier bijvoegt, uit hoe veel Koren zuik eene veelheid van gegist Moutvugt gebrouwen wordt, waar van beneden nog iets naders gezegd zal worden.

ming of opgave van mijn Vriend; daar, volgens hem, ieder Branderij te Schiedam, allen door een gerekend, in de gemelde drukke tijden, werkelijk oplevert $5\frac{1}{2}$ Stukvaten *ter weeke*, welker inhoud genoegzaam overeenkomt met de berekende 16 Oxhoofden. (q)

Doch zulk eene oplevering is dan ook het *maximum*, of de hoogste veelheid, boven welke men niet kan, en, al konde men, niet mag stoo- ken; terwijl doch die oplevering eenige jaaren lang, zoo als ik gezegd heb, aldus heeft plaats gehad, tot dat dezelve, nu sedert een paar jaaren, gedaald is op bijna de helft dier veelheid, bij gebrek van verzending naar buiten 's Lands, werwaards zekerlijk verre weg het grootste deel van het gestookte gesleten moet worden.

Wanneer nu aldus ééne Branderij *weeklijks* levert 16 Oxh. Jenever, dan belooft dit, voor de 260 Branderijen te Schiedam, 4160 Oxhoofden, zijnde niet minder dan 24,690 Ankers. (r)

En

(q) Een Stukvat, berigt men mij, is niet altijd juist van eenen inhoud; in Utrecht rékent men het op 400 Kannen, in Holland op 90 Virtels, dat beide op 3 Oxhoofden uitkomt: dus zouden $5\frac{1}{2}$ Stukvaten juist gelijk zijn aan 16 Oxhoofden; maar zij houden niet alle diemate, zijnde nu iets minder, dan iets meer, zoo dat men een middelental volgen moet.

(r) Martinet schreef in 1788, als iets opmerkljks, dat

En voor de 400 Branderijen, welke 'er in het geheel Gewest van Holland onderfeld worden, zoude de begrooting, op denzelfden voet gemaakt, bedragen, *weelijks* 6,400 Oxh.
welke belopen, ————— 38,400 Ankers.

Het *jaarlijksch* beloop laat zich dan ook, uit het *weelijksche*, gemakkelijk opmaaaken; naamlijk:
Voor 1 Stokerij, *jaarlijks*, . . . 832 Oxh. of 4,992 Ank.
— 260 te Schiedam, ————— 216,320 ——— 1,297,920 ———
— 400 in Holland, ————— 332,800 ——— 1,996,800 ———

Welke laatste berekening ik alleen hier bijvoeg, schoon bijna onnoodig, en lastig wegens de groote getallen, om ook eene vergelijking te kunnen maaken, voor wien het lust, tegen de *jaarlijksche*,
te

dat „men in zekere vaderlandsche stad alle weeken tien duizend ankers Genever stookte;” (zie zijn *Vereen. Nederl.* bl. 557.) bedoelende zonder twijffel Schiedam; doch dit is dan, sedert dien tijd, vermeerderd tot meer dan dubbel zoo veel! En die verbaazende aftrek laat zich, onder anderen, uit dit eene staaltje ophelderen: dat 'er, zoo mij verzekerd wordt, van deeze Stad naar Amsterdam alleen, alle weeken, het geheele jaar door, afgaan vier pakschuiten, telkens geladen met bij de 400 Oxhoofden Jenever, behalven nog eene menigte van buitenschuiten, wier getal niet te bepaalen is, — om niet verder te reppen van de geduurige groote afleveringen naar andere gewesten en plaatsen,

te vooren berekende, opleveringen der Gewesten van Groningen en Friesland (s).

Maar het is, wegens de meermalen gemelde en beweezene groote verzending van den Hollandfchen Jenever, naar onze andere Gewesten, en vooral naar buitenlands, nu reeds genoeg opgemerkt, dat deeze *Driemaal Honderd en twee en dertig Duizend Oxhoofden*, of bijna *Twee Millioenen* Ankers Jenever, welke 'er in Holland jaarlijks kunnen en pleegden gestookt te worden, geen genoegzamen voet geven ter berekening der Hollandfche gewestlijke consumtie; welke wij,

(s) Bl. 388, en 399—403. Men zou toch rekenen, daar in Schiedam een Ketel van 12 Aam jaarlijks 4992 Ankers oplevert, dat een Ketel van $\frac{1}{2}$ Aam niet meer dan $\frac{1}{24}$ ste deel, d. i. 204 Ankers 's jaars, konde opleveren. Onderzuchen in Friesland, daarwe 125 zulke Ketels, en de geheele aflevering op 46672 Ankers gesteld hebben, loopt het voor elke Ketel merklijk hooger, namelijk op 373 Ankers. — Of zoude dit van de sommige grootere Ketels komen? — Maar hoe dan in Groningen, daar geen Ketel grooter is dan $\frac{1}{2}$ Ten, en doch door elke Ketel jaarlijks 1600 Ankers, d. i. naar evenredigheid 8 maalen zo veel als in Schiedam, wanneer men daar doorstookt, kan afgeleverd worden? dit blijft een raadsel; al stelde men ook, dat slechts een derde van die veelheid waarlijk gestookt, en twee derde deelen bijgemengd water waren. Doch dit is buiten ons beftek.

Wij, gelijk ik in het begin van dit vierde onderdeel zeide, zekerder en gemakliker kunnen berekenen, naar de eenstemmige evenredigheid van consumptie der voorige Gewesten, toegepast op de Hollandsche bevolking; en zulks zoo veel te meer, om dat, bij de Hollandsche consumptie van Jenever, ook nog die van den Brandewijn gevoegd zoude moeten worden, dan wier hoeveelheid moeilijk natespooren is, — zijnde toch zekerlijk hier minder dan wel elders, zoo om de toegenomene voorkeuze van den inlandschen Jenever, als om den prijs van den Brandewijn, die, sedert veele jaaren grootliks opgeslagen zijnde, veel minder wordt ingevoerd dan voorhenen.

De Bevolking derhalve van het *Hollandsch Gewest*, volgens de jongste Telling, wordt, op de meergemelde Lijst, begroot (†) op 747,369 Zielen. Hier van, volgens den vorigen regelmaat, genoomen $\frac{2}{3}$, en daar van $\frac{1}{3}$, of van het geheel $\frac{1}{3}$, zoo krijgt men . 249,123 Menschen, wel-

(†) Hier is, berigt men, niet bij gerekend dat gedeelte van Holland, dat nu tot Bataafsche Brabant behoort; doch Buren en Culenborg zijn 'er daar tegen bij. Dan dit verschil zal ons niet in den weg staan, daar het hier op eene kleinigheid niet aankomt.

welke tot de consumtie van Sterken drank in aanmerking kunnen komen.

Dewijl dan, naar eene eenstemmige evenredigheid van consumtie in de drie afgehandelde Gewesten, voor elke 5 *Menschen*, door een, 4 *Ankers* jaarlijks gerekend mogen worden: zoo moet een vijfde deel van het laatst getal, zijnde $49824\frac{2}{5}$, viermaalen genomen worden, . $\frac{4}{5}$

wanneer er uitkomt de som van $199,298\frac{2}{5}$, als het getal der *Ankers* van de consumtie.

Wij mogen dan wel stellen, daar het minder van de ronde som te gering is om in aanmerking te komen; — dat 'er in het Hollandsch Gewest jaarlijks verteerd worden *Tweemaal Honderd Duizend Ankers* Sterken drank.

Edoch, dewijl 'er, zoo als wij flus hebben opgemaakt, in dit zelfde Gewest, jaarlijks, bijna *Twee Millioenen Ankers* Jenever gestookt pleegden te worden: zoo blijkt nu ook, dat van zulk eene veelheid slechts $\frac{1}{10}$ gedeelte, op het hoogst, (dewijl 'er ook eenige Fransche brandewijn onder de consumtie is) in het Gewest zelf verteerd, en ten minsten $\frac{2}{10}$ gedeelten verzonden worden; — dat is: in drukke tijden, wanneer men doorstookt, zoo als wij ontvouwd hebben, worden 'er van elke 10 *Ankers* (of *Oxhoofden* of *Stukvaten*) die in *Schiedam*, of in *Holland*, gestookt

worden, niet meer dan 1 in 't gewest van Holland gebruikt, doch 9 verzonden, en dit wel gedeeltelijk naar de overige Gewesten onzer Republiek, doch verre de meesten naar buiten 's Lands: maar wordt er, gelijk in deeze tijden, niet zoo druk noch zoo veel gestookt, zoo is daarom de Hollandsche consumtie niet geminderd, maar zij bedraagt dan een grooter aandeel in het stooksel, het welk nu over 't geheel kleiner is geworden, wegens verminderde verzending of afstek naar buiten.

5. Gemaklijk laat zich nu eindlijk ook, op denzelfden voet, de veelheid begrooten van Sterken drank, die er jaarlijks gebruikt wordt in onze *geheele Republiek*, zoo als deeze, naar de oude verdeeling, bestaat uit de Gewesten van Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsfel, Groningen, Drenthe en het thans genoemde Bataafsch Braband.

Deeze Gewesten namelijk bevatten, volgens de dus verre gevolgde Lijsten van Telling, gesamenlijk een aantal van . 1,795,192 Zielen, van welke, naar onze aangenomene schifting, hier slegts $\frac{1}{3}$ deel, zijnde 598,397 Menschen in aanmerking kunnen komen. En hier op nu verder, gelijk voor henen, rekenende, dat uit dit aantal elke 5 Perfoonen, door eenen, jaar-

418 VERDERFLIJKE WERKING DER STERKE DRANKEN,

lijks 4 Ankers, of wel 1 Persoon $\frac{2}{3}$ Anker verteert: dan is het klaar, dat $\frac{2}{3}$ deelen van hetzelfde getal Menschen zullen uitwijzen het getal van Ankers, welke door hen gebruikt worden; en dit zal net uitkomen op 478,717 $\frac{3}{4}$ Ankers, bedragende iets meer dan 79,786 Oxhoofden.

Zoo dat men, om deeze getallen tot eene ronde somme te brengen, wel mag aannemen, dat de jaarlijksche consumtie van Sterken drank over onze geheele Republiek, na genoeg, loopt op Vier honderd en tachtig duizend Ankers, dat is, op Tachtig duizend Oxhoofden.

II. Alle de tot hier toe, gewislijk met veel meer moeite en tijdverloop, dan veelen zich welligt kunnen verbeelden of ook sommigen de zaak waardig zullen keuren, bijeenvergaderde oorspronkelijke narigten, en daarop gebouwde berekeningen, zijn wel te over toereikende, om, behalven andere nuttigheid, het inderdaad verbaazend vertier van sterke dranken in ons Vaderland, volgens den titel deezer verhandeling, zeer blijkbaar in het oog te doen loopen: evenwel zal dit misbruik nog meer afsteken, indien wij, volgens ons bestek (a), tegen deeze consumtie van verderflijke vogten, ook nu over-

(a) Z. bladz. 377.

VI.

VERGELIJKING DER VEELHEID VAN
 GEBRUIKT WORDENDE WIJN EN
 BIER TEGEN DIE VAN
 STERKEN DRANK.

Schoon deeze vergelijking nog tot het bestek der voorige Afdeeling behoorde, plaats ik haar echter hier; zoo om dat zij een genoegzaam onderscheiden onderwerp oplevert, als opdat het voorig stuk niet al te zeer zoude uitzwellen. Ik wil ook, om niet te veel over hoop te haalen, in de tegenwoordige naspooringen, mij bepalen alleen tot twee van onze Gewesten, dat van Utrecht, namelijk, en van Stad en Lande. Ik heb toch ook, in deeze beide Gewesten, zulk een aanmerkelijk verschil gevonden in de grootheid der consumtien, zoo van het Bier, als van den Wijn, dat men, welligt, met het dooreenslaan van elke foort dier verteeringen, uit deeze twee Gewesten, eenigen grond zoude kunnen vinden, om de mate van dezelfde consumtien ook voor de overige Gewesten meer of min te schatten. Voorts heb ik indedaad zoo veelerlei hindernis en vertraaging ontmoet in deze onderneming, dat ik het des tijds en der moeite niet waardig agtte, om

hie

hier in verder voort te gaan. In Utrecht was dit vooral het geval, waar de Burgers van het toenmalig Tusschen-bestuur, zoo 't scheen, geen denkbeeld kunnende vormen van de reden zulker navorschingen, zich met eene volstrekte geheimhouding daar tegen verzetteden, zoo dat ik, door mij elders te vervoegen, een uitdruklijken last ter opening der Comptoirboeken heb moeten verwerven; waar door dan teffens de opgaven het sterkite merk van echtheid ontvangen hebben.

I. Ik begin met de veelheid der jaarlijksche verteering van *den Wijn*.

1. In *Utrecht* heb ik met de naspooring dezer verteering, gelijk ook van die des Biers, mij moeten bepalen tot de *Stads*-consumtie, omdat deeze alleen, naar de juiste veelheid, wordt aangegeven, bij het betaalen van den cijns geboekt, en alzoo geweten kan worden; terwijl de Wijn en het Bier, die ten platten Lande gebruikt worden, niet naar de waare veelheid aangegeven, maar begreepen zijn onder eene algemeene jaarlijksche Taxe van Consumtie der Huisgezinnen, en alzoo niet afzonderlijk kunnen nagegaan worden.

Van de consumtie derhalve van *den Wijn*, in de *Stad Utrecht*, zijn mij, door de Com-misarisfen ten Comptoire der middelen op de *Wijnen* enz. bijzondere lijsten, naaukeurig uit de Boeken opgemaakt, ter hand gesteld, uit welke blijkt, dat de Stads-consumtie, van de jaaren 1790 tot 1798, beide ingesloten, jaarlijks heeft gelooopen, nagenoeg, van 220.000 tot 250.000 kannen Wijn, of wel, dat, over die 9 jaaren, de consumtie bedragen heeft eene algemeene somme van 2.175.681 $\frac{1}{4}$ kannen; waar van derhalve $\frac{1}{2}$ gedeelte, voor één jaar, een middental geeft van 241.742 Kannen, welke na genoeg gelijk staan met 11.000 Ankers.

En zulk eene mate van jaarlijksche consum-tie van *Wijnen* voor de stad *Utrecht* wordt ook bevestigd, uit Lijsten van vroegere jaaren, welke een agtbaar Oud-regent, uit zijne gehou-dene naaukeurige aantekeningen, mij zeer goed-gunstiglijk heeft afgeschreeven en medegedeeld. Deeze lijsten namelijk, loopende van den jaare 1753 tot 1787 ingesloten, wijzen uit, dat, over die reeks van vijfendertig jaaren, de jaarlijksche aangiften der Stads-consumtie, bij een getrok-ken en daarna tot $\frac{1}{3}$ deel, als een middenge-tal, gebragt zijnde, uitloopen op iets meer dan het zelfde getal van 11.000 Ankers voor elk jaar; edoch met dit onderscheid, dat van

1753 tot 1769 de jaarlijkfche confumtie, door een geflagen, wel duizend Ankers meer, doch van 1770 tot 1782 merkelyk minder, en weer van 1783 tot 1787 wat meer hebbe bedragen; zoo echter, dat, over die geheele reeks van jaaren, de Wijn-confumtie allengskens meer afdan toegenomen zij. Van welke rijzing en daling welligt reden te vinden is, in de bijzondere gefteeldheid dier tijden, gelijk ook, van de langzame afneeming, mede in het steeds toegenomen gebruik der Sterke dranken.

Daar wij dan uit eene vergelijking van wel zes en veertig jaaren, de confumtie van Wijn voor de Stad, door een, ten naasten bij op 11,000 Ankers 's jaars mogen vaststellen; zoo zoude men de confumtie van ons Gewest, welke, zoo als ik zeide, bij foute van juiste aangifte niet nagezien kan worden, kunnen berekenen, naar evenredigheid van het getal van dezelfs Inwooners of Zielen, vergeleeken tegen die der Stad; — indien niet het doorgaans meerder vermogen en de hoogere leefwijze der Stedelingen blijkbaar medebragt, dat er in de Stad veel meer, ja wel dubbel zoo veel, Wijn door een gegeven getal menfchen verteerd worde, dan er ten platten Lande verteerd wordt door een gelijk getal. Zoo dat men deeze con-

sumtie te Lande, in evenredigheid naar 't getal van deszelfs Bewooners, wel niet hoger dan op de helft van die der Stad zal moeten aanslaan. Dewijl nu het getal der gewestlijke Inwooners, buiten Utrecht, nog niet dubbel zoo groot is als dat binnen de Stad en haare Vrijheid (v); — zoo zal men niet veel mis kunnen rekenen, met de consumtie van Wijn, buiten de Stad, even groot te stellen als die daar binnen, dewijl die buiten-consumtie dan toch ook gedeeltelijk stedelijk is, voor Amersfoort en de kleine Steden, schoon voor verre het grootst gedeelte behoorende tot het platte Land. En op deezen voet, zoude men de geheele Utrechtsche gewestlijke consumtie van Wijn jaarlijks na genoeg mogen begroten op 22,000 Ankers.

Wan-

(v) Namelijk, men telt (bl. 284.) in ons geheel Gewest, 93,000 Zielen; doch de Stad Utrecht met haare Vrijheid, volgens eene naaukeurige Telling in Sept. 1798, bevat 33,000 — — ; zoo dat er voor het Gewest, buiten Utrecht, zouden overblijven 60 000 — — zijnde $\frac{2}{3}$ deel minder dan het dubbel van die der Stad; hoewel dan hier onder ook de Bewooners der vier kleinere Steden gerekend worden, waar van straks meer bepaaldelijk iets bijgebragt zal worden.

Wanneer we nu deeze consumtie van Wijn vergelijken tegen die van den Sterken drank, welke, boven, op 24,000 Ankers voor her zelfde gewest van Utrecht is berekend (w), dan blijkt het, dat de consumtie van den Wijn hier nog $\frac{1}{12}$ deel kleiner is. We zien ook uit het bijgebragte (x), dat het gebruik van Sterken drank, in de laatste halve eeuw, alhier zeer veel meer zij toegenomen, dan dat van den Wijn is afgenomen. Immers, daar we te vooren getoond hebben, dat het gebruik van sterken drank in dien tijd $\frac{1}{3}$ deel was opgelopen, zoo vinden we nu dat de consumtie van Wijn naaulijks $\frac{1}{12}$ deel is verminderd; waar uit volgt, dat thans, over 't geheel, het gebruik van geestigen drank, in het Stichtsche, zeer aanmerkelijk is vermeerderd.

Doch omtrent den ouderdom en de sexe der perfoonen, tot welke zig het gebruik van den Wijn bepaalt, kan men, denk ik, de schifting niet toepassen, welke we voor den sterken drank boven hebben aangewend; nogthans schijnt het mij, aan de eene zijde, wel klaarblijkelijk, dat het aantal van hun die dagelijks Wijn gebruiken veel kleiner zij, dan dat der Jenever-

(w) Bladz. 384.

(x) Bladz. 420, vergel. met 385.

drinkers; maar, aan de andere zijde, lijdt het ook geen twijfel, dat het veel kleiner aantal, van hen die dagelijks Wijn drinken, daar van ook dagelijks en aanhoudend zeer veel grooter veelheid opneemt, dan er van sterken drank bij de gebruikers van deezen genomen kan worden. Zoo dat, daar er des niet tegenstaande, over 't geheel, meer sterken drank dan Wijn verteerd wordt, de verbazende algemeenheid van 't gebruik van Sterken drank, ook uit dit oogpunt, nog meer blijkbaar wordt.

2. Wat verder de consumtie van den Wijn betreft in de andere Vaderlandsche Gewesten, heb ik het bij de naspooring van die van *Stad en Lande* alleen gelaten, om redenen daar voor in 't begin deezzer Afdeeling gegeven; tot welke naspooring ik dan nu overga.

In *Groningen* heeft men zeer gereedelijk de goedheid gehad, uit de Boeken van het zoogenaamd groot of provinciaal collect-Comptoir, mij mede te deelen een Lijst der, sedert 1780 tot het eind van 1798, aldaar veraccijnsde Wijnen, volgens welke de aangifte, in die reeks van negentien jaaren, jaarlijks gelooopen heeft van 6,500 tot 8,000 Ankers, zoo dat men, naaukeurig gerekend, voor een middengetal zou moeten aanneemen het getal van 7,345 Ankers.

En

En offchoon ook, door eenige konstenarijen, of door fluikerije, de confumtie der Wijnen in dedaad groter mogt zijn, dan die aangiffen uitwijzen, — zoo beweert men doch te Groningen, dat aldaar deeze practijken, wat den Wijn betreft, zoo gering zijn, dat men het meerder daar van niet wel hooger dan op een achtste deel van het aangegevene zou kunnen aanflaan; waar door dan de waare confumtie ten hoogften zoude kunnen loopen op 8,260 Ankers in het jaar.

Hier uit blijkt dan aanstonds, dat de Groninger Wijn-confumtie zoo zeer veel kleiner is; dan die van het Utrechtsch gewest, daar even berekend, dat zij flegts (ja nog niet) $\frac{1}{5}$ deel daar van bedraage, — ja, dat zelfs de *gewestelijke* confumtie van Stad en Lande zoo veel minder is dan die der enkele *Stad* Utrecht, dat zij ook niet volkomen aan $\frac{4}{5}$ deelen daar van gelijk staa (y). — Eene uitkomst, welke

(y) Namelijk, wat het eerste betreft: in 't Gewest van Utrecht rekendenwe de Wijn-confumtie op 22,000 Ankers, en de Inwooners van dat Gewest op 93 000 Zielen (bl. 422); zoo dat, indien men die confumtie evenredig uitbreidt over het grooter getal van 106,257

Zie.

mij zoo ongelijkvormig is voorgekomen, dat ik, vermoedende, of men mij ook van Groningen, bij vergissing, de consumtie alleen der Stad, in plaats van die des Gewests, had opgegeven, daar over nader onderzoek deed: dan waar op het antwoord, dat men inderdaad en zeer zeker de *gewestlijke* consumtie getrouwlijk had opgegeven, allen twijffel deezen aangaande heeft moeten wegneemen.

Waraan men nu zulk een zeer groot onderscheid, in consumtie van Wijn, tusfchen Groningen en Utrecht hebbe toe te schrijven, is mij niet duidelijk. Immers, wordt ook het minder wijndrinken in Groningen niet aangevuld door zoo veel meer sterken drank; daar wij te vooren zagen, dat de consumtie van sterken drank aldaar niet merklijk grooter is, dan in

Zielen, welke er in Stad en Lande zijn (bl. 393), dan krijgt men juist 25,136 Ankers, waar van het $\frac{1}{3}$ is 8378, tegen welke dan, gelijk men boven ziet, de Groninger gewestlijke consumtie het nog niet halen kan. En, daar de Utrechtsche *Stads*-consumtie zeker genoeg 11,000 Ankers evenaart (bl. 420), waar van $\frac{1}{3}$ is 8800, — zoo ziet men ook, ten anderen, beweezen, dat de geheele gewestlijke consumtie van Stad en Lande nog geen $\frac{1}{3}$ deelen halen kan der consumtie in de Stad Utrecht alleen.

in Utrecht, of in Friesland (*), 't Kan echter zijn, dat men in het Groninger gewest, meer dan elders in ons Vaderland, nog veel gebruik maakt, vooral bij den gemeenen Man, van het aldaar gebrouwen, meer en min zwaar Bier, daar de deugd van het Groninger bier van ouds beroemd plag te zijn. Maar het is zeer zeker, dat ook de Koffij, en wel van een goed soort en bereiding, hier, tusſchen tijden, vrij algemeen en rijkelijker gedronken wordt dan elders; te meer, daar er ook een verbazend sterk vertier plaats heeft van gebrande Cichorei, en veelerlei gebakken Deeg, Graanen, Erwtten, en wat men meer, onder de benoeming van *Knap*, bij het talrijk gemeen, ter vermenging met de duurder Koffij, pleegt te gebruiken. Ook komt hier in aanmerking, 't gene ik kort te vooren heb doen gelden, dat er in 't algemeen zekerlijk zeer veel meer Wijn door Stedelingen gebruikt wordt, dan door Landlieden; doch Landbewooners maaken, in Stad en Lande, meer dan *drie* vierde deelen uit der Zielen van 't gewest, waar tegen de Stedelingen aldaar nog geen *een* vierde gedeelte bedragen, terwijl de Stedelingen, in het Utrechtsch gewest, niet veel minder dan *de helft* der Zielen van 't geheel gewest bedragen, en

(*) Zie bladz. 394, 395 en 504.

alzoo het getal der Landbewooners bijna evenaaren (a). Dit aanmerkelijk onderscheid kan zekerlijk tot het verschil ook zeer veel toebrengen. Voorts stelt men te Groningen vast, dat de consumtie van Wijn aldaar te Lande, zelfs in de schoone en volkrijke Dorpen van het gewest, gelijk ook onder den middenstand der welvaarende Stedelingen, verre van algemeen te zijn, nog waarlijk gering en zeldzaam is, terwijl, zoo als ik zeide, een kop Koffij, bij het gros der Burgerije, een vrij algemeen en druk onthaal blijft uitmaaken. Evenwel, het gene ik, boven, aangaande Utrecht heb opgemerkt, dat thans aldaar de Wijn-consumtie, jaarlijks, eer iets in het minderen, dan in het toeneemen is; daar van heeft veel eer het tegendeel plaats in Stad en Lande; — althans, van de jaaren 1790 tot 1796, vindt men hier doorgaans eenige rijzing boven het gemelde jaarlijksch middental,

(a) Namelijk Stad en Lande heeft maar ééne Stad, Groningen, en daarin 24,000 Zielen, tegen 82,000 Landbewooners. Utrecht heeft, behalven de Hoofdstad, waarin 33,000 Zielen, nog Amersfoort, Rhenen, Wijk en Montfoort, welke Steden samen (volgens den *Tegenw. Staat v. Utr.* in 1772 uitgegeven) over de 12,000 Zielen bevatten, dus in 't geheel ruim 45,000 Stedelingen, tegen 48,000 Landbewooners.

tal, zoo dat die consumtie soms zelfs gaat tot bij de 9 duizend Ankers in een jaar. Dan ook deeze ongewoone hoogte bereikt nog niet de helft van die van Utrecht.

Voorts wat betreft de vergelijking tegen den Sterken drank, zoo blijkt het, dat er in het Groninger gewest wel viermaal meer Sterken drank dan Wijn gebruikt wordt, indien men namelijk de boven berekende jaarlijksche 35,767 Ankers sterken drank aanneemt. (Welke consumtie dan ook nog, daar zij de Utrechtsche $\frac{1}{3}$ deel te boven gaat, eenige reden toevoegt tot de voorige, voor het minder Wijn drinken in Groningen.) — Maar, dewijl die hooge Groninger consumtie, om de verregaande slapheid van hun sterken drank, wel terug gerekend mag worden op 28,000 Ankers (b); zoo blijft de consumtie van Sterken drank in Stad en Lande inderdaad nog ruim driemaal zoo groot als die van den Wijn, — zonder dat men evenwel de Groningers beschuldigen kan, van meer sterken drank te gebruiken dan de Stichtenaars of de Friesen.

II. En nu ga ik over, om ook de consumtie

(b) Alles volgens het boven bijgebragte, bl. 394, 395;

van *het Bier* in vergelijking te brengen, als zijnde de oude en waare Vaderlandsche drank, voorhenen door ons aangepreezen, doch in deeze eeuw, zoo als wij reeds opmerkten, in laag verval geraakt; waar van nu de volgende na-spooringen ons ook de nadere bewijzen zullen opleveren.

I. Dewijl het, zoo als ik reeds aangemerkt heb, in ons gewest van *Utrecht*, met het veraccijnfen van het Bier, eveneens als met den Wijn, gelegen is, dat het namelijk alleen voor de Stad, doch niet voor het platte Land, naar de juiste verteering worde aangegeven: zoo moet ons ook hier de Stads-consumtie weder ten regelmate strekken voor het geheel Gewest.

Volgens de bijzondere Lijsten derhalve, welke ook de Commisfarisfen van het Bier-comp-toir, op hoogerem last, mij uit de boeken hebben uitgeleverd, zijn 'er in dezelfde negen jaaren, waar van we de Wijn-consumtie beschouwd hebben, d. i. van 1790 tot 1798, in de stad *Utrecht* en haare *Vrijheid*, aan Bier gesleeten of gebruikt . . . 111,866 $\frac{1}{2}$ Tonnen, d. i., (daar $\frac{1}{3}$ Ton gelijk is aan een Anker) 447,465 $\frac{3}{4}$ Ankers. Van welke negenjarige som derhalve het $\frac{1}{3}$ deel, d. i. ; 49,718 $\frac{1}{2}$ Ankers,

uit

uittwijst het juiste middental van consumtie voor elk dier jaaren, in deeze Stad.

De hoogste deezer jaarlijkse consumtien, volgens dezelfde Lijsten, vind ik in 1794, van bijna 55,000, en in 1795, van 57,000 Vierendeelen, of Ankers, zoo als men ze om de vergelijking kan noemen. Van welke hoogte de voornaame reden in den grooten toevloed van Krijgsvolk in die jaaren te zoeken schijnt te zijn; hoewel het vóór dien tijd, in 1790 en 1792, ook liep over de 52,000 Ankers; terwijl het in 1795, daarentegen, gedaald was tot beneden 42,000, in 1797 weer gereezen tot over 44,000, en in 1798 tot bijna 46,000 Ankers. Dan van welke daling de oorzaak te vinden is in den diestijds merklijk geklommen prijs des Biers, wegens de bijzondere schaarsheid en duurte van het Koren. Om welke reden, van slegts toevallige daling, ik ook meen, dat men het, daar even voorgedragen, middental van jaarlijkse consumtie wel stellen mag op eene ronde somme van 50,000 Ankers.

In dit tijdvak van negen jaaren blijkt het dan wel niet overtuiglijk, dat de Bier-consumtie merklijk zij afgenomen; doch, in een daarvoor gegaan grooter tijdbestek, was die trapswijze vermindering zoo veel te meer blijkbaar.

Ik ben namelijk aan de goedheid van denzelfden Oud-Regent, van wien ik, boven, de aantekeningen aangaande de Wijn-consumtie gebruikt heb, ook verschuldigd de mededeeling der jaarlijksche voor de Stad ten Comptoire aangegevene Bieren, van 1750 tot 1787, dat is, gedurende eene geheele reeks van agt- en-der-tig jaaren. En uit de vergelijking der sommen van zoo veele jaaren, (te omslagtig om hier afzonderlijk voor te dragen) blijkt ten klaarsten, niet alleen, dat, in dit tijdverloop, de Bier-consumtie, vrij regelmatig en trapwijze, allengskens iets minder en minder is geworden; maar ook, dat de vermindering, over deeze 38 jaaren tijds, tot iets boven de helft, (bijna als van 7 tot 4) zij afgedaald. Wanneer men, namelijk, volgens deeze lijsten, de consumtie omtrent 1787 rekest op de daar even gestelde ronde somme van 50,000 Ankers, dan zal men vinden, dat dezelve omtrent 1750, in evenredigheid, nagenoeg 87,000 Ankers bedragen hebbe; zoo dat men, over deeze volle laatste halve eeuw, de vermindering der Bier-consumtie, zonder tusschenvallen, nagenoeg op de helft zoude mogen bepaalen.

Om nu deeze begrootingen, welke alleen de Stad Utrecht raaken, over te brengen tot het
ge.

geheel Gewest, kan men niet volstaan, met de Bier-consumtie slegts naar de bevolking te berekenen, om dat het hier eene bekende zaak is, dat het drinken en nahouden van Bier, bij de Stichtsche Landlieden, thans veel zeldzamer en minder is dan in de Steden; zoo dat men ook de Bier-consumtie ten platten Lande, (schoon niet geheel om dezelfde redenen, die we, kort te vooren, van de mindere Wijn-consumtie te Lande hebben aangemerkt) vast niet hooger dan op de helft der Stedelijke zoude mogen rekenen. Indien we derhalven deeze consumtie, ook voor de mindere Steden van het Sticht, gelijk groot aanneemen met die der Hoofdstad, en alzoo het gezamenlijk aantal van die stedelijke Inwooners, dat we boven (bl. 430, aant.) op 12,000 hebben overgenomen, voegen bij de 33,000 der Hoofdstad: dan zal, voor deeze 45,000 gezamenlijke Stedelingen, de consumtie, eenpaariglijk naar 50,000 Ankers voor Utrecht uitgerekend zijnde, belooopen, eene veelheid van 68,000 Ankers. Maar, voor de overige 48,000 Zielen van het platte Land, zou men dan dezelfde consumtie, in evenredigheid begroot wordende op de helft van die der Steden, niet hooger rekenen kunnen dan op 36,000 —

Zoo dat aldus de jaarlijksche Bier-
 consumtie van dit *geheel Gewest*
 bedragen zoude 104,000 Ankers.

En op deeze Gewestlijke consumtie zoude dan ook de jaarlijksche verscheidenheid, zoo wel als de trapswijze daling, die we aangaande de Stad Utrecht hebben opgemerkt, toegepast en overgebracht kunnen worden.

2. Om uit het Gewest van *Stad en Lande*, aangaande de Bier-consumtie, onderregt te worden, heb ik zeer veele zwarigheden en vertraging ontmoet. Immers de afleveringen der Bierbrouwerijen zelve zijn daar, zoo 't schijnt, op zulk eene wijze niet nategaan of te verkrijgen, als die van hunne Jenever-stookerijen aan mij zijn opgegeven, en voorhenen ter neergefeld. Dewijl verder het Bier in Groningen niet ten Comptoire, zoo als de Wijn, wordt aangegeven, zoo kan men ook uit de Comptoir-boeken, gelijk in Utrecht en elders, de veelheid deezer consumtie aldaar niet opneemen. Hierom hield men te Groningen eene juiste en zekere begroting der Bier-consumtie, bij den besten wil om mij te voldoen, voor eene onuitvoerbare zaak, en ik had ook, na lang wagtens, mijn uitzigt hier op reeds laten vaaren, — toen, eindelijk,
een

een in het Brouw-bedrijf doorkundig en ervaren Burger, op eene zeer verpligtende wijze, zich de moeite gaf, om aan mijn verlangen, op de volgende gronden, zoo veel hem mogelijk was, nog te voldoen.

Daar 'er (op deezen zin loopt 's Mans berigt) in Groningen geen cijns van het gebrouwde Bier, maar wel van het Brouw-mout, voor dat dit ter molen gaat, betaald wordt, zoo diende de bepaling der hoeveelheid van het Bier gezogt te worden uit de naspooring der veelheid dier Mout. Schoon hij nu ook deeze veelheid met geene volkomene zekerheid durfde bepaalen, zoo had hij toch met eene bijzondere naaukeurigheid zijne naspooringen gedaan, en vleide zich, dat het volgende niet verre van de waarheid konde zijn:

1°. Dat, de confumtie der tien laatste jaaren dooreen geflagen zijnde, het middengefal, voor één jaar, van het verbrouwde Mout of Koren bedraagen hebbe als volgt:

in de Stad Groningen	•	15,000	Mudden.
— Appingadam	•	1,600	—
— het Gorecht, de Oldamp- ten, en de Stads Colonien, zoo bij de Brouwers, als bij			

de Huislieden, die voor hun
eigen gebruik brouwen, samen 8,400 Mudden,
zijnde dus in 't geheel eene som
van 25,000 Mudden.

En deeze veelheid zoude dan al het Brouw-
koren, dat 'er jaarlijks, in deeze tijden, in dit
Gewest gebruikt is, aanwijzen; zoo echter, dat
hij gerust is van niet te hoog gerekend te heb-
ben, denkende, dat het eer iets meer dan min-
der zoude kunnen belooopen. Hierbij verzekert
hij, dat 'er geene andere Brouwerijen in Stad
en Lande, buiten die der aangewezene Plaat-
sen, en geheel niet in de Ommelanden, bekend
zijn; terwijl ook de invoer van Bier, van buiten
het Gewest niet noemenswaardig zij.

2°. Om derhalve de veelheid van Bier, die
'er uit dit Mout verkregen wordt, te bepaalen,
stelt hij, eerst: dat van die veelheid Mouts ge-
bruikt wordt,

voor *zwaare* Bieren, ongev. $\frac{1}{3}$, of wel 8250 Mudden
— *dunne* — — — $\frac{2}{3}$ — — — 16750 — — —

Vervolgens, de onderscheidene soorten van zwa-
re en dunne of ligte Bieren, zoo na mogelijk,
door een rekenende, stelt hij: dat

1 Mudde Mout zal geven 1 Ton *zwaar* Bier, en
1 — — — — — 3 — *dun* Bier:

zoo dat de $\frac{1}{3}$, of 8250 Mudd. lever. 8,250 Ton zw. Bier
 en de $\frac{2}{3}$, of 16750 ————— 50,250 — dun —
 bedragende alzoo samen . 58,500 Tonnen Bier

4

zijnde 234,000 Vierendeelen, of zoo veele *Ankers*; welke dan zouden zijn de jaarlijksche consumtie in Stad en Lande. Immers mag men, volgens hem, wel vaststellen, dat het alhier gebrouwde Bier, ook alhier verteerd wordt, alzoo de voormalige verzending naar buiten, vooral van de *Kluin* naar Friesland, die alle weeken, met een daar van benoemd Veerschip, vrij sterk plag te geschieden, sedert veele jaaren, ook wegens den zeer bezwaarden invoer in Friesland, niet meer noemenswaardig is; althans niet meer, voeg ik 'er bij, dan 'er mogelijk nog wel eenig zwaar Bier van buiten, voornaamlijk van Deventer, in Groningen wordt ingevoerd en gebruikt.

Dit is dan het gene wij, aangaande deezen tak van jaarlijksche consumtie in Stad en Lande, volgens een meest waarschijnlijk berigt en berekening, kunnen vaststellen.

Dezelfde vriendelijke Berigter voegt 'er bij, dat (anders dan wij van het platte Land in het Sticht opgemerkt hebben) de Bier-consumtie in de voorname Groninger Landstreeken, van den

Oldampte, Veendam, Wildervank enz. nog al sterk blijft stand houden, en welligt nog sterker dan in de Stad.

Voorts merkt hij op, dat evenwel het gestadig afneemen van het Bier-dinken, ook over dit Gewest, zeer aanmerkelijk, en uit het volgend staal genoeg blijkbaar zij. Naamlijk, een aantal van 80 Brouwerijen, welke, in het begin deezer agttiende eeuw, alleen in de Stad Groningen geteld werden, was, in den jaare 1769, op 36, doch, van dien tijd af tot dit laatste jaar der eeuw, op het gering getal van 8 afgenomen; zijnde de afgedane Brouwerijen alle of gesloopt, of tot ander bedrijf aangelegd. De vermindering derhalve, die, in de eerste zestig jaaren deezer eeuw, bijna op de helft zal gekomen zijn, schijnt, in de laatste dertig jaaren, met een zoo versnelde vaart te zijn toegenomen, als of 'er maar een vijfde deel der tweede helft thans ware overgebleeven; indien men niet, volgens onzen Berigter, hier bij in aanmerking moest neemen, dat de weinige Brouwerijen, die 'er ten laastten zijn overgebleeven, doorgaans grooter, ja van vrij wat grooter bedrijf zijn dan de veele afgegane, — zoo dat men de aflevering der tegenwoordige Brouwerijen, door een gerekend, wel meer dan tweemaal zoo sterk zoude moeten schatten dan die der voorige, en dus de vermindering
der

der aflevering, in het beloop deezer gantsche eeuw, waarschijnlijk op $\frac{3}{4}$ deelen rekenen; zoo dat 'er namelijk thans nog bijna $\frac{1}{4}$ gedeelte Bier gebrouwen zoude worden van 't gene men in 't begin deezer eeuw opleverde.

Deeze afneeming derhalve, schoon op het laatst het sterkst toegenomen, loopt over haar geheel, tamelijk evenredig met die wij aangaande de afgenomene Bier-consumtie in Utrecht, doch alleen voor de laatste helft deezer eeuw, boven hebben opgemaakt. (bl. 434.)

Maar de volstrekte veelheid der jaarlijksche Groninger consumtie, blijft met dat alles, ook in deeze laatste jaaren, nog vrij aanzienlijk, zijnde welligt nog sterker dan in eenige onzer overige Gewesten; althans zij staat, gelijk uit het voorgaande blijkt, tot die van het Utrechtsche als 234 tot 104, het welk, wegens het, voorhenen opgegeeven, wat grooter aantal Inwooners in Stad en Lande, gerekend kan worden als 2 tot 1, zoo dat 'er thans nog wel tweemaal zoo veel Bier in Groningen als in Utrecht gedronken schijnt te worden.

En hier uit wordt nu ook eene, te vooren geopperde, gissing met de daad bevestigd, dat,

namelijk, eene medeoorzaak der zoo veel mindere Wijn consumtie in Stad en Lande, gedeeltelijk te zoeken zij in de daar nog vrij veel in zwang zijnde consumtie van Bier, en ook bijzonderlijk van zwaar Bier. (Zie bl. 429.)

Teffens wordt door deeze waarneeming gestaaft, 't gene ik, voor veele jaaren, in eene der Redevoeringen beweerd heb, dat de erkende kloekere gestalte en vastere gezondheid van veele Groningers ook een dadelijk bewijs levere, voor de deugdelijke voedzaamheid van het goede Groninger Bier (c).

Dus dan den staat der hedendaagsche consumtie van Wijn en Bier, in de twee tot dit oogmerk door ons onderzogte Gewesten, zoo veel mogelijk, hebbende nagespoord; kan men nu, volgens het opschrift deezer Afdeeling, de vergelijking van deeze consumtien, tegen die der Sterke dranken, in een kort overzicht, op de volgende wijze, voorstellen.

Volgens de gemaakte berekeningen namelijk, worden 'er thans in de beide genoemde Gewesten jaarlijks gedronken:

in

(c) Boven, bladz. 74, 75.

In het <i>Utrechtsf.</i>	21,000	Ankers	<i>Sterke drank.</i>
	22,000	—	<i>Wijn.</i>
	104,000	—	<i>Bier.</i>
— — <i>Groningsf.</i>	28,000	—	<i>Sterke drank.</i>
	8,260	—	<i>Wijn.</i>
	234,000	—	<i>Bier.</i>

Men ziet derhalve met een opslag, daar de consumtie van *Sterken drank*, gelijk voorhenen getoond is, in dezelfde Gewesten nagenoeg, ja, met het aangewezen onderscheid in aanmerking te neemen, geheel gelijk is; — hoe de betrekkelijke veelheid van *Wijn* en van *Bier*, die in Utrecht en in Groningen gedronken wordt, zeer veel verschille: zoo dat, indien men die veelheid, evenrediglijk voor elk Gewest, brengt tot kleine getallen, men vinden zal, dat de betrekking staat als volgt:

in Utr., tegen 3 A. *St. dr.*, $2\frac{7}{8}$ A. *Wijn*, en 13 A. *Bier*.
 -- Gron. — $3\frac{1}{2}$ — — — $1\frac{1}{2}$ — — — — $29\frac{1}{4}$ — — —

Dat is: in Utrecht wordt iets minder *Wijn* gedronken dan *Sterken drank*, en ruim viermaal zoo veel *Bier*:

Maar in Groningen wordt nog geen derde gedeelte *Wijns* gebruikt van de hoeveelheid *Sterken drinks*, terwijl 'er ruim achtmaal zoo veel *Bier* als *Sterken drank* gedronken wordt.

Indien men voorts de consumtie van den Wijn en van het Bier, uit beide de Gewesten over en weder, tegen elkander wil vergelijken, mits de consumtie van Stad en Lande zoo veel minder stellende, als 'er voor het wat grootèr aantal zijner Zielen afgerekend behoort te worden: dan zal men vinden, dat in Utrecht de consumtie van *Wijn*, vrij juist, driemaal zoo groot is als in Groningen; maar in Groningen de consumtie van *Bier* tweemaal zoo groot als in Utrecht. Gelijk van deze bijzonderheden ook reeds, in het beloop der voorstaande naspooringen, in het voorbijgaan iets is aangeftipt en uitgelegd.

Eindelijk, indien men, om het zoo aanmerkelijk verschil der consumtie van Wijn en Bier in deze zelfde Gewesten, in het denkbeeld, waar van ik in 't begin deezer Afdeeling iets gerept heb, mogt komen, dat 'er, met die twee zoo ongelijke verteeringen uit de beide Gewesten elk bij haar soort te voegen, daar uit welligt een middengetal gemaakt zou kunnen worden, om na herzelve de grootheid derzelfde consumtien voor de overige Gewesten, in welke wij geene naspooringen gedaan hebben, of ook voor de geheele Republiek, te schatten; dan zoude men de volgende berekening moeten maaken:

In

In Utr. 93,000 Ziel., 22,000 A. *Wijn*, 104,000 A. *Bier*.
 — Gron. 106,257 — 8,260 — — 234,000 —

dus voor 199,257 Ziel., 30,260 A. *Wijn*, 338,000 A. *Bier*;
 en voor $\frac{1}{2}$, 99,628 — 15,130 — — 169,000 —

Daar nu dit laatste aantal Zielen, met bijvoeging van slegts 372, het ronde getal maakt van 100,000: Daar het verder zeer waarschijnlijk is, dat het middengetal voor den *Wijn*, dus laag berekend uit hoofde der ongemeen laage consumptie van dit artikel in Groningen, wel bijna $\frac{1}{3}$ hooger mag aangeflagen worden, blijvende dan nog lager dan de werkelijke consumptie in Utrecht, terwijl deeze toch, vooral in Holland, Zeeland en Friesland, wel niet lager zal zijn: Daar, in tegendeel, het middental voor het *Bier* wel een weinig lager gesteld schijnt te mogen worden, omdat hierin de standaard deezer Groninger consumptie zekerlijk hoog is, zoo dat men van dit middental ten minsten wel $\frac{1}{17}$ deel moge afrekken: — zoo zal men, om deeze redenen, en omdat het hier op geene kleinigheden aankomt, ook geene vaste bepaling verkreegen kan worden, de voorgestelde berekening wel brengen mogen tot de volgende ronde getallen:

Voor 100,000 Ziel., 20,000 A. *Wijn*, en 160,000 A. *Bier*.

Hier

Hier uit zoude men dan, voor elk der overige Gewesten, naar het aantal der Zielen, de bijzondere begrotingen ligt kunnen opmaaken; doch zonder mij hier op intelaaten, merk ik slechts aan: indien men het te vooren begroot getal van Zielen voor onze geheele Republiek (*d*), insgelijks door een gering bijvoegfel van 4808, brengt op het ronde getal van 1,800,000 Zielen; dat dan voor dit aantal, en dus voor *onze geheele Republiek*, de staat van vergelijking, genoeg, aldus zoude uitkomen:

360,000 A. *Wijn*; 2,880,000 A. *Bier*; teg. 480,000 A. *St. dr.*

Welke drie getallen juist tot elkanderen staan als 1, 8, en $1\frac{1}{3}$; zoo dat 'er, om de evenredigheid in de kleinste ongebrokene tallen uitte-drukken, doorgaans onder de Onzen gedronken zouden worden:

4 A. *St. dr.* tegen 3 A. *Wijn*, en tegen 24 A. *Bier*.

Dit zij dan genoeg, om de Vergelijking, waar toe deeze Afdeeling was aangelegd, naar de meeste waarschijnlijkheid daartestellen. De veel-
 lerleije daadzaken, die, bij ons omslagtig onderzoek, teffens zijn onder het oog gekomen, kunnen

(*d*) Zijnde 1,795,192, volgens bl. 417.

nen zekerlijk, voor kundige beschouwers, nog stoffe opleveren tot meer andere nuttige opmerkingen en toepassingen. Voor ons moet het nu, volgens ons hoofdoogmerk, voldoen, klaar genoeg uitgemaakt en aangetoond te hebben, hoe de verbazende hoogte, waartoe, naar de vorige Afdeeling, het, sedert weinige eeuwen opgekomen en haastig voortgeslagen, misbruik der brandende Vogten geklommen is, niet alleen de consumtie van den van ouds gebruikelijken, milden en weldadigen Wijn, in onze dagen, aanmerkelijk is te boven gestegen: maar ook, hoe hetzelfde vloeibaar vuur, dat, tenzij dan door zagtere bijvoegfels getemperd, slegts zelden, en niet dan bij kleine giften, nuttig kan zijn, thans in zulk een doorgaand en dagelijksch gebruik gekomen is, dat dit wel op een zesde gedeelte schijnt aan te loopen der consumtie van het Bier, zoo veel dit bij de Onzen thans nog gedronken wordt; terwijl de reden waarom het Bier, die wel eer zoo algemeene en allernuttigste Volksdrank, die waare Vaderlandsche Korenwijn, in het beloop der tegenwoordige eeuwe, zoo als we thans gezien hebben, tot op een vierde gedeelte der voormalige consumtie is afgedaald, en nog steeds laager schijnt te dalen, niet slegts in het algemeen geworden Thee en Koffij drinken te zoeken is, maar wel, zekerlijk ook in den

den verftompten fmaak en de zeer ontaarte verteerkracht onzer Tijdgenooten, veroorzaakt door het geftradig misbruik dier Sterke dranken zelve; waarbij toch het zagter Bier, hoe deugdzaam ook, niet alleen, als laf, fmaakloos en koud, in minachting en onbruik geraakt, maar ook bericht is met den blaam van veelerlei nadeelige uitwerkfelen voor de gezondheid, waar van wij boven, bij onze aanprijzing van het Bier als vaderlandschen Volksdrank, breeder verflag gegeven, en teffens de ongegrondheid dier berichtingen aangewezen hebben (e).

En nu valt 'er nog iets gewigtigs, mede betrekkelijk tot het Stookbedrijf in ons Vaderland, optemerken, dat wij, in de volgende Afdeeling, kortlijk zullen voordragen.

(e) Zie bladz. 274 tot 278.

VII.

DE VERBAAZEND GROOTE VOORRAAD VAN
KOREN, WELKE IN ONS VADERLAND
DOOR DE BRANDERIJEN VERSLONDEN
WORDT, ONDER HET OOG GEBRAGT.

Indien de ijver van een burgerlievend Bestuur, bij het inzien van den tot hier toe omstandiglijk aangewezenen en betoogden verderflijken invloed der Sterke dranken op gezondheid en leven, gevoegd bij het verbaazend algemeen en overdadig gebruik dier Dranken in ons Vaderland, regt wakker en werkzaam schijnt te moeten worden tot het beraamen van wegen en middelen ter beperking, ware het mogelijk, van zulk eene schroomlijke verteering, en ter beteugeling van eene bandeloze vrijheid in dat vertier, welke men toch eenigzins mag vergelijken met een vrij en onbepaald vertier van vergiften (f): — dan zal, mijns oordeels, zulk eene weldadige voorziening der wetgevende en uitvoerende Magten

(f) Waar van boven, bl. 88, 334 enz. iets gezegd is.

ten nog eene nieuwe opwakking moeten gevoelen, bij het inzien, niet alleen, van den geweldig grooten voorraad van Koren, welke, door het bereiden dier Sterke dranken onôphoudlijk verslonden, ter voeding bedorven en aan de wezenlijke behoeften der Burgeren, bijzonderlijk der schraale Gemeente, onttrokken wordt; — maar ook, door te letten op de vreeslijk groote geldverspillingen der meeste Arbeidslieden, bij hunne meestäl dagelijks vaststaande verteeringsen in dezelfde dranken, waardoor, behalven het voormaals aangewezen bederf van lichaam en geest, ook het huislijk welvaaren in den grond bedorven, en zij zelven met de hinnen niet zelden in de deerlijkste armoede gestort worden.

Deeze twee zeer gewigtige bezwaaren derhalve, waar van ook in mijne Redevoeringen eenige melding is gemaakt, verdienen nog wel een bijzondere aanwijzing, zoo, om haare wezenlijkheid en grootheid in het licht te stellen, als ook, om vervolgens sommige maatschappelijke voordeelen, door welke veelen waanen, dat die bezwaaren opgewogen zouden kunnen worden, in overweeging te nemen.

Eerst ondernemen wij dan, in deeze Afdeeling, het daarstellen van een overzicht van de
groot

groote veelheid van Koren, welke door het aanhoudend Stookbedrijf gestadig wordt verslonden. Namelijk, dewijl mij nergens deeze hoeveelheid bepaaldelijk en met zekerheid is opgegeven, zoo moeten wij ons hier getroosten den lastigen weg van berekening, uit andere opgaven, inslaan, om daar uit het verlangde overzicht te kunnen opmaken.

Den kortsten uitweg hiertoe schijnen wel de boven bijgebragte Friescbe opgaven aan de hand te geeven, bij welke wij gezien hebben, hoe, uit de ten lands comptoire opgebragte sommen geld, gemakkelijk te berekenen valt, dat 'er, in dit Gewest, aan zoogenaamd *Gemaal en Stookgoed*, in één jaar, moeten zijn aangegeven 197,880 *Lopens*, dat is 5,496 *Lasten* Koren, waarvan een derde deel, behagende 1,832 *Lasten*, gesteld wordt voor de Stookerijen (g). En deeze bijzondere bepaaing zal ons ook in vervolg mischien nog te pas kunnen komen; — onderaanschen, schoon het hier al vrij groot moge voorkomen, dat 'er half zoo veel Koren door de Stookerijen alleen zoude worden verbruikt, als alle de overige consumtien van Graan en Meel, zoo tot allerlei huishoudlijke spijsbe-

rei-

(g) Optemaken uit het bijgebragte, bladz. 397, 398.

reidingen, als tot broodbakken, bierbrouwen, en verder gebruik, voor menschen en vee, samengenomen, bedraagen: zoo schijnt toch inderdaad de Stookconsumtie in Friesland nog wel ruim zoo groot te zijn, daar in die aangifte ten comptoire niet bevat is het Koren, dat, tot de van buiten het Gewest, het zij openlijk, het zij ter sluik, ingevoerde, en toch ook in Friesland gebruikte Jenever, elders verstookt is; behalven dat de berekening, van een derde deel van al het gemaal voor het stookgoed, op eenen lang aangenomenen en algemeenen overslag schijnt te berusten, en niet op bijzondere aantekeningen der laatste tijden, in welke zekerlijk deeze consumtie allengs is toegenomen. 't Is waar, een tweede en op gansch andere gronden rustende berekening, ook boven bijgebracht, brengt wel de consumtie der Sterke dranken, en bijgevolg van het verstookte Koren, voor Friesland nog wat laager dan de eerste (h): doch in deeze laatste berekening heeft men inderdaad zoo veele daadzaken naar enkele gissing moeten aannemen, dat ik, bij nader inzien, meene, dat aan de eerste nog de voorkeuze toekomt.

Ondertuschen verdient hier, om verder te gaan,

(h) Op biadz. 400—403.

gaan, bij deeze Friesche berekening, eene andere opmerking onzen aandagt. De bijgebragte begrooting namelijk betreft in 't algemeen de betreklijke veelheid van Graanen, welke in dat Gewest verftookt wordt; maar die zelfde begrooting steunt op de onderstelling, dat elk Friesch Lopen koren uitlevere $\frac{3}{4}$ Anker Korenbrandewijn, en dus elk Hollandsch Mud een geheel Anker (†). Indien toch deeze onderstelling, welke zonder bewijs is opgegeven, wel gegrond en van algemeene toepassing is, dan is 'er dadelijk een vrij gereede weg gevonden, om de volstrekte veelheid van Graan te kunnen bepalen, die 'er in onze geheele Republiek door het stookken verslonden wordt, — door naamlijk agt te geven op de veelheid van den Jenever die 'er bereid en gebruikt wordt; doch welke veelheid wij te vooren omstandiglijk hebben uitgevorsch. Zoo veele Ankers Korenbrandewijn immers als 'er opgeleverd worden, zoo veele Mudden Koren zullen 'er dan zijn verftookt.

Het is derhalve noodig, om de gegrondheid en algemeenheid te onderzoeken van de stelling, „dat elk Anker Korenbrandewijn een Mudde Koren opneme”. Dan in dit onderzoek zullen wij ons, zoo als ik zeide, eenige moeite en be-

(†) Zie bladz. 398 met de aanteekening.

rekeningen moeten getroosten, waartoe ik de stoffe moet zoeken in de meergemelde omstandige narigten en bijzonderheeden aangaande het voornaam Hollandsch stookbedrijf, het welk ons ook te vooren ten voorbeeld gediend heeft; terwijl welligt eene of andere bijzonderheid, welke ik daar nu nog bij zal voegen, ook nog iets zal kunnen bijdragen ter meer volledige kennis van dat groot bedrijf.

Twee onderscheidene daadzaken vind ik dan, bij mijne ontfangene berigten, aangaande het Hollandsch stookbedrijf, welke tot het tegenwoordig onderzoek van dienst kunnen zijn, en waar van de eerste ons spoedigst tot het oogmerk zal brengen. Zij is deeze:

Wanneer een Hollandsche of Schiedammer Branderij, bij sterk doorwerken, waar van voorhenen verslag gedaan is, oplevert 16 Oxhoofden proefhoudenden Spiritus, dan rekt men, volgens de meest naaukeurige opgave, dat daartoe verstoekt zijn $3\frac{1}{2}$ Last gemengd Koren, bestaande uit 8 deelen of $1\frac{1}{3}$ Last Rogge, en 5 deelen of $1\frac{1}{2}$ Last Gerstmout (^k). Nu dan, in dien

(^k) Men vergelijke het voorhenen bijgebragte, bl. 354, 409 euv.; doch daar heb ik de evendigheid der Rogge en Gerstmout slechts ten naastenbij, en in ronde getallen, uitge-

indien 16 Oxhoofden Spiritus vereifchen $3\frac{1}{4}$ Last
Koren; of, — de Oxhoofden tot Ankers van 6 in
het Oxhoofd, en de Lasten tot Hollandfche Mud-
den van 27 in het Last gebragt zijnde; — indien
96 Ankers Spiritus vereifchen 88 Mudden Koren,
dan is het hier uit dadelijk te berekenen, dat
1 Anker vereifcht $\frac{96}{88}$, zijnde $\frac{12}{11}$ Mudde; het welk
uitkomt op één geheel Mudde min $\frac{1}{11}$ deel.
Dat nu dit twaalfde gedeelte van een Mudde 'er
vaak bijgevoegd zal moeten worden, in gevalle
het Koren niet is van de allerzwaarste foort, of
de gifting, of het overhalen, niet in de meeste
volkomenheid geflaagd is, laat zich klaar begrij-
pen. — En zoo zien wij dan, dat de Friefche
ftelling, van een Mudde Koren tot een Anker

Ko-

gedrukt, als van 2 deelen of Lasten tot 1 deel of Last,
terwijl de bovenftaande opgave rust op eene meer naau-
keurig bepaalde opgave, die wij hier volgen: evenwel kan
in deezen wel eenig verfchil plaats hebben of fchijnen te
hebben, vooral indien men de mate des Mouts berekend
naar die der Gerst, welke bij het mouten zoo veel uit-
dijgt, dat $\frac{2}{3}$ Last zwaare en wel drooge Gerst uit zou
kunnen leveren $1\frac{1}{2}$ Last gedroogden Mout, terwijl van
die veelheid gewoone, min zwaare, Gerst wel niet meer
dan 1 Last Mout verkregen zou kunnen worden, volgen-
de dit verfchil uit het verfchil van foortelijke zwaarte; —
doch het komt eigenlijk op een kleinigheid hier niet aan.

Korenbrandewijn, hier mede indedaad bevestigd wordt.

De andere daadzaak, waar uit wij dezelfde stelling beproeven kunnen, vereischt wat meer en omslagtiger berekening dan de eerste; evenwel zal men mij veroorloven ook deeze hier bijtevoegen, daar zij mij ook toeschijnt nog eenige wetenswaardige bijzonderheeden opteleveren om bij het voorgemelde te kunnen voegen. Men vindt namelijk ook boven, uit bijzondere narigten, aangeteekend (1), — dat het gewigt van Koren of Meel, het welk te Schiedam, voor eene Ketel van den opgegevenen inhoud, genomen en, met omtrend 50 Ankers water, beslagen pleegt te worden, ongeveer 350 ponden beloopt; vervolgens, — dat de proefhoudende Spiritus, welke uit die 50 Ankers beslag, gegist en naar de beschrijving driemaal overgehaald zijnde, ten laasten verkregen wordt, gerekend mag worden op $\frac{1}{10}$ deel der mate van het beslag, dat is op $2\frac{1}{2}$ Anker. Hier uit volgt dan onmiddelijk, indien $2\frac{1}{2}$ Ankers proefhoudenden Spiritus vereischen 350 ponden Koren of Meel, dat 1 Anker vereischen zal 140 ponden, en 'er blijft nu, tot ons oogmerk, slegts noodig

(1) Zie bl. 410 en verv. met de note.

dig te weten, hoe nabij dit gewigt overeenkomt met het gewigt van een Mudde Korens? Doch, dewijl dit Meel gemengd is, volgens de flus gemelde evenredigheid, uit Rogge en Gerstmout, wier foortelijke zwaarte aanmerklijk uiteen loopt, zoo is het klaar, dat de onderscheidene zwaarte dier beide Graanen, bij deeze berekening, in agt genomen moet worden. Wat dan de zwaarte der Rogge betreft, deeze is door mijn' Berigter, voor de beste foort, welke te Schiedam, tot het stookken, gebruikt wordt, aangeslagen, 1 Last op 4600 fl , dus 1 Mud 170 fl , en voor 't Gerstm. 1 — — 2500 fl , — 1 — 92 $\frac{1}{2}$ fl .

Nu laat het zich dan, hier uit, verder berekenen, dat de, te vooren aangewezen

$\frac{8}{13}$ deelen van een Mud Rogge wegen moeten 104 fl , en $\frac{5}{13}$ — — — — Gerstm. — — — — 35 fl ,

makende een gezamenlijk gewigt van 139 fl ; en dat dit derhalven het gewigt moet zijn van een Muddemaat van het gemengde Meel, het welk wij zogten te weten.

Daar nu het aldus gevonden gewigt, op één enkel pond na, gelijk is aan het gewigt des Meels, dat, volgens de laatsgemelde opgave en berekening, indedaad gebruikt wordt tot elk anker Spiritus: zoo is dan hier mede al wederom dezelfde stelling bevestigd, dat één anker Korenbrandewijn, van goede sterkte, opneemt één

mulde Koren, van de gemelde menging en van de beste foorte.

Ondertuschen is het, aangaande deeze laatste berekeningen en derzelve uitkomsten, blijkbaar, dat zij gegrond zijn, zoo op de aangenomene aanmerkelijke zwaarte van het Koren, als op de aangenomene evenredigheid der twee genoemde foorten; zoo dat, indien het Koren soms die aanmerkelijke zwaarte niet bereikt, welke mij hier is opgegeven (*m*), dan zal 'er, naar gelang, meer Koren vereischt worden tot dezelfde veelheid Spiritus, of de Spiritus moet minder sterk uitvallen; — ook, indien, op andere plaatsen, andere foorten van Graan of een andere menging

in

(*m*) Althans de Rogge, die hier het grooter deel uitmaakt, wordt, voor een droog midden-wigtig foort, door onze Utrechtsche Korenkoopers wel 300 fl ligter aangegeven, dan ik; volgens de Schiedammer opgave, gesteld heb. Een gebruikelijk *Korenboekje* van H. van der Does stelt het gewigt van goede gedroogde Pruisfische Rogge nog ligter. Van de Gerst valt ook iets diergelijks aantemerken. Het gevolg zou dan moeten zijn zoo als in den text gemeld wordt; ook zou dit zoo zijn, indien 'er tot een stookfel, gelijk een andere opgave heeft, slechts 325 fl Meel, in plaate van onze 350 fl , genomen wierd, — ten zij dan, dat hier de veelheid van het beslag of water, en van den verkregen spiritus, ook wat minder waren, of dat meer Jeneverbezien de plaats van minder Koren vervulden, enz.

in gebruik zijn, dan moet daar volgens, natuurlijk, het voortbrengfel en de berekening ook min of meer verschillen⁽ⁿ⁾. Doch met deeze verscheidenheeden behoef ik mij hier niet intelaten, daar wij thans alleen de bereiding voor hebben van de Hollandsche Korenbrandewijn of Jenever, naar de Schiedammer opgave, zoo om de algemeene voorkeur van deezen Jenever, als om deszelfs uitgestrekt en allergrootst vertier, zoo wel in als buiten ons Vaderland.

Na al dit onderzoek berusten wij dan in de flelling: dat elk Anker proefhoudende Korenbrandewijn of Jenever, nagenoeg, opneeme één Mudde Koren, waar van de Rogge wat minder dan

(n) In onze Gewesten zelve is zekerlijk het aangewezen gebruik en de behandeling niet overal dezelfde, terwijl men doch de Hollandische inrichting, hier opgeeven, voor de volkomenste houdt. In andere Landen wijkt men nog wel verder af. Hoe men in Frankrijk, daar tot den Jenever alleen Gerstmout, gelijk tot het Bier, genomen schijnt te worden, doch, tot den zuiveren Korenbrandewijn, of Tarwe, of Rogge, of Gerst, of ook Haver, — hoe men, zeg ik, daar met dit slooken te werk ga, leert kortlijk de *Encyclopedie methodique par ordre des matieres*, tom. II pag. 197. Paris 1784, en een uitvoeriger verslag daar van vindt men in de *Description des Arts &c. art. Destillateur liquoriste*, par Demachy, I partie, chap. 6, pag. 38. &c Paris 1775.

dan twee deelen uitmaakt, tegen ruim een deel van Gerstmout; terwijl het toch in deeze be- paalingen op een kleinigheid, meer of minder, niet aankomt.

Indien 'er dan, indedaad, nagenoeg, zoo vee- le Mudden Koren verflonden worden, als 'er Ankers Sterkendrank worden gestookt, dan is het voords gemaklijk gevonden, dat 'er, in de Hol- landsche Branderijen alleen, wanneer 'er, in druk- ke tijden, gelijk daarvan voorbenen verslag ge- daan is, jaarlijks weinig minder dan twee milli- oenen Ankers van dien Drank worden afgele- verd (o), ook jaarlijks bijna twee millioenen Mudden Koren worden verstookt, — dat is, naar Hollandsche mate, wat minder dan vier- en-ze- ventig duizend Lasten, van welke de Rogge iets minder dan zes- en-veertig duizend Las- ten, en het Gerstmout iets meer dan agt- en- twintig duizend Lasten, zoude bedragen (p): En zoo men ook deeze groote getallen, omdat zij op allerdrukste tijden berekend zijn, aanmerk- lijk

(o) Zie bladz. 410—414.

(p) In alles net gerekend, zal men vinden dat $\frac{1}{12}$ dee- len, voor de Rogge, hier geven 45,401 Lasten, en $\frac{5}{12}$ deelen, voor het Gerstmout, 28,376 Lasten; want, het geheel, naauw bepaald, is 223 Lasten minder dan 74,000.

lijk afflaat, verminderende de *Rogge* tot de ronden som van *veertig duizend Lasten*, en het *Gerstmout*, in de juiste evenredigheid, tot *vijf-en-twintig duizend Lasten*, dan blijft het toch nog een ontzettende voorraad van *vijf-en-zestig duizend Lasten* Koren, welke alleen door die Branderijen wordt verslonden; — eene voorraad, die bij inkoop, volgens eene matige berekening, op ruim *tien millioenen guldens* te staan komt. — Ja, — daar deeze berekening is opgemaakt alleen van het gene in Holland verfloopt wordt, zoo is het klaar, dat men daarenboven, om de veelheid van 't verfloopte Koren voor de geheele Republiek te begroten, daar nog bij moete voegen al het gene de Branderijen in onze overige Gewesten verfloopten, hoe gering deeze veelheid ook, in vergelijking tot de Hollandsche, om meer gemelde redenen, moge zijn. En dit bijvoegfel zal, naar mijne begrooting, uit het gene boven bijzonderlijk van Friesland, en verder, is aangeteekend (a), ten naastenbij op *zes duizend Lasten* Koren, ter waarde van *één millioen guldens*, loopen. Het welk dan, gevoegd bij de verminderde Hollandsche sommen, een geheel voor de Republiek zou maken van *één-en-zevenig duizend Lasten*

(a) Bladz. 451 env.

ten Koren jaarlijks, ten prijze van ruim elf millioenen guldens (r).

Zulk eene schrikbarende veelheid van Graanen wordt 'er derhalve jaarlijks, wanneer het voornaamlijk de Hollandfche Branderijen welgaat en haare grote verzendingen onbelemmerd zijn, in onze Republiek, door het ftooken verflonden! — Doch is, gelijk in deeze laatste jaaren, onze fcheepvaart belemmerd, dan wordt noodzaaklijk, met de verminderde verzending van Drank naar buitenlands, die vernieling van het Koren ook veel minder (s); hoewel zij doch
nooit

(r) De Heer Zillefen fchijnt derhalve deeze fom niet te hoog aangelagen te hebben, wanneer hij, ik weet niet op welken grond, fchrijft: „ onze Branderijen hebben jaarlijks meer dan 8 millioenen aan Graanen noodig uit het noorder gedeelte van Europa, — die thans meest met comptant geld betaald moeten worden”. *Finant. betoog verdedigd*, bl. 6. Evenwel moet men dan ook voor inlandfche Graanen daar nog iets bijvoegen. In mijne bovenftaande begrooting van ruim elf millioenen, heb ik de Rogge op 140 guldens het Last gerekend, het Gerstmout tegen $\frac{2}{3}$ deelen van den prijs der Gerst gerekend, en van deeze het Last op 90 Gld. en 16 guldens van het mouten, alles, naar opgave der Kooplieden, in middentallen; — en dan is het juist beloop 11,275,694 guldens; doch naar de tegenwoordige hooge prijzen der Graanen, zou zeker dezelfde veelheid op meer dan 18 millioenen aanlopen.

(s) Waarvan zie bladz. 416, 417.

nooit dalen kan beneden het gene 'er steeds vereischt wordt tot onze eigene binnenlandfche confumtie van Sterken drank.

En zoo is het nu nog der moeite waard om aantewijzen, hoe veel Graan 'er, alleen door de binnenlandfche confumtie, worde opgenoomen, opdat ook blijke, dat dit kleiner deel, van het anders verftookte, nog verfbriklijk groot geacht moet worden, indien men daarbij opmerkt, dat het incedaad aan de wezenlijke behoefte onzer Medeburgeren wordt onttrokken, om het aan hun tot een verderflijk gebruik weerom te geven!

Wij hebben dan boven gezien, dat de Sterke drank, welke alleen in onze Republiek gebruikt wordt, gerekend mag worden op een jaarlijksche veelheid van tachtig duizend Oxhoofden, dat is 480 duizend Ankers (r). Daar echter hieronder ook eenige Fransche Brandewijn begreepen is, zullen wij daar voor 24 duizend Ankers, zijnde $\frac{1}{5}$ deel (u), aftrekken, en alzo, alleen voor den Korenbrandewijn of Jenever, overhouden 456 duizend.

(r) Bladz 418.

(u) Naamlijk voor Friesland en Utrecht is die Brandewijn, boven, gerekend op $\frac{1}{30}$ deel, voor Groningen op een grooter deel, voor de overige Gewesten is het, waarschijnlijk, niet grooter, zoo dat $\frac{1}{5}$, over 't geheel aftrekken, wel niet te weinig zal zijn. Zie bl. 418, vergeleeken met 381, 393 en 403.

duizend Ankers. Dus moeten 'er dan ook, naar de voorige rekening, tot deeze inlandfche confumtie jaarlijks verftookt worden 456 *duizend Mudden Koren*, dat is, naar de mate van 27 op een Last, nagenoeg *zestien duizend en negen honderd Lasten*; waar van de *Rogge* bedragen zal bijna 10,400 *Lasten*, en het *Gerstmout* bijna 6,500 *Lasten* (v); terwijl voords dit geheel iets minder dan een een vierde deel zoude zijn van het Graan, dat, volgens het flus berekende, in de geheele Republiek, bij vrije verzending, verftookt wordt (w). Doch de prijs van deeze alleen tot binnenlandsch gebruik verftookte 16,900 *Lasten Koren*, welke, naar de flus aangenome prijzen berekend, vrij ruim $2\frac{1}{2}$ *millioen guldens* bedragen zoude (x), moet dan, voor het minst,

op

(v) Net gerekend, is het geheel 16,888 *Lasten*, en hier van $\frac{1}{12}$, voor de *Rogge*, 10,392 *Lasten*, en $\frac{5}{12}$, voor het *Gerstmout*, 6,495 *Lasten*.

(w) 't Is waar, boven, bl. 416, hebbenwe gerekend, dat de confumtie in Holland flegts $\frac{1}{12}$ zoude zijn van het aldaar geftookte, en dus de verzending $\frac{11}{12}$; maar, dewijl van die verzending een goed deel gaat naar onze overige Gewesten, en ook al, wat deeze Gewesten zelve ftooken, wel in dezelve geconfumeerd wordt, zoo moet natuurlijk de confumtie van alle de Gewesten, famen genomen, in veel grooter reden ftaan tot de verzending, dan die van Holland alleen tot de zijne.

(x) Het net beloop zoude zijn 2,618,310 *guldens*.

op vier millioenen guldens aangeslagen worden; om dat de prijzen der Graanen, wanneer de invoer, gelijk in het gesteld geval, belet is, terwijl doch het stooken voor inlandsch gebruik zijn gang gaat, doorgaans wel tot de dubbele hoogte rijzen; gelijk indedaad de ondervinding der laatste jaaren maar al te zeer heeft doen gevoelen.

Zoo veel nu bijgebracht hebbende, om, volgens de eerste hoofdzak der tegenwoordige Afdeeling, een duidelijk overzicht te geven van de verbaazende veelheid van Koren, welke jaarlijks onder de onzen door het Stookbedrijf wordt verslonden, en dus tot voedsel-gebruik verdorven; — mag ik dan wel vragen: of niet zulk een bedrijf, zoo als ik in het begin deezer Verhandeling voorstelde, ook om die gevolgen, een waardig voorwerp zij van oplettendheid en bekommering voor de Staatkunde van een burgerlievend en wijs Volksbestuur?

Dat immers de Graanen en al wat daaruit tot voedsel bereid wordt, wegens hunne deugdzaamheid ter voeding voor het algemeen, verre weg de voorkeuze verdienen, boven al wat de groeiende natuur in ons Werelddeel, tot hier toe, heeft opgeleverd (y), terwijl toch deeze voeden-

(y) Men zie hier over bijzonderlijk gehandeld in het tweede stuk deezer *Bijvoegselen*, bladz. 239, en verv.

de kragt, bij het verflooken, zekerlijk geheel en al verlooren gaat, — dit meen ik voorhenen volledig genoeg betoogd te hebben (*). Ook schijnt die waardij der Graanen, in alle tijden, door het algemeen gevoelen erkend te zijn. Gelijk toch, van ouds her, bij de voornaamste Volken het aanleggen van Lands magazijnen, ter bewaaring eener goede voorraad van Koren, aangezien en behartigd is, als eene wijze en noodige voorziening in de algemeene behoefte, en de beste waarborg tegen mogelijke duure tijden en hongersnood: zoo ontbreekt het ook nog hedendaags niet, in sommige Landen, aan die voorbeelden (a), noch ook aan maatregelen tegen de geduchte vernieling van het Koren, waar van wij hier spreken.

(* Bladz. 352—359.

(a) Uit de tijden der oude Roomsche Keizeren zijn boven schoone voorbeelden bijgebracht, bladz. 34, 35; en onder de hedendaagschen telt een beroemd Reiziger ook die wijze inrigtingen van den groten Frederik, dat 'er „ door het gansch Pruisisch gebied Koren-magazijnen zijn verspreid, die door een tijdigen aankoop en verkoop den overvloed van dit voortreffelijk voedsel onderhouden en alle monopolien onmooglijk maken, ja uitwerken, dat 'er, jaarlijks, ten minsten voor één millioen aan Koren uitgevoerd kan worden.” Zie *Berigten omtrent de Pruisische enz. Monarchien*, toegeschreeven aan den Heer J. Meerman, I Deel, p. 228. 's Hage 1793. Voords moge men over dit onderwerp inzien een werkje van Ph. F. Breitenbach, *von Fruchtmagazine*. Leipf. 1800. —

ken. Van het afgelegen China zelfs, welks wijze Staatsinrigtingen soms ook ter aanprijzing kunnen dienen, vinden we nog onlangs aangeteekend, dat aldaar het stooken van Sterke dranken, welke 'er uit Rijst of Gierst, hunne gewoone Graanspijzen, bereid worden, in tijden van schaarsheid aan levensmiddelen, volstrekt verboden is (b).

En zoude men dan, vraag ik nogmaals, onder de Onzen een' onmetelijken voorraad van meer dan *zeventig duizend Lasten* Koren, ter waarde van *elf millioenen* guldens, in drukke stook-tijden, bij vrije verzending, — ja ook, alleen voor den binnenlands bij ons gebruikten Drank, eene veelheid van bijna *zeventien duizend Lasten*, ter waarde van *vier millioenen* guldens, jaarlijks, gelijk daar even aangetoond is, verlooren laten gaan, — ter bereiding van een drank des verderfs, — zonder dat eene regtschapene Staatszorg zich daar over behoefde te ontrusten?

Wat men hierop pleegt intebrenge zal ik agter, op zija plaats, overwegen; nu moet ik nog iets bijbrengen, om, bijzonderlijk, het gewigt van dit verlies aan Koren, in eenige gevolgen te doen opmerken; doch hetwelk ik liever, met het overige van den voorgestelden taak, in eene nieuwe Afdeeling zal voordragen.

(b) Zie, in Macartney's Reize naar China, IVde Des', bl. 334, eene note van Cosigny.

VIII.

HET GEWELDIG VERLIES AAN BROOD EN
BIER, VOORDS DE DEERLIJKE ARMOEDE,
HUISLIJKE ELLENDEN EN HET ZEDEN-
BEDERF, ALS GEVOLGEN VAN HET VER-
STOOKEN DER GRAANEN, EN VANDE
GROOTE GELDVERSPLLINGEN IN
DEN STERKEN DRANK,
AANGEWEEZEN.

't **I**s de eerstgemelde aanwijzing, welke ik nog bijzonderlijk bij het betoog der voorgaande Afdeeling moest voegen, om mijn gezegde, dat de veelheid van verftoekt wordend Koren zoo veel te verschriklijker is, als hier door, bij de verspreiding van een drank des verderfs, teffens de wezenlijkste behoeften onzer Burgeren geweldig bekort worden, in een paar blijkbaare voorbeelden te bevestigen.

Immers zal wel elkéen gereedelijk toestaan, dat de flus gemelde jaarlijksche verslinding van bijna 17 duizend Lasten Koren, ter waarde van 4 millioenen guldens, alleen voor binnenlands gebruikten drank, een verschriklijk groot deel moet wegnemen van den geheelen voorraad, welchen onze Korenlanden kunnen opleveren, of van den

den voorraad die 'er in de Republiek noodig is, zoo van Graan als van Meel, tot allerleije dagelijksche spijsen en huishoudlijke bereidingen; welke dan ook uit deeze oorzaak in prijs hebben moeten rijzen, voor het Gemeen steeds meer onverkrijgbaar worden, en in onbruik geraaken: — doch bijzonderlijk zal men, gelijk ik zeide, het aanbelang dier vernieling meer kunnen gevoelen, wanneer men twee der deugdelijkste, algemeenste, te vooren opzetlijk aangepreezene, uit de Graanen bereide leefbehoefsten, het *Brood* namelijk en het *Bier*, ten voorbeelde neemt, om dus intezien, hoe groote menigte van deeze zoo nuttige voordbrengfels, uit het thans door het stooken vernielde Graan, zoude hebben kunnen verkreegen worden, en welke voorraad men derhalve nu geheel verlooren mag rekenen.

Eerst begeef ik mij tot de begrooting van het *Bier*, om dat deeze nuttige Volksdrank bereid wordt alleen uit het Gerstmout, gelijk voorhenen breeder is aangewezen, makende ruim een derde deel uit van het gemengd Koren, dat tot het stooken van den Sterken drank moet dienen.

Om dan de evenredigheid optespooren van het Gerstmout tot het Bier, waar van dit Koren de eenige hoofdstoffe is, vind ik een gereeden weg, in de boven bijgebragte opgave van een wel

kundigen Groninger Bierbrouwer. Volgens dit berigt, levert elk Groninger Mud, het welk $\frac{1}{33}$ deel is van een Hollandsch Last, één Ton zwaar of best Bier uit, ofte wel drie Tonnen dun of dagelijksch Bier (c); welk laafte, indien het gerekend wordt slegts op den prijs van $3\frac{1}{2}$ guldens de Ton, dan zal men die Ton zwaar Bier, ten minsten op 10 guldens mogen aanslaan. Hier uit volgt nu, dat één Last Gerstmout zal kunnen uitleveren drie- en- dertig Tonnen best Bier, van 10 glds. de Ton, of negen- en- negentig Tonnen dagelijksch Bier, van 3 of $3\frac{1}{2}$ glds. de Ton.

En hier mede zijn wij dan dadelijk tot ons doel genaderd.

Namelijk, wij hebben gezien, dat in de bijna 17 duizend Lasten Koren, welke tot inlandschen Sterken drank jaarlijks verstoekt worden, het aandeel van het Gerstmout alleen nagenoeg be- draagt (d) eene veelheid van 6,500 Lasten.

Dit getal nu, vermenigvuldigd met 33,

wijst eene somme aan van . . 214,500;

en

(c) Van de Groninger Mudden zie bl. 398, note. Het Groninger berigt vindt men op bl. 438 en verv. Berigten aangaande dezelfde evenredigheid, elders ingewonnen, komen nagenoeg daar mede overëen, zijnde echter iets laag- ger, waarom ik dan ook in den text de bereking iets laag- ger gesteld heb, offchoon ook de meerdere of mindere zwaarte van het zoogenaamd best Bier eenig verschil in de berekening, op onderscheidene plaatsen, zonde kun- nen veröorzaken.

(d) Volgens bladz. 464.

en deeze som zal dan het getal zijn der Tonnen *best Bier*, welke uit de bepaalde veelheid Mout gebrouwd zouden kunnen worden. Ik zal echter, om reden beneden de voorige bladzijde gemeld, ruim 14 duizend Tonnen minder aannemen, en dus rekenen, dat 'er uit het jaarlijks verstoekt wordend Gerstmout niet meer verkreegen zoude worden dan de ronde som van *tweemaal honderd duizend Tonnen*, of, dewijl 'er vier Ankers in ééne Ton gaan, van *agemaal honderd duizend Ankers best Bier*, ofte wel driemaal zoo veel dagelijksch Bier. — Zoo groot is dan de veelheid van Bier, welke men kan rekenen, dat bij het stookbedrijf jaarlijksch verlooren wordt.

Ik voeg nu, in de tweede plaats, hierbij de naspooring van het *Brood*, dat in den zelfden zin bij het stooken verlooren gaat.

In die zelfde 17 duizend Lasten gemengd Koren derhalve, die tot den Sterken drank voor inlandsch gebruik verstoekt worden, bedraagt de Rogge, zoo als we ook aangeteekend hebben, een veel grooter aandeel dan het Mout, namelijk eene veelheid van 10,400 Lasten (d). Om nu te vinden hoe veel Roggenbrood hier uit verkreegen konde worden, grond ik mij op de naaukeurige berigten en berekening van kundige Bakkers in deeze stad, welke loopen op deezèn voet:

Uit een Utrechtsch Mudde beste overjarige Rogge, wegende van 178 tot 182 fl , rekent men 80 Brooden van 3 fl , zijnde eene veelheid van 240 fl Brood, komende de $\frac{1}{3}$ vermeerdering van 't gewigt des Meels door het water, waarmede het meel geweekt, doorkneet en voords gebakken wordt. Dewijl nu zulk een Mud $\frac{1}{3}$ ste deel uitmaakt van een Last, zoo zal *één Last 25 maal 240 fl uitleveren*, dat is, juist zes duizend ponden Brood.

Men heeft dan de verstoekt wordende 10,400 Last. slegts te vermenigvuldigen met dat gewigt, 6,000, en het dus voordgebracht getal van 62,400,000 zal dadelijk de gezogte veelheid aanwijzen, namelijk: *twee- en- zestig millioenen en viermaal honderd duizend ponden Brood.*

Zoo is het dan uit deeze beide berekeningen blijkbaar, dat 'er, alleen om de Ingezetenen onzer Republiek te voorzien van hunnen geliefden dagelijkschen Borrel, zoo groot eene veelheid van Gerst en van Rogge jaarlijks verstoekt wordt, als toereikende zoude zijn, om *agemaal honderd duizend Ankers zwaar* (of driemaal zoo veel dagelijksch) *Bier*, en nog daar bij ruim *twee- en- zestig millioenen ponden Brood* uitteleveren!

En geeft het dan niet, gelijk het opschrift dee-

deezzer Afdeeling aanduidt, een zeer wezenlijk en geweldig verlies voor de Maatschappije, wanneer dus eene onmetelijke voorraad van Graanen vernield wordt, om haar daar tegen te geven eene gedugte veelheid van een Vogt, wiens verderflijke werking omftandiglijk is aangewezen, en nog in eenige deerlijke gevolgen opgemerkt zal worden? — in plaatse dat die schat van Graanen te nutte gemaakt konde worden tot een ruimen overvloed van zeer deugdzamen Drank en heilzame Volkspijze, doch waarvan ook het algemeen misbruik van dat Vogt den smaak veelal afkeerig, of daarvoor onverschillig doet worden. Ter staving toch der waare nuttigheid des Biers, als Volksdrank, beroep ik mij op het te vooren verhandelde (e), en, aangaande het gemeen Brood, dat uit goede Rogge, met haare eigene zemelen gebroken, welbereid en gebakken wordt, voeg ik 'er bij, dat dit brood voor gezonde magen der groote menigte, vooral van Arbeidlieden, welke een meer zakelijk en stevig voedsel behoeven, regt geschikt, en althans verre boven de Aardäppelen te kiezen is, moettende gewislijk deelen in den lof der Graanspijzen, ook voorheen opzetlijk gededigd (f); waarbij ik mij

nog

(e) Zie boven, de IIIde Afdeeling.

(f) Zie de IIde Afdeeling.

nog kan beroepen op het oordeel van kundigen, bijzonderlijk op eene aanprijzing van dit grove Brood, door den beroemden Fr. Hoffman weleer in 't licht gegeven; hoe zeer het, sedert, bij den gemelden verzetten smaak en de verflap- te magen van onzen tijd, in eenige minächting en onbruik geraakt is; terwijl hetzelfde toch in veele onzer gewesten, gelukkiglijk, nog op zijne waarde geschat en, vooral bij het talrijk Gemeen, in gebruik blijft; gelijk het dan ook, wijslijk, op eene laage zetting gehouden en minst belast wordt (*g*). Terwijl ook nog verder uit het Roggenmeel, van zijne zemelen ontdaan, een fijner, welgereezen en aangenaam Brood op veele plaatsen, met name in Groningen, gebakken en veel gebruikt wordt; om niet te spreken van de huislijke spijsbereidingen, waartoe het Roggenmeel nuttiglijk pleegt te dienen, niet alleen voor Menschen, maar ook voor Vee.

In deezen zin derhalve lijdt de Maatschappij een allerwezenlijkst en groot verlies aan leef- behoeften, niet alleen door het schadelijk ver-
spil-

(*g*) Het zij mij vergund, ook hier eenige toepassing te maken, van het voorheen, bijzonderlijk bladz. 272 en verv., aangemerkte, aangaande de gewisse nadeelen van eene te zachte en fijne leefwijze, in tegenstelling van zulk eene, die het gestel liever wat verhardt en dus voor gevoelige vertedering gelukkiglijk behoedt.

spillen van den berekenden schat van Graanen, en door het bederven van den goeden smaak en de verteerkragten; maar ook zeer zeker, gelijk meermalen gezegd is, door het doen rijzen van den prijs van allerlei Brood, Meel en Bier, tot boven het bereik van den schraal bedeeden Burger.

En dit maatschappelijk nadeel zal welligt, uit een ander gezigtpunt, nog meer in het oog loopen, wanneer wij namelijk de groote getalen, der met elkander vergeleekene voordbrengfels uit het Graan, evenrediglijk verkleinen, om dezelve in een bevatlijker bestek voortestellen.

Op deeze wijze laat het zich dan door een ligte berekening vinden: indien, gelijk we gezien hebben, dezelfde veelheid Gerst en Rogge, welke 'er noodig is, om onze Ingezetenen, voor hun eigen binnenlandsch gebruik, jaarlijks te kunnen voorzien van . 456,000 Ankers Jenever, ook voldoende is, om

uitteleveren . . . 800,000 — zw. Bier,
 en daar bij nog . . 62,400,000 ponden Brood;
 dat dan ook het Koren, nodig tot 1 Anker Jenever,
 voldoldoende zoude zijn tot . 1½ — zw. Bier
 en daar bij nog tot . . . 136 ff Brood;
 alzoo die groote getalen vrij naaukeurig tot elkan-
 deren in evenredigheid staan, als: 1, 1½ en 136.

Dee-

Deeze opmerking nu leidt mij van zelve op het ander onderwerp, dat tot deeze Afdeeling verschoven was, de beschouwing namelijk der deerlijke gevolgen, van huislijke ellenden en armoede, bij den gemeenen Man, welke het gestadig en ruim gebruik der Sterke dranken, gepaard met de geduchte geldverspillingen daarin, na zich sleepen.

Is immers, volgens ons betoog, de veelheid van Koren, noodig tot één Anker Sterken drank, ook toereikende tot bijna twee Ankers zwaar, of tot vijf Ankers gewoon Bier, en tot nog 136 B Brood daar boven: dan is het ook blijkbaar, dat 'er, doorgaans, niet meer Graan noodig zoude zijn, om, ter goede voeding en verkwikking der nooddrufte huisgezinnen van de schraal bedeeden, door een matig deel goed Brood en eene bijna dubbele mate zwaar Bier of vijf maten goed dagelijksch Bier, juist zoo dikwijls iets toebrengen, als 'er nu, tot ééne enkele mate Sterken drank, telkens verloren gaat, zoo vaak de Man, voor zich alleen, dat dagelijksch ransoen, en zekerlijk meer ten nadeele dan ten nutte, opneemt.

En dit onmiddelijk verlies voor het huisgezin wordt, in de gevolgen, zoo veel meer drukkende, als hier nog bijkomt, dat die ransoentjes den gemeenen Man zekerlijk tweemaal zoo veel kosten,

ten, als het meer dan dubbel aandeel van Bier en Brood gekost zoude hebben (*h*); zoo dat, in plaasfe van eene enkele uitgave, ten nutte, nu telkens tweemaal zoo veel geld, volstrekt ten nadeele, verspild wordt.

Maar zulk eene schadelijke geldverspilling, welke dag op dag haar gang gaat, hoe heilzaam en weldadig zoude zij voor het ongelukkig gezin kunnen aangelegd worden! Immers, indien ook het deugdzaam Bier en het Roggenbrood, waarop wij hier gerekend hebben, niet naar den smaak of de verkiezing wåre, zoo kon toch het nu rijklijk verkwiste geld zeer wel toereikende zijn, om zich en de zijnen van ander brood, of van eenig vleesch, van betere leefbehoefsten, en verdere noodwendigheden eenigzins te voorzien; bij gebrek van welk alles het verwaarloosd en verkwijnend gezin, nu, een akelig tooneel oplevert van allerlei huislijke ellenden, ongenoegens en rampzaligheid.

En

(*h*) De gemeene Man koopt toch, zoo hier als elders, dagelijks zijne borrels bij kleine mate van glaasjes of mutsjes, en dus zou thans bij ons de flesch Jenever, met den impost, niet minder kosten dan 16 stuivers: tegen die eene flesch nu kon hij hebben bijna 2 fleschen zwaar, of 5 fleschen dagelijksch Bier, met nog 3 g Brood, van welk alles samen de Tappers en Bakkers prijzen nog niet wel 8 stuivers bedragen zouden; zoo dat hij, behalven de verderflijke ruiling, telkens nog 8 stuivers, van zijn zuur gewonnen dagloon, als 't ware, wegwerpt.

En die ongelukkige geldverspillingen met haare deerlijke gevolgen zijn, voorwaar, onder de Onzen niet tot eenige weinige huisgezinnen bepaald. Om toch van derzelve groote algemeenheid eene, voor den weldenkenden en op de eere zijner Natie najiverigen Vaderlander, zeer vernederende overtuiging te gevoelen, heeft men niet slegts te letten op de aangewezenen verbaazend groote jaarlijkse consumtie van Sterken drank binnen ons Land, maar ook bijzonderlijk op de zeer algemeene leefwijze van onze Medeburgers, vooral uit de laagere talrijke Gemeente. Voor deezē, immers, schijnt niet slegts de morgen-slok eene eerlijke en nuttige ontnugtering te zijn, maar hij is bij de meesten eene openlijk erkende behoefte geworden, bijna als die van eten en drinken; het zij dan dat men voorgeve, bij het schrale voedsel, waartoe de gemeene Man, door de duurte van beter, afgedaald is, en bij de plasfen van warm water, die men, in plaats van nuttigen drank, meermalen daags te lijve slaat, zoo iets ter sterking en warming noodig te hebben (i); het zij, dat de verleidende smaak der Borrels hen bijna onwederstandelijk daartoe trekke: zeker is het, dat men, niet slegts bij de heffe des Volks, maar onder

(i) Op hoe, bedrieglijken grond, is boven uitvoeriglijk beredekaveld, bladz. 329—376.

der anderzins brave Handwerkslieden (en ware het ook niet onder de zoogenaamde Lieden van opvoeding en vorm!) dat misbruik steeds in zwang ziet gaan, zoo echter, dat, volgens berigten van des ervaarenen, bij die soorte van Werklieden of Daglooners deeze verderflijke teugen doorgaands rijkelijk en meermaalen daags genomen, ja tot eene ongelooflijke veelheid gebragt worden, welke, in gemeenschap met elkanderen hunnen arbeid verrijgende, zich onderling tot den borrel schijnen te ontvonken, meer dan bij de zulken die in hunne huizen en elk voor zich hun eigen taak werken. Dus is het dan wel vrij algemeen, dat 'er een vast deel van elk dagloon in den drank besteed worde, doch bij de eerstgemelde arbeidslieden zou dit zoo hoog loopen, dat 'er, van vijf, agt, of meer guldens weeklijksche verdienste, niet meer dan de helft, veeltijds slegts een derde deel ten nutte der huishouding worde ingebragt; waarvan men dan met Vrouw en Kinderen niet anders dan een ellendig leven kan leiden, vindende t' huis, gelijk we flus te kennen gaven, naaulijks iets anders dan schrale aardappelen, om driemalen daags in den buik te laden, niet dan waterplafsen om doortespoelen, stroo om op te leggen, slegte plunje om zich te dekken, naaulijks eenig vuur of licht om te branden, veel min iets om het leven te verangenaamen,

men, of voor opvoeding van Kinderen en wezenlijke behoeften te zorgen. En zoo leeft men doch, meer en min, voord, in duizenden talrijke huisgezinnen, waar dus burgerlijke welvaart en menschengeluk, helaas! verloren is, vervangen door moedeloosheid, kwijning en veelvoudig bederf van lichaam, geest en zeden, dikwijls zich ontlastende in bitteren euvelmoed, kijven, smijten en grove buitenspoorigheeden, terwijl men, ter verzetting van zijn huisverdriet, al wederom ligt den toevlugt neemt tot denzelfden zinnenberoerenden borrel, die de eerste bron was, en de gestadige welle blijft, van zoo onëindig veele en onôphoudelijke rampzaligheeden!

En dit treurig tafereel van zoo wezenlijke en algemeene burgerlijke ellenden, zal wel niemand voor overdreeven kunnen houden, die niet geheel onkundig is van den trant van leven en huishouden der meeste onzer schraal bedeelde talrijke huisgezinnen, bijzonderlijk in de welëer bloejende Fabriek-steden, en overäl, waar gestadige werkzaamheid van bedrijf en arbeid ontbreekt of kwijnt; — daar toch de ledigheid overäl het vrugtbaar broeinest is van allerlei ongeregeldheeden en ondeugden, doch welke gewislijk, onder de Onzen, een bijzonder sterken groei en aanwas ontvangen hebben door de gestadige besproeijing der heete vogten, waarvan
wij

wij hier handelen, — eenen groei namelijk, waarvan onlangs een zeer geächt vaderlandsch en menschkundig Schrijver, ter beschaming onzer Natie, heeft erkend, „ dat 'er mischien slechts „ weinige Landen zijn, ten minsten in het be- „ schaafd Europa, in welken het Gemeen dien „ trap van verbastering en zedenbederf bereikt „ heeft, als in ons Vaderland!” (*)

Dan, dat deeze aangewezene onöphoudlijke Geldverspillingen, niet slegts als eene waare en meestvermogende oorsprong van zoo veel menschen-bederf, verärming, en huislijke onheilen, de aandagt van alle Menschen-vrienden, en mischien de bijzondere oplettenheid eener wijze Staatszorge, zeer waardig zijn; maar ook als te samen een ongelooflijk grooten schat van geld bedragende, wiens verkwisting of nuttige besteding in de Staatshuishouding wel niet onver- schillig kan zijn: — dit laatste moet ik, voor
we

(*) V. Hamelsveld, *de zedelijke toestand der Nederl. natie*, Amst. 1791. bl. 509. Dees schrander Schrijver schijnt evenwel, onder de oorzaaken der nationaale verbastering, die, welke wij in 't licht te stellen getracht hebben, niet bijzonder in opmerking te hebben genomen. Men zie 't gene hij zegt van het stuk van spijs en drank, en van de leefwijze der laage clasen, bl. 303 en verv. 506—508.

we dit onderwerp vaaren laten, nog in eenen opslag aanschouwlijk zoeken te maken.

Van de 480 duizend Ankers Sterken drank, derhalven, welke jaarlijks binnen ons Vaderland verteerd worden, trekken wij eerst af 24 duizend Ankers voor den Franschen Brandewijn, in de onderstelling, dat die Brandewijn onder de dagelijksche consumtie van den gemeenen Man niet geteld kan worden; dus behoudenwe eene jaarlijksche verteering van 456 duizend Ankers, alleen voor den Jenever (1). Berekenenwe nu den prijs, die daar in door den Burger, bij dagelijksche uitgaven, besteed wordt.

Dewijl, zoo als ik flus heb aangemerkt, de Jenever, voor de dagelijksche verteeringen, doorgaans bij kleiner maten wordt gekoft, waar door eene flesch, althans in deeze Stad, op niet minder dan 16 stuivers te staan komt, zoo moet men ook die dagelijksche uitgaven op deezen voet berekenen. Ik zal echter, daar de impost, welke onder dien prijs is begreepen, in alle Gewesten niet gelijk is, een vierde deel afslaan, schattende dus de flesch slegts op 12 stuivers. Betaalt men nu eene flesch Jenever, met den impost, met 12 stuivers, dan bedraagen 44 fleschen,
of

(1) Volgens bladz, 418 en 463.

of 1 Anker, 26² guldens;
 en de jaarlijkſche conſumtie van 456,000 Ankers,
 vermenigvuldigd met dien prijs van 26² guldens,
 zal juist bedragen de ſom van 12,038,400 guldens.

Zoo dat het algemeen beſloop der bijzondere
 en dagelijkſche uitgaven onzer Burgeren in hun-
 ne conſumtie van den Jenever, jaarlijks, nog iets
 hooger gaat dan de capitale ſomme van *Twaalf*
millioenen guldens. Ik zal nu verder onderſtel-
 len, dat, niet alleen de flus gemelde Franſche
 Brandewijn geheel, maar ook nog $\frac{1}{3}$ gedeelte
 van al den Jenever, onder de welhebbende Bur-
 gers verteerd worde; (zoo dat deeze van al den
 berekenden Sterken drank, bijna eene derde deel
 zouden opnemen; dat toch zeker voor dit veel
 kleiner aantal Menſchen wel genoeg gerekend
 zal zijn!) dan blijven 'er, voor de conſumtie van
 ons groot en talrijk Gemeen, slechts $\frac{2}{3}$ deelen over
 van den Jenever; en hier voor beſteedt derhalven
 die menigte van ſchraal bedeelde Burgers $\frac{2}{3}$ dee-
 len der berekende ſomme, — zij beſteedt, zeg
 ik, van haaren nooddruft, in den Jenever, jaar-
 lijks, niet minder dan *Negen millioenen guldens*,
 of *Negentig Tonnen ſchats*; terwijl zij, volgens
 mijne voorgemelde en vrij naaukeurige bereke-
 ning, voor de helft deezer gedugte ſomme, met
 dubbel zoo veel zwaar Bier en nog met eene
 goede voorraad Spijze voorzien zoude kunnen

worden; zoo dat hier de andere helft; dat is 45 Tonnen schats door ons nooddrufig Gemeen aan menschen bederf worden opgeofferd, — schoon teffens aan den bloei onzer Branderijen!

Meer behoef ik nu van dit onderwerp niet te zeggen; — wien toch dit overzigt van daadzaken niet treft en roert, op deezen zouden gewislijk geene verdere redenen iets vermogen.

'Er is alleenlijk, volgens mijn in 't begin voorgedragen bestek, ten besluite zoo van deeze als de voorgaande Afdeeling, nog overig, datwe, het gene sommigen ter verschooning of ter verdediging inbrengen der door ons alhier bloot gelegde misbruiken, nu nog kortlijk in overweging neemen.

Wat dan, voorëerst, betreft de, in de voorgaande Afdeeling aangewezene, allergrootste verflinding van Koren door onze Branderijen (*m*), en derzelve onvermijdlijke gevolgen, gebrek en duurte dier voorname leefbehoefte, tegen de verspreiding van een verderflijken drank onder het volk; — ter verdediging daarvan pleegt men wel intebrenge: dat, wanneer dat alledrukt verslooken des Korens plaats heeft, de bereide onmetelijke veelheid Dranks, voor verre het grootste deel, gelijk wij ook zelve hebben aan-

(*m*) Bl. 460 tot 462.

geteekend, naar buiten ons Land verzonden wordt; — terwijl voords het Koren, naar gelang van grooter trek in hetzelfde, zoo veel overvloediger aangevoerd, en ook zoo veel sterker verbouwd zoude worden, en dus dieswegen geen gebrek te vreezen zijn. — Doch ik antwoord daarop, eerstlijk: het zij de bereide Drank buiten- of binnenlands vertierd worde, hij blijft altoos een menschbedervend voordbrengsel, geboren uit vernieling van deugdelijk voedsel, beide hoe grooter dies te rampzaliger voor het Menschdom, het zij dan voor Landgenoot of voor Vreemdeling, voor Vriend of Vijand; — ten anderen: noch de toevoer der Graanen van buiten, noch de verbouwing binnen- of buitenlands, kunnen toch steeds, in evenredigheid van onmatige consumtien en in het onbepaalde, toenemen, vooral niet bij menigerleije tegenspoeden en mistukkingen van het gewas en den oogst (ⁿ), veel min bij belemmerde scheepvaart, veröngelukking, en gestremden toevoer van buiten; daar men toch zoo dikwijls, uit deeze oorzaken, schaarsheid en duurte der Graanen

(ⁿ) Eenige oordeelkundige aanmerkingen, aangaande de onderscheidene oorzaken der duurte van het Koren, ook hier toepasselijk, gaf onlangs de *Oecon. Courant*, voor 1800, N°. 197.

nen ondervindt, gelijk indedaad die duurte, dieswege, vooräl sedert etlijke jaaren, met den prijs van Brood, Bier, en al wat uit het Koren bereid wordt, tot meer dan het dubbel der gewoone hoogte geseigerd, ten zeer gevoeligen bezwaar der geringe lieden, onder de onzen heeft plaats gehad. Ook meen ik, buiten dit, dat deeze drukkende gevolgen van schaarsheid en duurte des Korens, indedaad niet minder, maar wel meer gevoelig moeten worden, wanneer, gelijk in de laatste jaaren, het stooken, wegens belemmerde verzending van den Drank, veel minder druk of bijna bepaald is tot onze binnenlandsche consumtie; omdat, naar mate dan teffens de toevoer des Korens van buiten gestremd is, het binnenlandsch gewas alleen hierin voorzien moet, daar in zulken toestand, gelijk voorhenen is opgemerkt, het gewoon gebruik van Sterken drank onder de onzen evenwel zijn gang gaat, neemende dan steeds nog, gelijk aangetoond is, een jaarlijksche veelheid van bijna 17,000 Lasten Koren, ter waarde van vier millioenen guldens, weg. Welke geduchte verslinding, hoe geweldig zij dan, bijzonderlijk in die tijden van schaarsheid, het voorhanden zijnde Graan moete verminderen en in prijs opjagen, is voor des kundigen ligtlijk te beoordeelen, terwijl de ondervinding het aan allen doet gevoelen.

Een andere tegenwerping zal dienen ter billijking eener staatkundige toelating en begunstiging van het Stookbedrijf en van de groote consumptien in den Sterken drank: zoo uit hoofde van de veelvuldige rijke inkomsten, welke daarvan zeer gemakkelijk in 's Lands schatkist vloejen; als wegens het onderhoud en den voorspoed van eene menigte Burgers en Huisgezinnen, die bij dit bedrijf en dezzen handel leven en welvaaren.

Dan daar de stoffe tot mijn antwoord, in het voorhenen verhandelde en op verscheidene plaatsen aangemerkte, meestal te vinden is, zal ik hier niet wijdloopig zijn.

Immers is het, wat, voorëerst, 's Lands inkomsten betreft, zeer waar: dat niet alleen de inkomende regten van de bij de Branderijen verstoekte Graanen, en de aangifte der Steenkolen, met de verdere impositien van het Gemaal, den Turf enz. den Lande een vrij aanzienlijke somme jaarlijks aanbrenge(n)^(o); maar vooräl zijn de belastingen, welke daarenboven van den gestook-

ten
 (o) De beide eerstgenoemde artikels alleen, kan ik rekenen dat, bij het allerdrukst stooken, alleen voor Holland, volgens de opgaven van mijn Vriend, jaarlijks belooopen ruim 6 tonnen schats, behalven de inkomende regten der Kolen, door den Schipper betaald en aan den Kooper, in den prijs, toegerekend.

ten drank, bij de aflevering of vóór het gebruik, betaald moeten worden, zeer groot, beloopen-
de, waarfchijnlijk, alleen van die veelheid welke
binnenlands jaarlijks verteerd wordt, ruim *Twee*
millioenen guldens (p); zoo dat men het een
met het ander wel op *Drie millioenen* inkom-
ften voor den Lande zoude mogen aanflaan, en
dus veiliglijk rekenen: dat de impositien, raaken-
de den Jenever, de Republiek meer dan een twaalf-
de deel van alle haare gewoone jaarlijkfche in-
komsten aanbrenge (q)! — Doch, het is, met
dit alles, ook niet minder waar: dat die inkom-
ften

(p) Namelijk, de impositie op den Sterken drank is
in alle Gewesten, gelijk bekend is, niet even groot.
Hier in Utrecht is zij zwaar, bedragende op elke flesch
5 stuivers, of 11 gld. op het Anker (bl. 380); doch in
Holland is dit veel minder, elders weer wat meer, of
minder, of ook bijna niets, zoo dat, indien men het aan-
merklijk fluitken ook mede rekest, over de geheele Re-
publiek wel niet meer dan 2 stuivers van de flesch, of
f 4:8: — van het Anker Jenever, zal inkomen: en dan
kan men het algemeen beloop, alleen van deeze inkomfte
van de binnenlandsche consumptie, gemaklijk berckenen
op f 2,006,400:—: waarbij dan het overige nog gevoegd
moet worden.

(q) Immers, volgens eene ter 's Lands drukkerije in
1799 uitgegevene *Begrooting der Staatsbehoefstns*, wer-
den de gewoone Inkomsten van dit Gemeenebest, voor
dat jaar, nog iets laager aangeflagen dan 34 millioenen
guldens; pag. 2.

ften geenzins geheel verlooren zouden zijn, bijaldien een wijze en weldadige Staatkunde konde slagen in het stellen van paalen aan een zoo groot en verderflijk misbruik der Sterke dranken; — daar deeze verminderde consumtie toch zekerlijk vervangen zoude worden door andere verteeringen, hoedanige wij te vooren hebben aangepreezen, en waar van 's Lands kas ook haar inkomen trekt. Immers, om van het minder belaste Brood niet te spreken, het Bier alleen, zou, van zijne boven berekende veelheid, welke de tot de Jenever gebruikte Gerst zou kunnen opleveren, in Utrecht aan impost aanbrenge wel *anderhalf millioen* guldens (*r*); terwijl buitendien het Koren, zoo Gerst als Rogge, de Kolen, de Turf, het Gemaal enz. samen toch wel bijna evenveel aan inkomende regten en verdere imposities, voor het gebruik van brouwen en bakken, zouden aanbrenge, als zij nu aanbrenge voor dat van het stooken; zoo dat het verlies der Lands inkomsten, in het gesteld geval, wel zoo groot niet zoude zijn, of eene doorzigtige Staatkunde zoude het te kort komende ligtelijk, door andere middelen, weten aantevullen.

Maar,

(*r*) Men rekene namelijk, van die veelheid, de helft der Tonnen zwaar en de helft gewoon Bier, voords de Tappers impost, welke is van de Ton 3 gld. 7 ft. : dan krijgt men eene som van *f* 1,600,000:— voor den impost van dit Bier, gerekend, dat het van de Tappers gekoft worde.

Maar, daarenboven, al schoot hier ook de rekening in het eerst wat te kort, welk een zegen zoude het zijn voor de Maatschappije, — welk eene voldoening voor een wijs Bestuur, wanneer dit, — met verwerping eener Staatshuishouding, waarin, het stijven der Geldmiddelen tot een allereerst en voornaamst doel gesteld zijnde, op der Burgers gezondheid en deugd, voor het overige weinig agt geslagen, ja ook aan allerlei verderflijke gangen van het verblinde menschedom de vrije loop gelaten of een ruime baan geopend wordt, — geen schandelijk rijkdom voor 's Lands schatkist immer wil koopen, tot den prijs van armoede en rampzaligheid van duizenden Huisgezinnen! — maar 'er steeds op uit is, om reiner bronnen van welvaart te openen, waar uit niet slegts Geld, maar teffens waar Burgergeluk kan vloejen, ter aankweeking van een edeler en beter gevestigd Staatsheil, dat aan de Nakomelingen eeuwige stoffe zoude uitleveren, om de gedagtenis der wijze en weldadige Stichters te zegenen!

En zoo zal dan ook, ten anderen, de tegenwoordige voorspoed van het bedrijf, dat bij het stooken en bereiden der Sterke dranken bloeit, zich zelve rijkdom vergadert, en veele takken van onderhoud uitbreidt onder een zeer groote menigte van veelerleije Werklieden, Kooplieden en Winkelhouders, wel geene genoegzame oorzaak

zaak kunnen uitleveren, om eenen bloei van goeder harte aantekweeken en te begunstigen, welke, bij het geldbelang van eenige Leden, voor het geheele lichaam der Maatschappije van zulke bittere en dodelijke vrugten gevolgd wordt, als wij tot hier toe bij de stukken hebben aangewezen! Ik voeg hier bij: indien het lot van alle burgerlijke bedrijven en handteeringen, altoos bij tijdsverloop wisselvallig was, en indien dus ook de Stookerijen zelve haaren opkomst en voordgang, gedeeltelijk zeker, verschuldigd zijn aan het verval der Brouwerijen of daar toe het haare hebben toegebracht; waarom toch zouden dan deeze niet eindlijk wederom wel mogen vaaren en toenemen bij de vermindering van gene? — Het Land toch, gelijk we opgemerkt hebben, zal zijne inkomsten zoo wel van de eene als van de andere inzamelen; terwijl de eerlijke handteering en de nuttige voordbrengfels van den Brouwketel gewislijk ook geen minderen welvaart, onder geen kleiner menigte van bedienden, leveraars en neringdoende lieden, kunnen verspreiden, ja geen minderen rijkdom beschaaren aan de Ondernemers, dan de opspraaklijke Destilleerkerketel doet; gelijk dit de voormalige ondervinding onder de burgeren, bij het bloeijen der Brouwerijen, en de rijkdom en het aanzien der Brouwers zelve in den Burgerstand, blijkbaar genoeg hebben bewezen:

zoo dat het ook den Brander welligt geen nadeel en althans geen onëere zoude zijn, zijn min edel bedrijf, allengs, voor zich of zijne nazaten, met dat van den Bierbrouwer te verwisfelen; terwijl ik ondertusfchen aan zijn verlicht oordeel en menschenhart de proeven, boven (bl. 370 en verv.) voorgedragen, om aan zijn bedrijf een groot deel van de verderflijke werkingen te benemen, aanbevolen houde.

Voords denk ik niet, dat een indedaad thans schromelijk aantal van Sterken drankverkoopers, Borrelwinkels en Zuipkroegen op de gunst van Menschenvrienden, op de bescherming van een verlicht Volksbestuur, eenige aanspraak kan maken; daar men toch die neringhuizen, veelal, moet houden voor waare bronwellen van lichaamlijk en zedelijk burgerbederf, voor gevaarlijke sluiphoten van veelerleije ongeruggeldheid; terwijl het Volkje, dat zich vlijt tot zulk neringhouden, al vaak, van dien aanleg is, dat het, ongenegen of bedorven tot nijvere werkzaamheid, slegts vrugten voor zich zoekt uit de verkwisting en het bederf van anderen, om daar van gemaklijk en zorgeloos te leven: zoo dat 'er, met het stremmen dier neringen, niet alleen een aanmerklijke bron van burgerbederf gestopt, maar ook veele ledige handen, tot het zoeken van nuttigen arbeid of ander eerlijk bedrijf, gelukkiglijk genoodzaakt zouden worden.

B R I E F

V A N

DR. H. A. BAKE,

RAAKENDE

DE EERSTE EN HOOGSTNOODIGE
VOORZIENINGE TEGEN DE NA-
DEELEN EN MISBRUIKEN IN
DE UITOEFENING VAN GE-
NEES-, HEEL- EN VERLOS-
KONST, VOORAL TEN
PLATTEN LANDE;

A A N

D E N S C H R I J V E R

DER VOORGAANDE REDEVOERINGEN;

TOEGEZONDEN

IN LOUWMAAND 1798

B E R I G T.

De Lezer van den volgenden Brief des Vertaalers gelieve te letten op de dagteekening, om te begrijpen, dat in denzelfven, voor drie jaaren reeds afgevaardigd, doch, wegens onvermijdelijke lange vertraaging der berigten, die tot het afdrucken der voorgaande Bijvoegfelen des Schrijvers afgewagt moesten worden, nu eerst naar de perse gaande, geene melding noch gebruik kon worden gemaakt van sommige voorstellen en inrigtingen, welke, indedaad mede betreklijk tot het hier bedoeld oogmerk, in het, na dien tijd uitgegeven, uitvoerig en zeer doorwrocht RAPPORT en CONCEPT van den Commissaris ter Geneeskundige Staatsregeling, aan den, ook sedert dien tijd aangestelden, Agent van Nationale Opvoeding zijn voorgedragen, en, nu een jaar geleden, ter proeve in het licht gegeven. Met zulk eene opheldering gelieve men dan deeze Bijdrage tot een algemeen nuttig werk, schoon laat, en mooglijk nu wel bijna vrugteloos, nog goedgunstig aan te neemen en te beoordeelen.

Louwmaand, 1801.

B R I E F

DES VERTAALERS AAN DEN SCHRIJVER.

ACHTINGWAARDIG HOOGLEERAAR!

Daar Uwe derde Redevoering, behelzende eene aanprijzing van *maatregelen, welke de Overheid in het werk kan stellen ter beveiliging der Ingezeetenen in ziekte en allerlei lijfsgevaar*, mij in het doorlezen en vertaalen derzelve geene andere dan goedkeurende en bevestigende aanmerkingen aan de hand gaf, zij het mij vergund, mijne gedagten deswegens hier aanéengefchakeld voortedragen.

Met het grootst regt beklaagt Gij u, onder anderen, over de veelvuldige en verderflijke misbruiken, welke 'er, ten kosten van de gezondheid, ja van het leeven onzer Landgenooten, in de beoefening der Genees-, Heel-, Verlos- en Artsenijmeng-kunde, in dit Gemeenebest, niet dan al te veel nog plaats hebben en houden. En hoedanige zijn dan wel de geschikte wegen en middelen, welke genoegzaam toerei-

kende zouden zijn, om eenmaal de heillooze inbreuken op de geheiligdste regten van den Mensch, het behoud van gezondheid en leeven, te weeren, en, zoo wel voor den gegoeden als voor den onvermogenenden, eene zoo gepaste als gereede hulpe daar te stellen?

Gewisfelijk kan elk afzonderlijk lid der Maatschappij, gelijk Gij aanmerkt, tot dit einde zeer veel toebrengen, wanneer hij, inziende, welke hulp hij in ziekte of lijfsgevaar, als schadelijk en als bedrieglijk, in weerwil van deszelfs schijnschoon, moet verwerpen, en welke hij als veilig en heilzaam kan inroepen, ook naar deeze overtuiging handelt, en zijn leeven en gezondheid, of die van zijne dierbaare nabestaanden, aan geene andere handen toebetrouwt.

Zeer veel en meer algemeen kan hiertoe medewerken het Bestuur in elke Gemeente, door het verbieden en daadlijk weeren van al wat aan hetzelfde door braave en kundige Mannen als schadelijk voor de gezondheid der Inwoonderen word voorgedragen, en het daarstellen en invoeren van al wat daar aan kan bevoorderlijk zijn.

Voor al kunnen dan, tot dit zoo heilzaam oogmerk, behulpzaam zijn, die Collegiën, aan welke op hoog gezag het opzigt over het beoef-

fe-

fenen der Genees-, Heel-, Verlos- en Artsenij-
meng-kunde is toebetrouwt, indien zij, wel-
verre van oogluikend de heillooze misbruiken te
begunstigen, of die onverschillig te gedoogen,
zich door geduurige waakzaamheid, getrouwe
waarschouwingen, en gepaste voordragten van de
wegen en middelen ter weering van alle hoogst
nadeelige gebruiken, bij het Vaderland verdienst-
lijk maaken.

Daar egter de pogingen van bijzondere per-
soonen, daar de maatregelen van afzonderlijke
Stads- of Dorps-bestuuren, daar de welmeenende
vermaaningen van zoo even gemelde Colle-
giën, noch in eenigen deele voldoende of ge-
evenredigd zijn aan het veelvermogend en diep-
geworteld kwaad, het welk door dezelve moest
worden uitgeroeid, noch aan het uitgebreid
goed, het welk, in weerwil van zoo veele en
grootte hinderpaalen, moest te weeggebragt wor-
den; zoo zal men deeze zoo wenschelijke grond-
wettige herstelling in alle de vakken der Ge-
neeskunde, ten nutte van alle de clasfen onzer
Medeburgenen, van geene andere hand met meer
zekerheid kunnen verwagten, dan van de zoo-
danige, welke met eene genoegzaame magt be-
deeld is, om dat geen, het welk ter bereiking

van een zoo heilrijk doelwit nodig is, niet slegts aanteraaden en voorteslaan, maar ook daadlijk daartestellen. De hoogste Wergeevende magt, naamelijk, moet, meen ik, daartoe werkzaam zijn, door het daarstellen van een Opper-Collegie ter Geneeskundige Staatsregeling, het welk bijzonderlijk ook een waakzaam oog hield op de beoëfening der Geneeskunde in alle derzelve vakken, en met eene voldoende magt bekleed was, om dit toezigt van wezenlijk nut te doen zijn.

De Geneeskundige L. Bicker deed, reeds in 't begin van 1795, bij de Repraesentanten des Volks van Holland hiertoe een voorslag, in zijn Vertoog *over de noodzaaklijkheid van een Committé van Algemeene Gezondheid* (*), het welk, in een volgend jaar, door den Haagfchen Geneesheer D. Heilbron, andermaal ter baane gebragt en met alle ernst aangepreezen wierd, gelijk hetzelfde onlangs, benevens de daarbij gevoegde aanmerkingen, vervat in het Rapport der Personeele Commissie over deeze Memorie, een berigt van de Genees- en Heelkundige Ziekenftigting te Je-

(*) In welken hij verklaarde, het beloop en den inhoud Uwer Redevoeringen ten grondslag te leggen, doch van U zelf melding maakte als reeds overleeden, — gelukkig bedrogen door verkeerde berigten.

na, en een Fransch uittrekzel uit het *Plan general de l'enseignement dans l'ecole de Santé a Paris &c.*, door den druk aan onze Landgenooten is medegedeeld.

Het zij verre van mij, dat ik de nuttigheid, ja zelf de noodzaaklijkheid van het in wezen brengen van zodanig Opperbestuur in het vak der Geneeskundige Staatsregeling, één oogenblik zoude in twijfel trekken; ik ben te zeer overtuigd van het wenschelijk heil, het welk 'er uit zodanigen maatregel ter aanwas der bevolking en verbetering der Volksgezondheid te hoopen en te verwachten is, dan dat ik niet van gansch harte wenschen zoude, zulke een soort van openbaar Geneeskundig toezigt in werking te zien gebragt. Zoo iets toch, achtwaardig Vriend! kan inderdaad een medewerkend kragtighulp middel uitleveren in een goed deel der door U aangewezen gebreken.

De voorgeslagene werkzaamheden van zulk een Geneeskundig Bestuur, gelijk dezelve door U in uwe Redevoeringen, en voorts door de genoemde Geneesheeren zijn voorgesteld, zijn gewisfelijck van het uiterst belang, maar zij zijn tevens ook van de grootste uitgestrektheid, vorderende meestal eenen reeks van jaaren, alvorens men

zich zal kunnen vleijen daar van de heilrijke vrugten te genieten; — en egter zijn 'er in de beoefening der Genees-, Heel-, Vroed- en Artsenijmeng-kunde veele gebreken, welke volstrektelijk eene spoedige voorziening en verbetering behoeven.

Indien wij vooral het oog wenden naar het uitoefenen van de onderscheidene vakken der Geneeskunst ten platte Lande, zal dan niet elk onzer, die in de gelegenheid gesteld is, om dit meermaalen van nabij te beschouwen, van gantscher herte, schoon met grievend leedwezen, moeten toestemmen, dat de allernuttigste en achtningwaardige classe onzer Medeburgeren, de Bewooners en Bewoonersessen der kleine Steden, der Dorpen, en vooral van het platte Land, dikwerf, in deezen opzichte, aan een droevig lot is blootgesteld, en zij dus met het hoogste recht eene spoedige en kragtadige voorziening verlangen?

Hoedanig is toch doorgaands onder de Landlieden de beoefening der *Geneeskunst*? Wie zijn het, aan welke zij hunne gezondheid, hun leven, en dat van hunne dierbaarste panden, hunne echtgenooten en kinderen, moeten toevertrou-

trouwen? — Ik erkenne gaarne en met het grootst genoegen, dat ik onder de Dorp-artsen wel eens mannen heb aangetroffen, die, door een gezond verstand, verrijkt door het leezen van goede Geneeskundige boeken, en beëfend door eene veel jaarige ondervinding, zich dat vertrouwen inderdaad hadden waardig gemaakt: maar, hoe weinige zijn dezulken, in vergelijking van de veelvuldige weetnieten; en hoe is het wel met deezen gesteld, wanneer zij voor het eerst, dikwerf vrij roekeloos, de zorg voor de gezondheid hunner Medeburgenen op hunne zwakke schouderen neemen?

Veelen der Land-artsen, na eenige jaaren bij eenen van theoretische kunde ten eenenmale ontblooten Dorps-Chirurgijn den winkel, van welke het baardscheeren geen gering gedeelte uitmaakte, te hebben waargenomen, zetten zich, na dat zij, of ter zelve plaats, of in eenig ander dorp, een winkel gekogt en een examen ondergaan hebben, in het welk veeltijds van de behandeling der inwendige ziekten en van de Artsenijmengkunde weinig of niets gerept word, als Meester Chirurgijn neder, om nu verder het veelvuldige, dat hun ontbreekt, door de practijk zelve bij de eerstkomende lijders te leeren

en dus ondervinding te verkrijgen: dan dit geschied ligt, gelijk toch het natuurlijk gevolg zijn moet, ten kosten van den ongelukkigen lijd-der, die ook dikwerf niet in de mogelijkheid is om zich van een kundiger en meer ervaaren Geneeskundigen te bedienen.

Anderen van dit soort, die zich in kundigheid verre boven de zoo evengemelde verheeven waanen, hebben hunne geneeskundige opvoeding in een of ander onzer voornaame Steden genoten; zij hebben aldaar, bij een of ander der meer of min voornaame, meer of min kundige Heelmeesters, eenige jaaren als leerling en als knecht doorgebracht; hier egter hebben zij in de behandeling der inwendige ziekten bijna geene kunde kunnen verkrijgen; daar toch hun meester zich tot het vak der Heelkunde moest bepaalen, en dus de lesfen, die zij van denzelven mogten genoten hebben, zich ook niet verder konden uistrekken. — Ook deezen derhalven, na een Heelkundig examen, zullen hunne Geneeskundige bedreevenheid veelal ten koste hunner eerste lijders verkrijgen.

Nog anderen, en deezen laaten zich op hunne meerder ondervinding zeer veel voorstaan, hebben in Land- of Zee-dienst, als opper- of onder-Chirurgijn, eenige jaaren gesleeten; hier heb-

hebben zij zich in de gelegenheid bevonden, om ook inwendige ziekten te zien en te behandelen, en, indien deezen door voorbereidende theoretische kundigheden in staat gesteld waren om zich hunne ondervinding te nutte te maaken, dan kon men geene andere dan meer gelukkige en voor den Landbewooner gewenschte gevolgen van derzelve bekwaamheden verwagen. Ongelukkiglijk trest men deeze laatste ten platte Lande niet dan zeldzaam aan; ja in het algemeen schreeuwt het vak der eigenlijke Geneeskunst aldaar om eene hoogstnoodige verbetering:

Met de eigenlijke *Heelkunst* echter is het doorgaans eenigermate beter gesteld, daar toch zij, die dezelve uitöefenen, wanneer zij tot de tweede of derde der zoo even opgenoemde classen behooren, meerder gelegenheid gehad hebben, om zich zoo wel in de theorie als in de practijk van deeze edele Kunst te oefenen.

Nog erger is het gesteld met de beöefening der *Vroedkunst* ten platte Lande. Veelvuldige blijken der sehandelijkste onkunde en diepst gewortelde vooroordeelen hebbe ik menigmaalen, bij de Vroedvrouwen en de zoogenaamde Vroedmeesters, aldaar aangetroffen, meermaalen hebbe ik die jammerlijk met

met het leeven van de ongelukkige kraamvrouw, naar nog veel meer met dat van het onschuldig pasgebooren of nog ongebooren wigje, zien boeten.

De *Arisenij-mengkunde*, dat belangrijk gedeelte der Geneeskunde, het welk aan deeze weldadige konst hulpmiddelen ter redding haarer lijders verschaffen moet, is doorgaans eene der minste kundigheden van hen, die zich met het behandelen der inwendige ziekten op het platte Land bezig houden. Zeldzaam hebben zij eenig grondig onderwijs in die wetenschap genoten, dikwerf zijn de geneesmiddelen, welke zij op hun eigen voorschrift hunne lijders toedienen, niet naar de konst, zelf niet naar den eisch der ziekte toebereid; nog veel minder bevinden zij zich in staat, om een door een ervaren Geneeskundige geschreeven voorschrift behoorlijk te verstaan, of naar vereischte gereed te maaken. Sommigen bezitten in hunne zogenaaemde Apothecken slegts zeer weinige geneesmiddelen; gelukkig, indien die weinige goed, versch en krachtig zijn, en zoo zij edelmoedig genoeg zijn, om, wanneer hen van de voorgeschreeve middelen het een of ander ontbreekt, dit liever gulhartig te erkennen, dan deszelfs plaats door een ander, het welk hen (misschien

ten

ten onregte) toeschijnt gelijkfoortig te zijn, te doen vervullen.

Zie daar, achtigwaardig Hoogleeraar! klagten, in welke gegrondheid ik verzekerd ben, dat gij met mij zult instemmen; ik twijfel geensins of uwe meerder ondervinding zal u meermaalen met grievend mededoogen het lot der zieke bewoners van het platte Land hebben doen beschouwen en gevoelen.

Maar welke hulpmiddelen zal men, met ge- gronde hoop van eenen gelukkigen en spoedigen uitslag, tegen dit kwaad in het werk stellen?

De maatregelen, ter weering van onkundige en daar door schadelijke Uitöfenaars in alle vakken der Genees- en Heelkunde, zoo wel voor de Overheid, als voor de Collegien, aan welke het onderzoeken, beoordeelen en toelaaten of afwijzen van hen, die zich daar toe aanbieden, is toebetrouwd, welke door u, als hoogstnoodzaakelijke verbeteringen, in uwe Redevoeringen, nadrukkelijk zijn voorgesteld, en waarop ook door Bicker en Heilbron met eenen gepasten ernst is aangedrongen; deeze maatregelen, zeg ik, zijn, buiten alle tegenspraak, ter

ver-

verbetering van de beoefening der Genees-, Heel- en Vroedkunde zeer noodzaakelijk; — maar, werken niet deeze middelen zeer langzaam?

Hoe zal men bijzonderlijk handelen met de- zulken, die, thans op het platte Land gevestigd, zich met de geneezing der in- en uitwendige ziekten en met de Verloskonst, naar hun best vermogen, bezig houden, en daar in een meer of min toereikend bestaan vinden? — Kan men deezen wel, zonder eenige beleediging van Per- soonen of Collegien, door welke zij gexamineerd zijn, en op welker vaak loffelijke testimonia zij de magt verkreegen hebben, om onze hoogst- belangrijke konsten te beoefenen, — kan men, zegge ik, deeze voorwerpen wel andermaal aan een onderzoek onderwerpen? — Maar welk an- der middel is 'er om van hunne bekwaamheid of onkunde overtuigd te worden? — Kan men oude ervaren Heelmeesters, welke door de on- dervinding zich eene vrij goede behandeling der in- en uitwendige gebreeken hebben eigen ge- maakt, doch bij wien de theorie, zoo zij die immer bezeten hebben, thans ten minsten voor lang reeds, door het hoofd gewaaid is, ander- maal onderzoeken? — Zal men hen, die in dit geval bij zulk een onderzoek geene voldoende
blij-

blijken van genoegzaame kunde geeven, de practijk deezer wetenschap verbieden en hen aan den dijk jaagen? — en zal men ook, dit doende, daarmede het bedoeld oogmerk bereiken? Men zal, vrees ik, veel eer den Landman, die het gezegde van zijnen gewoonen Arts voor eene Godspraak houdt, daar door verbitteren; men zal hem veel eer tot het raadpleegen met zijn afgezetten Æsculaap, (wien men toch de inwooning niet wel kan verbieden) dan met den nieuwen Geneesheer, hoe kundig ook, aanzetten; en dus zal men, daar het toch ten uitersten moeilijk is de onkunde van den onwetenden Dorpsarts aan zijne Medeburgeren overtuigend voor oogen te stellen, de onaangename gevolgen van deezen welmeenenden, doch voorzeker miskenden, dwang op het hoofd van zijnen meer kundigen opvolger doen t' huis komen.

Hoe zal het gaan, wanneer men de meesten der zoodanigen, bij het onderzoek, onkundig vindt in de bereiding der Geneesmiddelen? Zal men hen het leveren en gereedmaaken der Geneesmiddelen verbieden? — Dit is egter wellicht een voornaam middel van hun bestaan, en een wel kundig Apotheker zoude, in verre de meeste onzer Dorpen, enkel van zijn winkel zijn onderhoud niet vinden, veel minder in de
mo.

mogelijkheid zijn, om op den duur eene wel voorziene winkel in stand te houd; — en indien ook dit, in onze kleine Steden en voornaam Dorpen, al mogelijk waare, hoe zal het, bij toevallen, welke eene spoedige geneeskundige hulp vorderen, gaan op die geringere Plaatsen, die op eenen aanmerkelijken afstand van daar verwijderd liggen?

Het zij mij derhalven, na dit voorafgegaane, vergund, U mijne denkbeelden medetedeelen, betreffende een middel, het welk mij voorkomt, ter spoedige verbetering der beoefening van de Geneeskunst in alle derzelve vakken, in de kleine Steden, op de Dorpen, en ten platte Lande, van veel dienst te kunnen zijn, zonder dat hetzelfde eenigen hinder of nadeel zoude toebrengen aan de volledige beraaming en uitvoering van een meer uitgebreid wenschelijk plan, ter verbetering en bescherming van de Volksgezondheid in het algemeen.

Dit middel dan moest bestaan in een door de hoogste Magt daargesteld Opper-Collegie van Geneeskundig Staatsbestuur, te zamengesteld uit Mannen, wier doorzigt, kundigheid en verdere vereischte hoedanigheeden ik hier niet behoefte optegeeven, — bekleed met genoegzaam gezag,
niet

— niet, „ om (gelijk de Schrijvers der *Letteroefeningen*, bij hunne recensie van het Adres en Vertoog van Dr. Heilbron, zich uitdrukken) een Gerechtshof van Medicinale Inquisitie daartestellen, ” — niet, „ om al, wat in het brein van eenen Frank en anderen is opgekomen, ten uitvoer te brengen, en dus onze Medeburgeren aan ondraagelijke ketenen te leggen; ” — (ik heb toch ook, in mijne aanmerkingen op het werk van dien voortreflijken Menschenvriend, meermaalen zodanige ontwerpen afgekeurd, welke met de betaamlijke burgerlijke vrijheid niet zijn overeen te brengen:) — maar, om het hier bedoeld nut, door noodige maatregelen, zoo veel mogelijk, te bereiken.

Bij zulk een Institut, zodra doenlijk daargesteld, en op eenen vasten voet gebragt, moest men, mijns oordeels, zich voorstellen, om, als eene eerste werkzaamheid, met alle mogelijke naaukeurigheid en spoed, te vervaardigen:

- 1.) Eene eenvoudige, ligtverstaanbaare, Nederduitsche Verhandeling, betreffende de oorzaken, voortekenen, verschijnselen, toevallen, onderscheidings-teekenen, voorzegging, geneeskundige behandeling en levensregel, in de meest voorkomende ziekten, met aanwijzing en voorschriften van

zoo veel mogelijk eenvoudige en ligtelijk gereed te maaken Geneesmiddelen.

- 2.) Eene soortgelijke Verhandeling van de uitwendige, en die inwendige gebreeken, welke tot het vak der Heelkunde behooren, derzelve behandeling, en de daar bij vereischt wordende gereedschappen en geneesmiddelen.
- 3.) Een Onderrigt, hoe te handelen in die gevallen, welke met oogenbliklijk levensgevaar vergezeld gaan, en die niet onder de, in de twee voorige Verhandelingen aangewezen, ziekten of gebreeken te brengen zijn.
- 4.) Eene Opgaave van zodanige enkele of zamengestelde Geneesmiddelen, welke in de voorgemelde gevallen (1. 2. 3.) te pasfe komen, en in geen Apotheek kunnen gemist worden; met eene beschrijving dier geneesmiddelen, der kenmerken van derzelve zuiverheid of bederf en vervalsching; en eindelijk eene handleiding tot het vervaardigen, niet slegts van de meest gewoone samengestelde Geneesmiddelen, maar ook van sommige geneeskundige Voorfchriften of formulen.

5.) Eene

- 5.) Eene afzonderlijke Verhandeling van al dat gene, het welk eene Vroedvrouw moet weeten en daadlijk in het werk stellen, om voor, in, en na natuurlijke en tegen natuurlijke Verlosfingen, het welzijn, zoo wel der zwangere, baarende, en kraamvrouw, als van het ongebooren en pasgebooren wichtje, wel te bezorgen.
- 6.) Eene Verhandeling, naaukeurig aanwijzende de pligt en het werk, eens Vroedmeesters, vooral in moeilijke en tegen-natuurlijke verlosfingen.

Zodra nu zulke regt nuttige Verhandelingen bij het gemelde Instituut in gereedheid gebragt waren, moesten dezelve aan 's Lands Bestuurden worden aangeboden, ten einde dezelve, door hun gezag gefunctioneerd zijnde, dadelijk ter persfe wierden gebragt; om daar van, aan elk Heelmeester in de kleine Steden, Dorpen, of ten platte Lande, een exemplaar van de vier eerstgemelde Verhandelingen, en, zoo hij ook de Vroedkunde beoefent, ook een der twee laatste, ter hand te stellen, gelijk mede aan elke Vroedvrouw een exemplaar der vijfde Verhandeling, en aan elk Vroedmeester een van de

vijfde en zesde. Deeze Verhandelingen konden ten koste van den Lande aan de zodanigen worden afgezonden, of wel, tegen betaaling van eenen maatigen prijs, bezorgd.

Ten einde nu dit met de vereischte naaukeurigheid ten uitvoer te brengen, moest elk plaatselijk Bestuur, in de kleine Steden en Dorpen, van wegens de hoogste Magten gelast worden, om bij het Opper-Collegie van Geneeskundige Staatsregeling, ten spoedigsten en binnen eenen bepaalden tijd, te doen inzenden eene naaukeurige opgaafe van die Perfoonen, welke binnen haar grondgebied de Genees-, Heel- of Vroed-konst beëfenen. Dus zoude men tevens bij hetzelfde eene naamlijst, die in veele opzigten nuttig zoude kunnen zijn, bekomen, terwijl zij, die op deeze lijst niet gevonden wierden, niet zouden moeten geregtigd zijn, om (ten zij zij konden aantoonen, dat zij door eenigen mislag daarop waren overgeslagen) een der voorgemelde konsten te beëfenen.

De vierde Verhandeling moest tevens aan alle Genees-, Heel- en Vroed-konstbeëfenaaren, in die Plaatsen waar geene wel voorziene en aan een

een noodzaaklijk toezigt onderworpen Apotheek gevonden word, tot eene instructie dienen, volgens welke aan hen opgegeeven worden, die enkele en samengestelde Geneesmiddelen, welke altoos in de vereischte orde en hoeveelheid in hunne Apotheeken moesten voorhanden zijn, en welke bij onderzoek, het welk van tijd tot tijd, onverwagt, door hiertoe te benoemene personen geschieden moest, vertoond zouden moeten worden.

Dit zelfde Collegie moest verder, wegens ter kennisse van hetzelfde gekomen mislagen in de Genees-, Heel-, Vroed- en Artsenijmeng-konst, het nodig onderzoek doen; de zodanige, door wien gewigtige mislagen begaan waren, ter mondelijke of schriftelijke verantwoording kunnen roepen en daar in handelen, naar maate van het aanbelang der begaane mistap; zoo zelf, dat, indien het duidelijk bleek, dat eene volslagen onkunde in die wetenschap, welke door den beschuldigten beoefend, en in welke die mislag begaan was, als de oorzaak daarvan beschouwd moest worden, het Collegie geregtigd zij, om niet alleen de verdere uitoefening dier konst aan zoo een onkundigen te verbieden, en daarvan

openlijk in publieke Dagbladen kennis te geeven; maar tevens ook, om ter verantwoording te roepen zodanige Corporatie of Persoon, welke aan een zoo onkundig zogenaamd Genees-, Heel-, Vroed-meester, Vroed-vrouw, of Apotheker, de gevaarlijke magt verleend heeft, om eene dier konsten ten kosten hunner Medemenschen uitte-oefenen.

Indien iemand eenig nuttig en heilzaam bijzonder Geneesmiddel, het zij onder de enkelden of samengestelden, bezat, moest hij verplicht zijn daarvan aan het Opper-Collegie kennis te geeven, hetzelve, benevens de bereiding, zonder eenige achterhouding mede te deelen en aan de beoordeeling en beproeving van het Institut te onderwerpen; op dat hij, indien het nuttig bevonden werd, wettig verlof bekome, om hetzelve, ook, indien het bij uitstek heilzaam ware, met aanprijzing van wegens het zelfde Collegie, bekend te maaken, en het tot eene billijken prijs te verkoopen, zonder het egter zelf, indien hij niet tot het beoefenen der Genees- en Heel-kunde geregrigd zij, te mogen toedienen. Het middel en de bereiding moest dan, dit begeerd wordende, bij het Collegie geheim blijven, ten einde

de

de Uitvinder, zoo lang hij niet van 's Lands wege eene geëvenredigde vergelding ontvange, door het, tot een billijken en door het opper-Collegie goedgekeurden prijze, verkoopen van dit zijn Geneesmiddel, voor zijne uitvinding eene behoorlijke belooning erlange: ja, indien het middel een algemeene aanprijzing verdiende, zoude het op de lijst van die middelen, welke bij elken Genees- of Heelmeester en Apotheker ten platten Lande moeten voorhanden zijn, geplaatst kunnen worden.

Doch geen Geneesmiddel, van welken aart het ook zijn mooge, moest dan in eenige openbaare dagbladen uitgevent en aangepreezen mogen worden, indien hetzelfde niet aan het opper-Collegie ten vollen bekend en door hetzelfde goedgekeurd ware; niets-waardige Arcana moesten geheel en ten strengsten verboden worden; gelijk men mede met allen ernst en gestrengheid waaken moest tegen alle Kwakzalvers, Kwakzalveressen, Kruiden- of Olie-verkoopers, met één woord tegen allen, die, zonder blijken van door hunne bekwaamheeden daartoe geregtigd te zijn, de Genees-, Heel-, Verlos- en Artsenijmengkunst, of eenig gedeelte derzelve tragtten uitte-

teöefenen. Geene bijzondere Corporatie of Perfoon moest dan ook de magt hebben, om aan zulke Lieden, tegen betaaling van eenige bepaalde recognitie, een zoo gevaarlijke magt voor altoos of voor eenen bepaalden tijd te verleenen; veel minder moest eene weeklijksche of jaarlijksche Markt het schoonschijnend voorwendfel zijn, om, terwijl men, ter begunstiging van een of ander gilde, den invoer van vreemde schoenen, hoeden of diergelijke zaaken met alle magt en waakzaamheid plag te keer te gaan, het inkomen en schadelijk bedrijf van zeden en gezondheid verwoestende Kwakzalvers en Kwakzalverfren strafloos toetelaaten.

Zie daar, Hooggeachte Vriend! eenige der voornaamste, der eerste, en, zoo mij voorkomt, der hoogstnoodige werkzaamheden van een zoo wenschelijk Institut van Geneeskundige Staatsregeling; en dit alles kan, mijns oordeels, in het werk gesteld worden, terwijl men voortgaat, om, op die gronden, welke door U en de genoemde Geneeskundigen zijn voorgesteld of aangewezen, eene meer fundamenteele verbetering, die toch niet dan langzaam plaats kan grijpen, in het uitgestrekt vak der Genees-konst in alle
des-

deszelfs deelen en vakken daartestellen: veele der aangepreezen maatregelen, ter bereiking van zulk een heilzaam einde, behooren ook meer tot het eigenlijk Institut van publiek Onderwijs; als daar zijn de voorgestelde verbeteringen en volmaking der leerwijze in de verscheidene vakken der Geneeskunde; het aanmoedigen van naarstigheid; het tijdig weeren van ongeschikte leerlingen; het afwijzen van onkundige Candidaaten; het geregeld geeven van lessen in alle de wezenlijke deelen der geheele Geneeskunde, dus ook in de Geneeskundige Staatsregeling en de geregtlijke Geneeskunde, en zulks ook in onze moedertaal, enz. Weshalven het dan van het grootst aanbelang is, dat bij zulk een Institut van publiek Onderwijs ook geplaatst worden, niet alleen kundige, maar door ondervinding ervarene Geneeskundigen, of ten minsten, dat hetzelfde in zulke verbeteringen door het Geneeskundig Institut worde voorgelicht.

Eindelijk, de verscheidene door U, in deeze derde Redevoering, voorgestelde en aangepreezene maatregelen, ter handhaaving van het belang der Ingezetenen, zoo wel in ziekten als allerlei nood en lijfsgevaaren, zouden, vlei ik mij, door de goede

306 BRIEF VAN DEN VERTAALER.

de uitvoering van mijn ontwerp, reeds ten deele worden daargesteld, en voor het overige blijven alle Uwe wenschlijke voorzorgen en inrigtingen nutte onzer Medeburgen, met al wat tot bescherming en aanwas van gezondheid, en van eene gezonde bevolking kan dienen en medewerken, altoos eene heilzaame en nimmer afgewerkte taak van zoodanig Instituut van Geneeskundige Staatsregeling, als elk menschen-vriend van harte wenscht, eenmaal in werking te zien gebracht.

Na U van mijne waare hoogachting verzekerd te hebben, noeme ik mij,

Achtingwaardig Hoogleeraar en vriend!

Leijden, Uw Vriend en Medeburger
den 5 Januarij
1798. H. A. BAKE.

